T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

(DOKTORA TEZİ)

KUR'ÂN'IN ANLAŞILMASINDA GARÎBU'L-KUR'ÂN'IN YERİ

(KURTUBÎ TEFSİRİ ÖRNEĞİ)

Mehmet DEMİR

ŞANLIURFA - 2020

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

(DOKTORA TEZİ)

KUR'ÂN'IN ANLAŞILMASINDA GARÎBU'L-KUR'ÂN'IN YERİ

(KURTUBÎ TEFSİRİ ÖRNEĞİ)

Mehmet DEMİR

Danışman

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

ŞANLIURFA - 2020

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 145270102 numaralı Mehmet DEMİR'in hazırladığı "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Garîbu'l-Kur'ân'ın Yeri (Kurtubî Tefsiri Örneği) konulu doktora tezi ile ilgili tez savunması, 21/02/2020 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/~~oy çokluğu~~ ile karar verilmiştir.

21/02/2020

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ	Başarılı	
Üye	Prof. Dr. Atilla YARGICI	Başarılı	
Üye	Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ	Başarılı	
Üye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR	Başarılı	
Üye	Doç. Dr. Ahmet ABAY	Başarılı	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

21/02/2020

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN

Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanu,nundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek ⌟Almıştır ⌟Almamıştır

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

HARRAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Mehmet DEMİR

Öğrenci Numarası: 145270102

Enstitü Anabilim Dalı Programı: Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen doktora çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 246 sayfalık kısmına ilişkin, 26/12/2019 tarihinde şahsım/danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %30'dur. Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç, 3- Alıntılar dâhil, 4- 6 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden herhangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum. Gereğini saygılarımla arz ederim.

09/01/2020

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 09/01/2019

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

ÖZET

KUR'ÂN'IN ANLAŞILMASINDA GARÎBU'L-KUR'ÂN'IN YERİ (KURTUBÎ TEFSİRİ ÖRNEĞİ)

DEMİR, Mehmet

Tefsir Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

Şubat, 2020, 272 sayfa

Bu çalışma, Kur'ân'daki çeşitli Arap lehçelerine ait, az kullanılması sebebiyle manası pek bilinmeyen anlaşılması güç ve Arapçaya başka dillerden geçen lafızları konu edinmiştir. Bu lafızların, Kur'ân'ın anlaşılmasındaki rolünü ve önemini ortaya koymayı, Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili bilgi vermeyi ve onu bilmeden yapılan izahların önüne geçmeyi Kurtubî Tefsiri ekseninde amaç edinmiştir.

Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'ı anlamada önemli bir paya sahip olan ilimlerdendir. Her dilin kelimeleri tek başlarına bir anlam ifade etse de terkip halinde çeşitli konularda farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Kur'ân'daki lafızlar da yerlerine göre farklı anlamlar yüklenebilmektedir.

Birçok müfessir, tefsirinde Garîbu'l-Kur'ân'a ayrı bir önem vermiştir. Endülüslü Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh el-Ensârî el-Hazrecî el-Kurtubî de "el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyinu limâ Tedammenehu mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân" adlı tefsirinde, Garîbu'l-Kur'ân hakkında önemli bilgiler vermiştir. Kurtubî'ye göre Arapça olmayan özel isimler dışında, Kur'ân'da Arapların anlatım üslubuna uygun düşmeyen herhangi bir söz yoktur. Kur'ân Arapçadır; Kureyş dili ile indirilmiştir.

Bu çalışma, giriş ve iki ana bölümden oluşmuştur. Girişte, araştırmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi hakkında bilgi verildikten sonra kavramsal çerçevede Garîbu'l-Kur'ân'ın tanımı, önemi, konusu, gayesi, ortaya çıkışı ve özellikleri ele alınmıştır. Bu alanda yazılan ilk eserlerden ve günümüzde yapılan bilimsel çalışmalardan bahsedilmiştir. Ayrıca Garîbu'l-Kur'ân'ın, tefsir ilmindeki

yeri, Kur'ân'da olmasının hikmeti ve onu anlamanın başlıca kaynakları üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, "Kurtubî ve el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân adlı tefsiri" başlığını taşımaktadır. Burada Kurtubî'nin hayatı, ilim tahsili ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra Kurtubî'nin Tefsiri'nde istifade ettiği Garîbu'l-Kur'ân, tefsir, Garîbu'l-Hadis, lügat ve Arapçaya ilişkin kaynaklar ele alınmıştır. Kur'ân lafızlarının niteliği, niceliği ve içeriğiyle ilgili açıklamalarla beraber Kur'ân ve diller ile Kur'ân ve Arap dili üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümün başlığı ise, "Kurtubî'ye Göre Garîbu'l-Kur'ân"dır. Burada Kurtubî'nin Kur'ân lafızlarına yaklaşımı ve Garîbu'l-Kur'ân'ı değerlendirme yöntemi belirtilmektedir. Kurtubî'nin Garîbu'l-Kur'ân'ı, Kur'ân, Sünnet, sahabe kavli ve tabiîlerin görüşleriyle, lügat ve şiirlerle izahlarına yer verilmiştir. Ayrıca Kurtubî Tefsiri'nde, özellikle hakkında lehçe ve dillerin belirtildiği Garîbu'l-Kur'ân ve açıklamaları ele alınmıştır. Nihayette bu lafızları gösteren bir tablo sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Garîbu'l-Kur'ân, Arapça, Lafız, Tefsir, Kurtubî.

ABSTRACT

THE PLACE OF UNFAMILIAR WORDS IN UNDERSTANDING QURAN

(THE EXAMPLE OF AL QURTUBI'S EXEGESIS)

DEMİR, Mehmet

Department of Hermeneutics

Advisor: Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

February, 2020, 272 pages

This study examines unfamiliar words in Quran which are derived from various dialects of Arabic Language and some other languages, and whose meanings are rather difficult to understand since they are of little use. The aims of the study are to present some information about unfamiliar words in Quran within the framework of Al-Qurtubi's exegesis, to reveal the role and importance of these words in understanding Quran, and to debunk the exegeses that are presented without referring to these words.

Understanding unfamiliar words in Quran has a great role in comprehending Quran. Although words in any language have a meaning on their own, when they are combined in phrases, they may convey different meanings in different contexts. In this respect, the words in Quran can also have different meanings, depending on their places.

In their exegeses, many exegetes attach importance to unfamiliar words in Quran. For example, in his exegesis named "al-Cami'il Ahkam'I Qur'an ve'l Mubeyyinu lima Tedammenehu mine's Sunnah ve Âyi'l Furkan", the Andalucían Abu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Abi Bekr b. Farh al-Ansari al Hazreci al-Qurtubi presents some valuable data on unfamiliar words in Quran. According to Al-Qurtubi, except for non-Arabic proper nouns, there are no words in Quran that are inappropriate to narrative styles of Arabs. Qur'an is Arabic written in the Quraysh dialect.

This study consists of an introduction and two main chapters. In the introduction, some information on the subject, importance, aims, and methods of the study are given. Then, unfamiliar words in Quran are defined, and their importance, purposes, and linguistic characteristics are examined. Former and current studies in the literature are reviewed. In addition, in the study, the place of unfamiliar words in exegesis studies is discussed, and why they are present in Quran is clarified. Moreover, some remarkable sources that help understand them are presented.

The first chapter is titled "Al-Qurtubi and His Exegesis Called AlCami'li-Ahkâmi'l Qur'an." In this chapter, first, some information about life of Al-Qurtubi, his education, and works are given. Then, the unfamiliar words of Qur'an and Hadiths, some exegesis sources, and lexical and semantic studies that Al-Qurtubi benefited from in his work are examined. Also, within the framework of Quran and Arabic language, the quantity, content and features of the words in Quran are clarified.

The second chapter is on "The Unfamiliar Words of Qur'an in Al Qurtubi's Perspective." In this chapter, Al-Qurtubi's approach to Quranic words and his methods in examining unfamiliar words in Quran are presented. Al-Qurtubi's reading of unfamiliar words in Quran is reviewed in the light of Qur'an, Sunnah, narrations of Prophet's companions, views of their followers, and lexical and poetical interpretations. Besides, in Al-Qurtubi's exegesis, from which dialects and languages the unfamiliar words in Qur'an are derived is also clarified. Eventually, a table containing these unfamiliar words is presented.

Keywords: Qur'an, Unfamiliar Words in Qur'an, Arabic, Word, Exegesis, Al-Qurtubi.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xii
TABLOLAR LİSTESİ xiii
GİRİŞ 1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ 1
2. GARÎBU'L-KUR'ÂN'IN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ 11
2.1. Garîbu'l-Kur'ân'ın Tanımı 11
2.2. Garîbu'l-Kur'ân'ın Önemi 14
2.3. Garîbu'l-Kur'ân'ın Konusu 18
2.4. Garîbu'l-Kur'ân'ın Gayesi 19
2.5. Garîbu'l-Kur'ân'ın Ortaya Çıkışı ve Özellikleri 19
2.6. Garîbu'l-Kur'ân Hakkında Yazılmış Başlıca Eserler 31
2.7. Günümüzde Garîbu'l-Kur'ân Çalışmaları 38
2.8. Garîbu'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri 43
2.9. Garîb Lafızların Kur'ân'da Olmasının Hikmeti 46
3. GARÎBU'L-KUR'ÂN'I ANLAMANIN BAŞLICA KAYNAKLARI 52
3.1. Kur'ân 52
3.2. Sünnet 55
3.3. Cahiliye Şiiri 57
3.4. Arap Kabileleri ve Lehçeleri 60

1. BÖLÜM

KURTUBÎ VE "EL-CÂMİ' Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN" ADLI TEFSİRİ

1.1. KURTUBÎ'NİN HAYATI, TAHSİLİ VE ESERLERİ 66
1.1.1. Hayatı 66
1.1.2. İlim Tahsili 74
1.1.3. Eserleri 76
1.1.4. Kurtubî'nin Tefsiri "el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân" 78

1.2. KURTUBÎ TEFSİRİ'NİN KAYNAKLARI....80
1.2.1. Garîbu'l-Kur'ân Kitapları....80
1.2.1.1. Ebû Ubeyde ve "Mecâzü'l-Kur'ân"ı....81
1.2.1.2. el-Ferrâ ve "Meâni'l-Kur'ân"ı....82
1.2.1.3. Ahfeş el-Evsat ve "Meâni'l-Kur'ân"ı....83
1.2.1.4. İbn Kuteybe ve "Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân"ı ile "Tefsir Ğaribi'l-Kur'ân"ı....84
1.2.1.5. Zeccâc ve "Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu"su....85
1.2.1.6. Nehhâs ve "Meâni'l-Kur'ân"ı ile "İ'râbu'l-Kur'ân"ı....87
1.2.2. Tefsir Kitapları....88
1.2.2.1. Taberî ve "Câmiu'l-Beyân"ı....89
1.2.2.2. Nakkâş ve "Şifâu's-Südûr"u....89
1.2.2.3. Sa'lebî ve "el-Keşf ve'l-Beyân"ı....90
1.2.2.4. Mehdevî ve "et-Tahsîl"i....90
1.2.2.5. Ebu'l-Hasan el-Mâverdî ve "en-Nüket"i....90
1.2.2.6. İbn Atıyye ve "el-Muharrerü'l-Vecîz"i....91
1.2.3. Garîbu'l-Hadis Kitapları....93
1.2.3.1. Ebû Ubeyd ve "Garîbu'l-Hadîs"i....93
1.2.3.2. Ebu'l-Ferec b. el-Cevzî ve "Fühûmü'l-Âsâr"ı....94
1.2.4. Lügatlar....95
1.2.4.1. Ferâhîdî ve "Kitabü'l-Ayn"ı....95
1.2.4.2. Asmaî ve "Kitabü'l-Ef'âl"ı....96
1.2.4.3. Ebû Ömer el-Mutarriz ve "Kitabü'l-Yevâkît"i....97
1.2.4.4. İbnü'l-Enbârî ve "Kitabü'z-Zâhir"i....97
1.2.4.5. Cevherî ve "es-Sıhâh"ı....98
1.2.4.6. İbn Fâris ve "Mücmelü'Lüğa"sı ile "Mekâyîsü'l-Lüğa"sı....99
1.2.4.7. İbn Sîde ve "el-Muhkem"i....99
1.2.5. Arap Dili Ve Edebiyatına Dair Kitaplar....100
1.3. KUR'ÂN'A GÖRE DİLLER....101
1.4. KUR'ÂN VE ARAP DİLİ....107
1.5. KUR'ÂN LAFIZLARI....112
1.5.1. Kur'ân Lafızlarının Niteliği....115

1.5.2. Kur'ân Lafızlarının Niceliği 120
1.5.3. Kur'ân Lafızlarının İçeriği.....121

2. BÖLÜM

KURTUBÎ'YE GÖRE GARÎBU'L-KUR'ÂN

2.1. KURTUBÎ'NİN KUR'ÂN LAFIZLARINA YAKLAŞIMI 124
2.2. KURTUBÎ'NİN GARÎBU'L-KUR'ÂN'I DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ...128
2.3. KURTUBÎ'NİN ELE ALDIĞI GARÎBU'L-KUR'ÂN GÖRÜŞLERİ.....131
2.3.1. "Kur'ân Lafızları Sadece Arapçadır" Görüşü.....132
2.3.2. "Kur'ân Lafızları Sadece Arapça Değildir" Görüşü 134
2.3.3. "Kur'ân'da, Muarreb Lafızlar Vardır" Görüşü.....135
2.3.4. Zikredilen Bu Üç Görüşü Birlikte Mütalaa Eden Görüş.....136
2.3.5. "Kur'ân'da, Ortak Kullanılmış Bazı Lafızlar Vardır" Görüşü 137
2.4. KURTUBÎ'NİN TERCİH ETTİĞİ GARÎBU'L-KUR'ÂN GÖRÜŞÜ.....138
2.5. KURTUBÎ'NİN GARÎBU'L-KUR'ÂN'I YORUMLAMA BİÇİMİ 140
2.5.1. Garîbu'l-Kur'ân'ı Kur'ân'la ve Hadislerle Yorumlaması.....140
2.5.2. Garîbu'l-Kur'ân'ı Sahabe Kavliyle Yorumlaması.....142
2.5.3. Garîbu'l-Kur'ân'ı Tâbiûn Görüşüyle Yorumlaması 142
2.5.4. Garîbu'l-Kur'ân'ı Lügatlarla Yorumlaması 143
2.5.5. Garîbu'l-Kur'ân'ı Şiirlerle Yorumlaması.....143
2.6. KURTUBÎ TEFSİRİ'NDEKİ GARÎBU'L-KUR'ÂN VE İZAHLARI 144
2.6.1. el-Fatiha Sûresi 145
2.6.2. el-Bakara Sûresi 146
2.6.3. Âl-i İmrân Sûresi.....164
2.6.4. en-Nisâ' Sûresi.....168
2.6.5. el-Mâide Sûresi 176
2.6.6. el-En'âm Sûresi.....178
2.6.7. Hûd Sûresi 183
2.6.8. Yûsuf Sûresi.....187
2.6.9. er-Ra'd Sûresi 189
2.6.10. el-Hicr Sûresi 191
2.2.11. en-Nahl Sûresi.....193
2.6.12. el-İsrâ' Sûresi 196

2.6.13. el-Kehf Sûresi 197
2.6.14. Tâhâ Sûresi 200
2.2.15. el-Mü'minûn Sûresi.....202
2.6.16. en-Nûr Sûresi 205
2.2.17. el-Kasas Sûresi.....207
2.2.18. Sebe' Sûresi 208
2.6.19. ed-Duhân Sûresi.....211
2.6.20. en-Necm Sûresi.....213
2.2.21. er-Rahmân Sûresi.....216
2.6.22. el-Hadîd Sûresi.....217
2.6.23. el-Müzzemmil Sûresi 218
2.6.24. el-Müddessir Sûresi.....220
2.6.25. en-Nâziât Sûresi.....223
2.6.26. Abese Sûresi 224
2.6.27. el-Mütaffifîn Sûresi.....227
2.6.28. el-Âdiyât Sûresi.....229
2.6.29. el-Mâûn Sûresi.....231
SONUÇ 238
KAYNAKÇA 240

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin (oğlu)
Bkz, bkz.	Bakınız
bs. / bsy.	Baskı / Baskı sayısı yok
çev.	Çeviren
İFAV	M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı
h.	Hicrî
iht.	İhtisar eden
İLTED	Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Tetkikleri Dergisi
m.	Miladî
m.ö.	Milâttan önce
ö.	Ölüm tarihi
p.	Page (sayfa)
S.	Sayı
Sad.	Sadeleştiren
s. / ss.	Sayfa / Sayfa sayısı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk., thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
ty.	Tarih yok
vb. / vs.	Ve benzeri / Vesaire
vd.	Ve devamı, ve diğer(ler)i
v.dğr.	Ve diğer(le)ri

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kurtubî Tefsiri'nde Geçen Garîbu'l-Kur'ân Lafızları 234

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ

Kur'ân, Arap diliyle indirilmiştir.[1] Arap dilinin sarf, nahiv ve belâğat gibi yapıları, lafızlarının birden fazla anlam ifade etmesi, kelimelerinin çokluğu ve Arap toplumlarının muhtelif lehçelere sahip olması gibi özellikleri, diller arasında ona müstesnâ bir yer kazandırmıştır. Arap dilindeki iştikâk ve i'râb kuralları, Arapçanın mânâ zenginliği elde etmesine vasıta olmuştur.[2] Arapça, Kur'ân'ın vahyedilmesi ve İslamiyetin yayılmasıyla birlikte hem gelişmiş hem geliştirilmiş bir dildir.[3] Kur'ân Arap dili ile indirildiğinden dolayı kâfi derecede Arapçayı bilmek, nassları anlamak için gerekli şartlar arasında yer almaktadır.[4] Yeterli derecede Arap dilini bilmeyenler, dini esas mecrasından saptırabilmektedir. Fesahatı ve belağatı ile mübin olan Kur'ân ve Sünnet, Arapçanın edebî güzelliklerinin ve mânâ zenginliklerinin ortaya çıktığı bir ortam hazırlamışlardır. Araplar, ta'rîb usûlüyle Arap diline pek çok lafız devşirip onun zenginleşmesini sağlamışlardır. Arap dilinin yapısından doğan bu durum vesilesiyle Arapça, et-Tatavvuru'l-Lüğavî olarak ifade edilen anlam zenginliğine, çok ince mânâları ifade edebilme ve somut anlamları isimlendirme kabiliyetine sahip bulunmaktadır.[5]

Dünya dilleri arasında Arapçanın en zengin, en geniş ve en üstün dil olduğu belirtilmektedir.[6] Aslında her lisan, kendi bünyesinde üstün meziyetlere ve farklı güzelliklere sahiptir. Fakat Arapça lafızlardaki mânâ zenginliği ve ince anlamları ifade edebilme hususiyeti neredeyse başka hiçbir dilde bulunmaz.[7]

---

[1] Yûsuf 12/2; en-Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; eş-Şuarâ' 26/195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3; el-Ahkâf 46/2.

[2] Emanullah Polat, "Kur'ân Dili Arapçanın Yapısı ve Bazı Özellikleri", *International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2 (Winter 2014): 1793.

[3] Corci Zeydan, *Târih Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, thk. Şavkî Dayf, (Dârü'l-Hilâl, 2011), 2: 14.

[4] Bedrüddin Muhammed b. Abdillah b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Yûsuf Abdurrahman Mar'aşli vd. 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, 1990), 2: 302; Abdurrahman b. Ebi Bekir Celâluddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 1. bs. (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2008), 764; Corci Zeydan, *Târih Âdâb*, 2: 12.

[5] Bkz. Polat, "Kur'ân Dili", 1793.

[6] Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Mısır, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940), 42; Süyûtî, *el-İtkân*, 288.

[7] Ebu'l-Hasan Ahmed İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhı'l-Lüğati'l-Arabiyeti ve Mesâilihâ ve Sünenü'l-Arabi fî Kelâmihâ*, thk. Ahmed Hasan Besc, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 19.

Yüce Allah'ın razı olduğu İslâm Dinini[8] doğrudan öğrenmek, ancak Kur'ân ve Sünnet'e başvurmakla mümkündür. Kur'ân ve Sünnet,[9] Arapçadır. Bu ikisinin ilmine vakıf olmak için, Arapça bilgisine ihtiyaç vardır. Özellikle Kur'ân tefsiriyle ilgilenen, Arapçayı öğrenmek mecburiyetindedir.[10]

Arapçanın gelişmesi ve ilmî esaslara oturtulması, Kur'ân sayesinde olmuştur. Kur'ân'ın indirilmesi üzerinden fazla bir zaman geçmeden nahiv kaideleri, âyetlere göre yapılandırılmıştır. Sibeveyh'in (ö. 180/796), nahivle ilgili eserinde Kur'ân'dan üç yüz misal verdiği görülmektedir.[11]

Diğer taraftan Şafiî (ö. 204/820) ve İbn Fâris (ö. 395/1004), Arapça hakkında dikkat çeken açıklamalarda bulunmuşlardır.[12] Birçok âlimle birlikte İbn Fâris ve Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-936), Arapçanın ilâhî menşeli bir lisan olduğu görüşünü müdafaa ederken diğer taraftan Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), öğrencisi İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve bir grup Mu'tezile âliminin başında yer aldığı farklı düşünce sahiplerinin olduğunu belirtmek gerekir.[13] Ayrıca "قُرْاٰناً عَرَبِياً غَيْرَ ذِي عِوَجٍ" "pürüzsüz (hiçbir eğriliği bulunmayan) Arapça bir Kur'ân" (ez-Zümer 39/28) buyruğunda geçen "غَيْرَ ذِي عِوَجٍ" "pürüssüz" ifadesinin Kur'ân'ın sıfatı olduğu hususunda müfessirler ittifak etmişlerdir."[14] "وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ" "Bu (Kur'ân) ise, gayet açık bir Arapçadır" (en-Nahl 16/103) ve "بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ" "Apaçık bir Arap dili ile" (eş-Şuarâ' 26/195) âyetlerinde geçen Arapçanın "مُبِينٌ" "mübîn" vasfı, "الْمَعْنَي وَاضِحُ" "mânâsı belirgin",[15] "ظَاهِرُ الْمَدْلُولِ" "gösterdiği anlamlar aşikâr",[16] "جَلِيُّ الْمَفْهُومِ"

[8] Âl-i İmrân 3/19, 85; el-Mâide 5/3.

[9] Burada Sünnet'in, fiîlî, kavlî ve takrîrî nevilerinden genellikle kavlî sünnet (hadis) kasdedilmektedir.

[10] Muvaffakuddin Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv, (Riyad, Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1997), 13: 151; Fahruddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkıh*, thk. Taha Câbir Feyyâd el-Alvânî, (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, ty.), 1: 34.

[11] Bkz. Corci Zeydan, *Târih Âdâb*, 2: 15.

[12] Şafiî, Arapçanın, ifade bakımından dillerin en genişi, lafız sayısı açısından en zengini olduğunu ve Hz. Peygamber'den başka, Arapçayı bütün yönleriyle bilen herhangi birini bilmediklerini söylemektedir. (Şâfiî, *er-Risâle*, 42; ayrıca bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 288). Burada, Sahabilerin, anlamını bilmedikleri kelimeleri Hz. Peygamber'e sormuş olmaları ve Hz. Peygamber'in onlara açıklamada bulunmuş olması dolayısıyla Hz. Peygamber'in her açıdan Arap diline vukufiyetini gösterdiği söylenebilir. İbn Fâris de, Arap dilinin tümüyle bize ulaşmadığını, Araplardan dil olarak bize intikal edenin sadece çoğun azı olduğunu, zira Arapçanın iyi bilenlerle beraber kaybolup gittiğini ifade etmektedir (İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 36). İbn Fâris de bu ifadesiyle, asırdan asıra, nesilden nesile her dilin birçok kelimesinin değiştiğini ve değişiklik arzettiğini kasdetmiş olabilir.

[13] Bkz. Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîh Âdâbi'l-Arab*, (Kahire, Müessesetü Hindâvî, 2013), 47.

[14] Polat, "Kur'ân Dili", 1795-1796.

[15] Nasirüddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Mar'aşli, (Beyrût, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), 4: 150;

"anlaşılması net"[17] ve "ذُو بَيَانٍ وَفَصَاحَةٍ" "açıklık ve akıcılığa sahip"[18] olarak açıklanmaktadır. Kur'ân'ın Arap diliyle indirilmiş olması, onu, fesâhat, belâğat ve anlamlarının kuşatıcılığı cihetinden mükemmel kıldığı gibi, ondan önce gönderilen ilâhî kitaplardan da daha mükemmel duruma getirmiştir.[19]

İbn Hazm (ö. 456/1064), İslâm âlimlerinin büyük kısmında görülen Arap soyuna ve Arap lisanına yapılan üstünlük vurgusunu kabul etmemektedir. O, bu anlayışa karşı çıkmaktadır. İbn Hazm, üstünlüğün birtakım sebepleri olduğu için lisanda üstünlük aramanın boş bir iş olduğunu, bir lisanın başka bir lisana karşı fevkiyetine dair herhangi bir nassın bulunmadığını söylemektedir. Bu görüşüne, Yüce Allah'ın, insanlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklaması için her paygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdiğini[20] ve Hz. Peygamber'i, düşünüp öğüt alsınlar diye Kur'ân'ı onun diliyle kolaylaştırdığını[21] bildiren âyetleri delil olarak getirmektedir. İbn Hazm, Kur'ân'ın Arap diliyle indirilmesinin, Hz. Peygamber'in kavminin anlamasından başka bir gayesi olmadığını[22] vurgulamaktadır.

"Kur'ân, Arap diliyle indirilmiştir" sözü, aslında Kur'ân'ı tarihle bağlantılı hale getirmektedir. Bu sebeple Kur'ân, kendi içerisinde bazı özellikler taşımaktadır. "Arapça Kur'ân" ifadesi, bir nassı hem okumanın hem anlamanın bir şartı olan lisanın beşerî algının hududunu aşmadığını göstermektedir. "Kur'ân, Arap diliyle indirilmiştir" sözü, anlamanın sadece Arapçanın özel yapısı ile olmadığını, insanın yaşanılan tarihteki tüm kodlara ve onlara yapılan atıflara vakıf olmakla gerçekleşeceğini ifade etmektedir.[23] Kur'ân, Arap toplumları tarafından kullanılan Arapça olmayan kavramlara önem vermektedir. Lafız, her ne kadar Arap olmayan bir topluma ait ise de artık o, Arap kültürünün bir parçası haline gelmiş demektir. Yüce

---

[16] Muhammed b. Muhammed el-Emâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrût, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), 6: 264.

[17] Muhammed Cemalüddin el-Kasımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 7: 475.

[18] Celâluddîn el-Mahallî vd., *Tefsîrü'l-Celâleyn*, thk. Fahruddin Kabâva, (Beyrût, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 2003), 279.

[19] Bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, (Dârü Taybe, 1999), 4: 603; Polat, "Kur'ân Dili", 1795-1796.

[20] İbrahim 14/4.

[21] ed-Duhân 44/58.

[22] Bkz. Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrût, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ty.), 1: 33-34; Zafer Koç, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem Arayışları,* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 85.

[23] Bkz. Macit Nadim, *Kur'ân'ın İnsan-Biçimci Dili*, (İstanbul, Beyân Yayınları, 1996), 34.

Allah inasanların akletmesi için Kur'ân'ı Arapça olarak indirdiğini bildirmektedir.[24] Bu noktada "Kur'ân, tarihin belli bir döneminde, o dönemin somut tarihi ve toplumsal gerçekliklerine atıfta bulunan mesajlar bütünü şeklinde Arap dilinde, ezelî-ebedî bir zâtın sözü olarak insanlara indirilmiş bir mesajdır"[25] denilebilir.

Herhangi bir maksad, duygu, düşünce ve olayı anlatmak, ancak belli bir düzen içinde birbiriyle bağlantılı kelime, cümle, paragraf vs. ile mümkündür. İfade edilen herhangi bir şeyin doğru anlaşılması, ondan bahseden lafızların yer aldığı ilgili bütünlük içinde doğru mütalaa edilmesiyle gerçekleşebilir. Kur'ân, harf, kelime, âyet ve sûrelerden oluşmaktadır. Kur'ân'ı doğru anlamak, ancak onun lafızlarını yer aldıkları mevkileri itibarıyla bir bütünlük içinde ele almaya bağlıdır. Kur'ân'ın diğer kavramları gibi Garîbu'l-Kur'ân açıklamalarında, işin bu boyutuna dikkat etmek gerekmektedir.

Bilindiği gibi kelimeler telaffuz edilirken bulunduğu duruma göre anlam kazanabilir. Başka bir ifadeyle farklı toplumlar tarafından kullanılan aynı lafızlar, farklı mânâlara gelebilir. Dolayısıyla bir kimsenin kendi görüş ve hevâsına göre Kur'ân lafızlarıyla ilgili konuşması doğru görülmemektedir.[26] Kur'ân'da, Şeytan'ın bize çirkin ve murdar işleri emrettiği ve Allah'a karşı bilmediğimiz şeyler söylememizi istediği[27] belirtilmektedir. Ayrıca Kur'ân'da, hiç bilmediğimiz bir şeyin ardınca gitmememiz gerektiği, sahip olduğumuz kulak, göz, gönül, bunların her birinin ondan sorumlu tutulacağı[28] bildirilmektedir. Yüce Allah, peygamberleri apaçık belge ve kitaplarla gönderdiğini, Hz. Peygamber insanlara indirileni açıklasın ve insanlar düşünsünler diye "Zikri" indirdiğini[29] buyurmaktadır.

Hz. Peygamber, Kur'ân hakkında kendi görüşüne göre söz söyleyen kimsenin isabet etse dahi hata etmiş olacağını[30] ifade etmektedir. Çünkü bu durumda kişi,

---

[24] Yûsuf 12/2; Tâhâ 20/113; eş-Şuarâ' 26/195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3, 44; eş-Şûrâ 42/7, ez-Zuhruf 43/3; el-Ahkâf 46/2.

[25] Turan Koç, "Kur'ân Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi", *Kur'ân ve Dil, Dilbilim ve Hermenotik Sempozyumu*, (Van, 17-18 Mayıs, 2001), 25-26.

[26] el-Furkân 25/43.

[27] el-Bakara 2/169.

[28] el-İsrâ' 17/36.

[29] en-Nahl 16/44.

[30] Muhammed b. İsa b. Sevra et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, 1. bs. (Riyad, Mektebetü'l-Maârif, ty), "Tefsirü'l-Kur'ân", 1; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Özel Baskı, (Beyrût, Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009), "İlim", 5.

Kur'ân hususunda hakikatını bilmediği bir şeyi söylemiş, Kur'ân'la ilgili bilgileri nakledenlerin görüşlerini bilmeden şahsî kanaatini belirtmiş olmaktadır.[31] Ancak İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147) ifade ettiği gibi Kur'ân'ın kelimelerini, dilbilimcilerin dil, nahivcilerin nahiv bakımından izahları ve fukahânın mânâsını açıklamaları bu kapsama girmez. Bu âlimler, ilim ve inceleme kurallarına göre kendi içtihadlarını ortaya koymaktadırlar. Bu şekilde görüş beyân eden, sadece şahsî görüşüne dayanarak görüş beyân eden gibi olmaz.[32] Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Atiyye'nin bu izahını doğru bulduğunu ve ilim adamlarından birçok kişinin tercih ettiği görüşün bu olduğunu söylemektedir. Ayrıca Kurtubî, Kur'ân hakkında kendi hevasına göre keyfi istidlalde bulunarak görüş beyan eden kişinin hata etmiş olduğunu, üzerinde ittifak edilen muhkem esaslar ışığında izahlarda bulunarak Kur'ân'daki hususların mânâsını ortaya çıkarmaya çalışan kimsenin övüldüğünü belirtmektedir.[33]

Kur'ân'ın yazılıdan çok sözlü bir metin olduğu özelliği dikkat çekicidir. Bu özelliğin, Kur'ân lafızlarının kolay anlaşılmasında büyük rol oynadığı açıktır. Onun için, âyetlerin arka planına nüfuz etmeden, onların nüzûl ortamına girmeden, Kur'ân'ı anlamak mümkün görünmemektedir.[34] Kur'ân âyetlerini anlaşılır hale getirmek, nüzûl ortamıyla ilgili tutarlı bir ilişki kurmakla gerçekleşebilir. Kur'ân âyetleri iyice düşünüldüğünde, söz konusu edilen ilişkiyi kurmanın o kadar güç olmadığı görülebilir. Bu, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Müfessirlerin, Kur'ân'ın doğru anlaşılması noktasında Esbâb-ı Nüzûl'e çok değer verdikleri, hatta birçok âlimin bu konuda müstakil eser yazdığı bilinmektedir.[35] Esbâb-ı Nüzûl ilmine vakıf olmadan Kur'ân'la ilgili konuşmak doğru görülmez. Çünkü bu ilim, Kur'ân'ı tefsir etmede her müfessirde bulunması gereken şartlardan

---

[31] Nizamuddin el-Hasan Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nîsâbûrî, *Tefsir Garâibi'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, thkç, Zekeriya Umeyrât, 1. Bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1: 60.

[32] Bkz. İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. er-Rehhâle el-Faruk ve diğerleri, 2. bs. (Beyrût, Dârü'l-Hayr, 2007), 1: 23.

[33] Bkz. Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, 1. bs. (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1: 57-58.

[34] Bkz. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Ebû Bekr el-Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, thk. Abdulalî Abdulhamid Hâmid, (Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 3: 542.

[35] Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Zeğlûl, (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991); Celalüddin es-Süyûtî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, (Beyrût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 2002); Atiyye b. Atiyye el-Echûrî, *İrşadü'r-Rahmân li Esbâbi'n-Nüzûl ve'n-Nâsih ve'l-Mensûh ve Tecvîdi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî Ahmed b. Ali, (Beyrût, Dârü İbn Hazm, 2009).

biri kabul edilmektedir.[36] Ancak Kur'ân'ın bütün âyetlerinin nüzul sebebi olmadığı da bir gerçektir. Bunları anlamak için ise, Kur'ân'ın genel olarak nüzûl ortamına bakmak gerekmektedir.

Kur'ân'da, Kureyş lehçesi dışındaki Arap lehçelerinden ve farklı dillerden Arapçaya geçen muarreb (Arapçalaşmış veya Arapçalaştırılmış) kelimeler vardır. Kur'ân'da pek kullanılmadığı için, mânâsı az bilinen anlaşılması güç lafızlar da mevcuttur.[37] Farklı Arap lehçelerinden ve başka dillerden geçen bu lafızlar, âlimler tarafından Garîbu'l-Kur'ân olarak tanımlanmaktadır.[38] Kur'ân'da yer alan muğlak, anlaşılması güç, çeşitli Arap lehçelerine ait ve yabancı olup zamanla Arapçalaşan lafızların açıklanmasına "Garîbu'l-Kur'ân'ın Tefsiri", bu lafızların açıklanmasıyla ilgilenen ilim dalına "Garîbu'l-Kur'ân İlmi", bu lafızları toplayıp mânâlarını izah eden tefsir kitaplarına da "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirleri" adı verilmektedir.[39]

Kur'ân'daki lafızların garîb olup olmaması, göreceli bir durumdur. Birinin bilmediği bir lafzı, bir başkası rahatlıkla bilebilir.[40] Çünkü bu, dile hâkimiyetle ilgilidir.[41] Mesela Kur'ân lafızları hakkında iyi bir bilgiye sahip olan İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Kur'ân'daki "Fâtır" (فَاطِر)[42] kelimesinin anlamını, kuyu başında iki köylünün kendi aralarında tartışırken birinin diğerine "أَنَا فَطَرْتُهَا" yani "أَنَا اِبْتَدَأْتُهَا"[43]

[36] Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 115; Süyûtî, *el-İtkân*, 71.

[37] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 239; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Süyûtî, *el-Mühezzeb fîmâ Vekaa fi'l-Kur'ân min'el-Muarreb,* thk. er-Râcî el-Hâşimî et-Tihâmî, (Matbaatu Fedâle Sundûku İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ty.), 57-59; Ali Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları,* (İstanbul, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991), 159; "Şafiî, İbn-i Cerîr, Ebû Ubeyde, İbn-i Fâris, Kadı Ebû Bekr gibi âlimler, Kur'ân'da Arapça dışında kelime bulunmadığını savunurken büyük çoğunluk bu görüşün aksine diğer dillerden Arapçaya geçip Arapçalaştırılan kelimelerin bulunduğunu ileri sürmektedirler."

[38] Bkz. Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 58-59; A. Cüneyt Eren, "Kur'ân Metninin Dil Özellikleri", *Ekev Akademi Dergisi* 59 (2014): 143.

[39] Bkz. Sadreddin Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987-1988)-(1993): 11.

[40] Muhammed Ali et-Tehânevî, "Garîb", *Mevsûa Keşşâf İstilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm,* thk. Ali Dahrûc, 1. bs. (Beyrût, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, 1996), 2: 1251.

[41] Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, (Kâhire, Müessesetü Hindâvî, 2012), 218.

[42] "Fâtır" lafzı, Kur'ân'da altı yerde geçmektedir: el-En'âm 6/14; Yûsuf 12/101; İbrahim 14/10; Fâtır 35/1; ez-Zümer 39/46; eş-Şûrâ, 42/11.

[43] Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân,* Thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978), 151; Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb fi Tefsiri Ğarîbu'l-Kur'âni'l-Azîz,* thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, (Devletu Katar, 2013), 352; Râgıb el-İsfahânî, "Fetara", *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 4. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kalem, 2009), 640.

"onu (kuyuyu) ilk ben açtım" lafzını kullanıncaya dek bilmediğini belirtmektedir.[44] "Fâtır" kavramıyla ilgili bu misal, Kur'ân'da garîb kelimelerin olabileceğini ortaya koymaktadır.

Şu bir hakikattir ki, herhangi bir dili bilen bir kimsenin, o dille yazılmış eserlerin hepsini anlaması mümkün değildir. Aynı dille telif edilmiş nice eserler vardır ki onları ancak mütehassısları iyi anlayabilirler. Bu durum, bütün diller için söz konusudur. Türkçe, İngilizce, Almanca vb. diğer dillerin hepsi böyledir. Bir eseri anlayabilmek için, dilbilgisi kurallarının yanı sıra özel bir zekâ ve kabiliyet de gereklidir. Kur'ân'ın karşısında Araplar da aynı durumdadırlar. Birçok âyet, detaylı ve maksatları anlaşılır olduğu halde, Arapçayı konuşanların hepsi, âyetleri anlamada aynı derecede değildirler. Onlar da kavrayış, akıl düzeyi ve fikir açısından birbirinden farklıdırlar.[45] Kur'ân'da, anlamı her insan tarafından bilinen kelimeler olduğu gibi ancak âlimlerin muttali olabilecekleri kelimeler de vardır. Arapçayı bilen için bile, anlamı muğlak âyetlerin ve lafızların açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. İlk tefsirler, Arapça ile telif edilmiştir. Kur'ân'ı tefsir etmenin vazifesini ilk olarak Hz. Peygamber yerine germiş ve ümmetine tefsir yapmalarını emretmiştir.[46] Böylece Kur'ân'ın statik değil, bilakis bütün çağlara ve bütün insanlara seslenen, ayrıca her problemi çözebilen dinamik ilâhî bir kitap olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da bir lafzın garib olmasının, müşterek, müradif (vücûh ve nezâir), az bilinen ve başka dillerden Arapçaya geçen lafız olması gibi birtakım sebepleri vardır.[47] Başka bir ifadeyle lafzın Kureyş lehçesi haricinde başka bir lehçeye mensup olması, muarreb olması,[48] bazı kelimelerin İslâm'ın zuhuriyle birlikte lügat mânâsı

---

[44] İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 33; Zerkeşî, *Burhân,* 1: 368; Muhyiddin Muhammed b. Süleyman el-Kafiyecî, *et-Teysîr fî Kavâid İlmi't-Tefsîr*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, 1. bs. (Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, 1998), 43; Süyûtî, *el-İtkân*, 239; Muhammed Ali Taha ed-Dürre, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbühu ve Beyânühu*, 1. bs. (Dimaşk-Beyrût, Dârü İbn Kesîr, 2009), 7: 634.

[45] Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 216.

[46] Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, bsy. (İstanbul, Azim Dağıtım/Umut Matbaası, ty.), 1: 9; H. Mehmet Soysaldı, "Kur'ân Tefsirinde Hz. Peygamber'in Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elâzığ 3 (1998): 267-268.

[47] Bkz. Ebû Muammed Mekkî b. Ebi Tâlib el-Kaysî, *Tefsîrü'l-Müşkil min Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîm Ale'l-İcaz ve'l-İhtisar,* thk. Hüdâ et-Tavîl el-Ma'raşlî, (Yüksek Liasns Tezi), 1. bs. (Beyrût, Dârü'n-Nûru'l-İslâmî, 1988), mukaddime, 53-54; Râfiî, *Tarih Âdâb*, 406; Halid Abdurrahman Akk, *Usûlü't-Tefsîri ve Kavâ'idühu*, 2. bs. (Beyrût, Daru'n-Nefâis, 1986), 151.

[48] Râfiî, *Târîh Âdâb*, 178-181 ve 405-407.

yanında dînî bir ıstılah olarak yeni mânâlar kazanmış olması,[49] lafzın lügatte ve cümle içinde farklı anlamlar kazanması[50] gibi bazı nedenleri söz konusudur. Garîb lafızdan maksat ise, kulağı tırmalayıp hoş olmayan lafız değildir. Kur'ân, tamamen bundan münezzehtir. Zira Kur'ân, fesâhat ve belâğatte zirvede bulunan ilâhî bir kitaptır. Böylece Garîbu'l-Kur'ân, birden çok anlamı kapsaması, az kullanılması sebebiyle izah edilmesi ve yorumlanması kolay olmayan, ancak lisan hakkında bilgisi olanların vâkıf olabilecekleri, başkalarının kolayca bilemeyecekleri bir konu olduğu tezahür etmektedir.[51] Dolayısıyla Kur'ân meâli yazanların da Garîbu'l-Kur'ân'a muttali olmadan meâl yazmaları doğru görülmemektedir. Çünkü bu durum, Kur'ân'ın yanlış anlaşılmasına sebep olabilir.

Âlimler, Kur'ân tefsiri çerçevesinde Garîbu'l-Kur'ân'ı açıklamada uyulması gereken hususlardan olmak üzere şunlara dikkat çekmektedirler:

1. Kur'ân'ı iyi incelemek: Bir âyeti tefsir ederken onunla ilgili diğer âyetleri bir araya getirmek gerekir. Çünkü âyetler, birbirini açıklamaktadır.[52] Böylece Kur'ân'ın âyet ve lafızları yanlış ve eksik anlaşılmaktan, ilgili konu da Kur'ân'ın bütünlüğü içinde kalarak Kur'ân'dan uzak tutulma tehlikesinden korunmuş olur.

2. Âyetleri izah eden hadislere başvurmak:[53] Kur'ân'ı beyan etme selahiyeti, ilk önce Hz. Peygamber'e verilmiştir.[54] Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Abbas'ı (ö. 68/687-88) Hâricîlere gönderirken aralarında geçen şu konuşmada Hadis'in önemine vurgu yapmaktadır. "Hz. Ali, İbn Abbâs'a: Onlarla tartışırken Kur'ân'dan delil getirme. İbn Abbâs: Niçin ey Mü'minlerin Emiri? Ben Kur'ân'ı onlardan daha iyi biliyorum. Kur'ân, evlerimizde indi. Hz. Ali: Doğru söylüyorsun, ancak Kur'ân'da vücûh (birden fazla anlam ifade eden lafızlar) vardır. Kur'ân ile onlara hitap etme. Sen onlara Kur'ân'dan delil getirirsen, onlar da Kur'ân'dan sana delil getirirler. Sen onlara Sünnet'i delil getirerek onlarla tartış. O zaman asla kaçacak yer bulamazlar. İbn Abbas, Sünnet ile onlarla tartıştı, onların delil olarak getirecekleri hiçbir şeyleri kalmadı."[55] Neticede tarih kaynaklarının verdiği bilgiye göre bu tartışmada İbn

[49] Ahmed Emîn (1886-1954), *Duha'l-İslâm*, (Kahire, Müessesetü Hindâvî, 2012), 579.
[50] Râfiî, *Târîh Âdâb*, 182-183.
[51] Şâfiî, *er-Risâle*, 42; Râfiî, *Târîh Âdâb*, 405; Akk, *Usûlü't-Tefsîr,* 150.
[52] Süyûtî, *el-İtkân*, 763.
[53] Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 292; Süyûtî, *el- İtkân*, 763.
[54] Bkz. en-Nahl 16/44, 64.
[55] Süyûtî, *el-İtkân*, 302.

Abbâs, Sünnet'ten deliller getirerek binlerce Hâricînin tövbe edip Hz. Ali'nin safına geçmesine vesile olmuştur.[56] Bu muhavereden, Kur'ân lafızlarının bir kısmının birden çok mânâya delâlet etmesi sebebiyle Hz. Peygamber'in beyanlarını, sahabenin görüşlerini ve selef-i sâlihîn'in açıklamalarını gözardı ederek Kur'ân'ı doğru anlayıp yorumlamanın mümkün olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

3. Kur'ân'ı tefsir etmede sahabenin görüşlerine müracaat etmek:[57] Sahabiler, öğrendiklerini bizzat Hz. Peygamber'den almışlardır. Kur'ân'ın indirildiği sırada sahabiler, Kur'ân lafızlarının anlamlarını bilme durumuna sahiptirler. Onlar, vahyin nâzil olduğu ortamın bizzat tanığıdırlar. Sahabilerin yüksek kavrama kabiliyetleri, hükümleri uygulamadaki duydukları şevk ve başarıları gibi birçok meziyetleri vesilesiyle son derece önemlidirler. Bu konuda ilk dört halife ve İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), İbn Abbâs, Übey b. Ka'b (ö. 33/654), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Hz. Aişe (ö. 58/678), Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85) ve benzeri sahabi tefsirlerini bilmek, büyük önem arzetmektedir.[58]

4. Arap lügatını bilmek:[59] Yüce Allah, Kur'ân'ı Arap diliyle indirdiğini bildirmektedir.[60] Onun için, Arapçayı bilmeden Kur'ân hakkında, dolayısıyla Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili konuşmak tasvip edilmemektedir.

5. Lafzın anlamından ve Usûlü'd-Din'de değişmeyen esaslardan zuhur eden sonuca göre Kur'ân'ı yorumlamak: Hz. Peygamber'in Allah'tan İbn Abbâs'a, onun dinde fakih kılmasını ve ona te'vîli öğretmesini[61] dilediği zaman, kastedilen tefsir nevinin böyle bir tefsir olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ali, Müslüman kişinin gayret ederek elde ettiği şahsî Kur'ân anlayışını onun temel mirası, en baştaki malı kabul

[56] Bkz. İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, (Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 2: 314-321), 3: 30; Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 2: 334-335.

[57] Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 292; Süyûtî, *el-İtkân*, 763.

[58] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 293. Süyûtî, *el-İtkân*, 763.

[59] Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 302; Süyûtî, *el-İtkân*, 771.

[60] Bkz. eş-Şuarâ' 26/192-195; en-Nahl 16/103; ez-Zümer 39/28.

[61] Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb vd. 1. bs. (Kahire, el-Mektebetu's-Selefiyye, 1400 h.), "Vüdû", 10; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. el-Câmiu's-Sahîh, Riyad: Dârü Taybe, 2006), "Fedâilü's-Sahâbe", 138.

etmektedir. Sahabilerin Kur'ân tefsirinde bazen birbirinden farklı yorumları, bu türden sayılabilir.[62]

Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında büyük önemi haiz olan Garîbu'l-Kur'ân'la ilgilenmeyen hemen hemen hiçbir müfessir yoktur. Dolayısıyla Kurtubî de Tefsiri'nde, Garîbu'l-Kur'ân'a çok yer vermektedir. Bu sebeple "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Garîbu'l-Kur'ân'ın Yeri (Kurtubî Tefsiri Örneği)" ele alınmıştır.

Çalışmada, ağırlıklı olarak analoji yöntemi kullanılmaktadır. Tümdengelim ve tümevarım yaklaşımlarına da yer verilmektedir. Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın doğru anlaşılması noktasında tefsirle ilişkisi çerçevesinde ele alınmakta ve onunla ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Ayrıca Garîbu'l-Kur'ân'a farklı açılardan bakılması gerektiği, onun yalnız bir cephesi üzerinde durmanın -lügavî gibi- doğru olmadığı göstermeye çalışılmaktadır.

Çalışmada, Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili başvurulan ilk temel kaynak, Kur'ân olmuştur. Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'la açıklanırken Kur'ân'ın bütünlüğünde âyette bulunduğu yer itibarıyla taşıdığı anlamı dikkate alınmaktadır.

Çalışmada başvurulan temel kaynaklardan biri de hadis külliyatıdır. Hadis külliyatının Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim gibi eserlerinden iktibasta bulunarak Hz. Peygamber'in Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili açıklamalarına yer verilmektedir.

Başvurduğumuz diğer bir kaynak çeşidi ise, İslam tarihi eserleridir. Garîbu'l-Kur'ân'ın hangi anlama geldiğini tespit etmede, sahabilerin Hz. Peygamber'den aldıkları ilâhî mesajı nasıl anladıkları önemlidir. Hz. Peygamber, Yüce Allah tarafından bütün insanlara gönderilen bir elçidir. Sahabilerin tutumları, herkes için bir örnek teşkil edebilir. Sahabilerin, Kur'ân lafızlarını, özelde Garîbu'l-Kur'ân'ı açıklamaları ve bu konudaki tasarrufları, Garîbu'l-Kur'ân'ı anlamada büyük pay sahibidir. Bu sebeple çalışmada, sahabenin, ayrıca öğrencileri tâbiîlerin dönemleri üzerinde önemle durulmaktadır.

Ayrıca çalışmada, bazı Garîbu'l-Kur'ân eserlerine, birtakım tefsirlere ve Garîbu'l-Kur'ân'ın lügat ve ıstılah anlamları için çeşitli lügatlara başvurulmuştur. Böylece Garîbu'l-Kur'ân'la kastedilen mânânın ortaya çıkmasına gayret edilmiştir. Burada Kurtubî'nin, Garîbu'l-Kur'ân olarak özellilkle hakkında Arap kabileleri

[62] Zerkeşî, *el-Burhân,* 2: 302; Süyûtî, *el-İtkân*, 772.

lehçelerini ve Arapça dışındaki dilleri söz konusu ettiği kelimeler ele alınmıştır. Bununla birlikte çalışmanın üçüncü bölümünde "Kurtubî Tefsiri'ndeki Garîbu'l-Kur'ân ve İzahları" alt başlığı altında Garîbu'l-Kur'ân lafızları açıklandıktan sonra bunların, bazı Türkçe meâllerde nasıl ifade edildiğine dair bir fikir vermek için, meâllerine yer verilmektedir. Garîbu'l-Kur'ân'ın Türkçe meâlleriyle Kurtubî'nin beyanları arasında bazen karşılaştırmalar da yapılmaktadır. Son olarak çalışmada yer alan Garîbu'l-Kur'ân lafızları, Kurtubî'nin açıklamaları gözetilerek bir tablo halinde takdim edilmiştir.

2. GARÎBU'L-KUR'ÂN'IN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Garîbu'l-Kur'ân'ın Tanımı

Garîbu'l-Kur'ân ifadesi, "Garîb" (غَرِيب) ve "Kur'ân" (قُرْآن) kelimelerinden oluşan bir isim tamlamasıdır. Tamlamada yer alan "Garîb" ve "Kur'ân" lafızlarının anlamı hakkında şu açıklamayı yapmak mümkündür:

"Garîb" lafzı, garâbet mastarından "Feîl" (فعيل) vezninde[63] sıfatı müşebbehe olup[64] sözlükte, mânâsı kapalı, anlaşılması güç olan söz, uzak, vatanından uzak kalan, yabancı, yaşadığı toplumun bireyi olmayan, kimsesiz insan,[65] tek ve nadir olan, bilinmeyen, müphem ve muğlak olan söz[66] anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise çeşitli ilmî terimlerde farklı mânâlara gelen "garîb" lafzı, Arap edebiyatında anlamı açık olmayan ve az kullanılan lafız[67] demektir. Yabancı ve pek kullanılmadığı

[63] Tehânevî, "Garîb", *Mevsûa*, 2: 1250.

[64] Ahmed b. Muhammed Ali, "Garabe", *el-Misbâhü'l-Münîr*, (Beyrût, Mektebetü Lübnan, 1987), 169.

[65] Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, "Garabe", *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Beyrût, Dârü'l-Fikir, 1979), 4: 420-421; İsmâil İbn Hammâd el-Cevherî, "Garabe", *Tâcü'l-lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, 4. bs. (Beyrût, Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990), 1: 191-194; Râgıb el-İsfahânî, "Garabe", *Müfredât*, 604-605; Abdulkadir er-Râzî, "Garabe", *Muhtâru's-Sihâh*, (Beyrût, Mektebetü Lubnân, 1986), 197; İbn Manzûr, "Garabe", *Lisânü'l-Arab*, (Beyrût, Dârü Sadr, ty.), 1: 640; İbn Muhammed İbn Abdürrezzak el-Hüseynî ez-Zebîdî, "Garabe", *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac vd., 1. bs. ve 2. bs. (Kuveyt, Dârü'l-Hidâye, 1965-2001), 3: 480; Abdulaziz İzzeddin es-Sîrevânî, "Garabe", *el-Mu'cemu'l-Câmi' li-Ğarîbi Müfredâti'l-Kur'ân*, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1986), 8-9.

[66] el-Bağdâdî, Ebû Ali İsmail b. Kasım el-Kâlî, "Garabe", *el-Bâri' fi'l-Lüğa*, thk. Hâşim et-Taân, 1. bs. (Bağdâd, Mektebetu'n-Nahda-Beyrût, Dârü'l-Hadârati'l-Arabiyye, 1975), 301-310; İsmail b. Abbâd, "Garabe" *el-Muhîtu fi'l-Lüğa*, thk. Muhammed Hasan âl Yâsîn, 1. bs. (Beyrût, Âlemü'l-Kütüb, 1994), 5: 73; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Lüğavî, "Garabe", *Mu'cem Mekâyisi'l-Lüğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Beyrût, Dârü'l-Fikir, 1979), 4: 420-421; İsfahânî, "Garabe", *Müfredât*, 604-605; Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, "Garabe", *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1: 697; Râzî, "Garabe", *Muhtaru's-Sihah*, 197; İbn Manzûr, "Garabe", *Lisân*, 1: 640.

[67] Tehânevî, "Ğarîb", *Mevsûa*, 2: 1250.

için, sözlüklere başvurmadan anlaşılmayan kelimelere de "garîb" denilir.[68] Başka bir ifadeyle Kur'ân ve Hadis'te şerh ve açıklanmaya muhtaç kelimelere veya genel olarak Arap dilinde lehçe farkı ya da az kullanılması gibi sebeplerle kolayca bilinmeyen lafızlara "garîb" denilmektedir. Bu lafızlardaki garîblik, ya anlam itibarıyla kapalı ve anlaşılmaktan uzak oluşu nedeniyle fesâhatı ihlal eden ya da az kullanıldığından dolayı garîb olup fesâhatı ihlal etmeyen şeklinde iki kısımda incelenebilir. Ancak Kur'ân'daki garîb lafızlar, bu ikinci kısıma girmektedir. Çünkü Kur'ân'da yer alan kelimelerin garîbliği, onların mânâsındaki kapalılıktan değil, kabileler arası lehçe farkından ve başka dillerden Arapçaya geçip muarreb olan lafızlardan ileri gelmektedir.[69]

"Garabe" (غرب) anlamına gelen "garîb" kelimesi, uzaklığı, bu kelime eğer herhangi bir kelimeye izafe edilirse, kapalı ve zihne yakın olmayan anlamı ifade etmektedir. "Garabe" kelimesi, kökleriyle beraber Kur'ân'da 19 defa geçmektedir: "Ğarabet" (غَرَبَتْ),[70] "Teğrub" (تَغْرُبُ),[71] "el-Ğurûb" (الْغُرُوبُ),[72] "Ğurûbihâ" (غُرُوبِهَا),[73] "el-Mağrib" (الْمَغْرِبُ),[74] "el-Mağribeyn" (الْمَغْرِبَيْنِ),[75] "el-Meğârib" (الْمَغَارِبِ),[76] "Meğâribuhâ" (مَغَارِبِهَا),[77] "el-Ğarbî" (الْغَرْبِيُّ),[78] "Ğarbiyye" (غَرْبِيَّةٍ).[79] Bütün bu lafızlar, Batı cihetini ve güneşin batışını ifade etmektedir. "غُرَابًا" (Ğurâb),[80] "el-Ğurâb" (الْغُرَابُ)[81] ve "Ğarâbîb" (غَرَابِيبُ)[82] kelimeleri ise bilinen karga kuşunu belirtmektedir.

[68] Râzî, *Muhtâru's-Sıhah*, 197; Ali b. Muhammed b. Ali el-Huseynî el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, 2. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 163.

[69] Esîru'd-Dîn Ebû Hayyân en-Nahvî el-Endelûsî, *Tuhfetü'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'âni mine'l-Ğarîb*, thk. Semîru'l-Meczûb, 1. bs. (Beyrût, el-Mektebu'l-İslâmî, 1983), 21; Râfiî, *Tarih Âdâb*, 405-406; İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Ata b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs'tan Rivayet Ettiği Garîbu1-Kur'ân'ı", *A.Ü.İ.F. Dergisi* 22 (1978): 17; Tehânevî, "Ğarîb", *Mevsûa*, 2: 1250-1251.

[70] el-Kehf 18/17.

[71] el-Kehf 18/86.

[72] Kâf 50/39.

[73] Tâhâ 20/130.

[74] el-Bakara 2/115, 142, 177, 258; el-Kehf 18/86; eş-Şuarâ' 26/28; el-Müzzemmil 73/9.

[75] er-Rahman 55/17.

[76] el-Meâric 70/40.

[77] el-A'râf 7/137.

[78] el-Kasas 28/44.

[79] en-Nûr 24/35.

[80] el-Mâide 5/31.

[81] el-Mâide 5/31.

[82] Fâtır 35/27.

"Garîb" anlamına gelen "garîb" lafzının, Kur'ân'da "garîb" sigasında geçmediği fakat Araplarda şuyû' bulduğu ve kullanıldığı görülmektedir.[83]

"Kur'ân" (قُرْآن) lafzına gelince; bu lafzın türetilmiş olup olmadığı ile ilgili olarak âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda genel olarak hemzeli (Karae قَرَأَ) ve hemzesiz (Kur'ân قُرْآن) olmak üzere farklı iki görüş ileri sürülmektedir:

"Kur'ân" lafzının hemzesiz olduğu görüşündeki âlimlerin bir kısmına göre Kur'ân lafzı, Allah kelâmına özel, hiçbir lafızdan türemiş olmayan hemzesiz alem bir isimdir. Yani "karae" fiilinden türemiş bir isim değildir. Eğer "karae" fiilinden türetilmiş olsaydı, her okunana Kur'an denilmesi icap ederdi. Tevrat ve İncil'e, Tevrat ve İncil adları verildiği gibi, Kur'ân kelimesi de Kur'ân'a özel isim olarak verilmiştir. Kısaca Kur'an lafzı, hiçbir kelimeden türememiştir. "Nûn" (ن) harfi de Kur'ân kelimesinin aslındandır. Bu âlimlerin başka bir kısmına göre Kur'an lafzı, bir şeyi diğer bir şeye katmak ve yaklaştırmak manasını ifade eden "karane" (قَرَنَ) fiilinden türemiştir. Çünkü Kur'ân'da sûreler, âyetler ve harfler yan yana dizilerek birbirine eklenmiştir. Bu âlimlerin başka bir kısmına göre ise Kur'an kelimesi, "Karîne" (قَرِينَةَ) lafzının çoğulu olan "karain" (قَرَائِن) lafzından türemiştir. Âyetler, birbirini doğruladığı ve birbirine benzediği için Kur'ân kelimesi, Kur'ân'a alem olmuştur.[84]

"Kur'an" lafzının hemzeli olduğunu ileri süren âlimlerden bazısına göre Kur'an lafzı, "ğufran" (غُفْرَان) ve "rüchân" (رُجْحَان) kelimeleri gibi, "fu'lân" (فُعْلَان) vezninde bir sıfat olup toplamak anlamına gelen "el-kur" (القَرْء) lafzından türemiş hemzeli bir kelimedir. Zira Kur'an, sûreleri topladığı gibi geçmiş kitapların bütün meyvelerini ve bütün ilimleri toplamış bulunmaktadır.[85] Bu âlimlerin başka bir

---

[83] Bk. Muhammed Mekkî Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Umde fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, 1. bs. (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1981), mukaddime 13; bkz. Muhammed Fuad Abdülbâkî, "Garabe", *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire, Dârü'l-Hadîs (Matbbatü Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye), 1364/1945), 496-497.

[84] Bkz. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, 1. bs. (Kahire,Mektebetü'l-Hâncî, 1954), 1: 1, 18; İsfahânî, "Karae", *Müfredât,* 668-669; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân,* 1: 345-346; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab,* 1: 128-129; Zerkeşi, *el-Burhan,* 1: 373-376-374; Suyuti, *el-İtkân*, 116; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. 1. bs. (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1995), 1: 15-16; Subhî es-Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 10 bs. (Beyrût, Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1977), 18-19; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2. bs. (Kâhire, Mektebetü Vehbe, ty.), 14-15.

[85] Bkz. En-Nahl, 16/89; el-En'âm: 6/38; el-Kıyâmet 75/17; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 1: 1-3.Zerkeşî, *el-Burhan,* 1: 374; Suyuti, el-İtkân, 116; Salih, *Mebâhis,* 16; Kattan, *Mebâhis*, 33

kısmına göre ise Kur'an kelimesi, "ğufran" (غُفْرَان) vezninde, "kirae" "القِرَائَة" ile eş anlamlı olup mastar anlamından ism-i mef'ûl anlamına nakledilmiştir.[86] Kur'ân kelimesi, Kur'ân'da 70 defa geçmektedir.

Istılahta ise "Kur'ân, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e vahyedilmiş olan, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibâdet edilen, Fatiha sûresi ile başlayıp Nâs sûresi ile biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldıkları, Arapça mu'ciz bir kelâm"[87] olarak tarif edilmiştir.

Neticede "Garîb" ve "Kur'ân" kelimelerinin terkibinden oluşan "Garîbu'l-Kur'ân", Kur'ân'da garîb olarak değerlendirilen kavramların tefsirini konu edinen bir ilim dalı olup bu dalda yazılan eserlerin ortak adıdır.

2.2. Garîbu'l-Kur'ân'ın Önemi

Garîbu'l-Kur'ân'ı önemli kılan husus, onun, Kur'ân lafızlarını açıklamasıdır. Hz. Peygamber'in "أَعْرِبُوا الْقُرْآنَ وَالْتَمِسُوا غَرَائِبَه" "Kur'ân'ın i'râbını yapınız (lafızlarının mânâsını bilmeye gayret ediniz) ve onun garîblerini araştırınız"[88] buyruğu, Garîbu'l-Kur'ân'ın önemine binaen onun hakkında çalışma yapmayı teşvik eden unsurlardan biri olarak görülebilir. Bu hadisi, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın garîblerinin bilinmesini emrettiği ve onları bilmeyenlerin Kur'ân'ı tefsir etmekten sakınmaları gerektiği şeklinde anlamak da mümkündür. İbn Ömer'den (ö. 73/692) gelen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Kim Kur'ân'ı i'rab ederek (anlayarak) okursa her harfine karşılık ona yirmi sevap, kim i'rab etmeden (onun

[86] Bkz. el-Kıyâme 75/17; ayrıca Kurtubî, *el-Câmi'*, 3: 161-162.

[87] Bkz. Zürkânî, *Menâhil*, 10-11; Akk, *Usûlü't-Tefsîr*, 36; Musa İbrahim el-İbrahim, *Buhûsün Menheciyye fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 2. Bs. (Ammân, Dâru Ammâr, 1996,), 14-15; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 20. bs. (Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 31-32; Abdulhamit Birışık, "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 383.

[88] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe el-Absî el-Kûfî, *el-Müsannef,* thk. Muhammed Avvâme, 1. bs. (Cidde, Dârü'l-Kıble, 2006), 15: 431-432; Ebû Ya'la Ahmed b. Ali el-Müsennâ el-Mevsılî, *Müsned Ebî Ya'la*, thk. Hüseyn Selim Esed, (Dımaşk, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1987), 11: 436; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ'*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, (Dımaşk, Matbûâtu Mucemmai'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1971), 1: 15; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 20; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 3: 546; Zerkeşî, *el-Burhân,* 2: 86; Süyûtî, *el-İtkân,* 239.

anlamını bilmeden) okursa ona da on sevap vardır."[89] Hadisin metninde geçen i'rab lafzı, kelimelerin mânâsını bilmek anlamında kullanılmıştır.[90]

Mücâhid (ö. 103/721), Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kişinin Arapçayı bilmeden Allah'ın kitabı hakkında konuşmasının helal olmayacağını[91] söyleyerek Garîbu'l-Kur'ân'ı öğrenmenin önemine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Kur'ân tefsiriyle meşgul olanları bu konuda uyarmaktadır. Malik b. Enes (ö. 179/795), Arap dilini bilmeyen kişinin Kur'ân'ı açıkladığı bilgisi ona ulaşması halinde mutlaka onu cezalandıracağını"[92] belirterek Arapçayı bilmeden Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili yorum yapmanın ceza gerektirecek kadar ağır bir mükellefiyet olduğunu vurgulamaktadır. Zerkeşî (ö. 794/1392), Garîbu'l-Kur'ân'ı bilmeyenin Allah'ın kitabı hakkında konuşmasının uygun olmayacağını ve müfessirin bu konuyu bilmesinin zaruri olduğunu söylemektedir.[93] Zira kaynaklarda müfessirin muhtaç olduğu ilimler arasında Garîbu'l-Kur'ân ilmi yer almaktadır.[94] Ö. Nasuhi Bilmen (1883-1971) de Garîbu'l-Kur'ân ilminin, Kur'ân'ın garîb olarak isimlendirilen bazı lâfızlarının anlamlarını bilmeye hizmet ettiğini, Kur'ân'ın bazı lâfızlarının ve terkîblerinin Arap fusahâsının edebî eserlerinde kullanılmış olmakla beraber halk arasında yaygın olmadığını, bu açıdan "garîb" adını alan bu lâfızların ve terkîblerin anlamlarını bilmenin müfessirler için gerekli olduğunu belirtmektedir.[95]

Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde, ilimleriyle tebarüz etmiş sahabenin Kur'ân lafızlarının anlamlarını doğru bilme imkânına sahip oldukları halde bu konuda konuşmaya ihtiyatla yaklaşmaları[96] dikkat çekicidir. Kur'ân'da geçen "ebben" (أبّاً)[97]

---

[89] Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 3: 548-549; Süyûtî, *el-İtkân*, 239.
[90] Süyûtî, *el-İtkân,* 239.
[91] Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 396, 2: 302; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, (Kâhire, Dârü'l-Hadîs, 2012), 1: 232; Kattân, *Mebâhis*, 322.
[92] Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 3: 543; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 396; Akk, *Usûlü't-Tefsîr*, 137.
[93] Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 396.
[94] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân,* 240, 768-769; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim Haşim, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1: 12; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 232; ayrıca bkz. Nurettin Turgay, "Halil b. Ahmed ve Garîbu'l-Kur'ân (Khalil b. Ahmad and Garîb al-Quran)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Çukurova University Journal of Faculty of Divinity) 13/2 (2013): 56.
[95] Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi/Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1973), 1: 119.
[96] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 101-102.
[97] Bkz. "Ebben" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Abese, 80/31; İbn Abbas'a göre, "Ebben" lafzı, "yonca gibi hayvanlara verilen yemler" anlamına gelmektedir (Muhammed Abdurrahim-Ahmed Nasrullah, *Ğarîbu'l-Kur'ân fi Şi'ri'l-Arab* (Suâlât Nafi' b. el-Ezrak ila Abdillah b. Abbâs),

lafzının anlamı hakkında kendisine soru sorulması üzerine Hz. Ebû Bekr'in (ö. 13/634) "eğer ben Allah'ın kitabında olan bilmediğim bir şeyi söylersem, hangi gök beni barındırır ve hangi yer beni taşır"[98] ifadesi, bu konuda konuşmanın ne kadar ağır bir mesuliyet olduğunu göstermektedir. Fakat buna rağmen Kur'ân lafızlarının mânâlarının tespit edilmesine sahabe döneminde başlandığı söylenebilir.[99] Bilahere hicrî II. asırdan itibaren Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân ilimleri arasında müstakil bir ilim halini alır ve onunla ilgili çok sayıda eser telif edilir.[100]

Kur'ân'daki garîb lafızlar, ancak araştırma ve inceleme yapıldıktan sonra mânâsı anlaşılan kapalı kelimelerdir ya da mânâsı, onu kullanan topluluk tarafından bilindiği halde başka topluluklarca bilinmeyen kavramlardır. Kur'ân'da, her insanın bildiği kelimeler olduğu gibi ancak derin ilim sahibi şahsiyetlerin bildiği garîb lafızlar vardır. Yüce Allah, Kur'ân'ı apaçık Arapçayla indirmiştir lakin Arapça konuşan ve onu iyi bilen sahabenin bir kısmı, Kur'ân'daki birtakım lafızların anlamlarını bilmediklerini söyledikleri malumdur.[101] Sahabe döneminden başlamak üzere tâbiûn ve sonraki dönemlerde Garîbu'l-Kur'ân olarak ifade edilen lafızların sayısında gittikçe artış olduğu görülmektedir. Bu nedenle Garîbu'l-Kur'ân ilmine büyük ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için Garîbu'l-Kur'ân eserleri yazılmıştır. Telif edilen bu eserlerin çokluğu, Garîbu'l-Kur'ân'ın ne kadar gerekli, önemli ve faydalı bir ilim olduğunu ortaya koymaktadır.[102]

İsfahânî'ye (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre "Kur'ân ilimlerinin en fazla lazım olanı, kelimelere ilişkin ilimlerdir. Kavramların gerçek anlamlarını incelemek de lafızla ilgili ilimlerdendir. Kur'ân kavramlarının mânâlarını öğrenmek, Kur'ân'ı

---

1. bs. (Beyrût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 1993), 223); Sicistânî'ye göre ise "Ebben" kelimesi, "hayvanların otlandığı şey" anlamına gelir. "Meyveler" nasıl ki insanlar için ise "Ebb" de hayvanlar içindir (*Nüzhetü'l-Kulûb*, 109); Kaysî, *el-Umde,* 337.

[98] Ebû İshâk es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, 1. bs. (Beyrût, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 10: 134; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân,* 3: 540-541; Kurtubî, *el-Câmi'*, 22: 87; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 399; Süyûtî, *el-İtkân,* 240.

[99] Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm,* 220.

[100] Bkz. Kaysî, *el-Umde*, mukaddime 17; Sıddîk b. Hasan el-Kannevcî, *Ebcedü'l-Ulûm,* thk, Abdülcabbâr Zekâr, (Dımaşk, Vizâretu's-Sakâfeti ve'l-İrşâd, 1978), 2: 502; İsmail Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1996), 13: 379.

[101] Bkz. Ferâhî; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer gibi sahabenin Kur'ân lafızlarının bazılarını bilmediklerine dair haberlere karşı çıkar (*Müfredâtü'l-Kur'ân*, 110). Muhtemeldir ki Garîbu'l-Kur'ân'ın birden çok anlam ifade etmesi, onun, hangi mânâyı kasdettiği hususunda tereddütler oluşturmuştur. Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer gibi sahabiler, bu sebeple böyle kelimeleri açıklamaktan çekinmiş olabilirler.

[102] Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fî Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmyye, 2003), 6.

anlamak isteyenler için, ilk yardımcı unsurlardandır. Bunlar tıpkı, bina yapmak isteyen kişinin evvela ilk olarak kullanacağı kerpiçleri sağlamasına benzer. Bu, yalnız Kur'ân ilimleri için değil, bütün şeriat ilimleri için faydalı ve geçerli bir kuraldır. Çünkü Kur'ân lafızları, Arap kelamının özü ve zübdesidir, en mutedil, en kıymetli olanıdır, fakihlerin ve âlimlerin, hüküm ve hikmetlerini çıkarmada temel dayanağıdır, en büyük şairlerin ve belâğat ustalarının nazım ve nesirlerinde daima müracaat ettikleri kaynaktır. Bu lafızların ve onlardan oluşan ve türetilenlerin haricinde kalanlar, ona nispetle, meyvelerin içi ile kabuğu, hurmanın kendisi ile çekirdeği, buğdayın özü ile kepeği gibidir."[103]

Kur'ân'ı anlamak için ilk adım, İsfahânî'nin söylediği gibi Kur'ân lafızlarının anlamını bilmektir. Eğer Kur'ân lafızlarının anlamı bilinmezse, düşünme kapıları kapalıdır demektir. Bu durumda âyetleri anlamak problemli bir hale gelir, âyetlerin ve sûrelerin nazmı gizli kalır.[104] Dolayısıyla dînî açıdan Garîbu'l-Kur'ân'ın lügat olarak ayrı bir değere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın nüzûlünden itibaren Arap dili lafızlarının hem şer'î-ıstılâhî hem lügavî hem yeni İslâmî terimlerin mânâlarını temsil etmektedir. Böylece Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'ı anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân ilimleri arasında en başta müstakil bir ilim halini almıştır.

Garîbu'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân'ın anlaşılması güç kelimelerini anahtar gibi açmaktadır, onları tefsir etmektedir. Kur'ân'dan hükümlerin çıkarılması ve anlaşılması noktasında âlimlerin ve araştırmacıların yardımcısıdır. Kur'ân'daki hükümlerle ilişkili garîb lafızların mânâlarının bilgisini vermektedir. Ayrıca garîb kavramların anlamını öğrenmeye çalışan kimseyi Arap kelâmıyla temasa geçmesini sağlamaktadır. O kişiye çeşitli lafızları kullanmada Arapların örf, âdet ve geleneklerini öğretmektedir. Arapların takip ettikleri yolları ve hayat tarzlarını göstermektedir.[105] Bilindiği üzere sözün anlaşılmasında ilk adım, o sözde kullanılan kelimelerin anlamını bilmektir. Kelimelerin anlamı bilinmezse, yer aldıkları söz,

---

[103] Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, mukaddime, 54-55; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 313-314; Nurdan Mendeş vd., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe ibn Hişâm'ın Yeri ve Râgıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât'ıyla Mukayesesi", 50-51.

[104] Abdulhamid Ferâhî, *Müfredâtü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-Islâhî, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 95.

[105] Ahmed Tâhâ Fellâl, *Mukarrar Ğarîbi'l-Kur'ân*, (Câmiatu Ummü'l-Kurâ, Mektebetu Meâb, 2018), 7.

söylenmemiş gibi olur, hatta sözün yanlış anlaşılması sonucu bazı sorunlara sebep olabilir.

Garîbu'l-Kur'ân ilmi, kelimeden kastedilen mânânın zıttını anlamamayı da sağlamakta, lafızla kastedilen yöne sevkettirmektedir. Bilindiği gibi lafza yanlış mânâ vermek, basit bir hata değildir. Bu durum, sözün doğru anlaşılmasına mani olur, lafzın vermek istediği bilgi ve hikmetin yanlış anlaşılmasına yol açar. Bir lafızda yapılan yanlış, gittikçe Kur'ân'ı doğru anlamaktan uzaklaştırabilir,[106] batıl görüş ve ekollerin ortaya çıkmasına, toplumların sapıtmasına ve dinin bölünüp bozulmasına sebep olabilir.[107] Dolayısıyla Kur'ân lafızlarına muttali olmadan Kur'ân'ı anlamak mümkün değildir.[108] Neticede Kur'ân kelimeleriyle ilgilenen Garîbu'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân'ı izah etmede hata yapmaya mani olduğu gibi Kur'ân'ı doğru anlamaya da yardımcı olmaktadır.

2.3. Garîbu'l-Kur'ân'ın Konusu

Garîbu'l-Kur'ân'ın konusu, Kur'ân'da az kullanılıp anlamı nadir bilinen ve pek çok kimse tarafından anlaşılması zor olan kavramlardır.[109] Böylece Kur'ân lafızlarının bir kısmı, Garîbu'l-Kur'ân ilminin kapsamına girmektedir. Garîbu'l-Kur'ân, sırf lügavî tefsirdir. Lafızların kendisini ve delâlet ettiği mânâları ele almaktadır. Şu kadarı var ki Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân lafızlarını ele alırken nahiv, sarf ve onların tafsilatı gibi diğer lügavî taraflarına pek bakmamaktadır. O, Kur'ân lafızlarının mânâları üzerinde durmaktadır. Onları tefsir etmekte ve neye delalet ettiklerini açıklamaya çalışmaktadır.

Garibu'l-Kur'ân'ı ele alan kitaplar, tefsir eserlerinden çok lügat kitaplarına daha yakın görüldüğü için lügatların bir parçası kabul edilebilir. Konusu itibarıyla Garibu'l-Kur'ân'ın, Garîbu'l-Lüğa eserlerinden sayılması da mümkündür. Garîbu'l-Kur'ân kitapları -ki Garîbu'l-Hadis kitapları da öyledir- gerçekte konulu lügatlardır. Garîbu'l-Kur'ân müellifleri, Kur'ân kelimelerini ya hece düzenine ya da sûre düzenine göre tertip etmektedirler.[110]

---

[106] Ferâhî, *Müfredâ*, 96.
[107] Ferâhî, *Müfredâ*, 98.
[108] Ferâhî, *Müfredât*, 99.
[109] İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. bs. (Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 2001), 197.
[110] Bkz. Fellâl, *Mukarrar*, 6-7.

2.4. Garîbu'l-Kur'ân'ın Gayesi

Garîbu'l-Kur'ân'ın gayesi, Kur'ân'ın doğru anlaşılması için Kur'ân lafızlarını murâd-ı ilâhiyi gözeterek asıl mânâları dışında farklı anlama gelmeyecek şekilde açıklamada bulunmaktır. Ayrıca Kur'ân'ı yanlış anlamaktan alıkoymak, Kur'ân'la ilgili bilgisizlikleri gidermek ve Kur'ân lafızları hakkındaki her türlü şüpheyi bertaraf etmektir. Burada Kur'ân kelimelerinin yanlış anlaşılması, ya lafzı doğru dürüst bilmeden ve kavramadan onunla ifade edilmek istenen anlamı bırakıp ona başka mânâ vermekten ya da lafzın keyfiyetini ve kemmiyetini, onun ne olduğunu bilmemekten kaynaklanmaktadır. Böyle bir durumda, lafzın nazmının ve konumu gereği tertibinin gösterdiği mânâlar, gizli kalmış olmaktadır. Kur'ân lafızları hakkında oluşan şüphenin de, lafzın karışık olan vecihlerinden birini belirlemede şaşkınlık yaşamaktan ya da lafzın umûm mu yoksa husûs mu ifade ettiği noktasında tereddütte bulunmaktan neşet etmektedir. Kur'ân lafızlarını yanlış anlamaktan kurtulmak için, lafızların anlamının ve muhtemel vecihlerinin bilinmesi gerekir. Kur'ân lafızları hakkındaki şüpheyi savmak da ancak Kur'ân lafızlarının nazmına vakıf olmakla mümkündür. Dolayısıyla Kur'ân lafızlarının anlamlarını bilmek ve onların muhtemel vecihlerine vâkıf olmak sayesinde Kur'ân lafızlarıyla ilgili en mükemmel irtibat sağlanmış ve en iyi te'vili yapma imkânı elde edilmiş olmaktadır.[111] Neticede "Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân lafızlarının yanlış açıklanmasına meydan vermeden doğru anlaşılmasını sağlamayı amaç edinen bir ilimdir" demek mümkündür.

2.5. Garîbu'l-Kur'ân'ın Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Kur'ân'ın indiği şekilde tespit edilmesi ve korunması ile ilgili çalışmalar, Hz. Peygamber döneminde başlar. Hz. Peygamber, Kur'ân'ı yazmak için sahabeden bir grubu vahiy kâtibi olarak görevlendirir ve Kur'ân'ı Hz. Cebrâîl'den aldığı gibi sahabeye ezberlettirir ve yazdırır.[112] Hz. Peygamber, her yıl Kur'ân'ı Hz. Cebrâîl'e

[111] Bkz. Ferâhî, *Mufredât*, 112.

[112] Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eser fi Uyûni't-Tarih ve's-Siyer*, 1. Bs. (Beyrûti Dârü'l-Erkam, 1997), 58; Ebû Abdullâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî, *el-İşâre ilâ Sîreti'l-Mustafa ve Tarih Men Ba'dehu mine'l-Hulefâ,* thk. Muhammed Nizamuddin el-Füteyyih, 1. bs. (Dımaşk, Dârü'l-Kalem/Beyrût, ed-Dârü'ş-Şamiyye, 1996), 402-404'de Hz. Peygamber'in isthdam ettiği ve içlerinde vahiy kâtiplerinin bulunduğu 39 kâtibin ismi zikredilmiştir. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 1. bs. (Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye, 1416/1996), 153-163; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 9.

arzeder, vefat ettiği yılın Ramazan ayında ise Hz. Cebrâîl'e Kur'ân'ı iki defa arzeder.[113] Böylece Kur'ân metni, hem yazı ile tespit edilmek hem hıfzedilmek suretiyle korunmuştur. Bu durum, Arap dili ve filolojisi açısından yeni bir hareket, dilin bütünü ile yazıya taşınmasına bir başlangıç, okumaya ve yazmaya teşvik edici bir faktör, sonradan yapılan filolojik çalışmaların süratle gelişmesine bir vasıta olmuştur.[114] Bu arada Kur'ân'da çeşitli Arap lehçelerine ve farklı dillere nispet edilen lafızların olması, Garîbu'l-Kur'ân'ı gündeme getirir.

Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ı anlamada problem yok denecek kadar az idi. Zira o dönemde Hz. Peygamber'in açıklamaları, akla gelen sorulara cevap veriyordu.[115] Hz. Peygamber, çeşitli Arap kabileleriyle konuşuyor, anlaşıyor ve onların lehçelerini kullanıyordu. Sahabiler de anlamını bilmedikleri lafızları Hz. Peygamber'e soruyorlardı.[116] Böylece Hz. Peygamber, vahyi tebliğ ediyor, sorulara muhatap olduğunda cevaplar veriyor ve zihinlerde oluşan müşkilleri ortadan kaldırıyordu.[117] Arap dilini fasih konuşan ve Arap kabilelerinin lehçelerini bilen Hz. Peygamber, anlaşılması güç ve sahabilerin kavrayamadığı âyetleri açıklayarak Kur'ân'ın ilk müfessiri olmuştur.[118]

Hz. Peygamber'in vefatı, İslâmiyetin geniş coğrafyalara yayılması, İslâm âleminde birtakım problemlerin ve farklı düşünce cereyanlarının ortaya çıkması gibi durumlar, Kur'ân'ın maksadına zıt yorumların yapılmasına yol açtığı görülebilir.[119] Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân hakkında aklı meşgul eden soruların muhatabı

---

[113] Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 7; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 3: 520; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 9-10.

[114] Bkz. Sadreddin Gümüş, "Seyyid Şerîf Cürcânî", *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı*, (1984): 21-22; Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007/1): 156.

[115] Bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tuhfetü"l-Erîb bima fi'l-Kur'âni Mine'l-Ğarîb*, thk. Semîr el-Meczûb, 1. bs. (Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 21; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 175.

[116] Bkz. Tirmizî, "el-Birr ve's-Sıla", 71; Mecdüddin Ebi's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihayetü fi Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid el-Halebî, 1. bs. (Demmâm Suudi Arabistan, Dârü İbnü'l-Cevzî, 1421 h.), 10; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1203; Mustafa Sadık er-Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, (Beyrût, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2005), 215.

[117] Bkz. İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, thk. Adnan Zerzûr, 2. bs. (Dımaşk, 1972), 35-38; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 107, 252, 380; 2: 315, 322; Kâtip Çelebî (Hâci Halîfe- Mustafa b. Abdullah Efendi,, *Keşfü'z-Zünûn*, (Beyrût, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), 2: 1203; Nasirüddin Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî İbnü'l-Müneyyir, *et-Teysîru'l-Acîb fî Tefsîri'l-Ğarîb*, thk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 5.

[118] Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihayetü fi Ğarîbi'l-Hadis*, 10.

[119] Bkz. Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 3: 542.

olarak sahabiler, Kur'ân'ın gayesine aykırı olan yorumları önlemek için, Kur'ân'da beyan edilmeye muhtaç görülen yerleri açıklama lüzumunu duyarlar. Sahabiler, Hz. Peygamber'in sohbet ve ders halkasında bulunmuş, Hz. Peygamber'le birlikte olaylara, âyetlerin nüzûl sebeplerine, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine vâkıf,[120] Arap dili ve kültürüne, örf, adet ve geleneklerine hâkim şahsiyetlerdir.[121] Sahabiler, bilgi, birikim ve tecrübeleriyle Kur'ân ve Sünnet ışığında Kur'ân'ı tefsir ederek dille ilgili önemli açıklamalar yapmışlar, ayrıca âyetlerin nüzul sebeplerini belirterek tefsir alanında büyük katkı sağlamışlardır. Bazı lafızların mânâsına nüfûz edemediklerini söylemişler ve onları araştırıp öğrenmişlerdir.[122] Hz. Ebû Bekr'den başka Hz. Ömer'in (ö. 23/644) "Ebben" (أَبًّا)[123] lafzının anlamını bilmediğini,[124] İbn Abbâs'ın da "Ğislîn" (غِسْلِين),[125] "Hanânen" (حَنَانًا),[126] "Evvâh" (أَوَّاه)[127] ve "Rakîm" (رَقِيم)[128] lafızlarının anlamlarına muttali' olmadığı[129] malumdur. Zengin bir yapıya sahip olan Arap dilinin çeşitli lehçelerine herkes vâkıf olamaz.[130] Bir insan, bir dili istediği kadar bilsin, o dildeki bütün kelimelerin alamını kavrayamaz. Bu durum, Kur'ân dili için de söz konusudur.

Hz. Peygamber döneminde muhtelif nesnelere yazılmış olan Kur'ân, birinci Halife Hz. Ebû Bekr devrinde tek nüsha olarak Mushaf haline getirilir.[131] Kur'ân,

---

[120] Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, 1. bs. (Kâhire, Dârü'l-Hicr, 2001), 1: 74-76; Kaysî, *Tefsîru'l-Müşkil*, Mukaddime, 55; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 3: 542; İbn Teymiyye, *Mukaddime*, 95; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 293; Süyûtî, *el-İtkân*, 763;

[121] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 8; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 59-60; Kattân, *Mebâhis*, 322; Emîn el-Hûlî, "Tefsir ve Tefsirde Edebi Tefsir Metodu-1", çev. Mevlüt Güngör, *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 2/6 (1988): 33.

[122] Bkz. İbnü'l-Esîr'in, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis*, 10; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 215-218.

[123] Abese 80/31.

[124] Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 3: 541-542; Ebû Ömer Muhammed b. Abdulvahid el-Bağdâdî ez-Zâhid Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetu's-Sırât fî Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Yakub et-Türkistânî, 1. bs. (Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2002), 556; Sa'lbî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10: 134; Kurtubî, *el-Câmi'*, 22: 87; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 399-400; Süyûtî, *el-İtkân*, 239; İbnü'l-Esîr, "Ebebe", *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadisi*, 21; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 216; Huşeyim, *Hel fî'l-Kur'ân A'cemiyyün?* -Nazratün Cedidetün ilâ Mevzûin Kadîm-, 1. bs. (Beyrût, Dârü'ş-Şarki'l-Evsat, 1997), 17.

[125] "Ğislîn" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Hâkka 69/36. İsfahânî, "Gislîn" lafzını, "kâfirlerin bedenlerinin ateşte yıkanması" şeklinde açıklar ("Ğasele", *Müfredât*, 607).

[126] "Hanânen" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Meryem 19/13; İsfahânî "Hanne" lafzının şefkât, merhamet, acıma, sevgi anlamlarına geldiğini söylemektedir (*Müfredât*, 259).

[127] "Evvâh" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Hûd 11/75; İsfahânî, "Evvâh", *Müfredât*, 101; Süyûtî'ye göre "Evvâh" lafzı, Habeşçede "rahîm", İbericede "duâ" demektir (*el-İtkân*, 291).

[128] "Rakîm" Lafzı da Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Kehf 18/9.

[129] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 211; Süyûtî, *el-İtkân*, 240.

[130] Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, 42; Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 59; Süyûtî, *el-İtkân*, 288.

[131] Buhârî, "Fedâili1-Kur'ân", 3.

Râşid Halifeler bilhassa üçüncü Halife Hz. Osman (ö. 35/656) zamanında Kur'ân'ın okunmasıyla ilgili ihtilafların önüne geçmek için, Kureyş lehçesi esas alınıp bu tek nüshadan çoğaltılarak çeşitli vilayetlere gönderilir.[132] Kur'ân'ın lafız bütünlüğünü korumaya yönelik faaliyetlerle birlikte mânâsının doğru ve iyi anlaşılması için dil çalışmaları yapılır. Bu esnada, Garibu'l-Kur'ân tefsirleri meydana gelir.[133]

İlk halife Hz. Ebû Bekr'in bazı âyetlerin yorumunu yapmış olmasına rağmen, garîb lafızların tefsiri hakkında sorulara cevap vermediği bilinmektedir.[134] İkinci halife Hz. Ömer'in ise Garîbu'l-Kur'ân konusunda daha cesur, fakat temkinli ve tedbirli bir tutum sergileyerek garîb kelimelerin anlaşılmasını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Hz. Ömer, Kur'ân'da mânâsı kapalı bir lafız gördüğü vakit "Kur'ân yedi harf üzerine indirildi"[135] hadisine istinaden farklı kabilelerden bu alanda selahiyetli olanları çağırırdı. Gelenlere, mânâsı kapalı lafızların geçtiği âyeti okurdu. Âyette bulunan lafzın hangi anlama geldiğini sorardı. Sonra, verilen mânâların en uygun olanını tercih ederdi.[136]

Hz. Ömer, genç bir delikanlı olan İbn Abbâs'ı sahabilerin önde gelen yaşlılarıyla beraber meclislerine alır. Buna karşı çıkanlara, onun ehil olduğunu göstermek için bir meclis tertip eder ve sahabeden Nasr sûresi ile ilgili fikirlerini sorar. Bazıları çeşitli yorumlarda bulunur. Bazıları ise konuşmaz. İbn Abbâs'a "sen ne diyorsun?" diye sorduğunda İbn Abbâs, onların yorumlarından farklı bir izahta bulunur. Nasr sûresinin Hz. Peygamber'in vefâtının yaklaştığını haber verdiğini söyler. Akabinde Hz. Ömer: "Ben de senin bildiğinden başkasını bilmiyorum"[137] diyerek yapılan yorumlar arasında İbn Abbâs'ın yorumunu tercih eder.

Hz. Ömer'in bu faaliyeti, Garîbu'l-Kur'ân ilmine duyulan ihtiyacı ortaya koyduğu ve geniş açıklamalı lügat kitaplarının yazılmasının yolunu açtığı kabul edilebilir. Derli toplu ilk lügat eserlerinin, Kur'ân'daki yoruma muhtaç lafızları

---

[132] Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 2; Ayrıca Hz. Osman'dan önce Hz. Ömer'in Abdullah b. Mes'ud'a yazdığı bir mektupta bu konuya dikkat çektiği görülmektedir (bkz. Enbârî, *İzâhu'l-Vakf,* 1: 13); Süyûtî, *el-İtkân*, 132.

[133] Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 9-10.

[134] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 399; Süyûtî, *el-İtkân*, 240.

[135] Buhârî, "Husûmât", 44/4; Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 66/5.

[136] Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 35, 56, 61-62.

[137] Bkz. Buhârî, "Tefsir", 110; Amed b. Hanbel. *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., (Müessesetü'r-Risâle, yy.), 5: 231-232; Kurtubî, *el-Câmi'*, 22: 541-542; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 56; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 16.

toplayıp mânâlarını açıklayan "Garibu'l-Kur'ân tefsirleri (lügatları)" ve telaffuzları aynı fakat Kur'ân'ın değişik yerlerinde farklı anlamlar taşıyan mürâdif lafızları konu edinen "el-Vücûh ve'n-Nezâir" adlı kitaplar[138] olduğu bilinmektedir.

Kur'ân'a büyük hizmetleri olan üçüncü halife Hz. Osman'ın hilafet işlerini üstlenmesi, çevresinde bulunanların Kur'ân'a muttali olması ve erkenden hayata veda etmesi gibi sebeplerle kendisinden Kur'ân'ın tefsirine dair pek fazla bir şey nakledilmediği görülmektedir.[139]

Dördüncü halife Hz. Ali, râşid halifeler arasında kendisinden en çok tefsir rivâyet edilen halifedir.[140] Hz. Ali, Hz. Peygamber'in evinde büyümüş, onun vefâtından sonra Hz. Osman'ın şehâdetine kadar uzun müddet hilâfet işleriyle ilgilenmemiş ve diğer halifelere göre çok yaşayan halife olması; fesâhat, belâğat, hitâbet ve şiirde yüksek bir mevki elde etmesi; akıllı, zeki, ilim ve fazilet sahibi olması, ona Kur'ân'ı açıklama yetkisini vermiştir.[141] Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi ve onun duâlarını almış olması da ona ayrı bir özellik kazandırmıştır.[142] Hz. Ali'nin, "Vallahi, nerede ve ne hakkında nâzil olduğunu bilmediğim hiçbir âyet yoktur. Şüphesiz Rabbim bana iyi anlayan bir kalp ve çok soran bir lisân bahşetmiştir",[143] "Bana sorunuz. Vallahi, bana soracağınız her şeyi size bildireceğim. Bana Allah'ın kitabından sorunuz. Vallahi, inen her âyetin gece mi, gündüz mü, ovada mı yoksa dağda mı indiğini bilirim"[144] söylediği rivayet edilmektedir. Hz. Ali'nin bu durumu, onun sahabe arasında müstesna bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Garîbu'l-Kur'ân'ın, Kur'ân'ı anlamada güçlük çekilen lafızların açıklanması sonucu ortaya çıktığı anlaşılıyor. Sahabe ve tâbiûn devrinde, Kur'ân'daki garîb lafızların mânâlarının tespiti için Arap şiirine başvurulmuştur.[145] Bu hususta İbn Abbâs, Arap şiiriyle delil getirme faaliyetinin öncüsü kabul edilebilir. Zira Nâfi' b. el-Ezrak'ın (ö. 65/685) İbn Abbâs'a Kur'ân'da geçen anlaşılması güç ikiyüz kadar

---

[138] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1203 vd.; Râfiî, *Târîh Âdâb*, 406-407; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 15.
[139] Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 59; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 215. Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 15.
[140] Ahmed b. Mustafa (Taşköprüzâde), *Miftâhü's-Saâde ve Misbâhü's-Siyâde fi Mevzûâti'l-Ulûm*, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2: 55.
[141] Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 59; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 15.
[142] Bkz. Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 59, 80-81.
[143] Taşköprüzâde, *Miftâhü's-Saâde*, 2: 55-56; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 81.
[144] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 783; Taşköprüzâde, *Miftâhü's-Saâde*, 2: 55-56; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 81; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 15.
[145] Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 397; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 220.

lafzı sorduğunu ve İbn Abbas'ın her lafza dair Arap şiirinden deliller getirdiğini içeren "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak" adlı bir kitabın ortaya çıktığı bilinmektedir.[146] Süyûtî, "el-İtkân" adlı eserinde Garîbu'l-Kur'ân'ı ele almaktadır. İbn Abbâs'tan gelen yediyüz kadar Kur'ân kelimesinin müradif lafızlarla izahını vermektedir. Süyûtî, Ali b. Ebî Talha'nın İbn Abbâs'tan rivayet ettiği yediyüz kadar, Dahhâk'ın (ö. 105/723) İbn Abbâs'tan rivayet ettiği ikiyüze yakın lafzı da açıklamaktadır. Böylece Garîbu'l-Kur'ân alanında Süyûtî'nin önemli bir hizmette[147] bulunduğu görülmektedir.

Garîbu'l-Kur'ân hakkında katkı sağlayan belli başlı müfessir sahabileri, toplu halde şöyle zikretmek mümkündür: Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), İbn Abbâs, Ubey b. Ka'b (ö. 33/654), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Abdullah b. Zübeyr.[148] Ö. Nasuhi Bilmen, Ebû Hureyre (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85), Cabir b. Abdillah (ö. 78/697) ve Enes b. Malik (ö. 93/711-12) gibi bazı sahabileri bu isimlere ekleyerek müfessir sahabenin sayısını onbeş'e çıkarmıştır.[149] Zehebî de bu isimlere Hz. Aişe'yi ilave etmiştir.[150]

Müfessir sahabiler, muhtelif derecelerde Kur'ân'ı açıklamışlardır.[151] Bunların başında Kur'ân'ın tercümanı ve müfessirlerin başı İbn Abbâs gelir.[152] İbn Abbâs, Hz.

---

[146] "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak" adlı kitap, 250 kelimeyi konu edinmiştir. *Ğarîbu'l-Kur'ân fî Şi'ri'l-Arab* (Suâlât Nâfi' b. el-Ezrak ilâ Abdillah b. Abbas) olarak Muhammed Abdurrahim ve Ahmed Nasrullah'ın tahkikiyle, 1. baskısı, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût, 1993'te yapılmıştır. Ayrıca Muhammed Ahmed ed-Dâlî'nin, Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Selm el-Huttelî ve Ebû Tâhir Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Yûsuf b. el-Allâf tarikleri ile gelen iki rivayeti tahkikiyle de 1. baskısı 1993 yılında Limasol/Kıbrıs, el-Ceffân ve'l-Câbî matbaası tarafından yayınlanmıştır. Daha önce M. Fuâd Abdulbâkî de, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye'de, 1950 senesinde, "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak li-İbni Abbâs" olarak, "Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân Müstahrec min Sahîhi'l-Buhârî" adlı eserde, (s. 233-291) yayınlamıştır. Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* 155; Turgut, *Tefsir Usûlü,* 158; Ömer Acar, *Arab Dilinde Ta'rîb Olgusu Açısından Garîbu'l-Kur'ân* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 269.

[147] Garîbu'l-Kur'ân ile ilgili olarak Süyûtî, *el-İtkân* adlı eserinin 16. bölümünde (s. 239-281) "Fi Ma'rifeti Ğarîbihi", 17. bölümünde de (s. 282-287) "Fî Mâ Vekaa Fîhi bi Gayri Lugâti'l-Hicâz", 38. bölümünde ise (s. 288-300) "Fî Mâ Vekaa Fîhi Bi Gayri Lügâti'l-Arab" konu başlıklarını kullanmış bulunmaktadır; ayrıca bkz. Râfiî, *Tarih Âdâb,* 405-406; İsmail Aydın, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 116-133.

[148] Süyûtî, *el-İtkân,* 783. (Kâtip Çelebi de *Keşfu'z-Zunûn,* 1: 428-429'da aynı isimleri kaydetmiştir.)

[149] Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi,* 1: 188.

[150] Zehebî, *et-Tefsîr,* 1: 59; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 17.

[151] Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn,* 1: 428-429; Zehebî, *et-Tefsîr,* 1: 34, 55, 59-60; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi,* 1: 203-270.

Peygamber'in: "Allah'ım, ona Kitab'ı ve hikmeti öğret",[153] "Allah'ım, onu dinde fakih eyle ve ona te'vili öğret"[154] duâlarına mazhar olmuş bir sahabidir. İbn Abbas, Yüce Allah'ın, "Allah, hikmeti dilediği kimseye verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir"[155] âyetinin mânâsına da Hz. Peygamber'in bu duâlarıyla mazhar olmuş kabul edilebilir.[156] İbn Abbas'ın, sahabenin önde gelenlerinin arasında yer alması, Arap dilini ve onun edebiyatını iyi bilmesi ve nihayet kazanmış olduğu ilmî kişiliği, ona Kur'ân'ı yorumlama selahiyetini bahşetmiştir.[157] Ayrıca Arap dilinin inceliklerine, Arapların örf, âdet, gelenek ve göreneklerine; âyetlerin nüzul sebeplerine, Hıristiyan ve Yahudilerin hallerine vâkıf olan sahabeden biridir. Bütün bu özellikler, İbn Abbâs'a Kur'ân'ı tefsir etmede büyük imkânlar sağlayarak onu, özellikle Garîbu'l-Kur'ân konusunda en önde gelen müfessirlerden yapmıştır.

İbn Abbâs'ın, Arap lehçelerini birleştiren bir üst dil kullanarak Kur'ân'ı izah etmesi ve insanlara öğretmesi ona, "Tercümanu'l-Kur'ân", "Hibrü'l-Ümme" ve "el-Bahr"[158] denilmesine vesile olmuştur. İbn Abbas'tan bize gelen eserler, bizzat onun telifimidir yoksa talebelerinin ondan naklettiklerimidir? Bu hususta farklı görüşler vardır.[159] Ancak bu görüş farklılıkları, İbn Abbas'ın Kur'ân tefsirindeki rolünü ve gösterdiği çabasını etkilemez. Çünkü her iki halde de bu çığırın İbn Abbâs'a ait[160] olduğu aşikârdır. İbn Abbâs'tan rivayet edilen bazı tefsirlerin ona aidiyetinin sıhhat derecesiyle ilgili ihtilaf edilmiş[161] ise de kaynaklar, İbn Abbâs'ın Kur'ân âyetlerinin

---

[152] Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1: 429; Fuat Sezgin, *Târîhü't-Türâsi'l-Arabî*, Arapçaya trc. Mahmud Fehmi Hicâzî, (Riyad: el-Mektebetü'l-Vakfiyye, 1991), 1: 63-68; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 61-75; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 1: 103-112.

[153] Buhârî, "Fadâilu Ashâbi'n-Nebî, 66/24; Buhârî, "İ'tisâm", 96.

[154] Buhârî, "İlim", 3; Buhârî, "Vüdû", 4; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyad, Dârü Taybe, 2006, "Fadâilu's-Sahâbe", 138*;* Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 63.

[155] Bakara sûresi, 2/269.

[156] Bkz. Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 16.

[157] Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 61-64.

[158] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 314-321); Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 7. bs. (Kahire, Mektebetu'l-Hâncî, 1998), 1: 331; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1: 429; Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 63; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 61; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 17.

[159] Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 64, 66; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 75.

[160] Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 314-321; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd., 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4: 121-131; Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 63-69; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 241-246; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 61-75; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 18.

[161] Ferâhî, *Müfredât*, 45; İbn Abbâs'a aidiyeti tartışmalı tefsirlerin başında, Kamus'l-Muhît müellifi Fîrûzâbâdî'nin "Tenviru'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs" adlı eser gelmektedir. Bu eserin 1.

bir kısımını yorumladığını[162] göstermektedir. *Mesâil Nâfi' b. el-Ezrak* adlı eser, bunun en güzel örneğini[163] teşkil etmektedir.

İbn Abbâs'ın tefsirlerinden pek çok kimse faydalanmıştır. Yararlanılan bu tefsirlerin en sağlamı, Ahmed b. Hanbel'in övdüğü ve Buhârî'nin Sahîhi'nde yer verip itimad ettiği Ali b. Ebi Talhâ'nın rivâyetidir. Buhârî, nakillerinde Ali b. Ebi Talhâ'ya dayandığından dolayı güvenilirliği itibarıyla Ali b. Ebi Talhâ sikâ kabul edilebilir.[164] İbn Abbas'ın istifade edilen tefsirlerinin en zayıf olanı ise Ebu'n-Nasr Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin Ebû Sâlih'den naklettiği tariktir.[165]

İbn Abbâs, Garîbu'l-Kur'ân konusunda dirâyetini kullanarak Arap dili inceliklerini ve re'yi esas almakla tefsirde yeni bir çığır açar. Bu dönemde tefsirde hızlı bir gelişmeye öncülük eder. Bilahere talebeleri, onun açmış olduğu bu yolda ileri adımlar atarak tefsire yeni boyutlar kazandırır.[166] İbn Abbâs'ın, Kur'ân'da anlamı kapalı lafızları açıkladığı, mürâdifleri verdiği; ahiret, tarih ve şeriat ile ilgili âyetleri izah ettiği görülmektedir. Özellikle Nâfi' b. el-Ezrak'ın sorduğu ikiyüze yakın lafza dair verdiği cevaplar, bir çığır sayılabilir. Hatta kelimelerin delâletleri açısından ilk araştırma kabul edilebilir.[167] Garîbu'l-Kur'ân'ı izahları ile İbn Abbâs, gerek tabiûn devrinde gerekse sonraki dönemlerde, pek çok Garîbu'l-Kur'ân tefsirinin yazılmasında müelliflere ışık tutar, onlara dayanak olur. Sonuçta bu tür lügavî tefsir faaliyetleri, "Meâni'l-Kur'ân" gibi adlarla nahve dayalı Kur'ân'ın tefsirlerinin meydana gelmesine yol açar.[168]

Baskısı, Beyrût, 1992 yılında Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından yapılmıştır; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 74-75.

[162] Abdulaziz b. Abdullah el-Humeydi, *Tefsir İbn Abbâs ve Merviyyâtuhu fi't-Tefsiri min Kütübi's-Sünne*, (Mekke, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, ty.); Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 18.

[163] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 258-281; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 16.

[164] Buhârî bu eseri, Sahîhi'ne almış ve eser, Mısır'da 1950'de, M. Fuad Abdulbaki tarafından tahric edilerek "Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân Müstahrec min Sahîhi'l-Buhârî" adlı kitabın sonuna ilave edilerek yayınlanmıştır. Ayrıca bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 240; Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 67; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 17; Abdurrazzak b. İsmail Hermas, "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak fi Mîzâni'n-Nakd", *Mecelletü Külliyyeti'ş-Şeriati ve'l-Kanuni ve'd-Dirasati'l-İslamiyye*, 16, (Câmiatu Katar, 1998), 11-61, erişim: 15.08.2018, https://tafsir.net/uploads/books/.

[165] Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1: 429; Taşköprüzâde, *Miftâhü's-Saâde,* 2: 56-57.

[166] Bkz. Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 64; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 61-75; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 17.

[167] Bkz. Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 64-65; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 17.

[168] Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 63.

Sahabiler arasında garîb lafızlarla ilgili en fazla bilgiye sahip olanın İbn Abbâs olduğu,[169] İbn Abbâs'ın garîb lafızların tefsiri, Atâ b. Ebi Rabâh tarafından rivâyet edilen ve İbn Abbâs'a nispet edilen *Ğarîbu'l-Kur'ân* adlı eserde yer aldığı bilinmektedir.[170] Bu eseri rivâyet edenlerden biri, Muhammed b. Ali b. el-Muzaffer el-Vezzân el-Hanefî'dir. Bunun başka bir nüshasının Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hüseyn b. Hasnûn el-Mukrî'ye nisbet edildiği görülmektedir.[171] Zamanımızda Ahmet Bulut tarafından üç yazma nüshaya dayanarak tahkik edilip yayınlanan bu eser, bazı sûreler atlanmakla birlikte Bakara sûresinden başlayarak Mushaf sırasına göre kaleme alınmış, lafızların hangi lehçeye ait olduğu gösterilmiş ve o lehçeye göre mânâsı verilmiştir. Ayrıca bu eserin yer yer Kureyş lehçesinden bazı lafızları açıklamış olması, Kureyş lehçesinden olsa bile, çok kullanılmadığı için anlamı bilinmeyen kelimelerin varlığını göstermektedir.[172]

İbn Abbâs'a ait olduğu ifade edilen Atâ b. Ebî Rabâh'ın eser haline getirdiği Garîbu'l-Kur'ân, bu sahada kayıt altına alınan ilk kitap olması bakımından önemlidir.[173] Kur'ân tefsiri ve Kur'ân'ın garîb lafızları hakkında İbn Abbâs'tan gelen en kadim ve itimada şayan bilgilerin, *Sahifetü Ali b. Ebi Talhâ* adıyla bilinen eserde nakledildiği[174] belirtilmekdir fakat bu eserin günümüze tam olarak ulaşmadığı ifade edilmektedir.[175] Bu sahifeyi İbn Abbâs'tan Ali b. Ebî Talhâ'nın, ondan Muaviye b. Salih'in, ondan da Abdullah b. Salih'in rivâyet ettiği beyan edilmektedir.[176] Taberî, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim gibi müfessirler bu sahifeden yararlanmış

---

[169] Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 63-64; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 64-65; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, İsmail Cerraoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 97-104.

[170] Bkz. Bu eserin, Atıf Efendi Ktb. No: 2815/8'de bir nüshası mevcuttur. Bkz. Cerrahoğlu, "Tefsirde Ata b. Ebi Rabah", 17-104.

[171] Bkz. Ahmet Bulut, "Kur'ân'a Dair Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1992): 133-134. (Salâhuddin el-Müneccid, tahkik etmek suretiyle İsmail b. Amr el-Mukri', o da Abdullah b. el-Hüseyin b. Hasnûn el-Mukri'den rivayetle İbn Abbâs'a isnad edilen "Kitâbü'l-Lüğât fi'l-Kur'ân min Evvelihi İlâ Âhirihi" adlı eseri Matbaatü'r-Risâle'de 1946 yılında yayınlamıştır.)

[172] Bkz. Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2010), 141; Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 48.

[173] Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Hişâm ve Sire'sindeki Garîbu'l-Kur'ân'ı", *AÜİF* İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları 3 (1977): 4.

[174] İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh", 17-104; İsmail Cerrahoğlu, "Ali b. Ebî Talhâ'nın tefsir sahifesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1969): 55-82.

[175] Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 48; Bkz. Bu eser, Râşid Abdulmün'im er-Raccâl'ın tahkikiyle *"Sahîfetu Ali b. Ebî Talha an İbni Abbâs Min Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm"*, 1. bs. (Beyrût, Muessetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 1991) olarak yayınlanmıştır.

[176] Süyûtî, *el-İtkân*, 241.

bulunmaktadırlar.[177] Kurtubî de Garîbu'l-Kur'ân'ı açıklarken pek çok yerde Ali b. Ebi Talhâ'dan istifade etmektedir.[178] Ayrıca İbn Abbâs'tan rivâyet edilen *Mesâil Nâfi' b. el-Ezrak* adlı eser, garîb lafızların Arap şiirinden getirilen delillerle izah edildiği önemli bir telif olup İbn Abbâs'ın yüksek seviyede bilgi sahibi olduğu Arap şiirini, Garîbu'l-Kur'ân'ın izahlarında nasıl başarılı bir şekilde kullandığını ortaya koymaktadır.[179] İbn Abbâs'a nispet edilen *Sahîfetü Ali b. Ebî Talha* ve *Garîbu'l-Kur'ân*[180] adlı eserlerin, Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili telif edilen ilk kitaplar olduğunu ve sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda önemli rol oynadığını görmek mümkündür.[181] Özellikle İbn Abbâs'ın yazdığı tefsir,[182] Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân* isimli eserinde dercedilmiştir.[183] Bu eser, *Tefsir İbn Abbâs el-Müsemma Sahîfetü Ali b. Ebî Talhâ an İbn Abbâs min Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm* olarak neşredilmiştir. Abdulaziz b. Abdullah el-Humeydî de İbn Abbâs'tan gelen rivâyetleri toplayan *Tefsir İbn Abbâs ve Merviyyâtühu fi't-Tefsir min Kütübi's-Sünne* adında bir çalışma yapmıştır.[184] İbn Abbâs'a aidiyeti şüpheyle karşılanan tefsirlerin başında Fîrûzâbâdî'nin *Tenvirü'l-Mikbâs min Tefsir İbn Abbâs*[185] adlı eser gelmektedir.[186]

---

[177] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 95, 235, 310; Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Münzir en-Neysâbûrî İbnü'l-Munzir, *Kitâbu Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd, (Medine, Dârü'l-Meâsîr, 2002), 1: 61, 88, 104, 117, 119, 122, 127, 129, 161, 221, 307, 318, 333, 419, 584, 600, 606, 617, 633, 655, 671, 676, 680, 683, 689, 714, 746, 765, 821; Abdurrahman b. Muhammed İbn İdris er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, 1. bs. (Mekke, Mektebetü Nezzâr mustafa el-Baz, 1997), 1: 299, 332; 22: 371.

[178] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 310; 4: 487; 5: 153, 238; 8: 438; 10: 197, 282; 11: 330; 12: 91, 138, 205; 13: 167; 14: 40, 355, 430, 454; 15: 344, 475; 16: 95; 17: 246, 375; 19: 64, 246, 507, 518; 20: 295; 21: 92, 238, 435; 22: 86.

[179] Fuad, *Târîhü't-Türâsi'l-Arabî*, 1: 67-68; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 109-110; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 19-20.

[180] M. Fuâd Abdulbâkî de, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1950 senesinde, "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak li İbni Abbâs" olarak, "Mu'cemu Ğarîbi'l-Kur'ân Mustehracan min Sahîhi'l-Buhârî" adlı eserle birlikte (s. 233-291'de) neşretmiştir. Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Atıf Efendi, no: 2815/8 vr. 102a-107a) bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh", 17.

[181] Fuat Sezgin, *Târîhü't-Türâsi'l-Arabî*, Arapçaya trc. Mahmud Fehmi Hicâzî, (Riyad, el-Mektebetü'l-Vakfiyye, 1991), 1: 63-68.

[182] Fuad Sezgin'in, (*Târîhü't-Türâs*, 1: 66'da) söylediğinin aksine, İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller* adlı eserinin 99. sayfasında, İbn Abbâsın, bizzat kendisi tarafından bir mecmua halinde meydana getirilmiş bir tefsiri olmadığını ifade etmektedir.

[183] Süyûtî, *el-İtkân*, 253; Sezgin, *Tarihü't-Türâs*, 1: 66.

[184] Bkz. Abdulaziz b. Abdullah el-Humeydî, *Tefsîr İbn Abbâs ve Merviyyâtühu fi't-Tefsîr min Kütübi's-Sünne*, (Mekke, Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, ty.).

[185] Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 61. "Tenvirü'l-Mikbâs min Tefsir İbn Abbâs" adlı bu eserin 1. baskısı, Beyrût, 1992 yılında, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından yapılmıştır.

[186] Bkz. Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu,* 100.

Tâbiûn devrinde, Kur'ân'daki kelimelerin sözlük anlamları önemle ele alınmıştır. Mekke medresesi talebeleri, hocaları İbn Abbâs'tan etkilendikleri için genellikle Garîbu'l-Kur'ân üzerinde durmuşlardır.[187] Mesela; Mücâhid'den Kur'ân tefsirine dair rivayet edilenlerin çoğunu, garîb lafızlar oluşturmuştur.[188] Said b. Cübeyr, İkrime ve Atâ b. Ebî Rabâh'ın da garîb lafızlarla ilgili pek çok açıklamaları temel kaynaklarda yer almıştır.[189]

Garîbu'l-Kur'ân'ı tefsir etme yolu İbn Abbâs ile açıldığı söylenebilir. Ondan sonra gelen müfessirler, ileri adımlar atarak birçok Garîbu'l-Kur'ân tefsiri telif etmişlerdir.[190] Mekke medresesinde Said b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725) ve Atâ b. Ebû Rabâh (ö. 114/732); Medine medresesinde Ebu'l-Aliye (ö. 90/709), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) ve Zeyd b. Eslem (ö. l36/754); lrak medresesinde Alkame b. Kays (ö. 62/682), Esved b. Yezid (ö. 75/694), İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735) ve benzeri âlimlerin Kur'ân tefsirinde selahiyetli oldukları bilinmektedir.[191] Bu müfessirler, Kur'ân, hadis ve sahabilerden öğrendikleriyle Garîbu'l-Kur'ân'ı tefsir etmişlerdir. Bunlarda yorumunu bulamadıkları Garîbu'l-Kur'ân'ı, bu kaynaklar ışığında içtihatlarıyla açıklamışlardır. Bundan sonra artık tefsirde tedvin ve telif dönemi başlamıştır.[192]

Kur'ân'daki bir lafzı garîb kılan hususları şöyle beyan etmek mümkündür: O lafzın, Kureyş lehçesi dışında başka bir lehçeye ait olması,[193] Kur'ân'ın indirilmesi ile birlikte, "es-Salât" (الصَّلَاة), "ez-Zekât" (الزَّكَاة), "el-Hac" (الحَجُّ), "el-Umre" (العُمْرَة) lafızları gibi lügat anlamının yanında İslâmî bir terim olarak yeni anlamlar kazanmış olması,[194] lügatta ve âyet içinde farklı anlamlara gelmesi,[195] Arap ve Arap olmayan

---

[187] Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 223.

[188] Bkz. Mücâhid b. Cebr, *Tefsirü'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdu's-Selam Ebu'n-Nîl, 1. bs. (Nasr, Dârü'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1989).

[189] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7: 136, 137; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 6: 2068; İbnü'l-Cevzî, *Telkîh*, 334-335; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *Fethu'l-Kadîr*, Özel Baskı, (Kuveyt, Dârü'n-Nevâdir, 2010), 5: 496.

[190] Sezgin, *Târîhü't-Türâs*, 1: 64; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 61-75.

[191] Zürkânî, *Menâhil*, 2: 18-19; Bkz. Nurettin Turgay, "Tabiunun/Tabiilerin Tefsir İlmindeki Yeri", *Bilimname* 18 (2010/1): 93-113.

[192] Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 225.

[193] İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 25-28; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 573-575.

[194] İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkıh*, thk. Abduazim ed-Dîb, 1. bs. (Katar, 1399/1979), 1: 174; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 579; Râfiî, *Tarih Âdâb*, 178-181 ve 405-407.

toplumlar tarafından müşterek olarak kullanılması,[196] başka bir dilden alınıp Arapçalaşmış (muarreb) olması,[197] ayrıca "el-Ayn" (اَلْعَيْن) kelimesi gibi[198] Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde farklı anlamlar ifade etmesi veya müradif olması (el-Vücûh ve'n-Nezâir).[199]

İfade edilen bu çerçevede Kur'ân'daki şu kelimeler misal olarak verilebilir: "Sefîh" (سَفِيه)[200] Kinâne lügatında câhil, "Sâika" (صَاعِقَة)[201] Ummân lehçesinde "ölüm", "Ricz" (رِجْزًا)[202] Tayy lehçesinde "azap",[203] "Bağy" (بَغْي)[204] Temîm lehçesinde "hased" anlamına gelmektedir. Ayrıca "er-Rakîm" (الرَّقِيم)[205] Rûmcada "kitap, levha veya mürekkep şişesi", "Siccîl" (سِجِّيل)[206] Farsçada "çamur", "Tûr" (طُور)[207] Süryânîcede "dağ", "el-Yemm" (الْيَمُّ)[208] Kıbt, Süryânî ve İbrânî dillerinde "deniz",[209] "Sinîn" (سِنِين)[210] Nabaticede "güzel", "Mühl" (المُهْل)[211] de Berber dilinde "kızgın yağ"[212] demektir.

---

[195] Râfiî, *Tarih Âdâb*, 406.

[196] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1: 15.

[197] İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selmân, 1. bs. (el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye, Dârü İbn Affân, 1997), 2: 102. Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm,* 577-578.

[198] Bkz. İsfahânî, "Ayn", *Müfredât,* 598-400; Kurtubî, *el-Câmi',* 2: 139.

[199] Bkz. Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1203 vd.; Râfiî, *Târîh Âdâb*, 406-407.

[200] "Sefîh" kelimesi Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: el-Bakara 2/282; el-Cin 72/4.

[201] "Sâika" lafzı Kur'ân'da on yerde söz konusu edilmektedir: "Sâıka"nın söz konusu olduğu âyetler: el-Bakara 1/19, 55; en-Nisâ' 4/153; el-A'râf 7/143; er-Ra'd 13/13; ez-Zümer, 39/68; Fussilet 41/13, 17; ez-Zâriyât 51/44; Tûr, 52/45.

[202] "Riczen" kelimesi Kur'ân'da üç yerde geçmektedir: el-Bakara 2/59; el-A'râf 7/162; el-Ankebût 29/34.

[203] Salâhuddin el-Müneccid, *Kitâbü'l-Lüğât fi'l-Kur'ân el-Müsned ilâ İbn Abbâs*. 1. bs. Kahire: Matbaatü'r-Risâle, 1946, 20; Süyûti'ye göre "riczen" lafzı, Hüzeyl lehçesinde "azap" anlamına gelmektedir (*el-İtkân*, 283).

[204] "Bağy" lafzı Kur'ân'da beş yerde geçmektedir: el-Bakara 2/90, 213; Âl-i İmrân 3/19; eş-Şûrâ 42/14; el-Câsiye 45/17.

[205] el-Kehf 18/9.

[206] "Siccîl" lafzı Kur'ân'da üç yerde geçmektedir: Hûd 11/82; Hicr 15/74; Fîl 105/4.

[207] "Tûr" lafzı Kur'ân'da on yerde geçmektedir: el-Bakara 2/63, 93; en-Nisâ' 4/154; Meryem 19/52; Tâhâ 20/80; el-Mü'minûn 23/20; el-Kasas 28/29, 46; et-Tûr 52/1; et-Tîn 95/2.

[208] "Yemmü" kelimesi Kur'ân'da yedi yerde geçmektedir: el-A'râf 7/136; Tâhâ 20/39, 78, 97; el-Kasas 28/7, 40; ez-Zâriyât 51/40.

[209] Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrafi'l-Elfâz*, thk. Muhammde Bâsil Uyûn es-Sûd, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 4: 357.

[210] "Sinîn" kelimesi Kur'ân'da dokuz yerde geçmektedir: el-Kehf 18/11, 25; Tâhâ 20/40; eş-Şuarâ' 26/18, 205; Yûsuf 12/42, 47; el-Mü'minûn, 23/112; er-Rûm 30/4.

[211] "Mühl" lafzı ise, Kur'ân'da üç yerde geçmektedir: el-Kehf 18/29; ed-Duhân 44/45; el-Meâric 70/8.

[212] Bkz. Müneccid, *Kitâbü'l-Luğât*, 20 vd.; Kurtubî, *el-Câmi',* 13: 262-263; İsfahânî, "Raceze*", Müfredât,* 341-342; Abdulkahır el-Cürcânî, *Dercü'd-Dürer fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm,* thk. Talat Salah el-Farhân vd., 1. bs. (Amman, Dârü'l-Fikir, 2009), 2: 246; Süyûtî, *el-İtkân*, 282-300; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 155-156.

2.6. Garîbu'l-Kur'ân Hakkında Yazılmış Başlıca Eserler

Kur'ân, İslâm âleminde sadece tefsircilerin değil, diğer ilim adamlarının da meşgul olduğu alandır. Her ilim ehli, kendi alanında Kur'ân'dan mesned aramıştır. Çünkü Kur'ân, her ilmî faaliyetin kaynağıdır.[213] Bilhassa Basra'daki ve Kûfe'deki dilbilimcileri, teliflerinde, Kur'ân'ı birinci derecede kaynak kabul etmektedirler. İlk dönemlerde hemen hemen her dilcinin, Kur'ân tefsirine ilgi duyduğu ve Garîbu'l-Kur'ân hakkında kitap yazdığı görülmektedir.[214] Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili yazılan eserlere "Meâni'l-Kur'ân", "İ'râbu'l-Kur'ân", "Mecâzü'l-Kur'ân" ve "Garîbu'l-Kur'ân" gibi isimler verilmektedir. Fakat bunların tümüne "Şerhu Lafzi'l-Kur'ânî" denilebilir.[215]

Hicri II. yüzyılın ilk yıllarında Garîbu'l-Kur'ân hakkında birçok kitabın telif edildiği, fakat çoğunun zamanımıza ulaşmadığı görülmektedir. Müelliflerinin ölüm tarihlerine göre ilk dönemlerde yazılan belli başlı eserlerden olmak üzere, Ebû Rûk Atiyye b. el-Hâris el-Hemedânî el-Kûfî et-Tâbiî'nin (ö. 105/723) *Ğarîbu'l-Kur'ân*, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin'in (ö. 122/740) *Ğarîbu'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Ebû Saîd Ebân b. Tağlib b. Rebâh'ın (ö. 141/758) Ğ*arîbu'l-Kur'ân*, Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî el-Kûfî'nin *Ğarîbu'l-Kur'ân* ve Ebû Feyd Müerric b. Amr es-Sedûsî'nin (ö. 195/811) *Ğarîbu'l-Kur'ân* adlı eserlerini zikretmek mümkündür. Mukatil b. Süleyman (ö. 150/765) da yazdığı Tefsiri'nin muhtelif yerlerinde, az da olsa, Garîbul-Kur'ân'a değinmektedir.[216]

Garîbu'l-Kur'ân türündeki eserler, İslâm coğrafyasının genişleyip Arap olmayan milletlerin Müslümanlığı kabul etmesine paralel olarak önem kazandığı ve giderek arttığı görülmektedir.[217] Bu konuda Süyûtî, pek çok eser yazıldığını, eser telif edenlerden Ebû Ubeyde, Ebû Dureyd ve Ebû Ömer ez-Zâhid'i zikrettikten sonra

---

[213] Kaysî, *el-Umde*,, mukaddime 17; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 21.

[214] Bkz. İbnü'n-Nedîm Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, e*l-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, (Beyrût, Dârü'l-ma'rife, ty.), 52-53.

[215] Kaysî, *el-Umde*, mukaddime 18; İbnü'l-Muneyyir, *et-Teysîrü'l-Acîb fi Tefsîri'l-Ğarîb*, 6; Muhammed b. İsmail el-Emir es'San'ânî, *Tefîsîr Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk, 1. bs. (Beyrût, Dârü İbn Kesîr, 2000), 7; İbnü'l-Muneyyir, *et-Teysîrü'l-Acîb fi Tefsîri'l-Ğarîb*, 6.

[216] Bkz. Mukatil b. Süleyman, *Tefsir Mukatil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâta, 1. bs. (Beyrût, Müessesetü't-Tarihü'l-Arabî, 2002), 1: 390-391; 3: 617, 798, 802; Ahmed b. Fâris, *Efrâd Kelimâti'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin, 1. bs. (Dımaşk, Dârü'l-Beşâir, 2002), 5.

[217] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 388-393; Nurdan Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 44; Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", 13: 380; Turgut, *Tefsîr Usûlü,* 159-163.

bu alanda yazılan en meşhur eserin, Uzeyzî ve hocası Ebû Bekr b. el-Enbârî tarafından onbeş yılda tamamlanan *Nüzhetü'l-Kulûb fî Ğarîbi'l-Kur'ân* adlı eser olduğunu ifade etmektedir.[218] Bu esere, *Ğarîbü'l-Kur'ân* ve *et-Tibyân fî Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'ân*[219] denilmektedir. Süyûtî, Ebû Hayyân'ın da Garîbü'l-Kur'ân konusunda iki risale telif ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Süyûtî, tefsir kitaplarında "Meânî ehli şöyle demiştir" ifadesiyle Meânî'l-Kur'ân hakkında kitap yazan Zeccâc (ö. 311/923), el-Ferrâ, Ahfeş ve İbnu'l-Enbâri'nin kasdedildiğini söylemektedir. Garîbu'l-Kur'ân'ı konu edinen kitapların en çok değerli olanı ve en çok rağbet göreni, şüphesiz Râgıb el-İsfahânî'nin *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân* adlı eseridir.[220] Bu kitabın, takdir edilmesinin en önemli nedeni, Kur'ân lafızlarını yüksek, kapsamlı bir bilgi ve itina ile ele alması, onda kesin yargı ve hükümler olmaması, ayrıca kullandığı üslup ve ifade tarzının duyarlı ve bilinçli olmasıdır.[221]

Ayrıca Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) ve İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181) gibi âlimler *Meâni'l-Kur'ân*, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühu*, Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) ise *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserlerin müellifleridirler. Bu eserlere bakıldığında, sadece Garîbu'l-Kur'ân'la yetinmediği, Kur'ân'ın diğer bazı lafızlarını da ele aldığı görülmektedir.

İbnü'n-Nedîm, Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili olarak telifte bulunan müellifleri *el-Fihrist* adlı kıtabında eserleriyle birlikte şöyle zikretmektedir: el-Müerric es-Sedûsî (ö. 174/790), Ebû Ubeyde (ö. 209/824), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Cumehî (ö. 224/838), Muhammed b. Dînâr el-Ehval (ö. 250/864), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Ebû Abdurrahman Mübarek el-Yezîdî (ö. 237/851), Muhammed b. Selam el-Cemhî, Ebû Ca'fer b. Rüstem et-Taberî, Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934), Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî (ö. 330/941), Ebu'l-Hasan el-Arûdî. Bu müelliflerin her birinin, Garîbu'l-Kur'ân adında bir eseri vardır. İbn Hâleveyh (ö. 370/980) *İ'râbu Selâsîne*

---

[218] Bkz. Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakatü'l-Mufessirin*, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2: 195-196.

[219] Su'ûd b. Abdillah Fenîsân, *Âsâru'l-Hanâbileti fî Ulûmi'l-Kur'ân:* (Riyad, el-Matbu' el-Mahtût el-Mefkûd, ty.), 49.

[220] Süyûtî, *el-İtkân*, 239; Kannevcî, *Ebcedü'l-Ulûm*, 2: 502.

[221] Mehmet Yolcu, "Râgıb el-İsfahânî ve el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân'ı", Hikmet Yurdu, 1/1, (Ocak 2008): 128.

Sûreten Mine'l-Kur'ân, Ebû Bekr el-Verrâk (ö. 280/893) ise *Ğarîbu'l-Mesâhif* isimli eserin müellifidir.[222]

Kâtip Çelebî'nin *Keşfü'z-Zünûn* adlı kitabında ise Garîbu'l-Kur'ân'a dair eser yazan belli başlı müellifler şöyle belirtilmektedir: "Ebân b. Tağlib b. Rebâh Ebû Saîd el-Bekrî (ö. 141/758), Muerric b. Amr en-Nahvî es-Sedûsî el-Basrî, Ebû Feyd Marsed b. el-Hâris b. Sevr b. Alkame b. Amr b. Sedûsî (ö. 195/811), el-Kaynebî, Nadr b. Şumeyl el-Basrî, Ebu'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), eserini tamamlamış olan Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd el-Lügavî (ö. 321/933), Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil, Ebû Abdillah Muhammed b. Yûsuf el-Kefertâbî (ö. 503/1109), Ebû Muhammed Abdurrahman Abdulmun'im el-Hazrecî (ö. 564/1169), Alâuddîn Ali b. Osman et-Turkmânî el-Mârdînî el-Hanefî (ö. 750/1349). Ayrıca bu isimlere şu şahsiyetler ilave edilmektedir: Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn el-Irâkî, Ebû Ömer ez-Zâhid, *Muhtâru's-Sihâh* adlı kitabın müellifi Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadir er-Râzî (ö. 666/1268). Râzî'nin bu kitabında anlattığına göre ilim taliplerinin ve hamele-i Kur'ân'ın kendisinden Garîbu'l-Kur'ân'ın tefsiri hakkında bir eser yazmasını isterler. O da, Cevherî'nin düzenlediği gibi eserini i'râb ve meânî'den bazı şeyler ekleyerek tertib eder ve hicrî 668 yılında bunu tamamlar. İbn es-Semîn Ebu'l-Meâlî Ahmed b. Ali el-Bağdâdî el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *Müfredâtu'l-Kur'ân* isimli eseri ise bu hususta yazılan eserlerin en iyisidir."[223] Keşfü'z-Zünûn zeyli *Îzâhu'l-Meknûn* adlı eserde bu isimlere ek olarak Ebû Ca'fer Muhammed b. Kâdim el-Kûfî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ el-Basrî (ö. 209/824), İbn Kuteybe Abdullah b. Muhammed ed-Dîneverî (ö. 276/889) ve Fahruddin Turayh b. Muhammed en-Necefî (ö. 1085/1674) zikredilmektedir.[224]

Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) *Kitabü'l-Ğarîbeyn*[225] kitabı da Garîbu'l-Kur'ân konusunda önem arzeden eserler arasındadır. Ahmed b. Fâris el-Lügavî'ye (ö. 395/1004) ait hacmi küçük fakat faydası büyük olan *Efrâd*

[222] İbnü'n-Nedîm, e*l-Fihrist,* 52-53.
[223] Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn,* 2: 1207-1208.
[224] Bk. İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bağdâdî, *Îzâhu'l-Meknûn*, thk. Rif'at Bilgi el-Kilîsî, (Beyrût, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), 2: 146-147.
[225] Bkz. Ebû Ubeyd Ahhmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Ğarîbeyn fi'l-Kur'âni ve'l-Hadîs,* thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, 1. bs. (Mekke, Mektebetü Nezzâr el-Bâz, 1999).

Kelimâti'l-Kur'âni'l-Azîz[226] adlı eser de Kur'ân'dan 34 lafzı ele alarak Garîbu'l-Kur'ân hakkında telif edilmiş ilk eserler arasında bulunmaktadır.

Bu eserlerin bir kısmı Kur'ân'da geçen lafızların Mushaf'ta olduğu gibi sûre ve âyetlerin sırasını, bir kısmı alfabetik tertibini, bir kısmı da son harfini gözeterek ele alırken bazısı ise lafızların okunuşunu, bazısı da lafızların ilk ve son harflerini dikkate alarak alfabetik düzene göre ele almaktadır.

Kur'ân'da geçen lafızları Mushaf'ta olduğu gibi sûre ve âyetlerin sırasına göre ele alan başlıca müfessirlerimiz ve eserleri şöyledir: Zeyd b. Ali b. Hüseyn'in (ö. 122/740) *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*,[227] Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*, Ebû Abdurrahmân Abdullah Yahya b. Mübârek el-Yezîdî'nin *Ğarîbu'l-Kur'ân ve Tefsîruhu*,[228] İbn Kuteybe'nin *Tefsir Ğarîbu'l-Kur'ân*, Ebû İshâk İbrahim es-Serî ez-Zeccâc'ın *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*,[229] Ebû Muhammed Mekkî İbn Ebi Tâlib el-Kaysî'nin (ö. 437/1045) *Tefsiru'l-Muşkil min Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîm ala'l-Îcâzi ve'l-İhtisâr*, İbnu't-Turkmânî Ali b. Osman el-Mârdînî'nin (ö. 750/1349) *Behcetü'l-Erîb fî Tefsîri'l-Ğarîb*.[230] Ayrıca asrımızda Muhammed b. Abdulazîz el-Hudayrî tarafından yazılan *es-Sirâc fî Beyâni Ğarîbi'l-Kur'ân*[231] ve Muhammed Selîm Muhaysin ile Şa'bân Muhammed İsmâîl tarafından telif edilen *el-Hâdî ilâ Tefsîri Ğarîbi'l-Kur'ân*[232] isimli eserler de, sûre ve âyetlerin tertibi esas alınarak telif edilmişlerdir.

Kur'ân'daki garîb lafzlarla birlikte Kur'ân'da geçen birçok lafzı, köklerinin ilk harfini esas alarak alfabetik sıraya göre düzenleyen eserlerden olmak üzere, Râgıb el-İsfahânî'nin *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân* adlı eserini misal olarak vermek mümkündür.

---

[226] Bkz. İbn Fâris, *Efrâd Kelimâti'l-Kur'ân*; Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 50.

[227] Bkz. Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, 3. bs. (Beyrût, Âlemü'l-Kütüb, 1983).

[228] Turgut, *Tefsîr Usûlü* , 164.

[229] Bkz. Ebû İshâk İbrahim b. es-Serrî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, 1. bs. (Beyrût, Âlemu'l-Kütüb, 1988).

[230] Bkz. Ali b. Osman el-Mardînî et-Turkmânî, *Behcetü'l-Erîb fi Beyâni mâ fî Kitâbillâhi'l-Azîz mine'l-Ğarîb*, thk. Dâhî Abdulbakî, (Kuveyt. Dârü İbn Teymiyye, ty.).

[231] Bkz. Muhammed b. Abdulaziz el-Hudayrî, *es-Sirâc fi Beyân Ğarîbi'l-Kur'ân*, 1. bs. (Riyad, Mecelletu'l-Beyân, 2008).

[232] Bkz. Muhammed Sâlim Muhaysin vd.., *el-Hâdî ilâ Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'ân*, (el-Gûriyye, Dârü'l-İttihâdi'l-Arabî, ty.).

Kur'ân lafızlarının son harfini esas alarak alfabetik sıraya göre telif edilmiş eserlere ise Cevherî'nin, *Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*[233] isimli eseri örnek olarak gösterilebilir. Abdulkadir er-Râzî'nin de yazdığı *Ravdatü'l-Fesâha fî Ğarîbi'l-Kur'ân*[234] isimli kitabında bu sistemi uyguladığı görülmektedir.

Kur'ân kelimelerinin okunuşunu esas alarak alfabetik sıraya göre telif edilmiş eserlere gelince; Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyzî es-Sicistânî *Nüzhetü'l-Kulûb fi Tefsir Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîz*[235] ya da Ğ*arîbu'l-Kur'ân*[236] ve Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd el-Karâfî el-Mısrî'nin (ö. 815/1412) bu kitaba haşiye olarak telif ettiği *et-Tibyân fî Tefsîr-i Ğarîbi'l-Kur'ân*[237] adlı eserler, bu sisteme göre yazılmıştır. Bu eserlerde mesela, "tedhünü" (تدهن) lafzı "te" (ت) maddesinde, "yedhünü" (يدهن) lafzı ise "ye" (ي) maddesinde yer alır. Oysaki lafzın aslî (kök) harflerine riayet edilseydi bu lafızlar, "د" (dâl) harfinin "دهن" (dehene) maddesinde yer alırdı.[238]

Garîbu'l-Kur'ân'ın ilk ve son harflerine göre alfabetik sıralamayı esas alıp yazılmış sadece bir eser görülmektedir. O da Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî en-Nahvî'nin (ö. 745/1344) telif ettiği *Tuhfetü'l-Erîb Bimâ fi'l-Kur'âni Mine'l-Ğarîb*[239] isimli eseridir. Müellif bu sisteme göre mesela "ق" (kaf) harfini, "karae, karabe, kavete" (قرأ, قرب, قوت) şeklinde

---

[233] Bkz. Cevherî, *Tâcü'l-lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, 4. bs. (Beyrût, Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990).

[234] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1208; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûs Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâ' mie'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, 15. bs. (Beyrût, Dârü İlmi'l-Melâyin, 2002), 6: 55; Râzî, *Ravdatü'l-Fasâha fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, erişim: 09.07.2017, http://arabicmega library.com/.

[235] Bu eserin ve müellifin babasının adı hakkında ihtilaf edilmiştir. Heyet tarafından tahkîk edilerek 1963 yılında yapılan Mısır baskısında müellifin babasının adı Uzeyz, kitabın ismi ise *Ğarîbü"l-Kur"an (Nüzhetü'l-Kulûb)* şeklindedir. Muhammed Edîb Abdulvâhid Cemrân tarafından tahkîk edilerek yayınlanan Şam 1995 tarihli baskısında ise müellifin babasının ismi Uzeyr, eserin adı da *Kitab Ğarîbi'l-Kur'ân* diye verilmiştir. Bu kitap, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşli tahkikiyle Dârü'l-Ma'rife Beyrût (Özel Baskı Katar) 2013 tarihli baskısında ise "*Nüzhetü'l-Kulûb fi Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîz*" adıyla neşredilmiştir. Muhakkik, kitaba yazdığı mukaddimenin 10-18. sayfalarında müellifin ismi ile ilgili görüşler üzerinde durmuş ve nihayet onun isminin Muhammed b. Uzeyz Ebû Bekr el-Uzeyzî olduğunu tesbit etmiştir.

[236] Sicistânî, "*Nüzhetü'l-Kulûb,* 23.

[237] İbnü'l-Hâim, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. İmâd, *et-Tibyân fi Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân,* thk. Dâhî Abdulbâkî Muhammed, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 17, 21.

[238] İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân,* 20-21.

[239] Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tuhfetü'l-Erîb bima fi'l-Kur'âni Mine'l-Ğarîb*, thk. Semîr el-Meczûb, 1. bs. (Beyrût, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 36-37; Fevzi Yûsuf el-Habıt, *Me'âcim Me'âni Elfâzı'l-Kur'ân,* (Arabistan, 2000), 25-26.

sıralamaktadır.[240] Garîbu'l-Kur'ân'ın ilk ve son harfleri dikkate alınarak yapılan alfabetik sıralama, sadece bu eserde tatbik edilmiş olup başka bir eserde uygulanmamıştır.

Garîbu'l-Kur'ân hakkında telif edilen ve zamanımıza kadar ulaşan kitapların başında Ahfeş ve el-Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserleri gelmektedir. Ahfeş, kitabında âyetleri genellikle sarf ve nahiv açısından konu edinmektedir. Bununla birlikte âyet ve şiirle istişhad yöntemini kullanmaktadır.[241] Ahfeş'in, az da olsa Kur'ân lafızlarının anlamlarına yer vermektedir.[242] el-Ferrâ ise *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserini Fatiha sûresinden başlayarak Nâs sûresine kadar Kur'ân'daki sıralamaya göre düzenlemektedir.[243] Bu eserde âyetler genelde sarf, nahiv ve kıraat bakımından ele alınmaktadır. Yeri geldikçe de lafızların anlamları üzerinde durulmaktadır.[244] el-Ferrâ bu eserinde, bazen lafzın anlamı hakkında geniş bilgiler yer vermektedir.[245] el-Ferrâ, Ahfeş'e nazaran lafız anlamlarına daha fazla yoğunlaşır, üzerinde durduğu lafızları çoğunlukla anlamı bakımından değil, sarf ve söz dizimi açısından incelemektedir.[246] Bu yönleriyle her iki kitap, diğer Garîbu'l-Kur'ân kitaplarından farklılık göstermektedir. Fakat lafız mânâlarına az da olsa değindikleriden dolayı Ahfeş ve el-Ferrâ'nın bu kitapları Garîbu'l-Kur'ân eserleri arasında anılmaktadır.[247]

Ebû Ubeyde'nin, bir âyetin anlamının ona sorulması üzerine verdiği cevaptan sonra *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı kitabını yazmaya başladığı belirtilmektedir.[248] Bu eserde Ebû Ubeyde, garîb lafızları âyetlerden istişhâdda bulunarak açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerine ve sahabeden rivayet edilen haberlere yer vermektedir.[249] Garîb lafızlar haricinde kıraat, sarf ve nahvi de ele almaktadır. Ebû Ubeyde, daha çok

---

[240] Bkz. Ebû Hayyân, *Tuhfe*, 254-255.

[241] Ebu'l-Hasen el-Mecâşiî el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Hediy Mahmûd Kırâa, (Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 1990), 1: 26.

[242] Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 215, 216, 318.

[243] Bkz. el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*.

[244] Yakût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrût, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 6: 2814; İbnü'n-Nedîm, e*l-Fihrist*, 98-100; Ebu'l-Berakât Kemalüddin Abdurrahman Muhammed b. el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ'*, thk. İbrahim es-Samirâî, 3. bs. (ez-Zerkâ-Ürdün, Mektebetü'l-Menâr, 1985), 81-84; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 279-286.

[245] Bkz. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 37-38.

[246] el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 46-48. Mesela, el-Ferrâ burada (صفراء) safrâ', kelimesini açıklamak yerine daha çok nahvî açıklamalarda bulunmaktadır.

[247] Bkz. Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 49.

[248] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, Mukaddime, 1: 16; Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 6: 2707; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 287-288.

[249] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, Mukaddime, 1: 13-14, 19.

garîb lafızların anlamları üzerinde durmakta, anlam değişimine uğrayan lafızlara,[250] çok anlamlı lafızlara[251] ve deyimlerin anlamları gibi hususlara temas etmektedir.[252]

İbn Kuteybe, Kur'ân'daki garîb lafızlarla ilgili yazdığı *Tefsîr Ğarîbu'l-Kur'ân* adlı eserinin mukaddimesinde bu kitabı, garîb lafızlar hakkında yazdığını, mânâsı malum lafızlara, hadislere, nahvî açıklamalara ve isnadlara pek değinmediğini söylemektedir.[253]

Aslen İsfahânlı olup Bağdat'ta yaşayan Râgıb el-İsfahânî,[254] Garibu'I-Kur'ân hakkında *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân* adlı eseri yazmıştır. İsfahânî, Kur'ân lafızlarını her yönden inceleyen yeterli alfabetik şekilde onları dizmiş bir kitap yazmak için Yüce Allah'tan hayır dileğinde bulunduğunu, metot olarak önce "elif" (ا) ardından "ba" (ب) harfini alfabetik sıraya göre dizeceğini, bu dizilişte lafızları ilk asli harflerine göre sıralayacağını, ilave edilmiş harfleri dikkate almayacağını, bu arada lafızların istiâre yoluyla kullanılanları ile türevlerini kitabın hacminin elverdiği ölçüde ele alacağını söylemektedir.[255]

İsfahânî'nin bu eseri, Garibu'I-Kur'ân sahasında yapılan çalışmaların en kıymetlisi ve en çok rağbet göreni olması sebebiyle tefsir alanında çalışan ilim adamlarının el kitabı mahiyetindir.[256] Eserinde İsfahânî, gayet iyi bir metot ve üstün bir üslup kullanmaktadır. Kapsamlı bir ilmî vukûfiyete ve zengin bir bilgi hazinesine istinaden Kur'ân'daki garîb kelimeleri alfabetik sıraya göre izah etmektedir. İsfahâni, Kur'ân'ı anlamada evvela Kur'ân'daki lafızları bilmenin önemini vurgulamaktadır. Garîb lafızların sülasilerini esas alarak onları alfabetik sıraya göre tertip etmekte, lafızları sözlük cihetinden açıkladığı gibi dini açıdan da izahta bulunmaktadır. İsfahânî, lafızları hakiki anlamlarıyla madde madde ele alıp onların türevlerini belirtmekte, lüzumu halinde garîb lafızları sarf ilmine göre tahlil etmektedir. Eserinde lafızlarla ilgili mecâzî anlamları söylemekte ve mecâz ile hakiki anlamların

[250] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 58.
[251] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 99.
[252] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 228.
[253] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbu'l-Kur'ân*, Mukaddime, 3-4; Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 50.
[254] Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimetu Câmii't-Tefâsir*, thk. Ahmed Hasan Ferhat, 1. bs. (Kuveyt, Dârü'd-Da'vâ, 1984), Mukaddime, 11.
[255] Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, mukaddime, 54-55; Yolcu, "Râgıb el-İsfahânî", 129-130; Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 50.
[256] Bkz. İsfahânî, *Müfredât*, mukadime, 18; Yolcu, "Râgıb el-İsfahânî", 127.

birbiriyle olan irtibatını belirtmektedir. İsfahânî bunu yaparken önce garîb lafzın geçtiği ilgili âyetlere, sonra hadislere, bilahere şiir, deyim ve atasözlerine yer vermektedir.[257] Dolayısıyla İsfahânî'nin, lafızların sadece lügat anlamı üzerinde durmayı yeterli görmediği, mecâzî ve kinâyeli yönleriyle de alakalı bilgi verdiği[258] görülebilmektedir. Böylece *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân* adlı eser, ele aldığı mevzular, beyan ettiği mânâlar ve mevzuyu işleme yöntemi ile takdir toplayan bir eser olmuş ve Garîbu'l-Kur'ân alanında telif edilen en başta gelen kitaplardan kabul edilmiştir.[259] Fakat nedense Kurtubî'nin, İsfahânî'nin *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân* adlı eserinden söz ettiği bir ibareye rastlayamadık.

Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili müstakil eserlerden başka, Garîbu'l-Kur'ân'a değinen kitaplar da mevcuttur. İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eseri, bunlardan biridir.[260] Bu eserde İbn Hişâm, ele aldığı âyetlerde geçen bazı lafızların mânâlarının üzerinde durmakta, bu lafızların kök ve çekimlerini söylemekte, lafızlara verdiği mânâları âyet, hadis, sahabilerin ve tâbiûnun sözleriyle ve şiirlerle delillendirmektedir. Ayrıca İbn Hişâm, Arapların kelimeyi kullanış şekline göre açıklamalarda bulunmaktadır.[261]

2.7. Günümüzde Garîbu'l-Kur'ân Çalışmaları

Geçmişte olduğu gibi zamanımızda da Garîbu'l-Kur'ân üzerinde çalışmalar yapılmaya devam etmektedir. Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân lafızlarıyla ilgilendiği için her zaman güncelliğini koruyup gündemde olan bir ilimdir. Bu bakımdan her asırda onunla ilgili büyük veya küçük hacimli pek çok eser telif edilmiştir. Bu durum, Kur'ân'ın diğer lafızları gibi Garîbu'l-Kur'ân'ın süreklilik arzettiğini göstermektedir. Kur'ân kelimeleri, ilâhî iradenin tecelligâhı olan evrendeki bütün kevnî âyetlere her an işaret etmektedir, insanların ilmî faaliyetlerine ve yaşantılarına ışık tutup yollarını aydınlatmaktadır. İnsanlar, Kur'ân'ı öğrendikçe, hayatın fen ve sosyal bilimleri gibi çeşitli alanlarına ait onun lafızlarından yeni şeyler keşfedebilmektedirler. Gerçek şu

[257] İsfahânî, *Müfredât*, mukaddime, 54; Ömer Kara, "Râgıp el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 398; İsfahânî, *Müfredât*, mukaddime, 13; Yolcu, "Râgıb el-İsfahânî", 129.

[258] İsfahânî, *Müfredât*, mukaddime, 13; Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 50.

[259] Bkz. Mecdüddin Ebû Tahir Muhammed b. Yakûb el-Feyrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüğa*, thk. Muhammed el-Mısrî, 1. bs. (Dımaşk, Dârü Sa'di'd-Din, 2000), 122; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 394; Süyûtî, *el-İtkân*, 239.

[260] Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Hişâm", *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları* 3 (1977): 1-28.

[261] Bkz. Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", 50-51.

ki Kur'ân, her zaman her konuda, hem dünya hem ahiret saadetini sağlayan ilk kaynaktır. Garîbu'l-Kur'ân da bu kaynakta yer aldığı için, varlığını sürekli devam ettirmektedir.

Günümüzde Garîbu'l-Kur'ân'ı doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren kitap, doktora, yüksek lisans ve makale türü çalışmalardan olmak üzere şunları zikretmek mümkündür:

Kitaplar:

Abdülaziz b. Ali el-Harbî. *Vechü'n-Nehâri'l-Kâşif an Meâni Kelâmi'l-Vâhidi'l-Kahhâr*.[262] Bu eserde müellif, Kurân kelimelerinin yorumu ile terkibi ve mânâsı müşkil olan garîb cümleleri ele alıp onların anlamını vermeye çalışmaktadır.

Abdülvehhab Öztürk, *Ansiklopedik Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü*,[263]

Ahmed Tâhâ Fellâl, *Mukarraru Ğarîbî'l-Kur'ân*.[264] Bu eser, hazırlanışı itibarı ile müellifi tarafından üniversitelerde okutulmak üzere yazılmış bir ders kitabı niteliğindedir.

Ali Fehmi Huşeyim, *Hel fi'l-Kur'ân A'cemiyyün? -Nazratün Cedidetün ilâ Mevzûin Kadîm-*.[265] Bu eserde müellif, Kur'ân'da yer alan kelimelerin Arap dili dışında olmadığını belirtmeye gayret etmektedir.

Ebû Zer el-Kalamûnî, *Kelimâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm min Kitab Eyseri't-Tefâsir li'l-Cezâirî*.[266] Burada Kur'ân lafızları Kur'ân'ın tertibinde sûre ve âyetlerde yer aldığı şekilde duruma göre ya müfred ya da terkib halinde ele alınarak anlamları verilmektedir.

Hasaneyn Muhammed, *Mahlûf, Kelimâtü'l-Kur'ân*.[267] Bu kitap, Kur'ân kelimelerini, sûrelerin sırasına uyarak izah eden bir lügattır.

---

[262] Abdülaziz b. Ali el-Harbî, *Vechü'n-Nehâr el-Kâşif an Meâni Kelâmi'l-Vâhidi'l-Kahhâr*, 1. bs, Beyrût, Dârü İbn Hazm, 2006.

[263] Bkz. Abdülvehhab Öztürk, *Ansiklopedik Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü*, (İstanbul, Şamil Yayınları, 1995).

[264] Bkz. Ahmed Tâhâ Fellâl, *Mukarrar Ğarîbu'l-Kur'ân*. Bu eser, ders kitabı olarak okutulmaktadır.

[265] Bkz. Ali Fehmi Huşeyim, *Hel fi'l-Kur'ân A'cemiyyün?*

[266] Bkz. Ebû Zer el-Kalamûnî, *Kelimâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm min Kitab Eyseri't-Tefâsir li'l-Cezâirî*, 1. bs. Kahire, Dârü İbn Hazm, 2009.

[267] Bkz. Hasaneyn Muhammed Mahlûf, *Kelimâtü'l-Kur'ân*, (Beyrût, Dârü İbn Hazm, 1997).

Lebîb Muhammed Cübrân Salih, *İnâyetu Ulemâi't-Tefsir bi Beyâni Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Menâhicühüm fi Zalike*,[268]

Muhammed b. Abdulaziz el-Hudeyrî, *es-Sirâc fi Beyân Ğarîbi'l-Kur'ân*. Bu eser, kelimeleri Kur'ân'daki sûre ve âyetlerin sırasına göre ele almıştır.

Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştikâkî el-Muassil li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*.[269]

Muhammed Sâlim Muhaysin-Şaban Muhammed İsmail, *el-Hâdî ila Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*.[270] Bu kitap, Kurân'daki sûre ve âyet sırasına göre lafızlar üzerinde durmuştur.

Nebihe bint Abdullah Bâhışvîn, *Ğarîbu'l-Kur'ân*.[271]

Doktora tez çalışmaları:

Arthur Jeffery, *The Foreıgn Vocabulary Of The Qur'ân*.[272] Yazar bu eserinde, Kur'ân'ın, Arap dili dışında pek çok kelime ihtiva ettiğini; sadece Arapça olmadığını; önceki ilâhî kitaplardan ve çeşitli milletlerden alınmış lafız kapsadığını ifade etmekte; oryantalist bir bakış eçısını ortaya koymaktadır.

Hüseyin Akyüzoğlu, *Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'ân*,[273]

Ömer Acar, *Arab Dilinde Ta'rîb Olgusu Açısından Garîbu'l-Kur'ân*,

Süleyman Mollaibrahimoğlu, *İbnü'l-Müneyyir ve et-Teysîru'l Acîb fî Tefsîri'l-Ğarîb*,[274]

Hüseyin Elmalı, *Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî ve Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân'ı*,[275]

---

[268] Bkz. Lebîb Muhammed Cübrân Salih, *İnâyetu Ulemâi't-Tefsir bi Beyâni Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Menâhicühüm fi Zalike*, Dârü'l-Fârûk, erişim: 12.03.2019, http://www.nooonbooks.com/.

[269] Bkz. Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştikâkî el-Muassil li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs. (Kahire, Mektebetü'l-Âdâb, 2010).

[270] Bkz. Muhaysin v.dğr., *el-Hâdî ila Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, (Kahire, Dârü'l-İttihâdi'l-Arabî, ty.).

[271] Bkz. Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, erişim: 09.04.218. https://drive.uqu.edu.sa/_/nabakhshwen/files/418.pdf.

[272] Bkz. Arthur Jeffery, *The Foreıgn Vocabulary Of The Qur'ân*, (Doktora Tezi, Baroda, Oriental Institute, 1938), erişim: 21.10.2017. https://archive.org/details/foreignvocabular030753mbp/page/n4.

[273] Bkz. Hüseyin Akyüzoğlu, *Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'ân*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

[274] Bkz. Süleyman Mollaibrahimoğlu, *İbnü'l-Müneyyir ve et-Teysîru'l Acîb fî Tefsîri'l-Ğarîb*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990).

Şükrü Arslan, *İbnu'l-Yezidi ve Garibu'l-Kur'an-ı*.[276]

Yüksek Lisans tez çalışmaları:

Bekir Kantarcı, *Gulâm Sa'leb ve Yâkûtetu's-Sırât fî Ğarîbi'l-Kur'ân'ı*,[277]

Halil İbrahim Süslü, *Celâleyn Tefsiri'nde Garîbü'l-Kur'ân Örnekleri*,[278]

Muhammed Bilgin, *Garibu'l-Kur'an ve Amme Cüzü'ndeki garib Klimelerin tefsiri*,[279]

Ali Rıza Kenanoğlu, *Ferişteoğlu'nun (Lugat-ı Kanun-ı İlahi) adlı eserinin Garibu'l-Kur'an yönünden incelenmesi*,[280]

Ali Özcan, *Tevbe suresindeki garib kelimelerin tefsiri*,[281]

Muhammed Salim İsmail el-Melahme, *Tehavvulâtu Bünyeti'l-Kelime fi Ğarîbi'l-Kur'ân fi Dav'i İlmi'l-Lüğati'l-Muâsıra*,[282]

Mustafa Kurt, *Ğarîbu'l-Kur'ân ve Ğarîbu'l-Kur'ân'a Dair Müstakil Eserler*.[283]

Makaleler:

Ali Bulut, "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)",[284]

---

[275] Bkz. Hüseyin Elmalı, *Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî ve Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân'ı*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986).

[276] Bkz. Şükrü Arslan, *İbnu'l-Yezidi ve Garibu'l-Kur'an-ı*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1978).

[277] Bkz. Bekir Kantarcı, *Gulâm Sa'leb ve Yâkûtetu's-Sırât fî Ğarîbi'l-Kur'ân'ı*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991).

[278] Bkz. Halil İbrahim Süslü, *Celâleyn Tefsiri'nde Garîbü'l-Kur'ân Örnekleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016).

[279] Bkz. Muhammed Bilgin, *Garibu'l-Kur'an ve Amme Cüzü'ndeki garib Klimelerin tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1984).

[280] Bkz. Ali Rıza Kenanoğlu, *Ferişteoğlu'nun (Lugat-ı Kanun-ı İlahi) adlı eserinin Garibu'l-Kur'an yönünden incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992).

[281] Bkz. Ali Özcan, *Tevbe suresindeki garib kelimelerin tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).

[282] Bkz. Muhammed Salim İsmail el-Melahme, *Tehavvulâtü Bünyeti'l-Kelime fi Ğarîbi'l-Kur'ân fi Dav'i İlmi'l-Lüğati'l-Muâsıra*, (Yüksek Lisans Tezi, Mutah Unıversty, Mutah/Karak/Jordan, 2004).

[283] Bkz. Mustafa Kurt, *Ğarîbu'l-Kur'ân ve Ğarîbu'l-Kur'ân'a Dair Müstakil Eserler*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ünüversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984).

Abdulmuttalip Arpa, "el-Lehecatü'lletî Nezele biha'l-Kur'ânü'l-Kerîm",[285]

Ali Eroğlu, "Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsiri ve Ma'âni'l-Kur'ân Müelliflerinin Kur'ân Tefsiri'ne Getirdikleri",[286]

Bilal Gökkır, "Kur'ân-ı Kerîm'de Farklı Kültürlere Ait Kavramlar",[287]

Bilal Gökkır, "Kur'ân'da Yabancı Kelimeler Meselesine Oryantalist Bir Yaklaşım".[288] Bu makalesinde müellif, Arthur Jeffery'nin, *The Foreıgn Vocabulary Of The Qur'ân*, adlı doktora çalışmasını, onun dediği gibi, eleştirel bir yaklaşımla tahlil etmektedir.

Burhan Sümertaş, "Kavram Çalışmalarına Katkıları Açısından Belli Başlı Kur'ân Sözlükleri",[289]

Hüseyin Muhammed Nassâr, "Kütübü Garîbi'l-Kur'ân",[290]

İsmail Cerrahoğlu, "İbn Hişâm ve Sire'sindeki Garîbu'l-Kur'ân'ı",[291]

İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs'tan rivayet ettiği Garîbu'l-Kur'ân'ı",[292]

Mesut Okumuş, "Arthur Jeffery ve Kur'ân Çalışmaları Üzerine",[293]

Nurdan Mendeş - Vehbi Karakaş, "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe İbn Hişâm'ın Yeri ve Râgıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât'ıyla Mukayesesi",[294]

---

[284] Bkz. Ali Bulut, "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20-21 (2005): 279-297.

[285] Bkz. Abdulmuttalip Arpa, "el-Lehecatü'lletî Nezele biha'l-Kur'ânü'l-Kerîm", *EKEV Akademi Dergisi* 21/71 (Yaz 2017): 1-40.

[286] Bkz. Ali Eroğlu, "Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsiri ve Ma'âni'l-Kur'ân Müelliflerinin Kur'ân Tefsiri'ne Getirdikleri", *EKEV Akademi Dergisi* 6/10 (Kış 2002): 41-51.

[287] Bkz. Bilal Gökkır, "Kur'ân-ı Kerîm'de Farklı Kültürlere Ait Kavramlar", 269-295, erişim: 15.01.2017, https://dergipark.org.tr/download/article-file/10080.

[288] Bkz.Bilal Gökkır, "Kur'ân'da Yabancı Kelimeler Meselesine Oryantalist Bir Yaklaşım", *Ma'rife* 2/3 (Kış 2002): 135-142.

[289] Bkz. Burhan Sümertaş, "Kavram Çalışmalarına Katkıları Açısından Belli Başlı Kur'ân Sözlükleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2012/2): 131-168.

[290] Bkz. Hüseyin Muhammed Nassâr, "Kütübü Ğarîbi'l-Kur'ân", erişim: 15.05.2018. https://ia800300.us.archive.org/7/items/ waq86911/86915-5.pdf.

[291] Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Hişâm", 1-28.

[292] Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh", 17-104.

[293] Bkz. Mesut Okumuş, "Arthur Jeffery ve Kur'ân Çalışmaları Üzerine", AÜİFD, 43/2 (2002): 121-150.

[294] Bkz. Nurdan Mendeş v.dğr., "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2014): 43-67.

Nurettin Turgay, "Halil b. Ahmed ve Garîbu'l-Kur'ân" (Khalil b. Ahmad and Garîb al-Quran),[295]

Osman Kara, "Ferâhî'nin Müfredatu'l-Kur'ân'ı ve Garîbu'l-Kur'ân İlmindeki Yeri",[296]

Sadreddin Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu",[297]

Süleyman M. Kayagil, "Meâni'l-Kur'ân'da el-Ahfeş'in Şiirle İstişhadda Bulunduğu Ğarîb Kelimeler",[298]

Zeynep Nermin Aksakal, "Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Mecâzü'l-Kur'ân'ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme".[299]

Ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* gibi hacimli eserlerde, Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili pek çok madde mevcuttur. Diğer taraftan Kur'ân ilimlerini ele alan kitaplar da, Garîbu'l-Kur'ân konusuna az veya çok değinmektedir. Bizim bu çalışmamız ise, Garîbu'l-Kur'ân'ın önemini, gerekliliğini, tarihî seyrini, gelişmesini ve Kur'ân'ın doğru anlaşılmasındaki rolünü, "Kurtubî Tefsiri Örneği" bağlamında ele almaktadır.

2.8. Garîbu'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri

Garibu'l-Kur'ân, diğer Kur'ân ilimleri gibi Kur'ân'la doğrudan bağlantılı olan bir ilimdir. O, Kur'ân lafızlarını ele alırken diğer Kur'ân ilimlerinden farklılık gösteriyorsa da Kur'ân'ın anlaşılmasında en az onlar kadar önemli bir görevi ifa etmektedir. Çünkü Garibu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın anlaşılması zor kelimeleri üzerinde durmaktadır. Bu açıdan Garibu'l-Kur'ân, tefsir ilminde yüksek bir mevki sahibidir. Tefsirde, Kur'ân'ın doğru anlaşılması için her Kur'ân ilmi kendi alanında açıklama yaparken veya Kur'ân'la ilgili bilgi verirken lafızların hangi anlama geldiği noktasında Garîbu'l-Kur'ân'dan yararlanmaktadır. Mesela "el-Vücûh ve'n-Nezâir", Kur'ân lafızlarının anlamlarını, onların bulundukları yerlere göre ele alırken Kur'ân

[295] Bkz. Nurettin Turgay, "Halil b. Ahmed ve Garîbu'l-Kur'ân", 55-79.

[296] Bkz. Osman Kara, "Ferâhî'nin Müfredatu'l-Kur'ân'ı ve Garîbu'l-Kur'ân İlmindeki Yeri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012/1): 189-216.

[297] Bkz. Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 9-26.

[298] Bkz. Süleyman M. Kayagil, "Meâni'l-Kur'ân'da el-Ahfeş'in Şiirle İstişhadda Bulunduğu Ğarîb Kelimeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, (Oca 2013): 169.

[299] Bkz. Zeynep Nermin Aksakal, "Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Mecâzü'l-Kur'ân'ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (ERZSOSDER) VIII-II (2015): 83-104.

lafızlarının mânâları üzerinde duran Garîbu'l-Kur'ân'dan faydalanmaktadır. Başka bir ifadeyle "el-Vücûh ve'n-Nezâir", Kur'ân'daki lafızların farklı yerlerde farklı mânâlara gelmesi sebebiyle hangi lafzın nerede hangi anlamı ifade ettiğini açıklarken Garîbu'l-Kur'ân ona ışık tutmaktadır. "Hüda" (الْهُدى), "sû" (السُّوء), "salât" (الصَّلاة) lafızlarında olduğu gibi.[300]

Garibu'l-Kur'ân, Kur'ân tefsiriyle doğrudan ilişkilidir. Bilindiği gibi tefsir, Kur'ân'da kapalı olan sözü açıklamak anlamına gelmektedir.[301] Garibu'l-Kur'ân tefsiri, Kur'ân tefsirinden daha özel ve daha dardır. Bu sebeple Kur'ân tefsiri, Garibu'l-Kur'ân tefsirinden daha kapsamlıdır. Dolayısıyla Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân tefsiri içinde yer almaktadır. Tefsir ilmi, Kur'ân lafızlarının ve âyetlerin mânâlarını, esbâb-ı nüzûlü, nâsih ve mensûhu, Kur'ân kıssalarını, âyetlere dair çeşitli dînî hükümleri, âyetler hakkında âlimlerin ortaya koyduğu benzer ve farklı görüşleri, Kur'ân kıraatleri vs. konuları Hz. Peygamber'e, sahabe ve tabiîne dayandırarak ele almaktadır.

Tefsir ilmi Kur'ân'ı açıklamada, bünyesinde Kur'ân ilimlerinden istifade etmektedir. Bu ilimler, Kur'ân'ın doğru anlaşılması noktasında birbirinin yanında bulunmakta, adeta birbirinin eksik kalan taraflarını tamamlayarak birbirine destek vermektedir. Mesela Kurtubî, Kur'ân'daki kelimelerin mübhem, mübdel, ihtisâr, hazf, izmâr, takdîm ve te'hîr gibi konularında rivâyet ve nakle dayanmadan, sadece Arapçanın zahirine bakmanın doğru olmadığını, söz konusu hususların çoğunun nakille bilinebileceğini ve ancak bu sayede bir kısım hatalardan korunulabileceğini söylemektedir.[302] Kur'ân'ı tefsir etmek için, Arap dili ve edebiyatını bilmek önemli olmakla birlikte, Kur'ân'ı anlamada tek başına yeterli görülmemektedir. Arapçadan başka bir takım ilimlere ihtiyaç duyulmaktadır.[303] Burada Kurtubî'nin özellikle üzerinde durduğu rivayet ve nakil konusu önemlidir. Sahabiler, kendileri Arap olmalarına rağmen Hz. Peygamber'e, bizim bilmediğimiz bir Arapça ile bize hitap ediyorsun şeklinde bir serzenişte bulunmuşlardır.[304] Demek ki sahabenin anlamını

[300] Bkz. Süyûtî, yerine göre "el-Hüda" lafzının Kur'ân'da onyedi, "es-Sû" lafzının onbir, "es-Salât" kelimesinin dokuz anlama geldiğini belirtmektedir (*el-İtkân*, 302-303).
[301] Bkz. İbn Manzûr, "Fesera", *Lisân*, 4: 369; Cevherî, "Fesera", *es-Sıhâh*, 2: 686; Zebîdî, "Fesera", *Tâc*, 13: 323; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 210; Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 19.
[302] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 59.
[303] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân,* 2: 291; Eroğlu, "Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri", 41.
[304] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1203.

bilemedikleri, daha yeni duydukları bir takım lafızlar vardır. Sahabilerin, Hz. Peygamber'den duydukları her şeyi anlayamadıkları bir hakikattir.[305] Bu, insanlık hayatının gereği olarak normaldır.

Tefsir ilmi, "İ'râbu'l-Kur'ân"dan yararlanırken Garîbu'l-Kur'ân'dan istifade etmektedir. Bu sebeple Zeccâc, Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili yazdığı eserine *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu* adını vermiştir. Kurtubî'nin Enbârî'den naklettiğine göre sahabilerden ve tabiînden gelen bazı haberler, Kur'ân'ın i'râbının faziletine, i'râbını öğrenmeyi teşvike ve yanlış harekeyle okumayı yerip bunun hoşlanılmayan birşey olduğuna dair bilgi vermektedir. Bunlar, Kur'ân'ı okuyup ezberleyenlerin, i'râb ilmini bilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.[306] Hz. Peygamber, Kur'ân'ın i'rabını ve lafızlarının anlamını bilmemizi, garîblerini araştırmamızı emretmektedir.[307]

Kurtubî, İbn Mes'ûd'un Kur'ân'ı tecvidli ve güzel sesle süsleyerek i'râblı okumamızı istediğini, çünkü onun, Arapça bir Kur'ân olduğunu, Yüce Allah'ın, Kur'ân'ın i'râblı (harekeleri doğru belirtilmiş) olarak okunmasını sevdiğini ifade etmektedir. Kurtubî, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in, Kur'ân'ın bir kısmının i'râblı okunmasını, harflerini ezberlemekten daha çok sevdiklerini, Mekhûl'e göre de Kur'ân'ı i'râblı olarak okuyan kimsenin, i'râbsız olarak okuyan kimsenin iki katı ecir alacağını söylemektedir. Kurtubî, Hasan-ı Basrî'ye bazı kimselerin lahn yapan (i'râb kurallarına uymayan) bir imamları olduğunu söyleyince, Hasan-ı Basrî'nin onlara, onu imamlıktan ayırmaları gerektiğini[308] ifade ettiğini belirtmektedir.

Bu konuda şu rivayet manidardır: "Hz. Ömer devrinde bir bedevi Medine'ye gelir. Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'ın bazı yerlerini okumayı bana kim öğretebilir? der. Bunun üzerine bir sahabi, ona Tevbe sûresini öğretmeye başlar. " أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنْ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ" "Allah ve Resûl'ü, müşriklerden uzaktır" (et-Tevbe 9/3) âyetinde geçen "Veresûlühu" (وَرَسُولَهُ) lafzını, o bedeviye, "Allah müşriklerden ve Resûlü'nden uzaktır" anlamına gelecek şekilde, "lam" (ل) harfini esreli olarak "Veresûlihi" (وَرَسُولِه) biçiminde okutur. Bu sebeple bedevi, "Allah, Resulünden

[305] Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis*, 10. Eroğlu, "Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri", 45.
[306] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 41; ayrıca bkz. Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 14.
[307] İbn Ebi Şeybe, *el-Müsannef*, 15: 431-432; Ebû Ya'la, *Müsned Ebû Ya'la*, 11: 436; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 3. 546; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 20; Zerkeşî, *el-Burhân,* 2: 86; Süyûtî, *el-İtkân,* 239.
[308] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 42.

uzaklaştı mı? Allah, Resûlü'nden uzaklaştıysa eğer, ben de ondan uzaklaşıyorum" der. Bedevinin bu sözü, Hz. Ömer'e ulaşır. Hz. Ömer, o bedeviyi çağırıp aralarında geçen konuşmada doğru okuyuşu ona öğretir. Bunun üzerine Hz. Ömer, dil bilgisini bilenlerin dışında herhangi bir kimsenin insanlara Kur'ân'ı öğretmemesi talimatını verir. Ebu'l-Esved ed-Dueli'ye de nahiv ilminin esaslarını koymasını emreder.[309]

İbn Atiyye, Kur'ân'ın i'râbının şeriatte asıl olduğunu, çünkü şeriatın kendisi olan Kur'ân kelimelerinin mânâlarının, ancak i'rab ile öğrenilebileceğini ifade etmektedir.[310] İbnu'l-Enbârî de sahabenin ve tabiûnun Kur'ân'ın garîb ve müşkil lafızları hakkında dil bilgisi kaideleriyle ve şiirle delil getirdiklerine dair pek çok rivayet geldiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu rivayetler, Kur'ân lafızları hakkında nahiv bilginlerinin izlediği yolun doğruluğunu, bu yolu izleyenlere karşı çıkanların tavırlarının da yanlışlığını ortaya koymaktadır.[311]

Sonuç olarak denilebilir ki Garîbu'l-Kur'ân, Tefsir ilmiyle ve Tefsir ilminin yararlandığı diğer ilimlerle doğrudan bağlantılı olan bir ilimdir. Tefsir ilminde, birçok Kur'ân lafzını açıklamak için Garîbu'l-Kur'ân ilmine ihtiyaç duyulmaktadır.

2.9. Garîb Lafızların Kur'ân'da Olmasının Hikmeti

Bilindiği gibi Kur'ân'ın dili Arapçadır. Bu dilde, Kur'ân'ın yer verdiği, fakat aslının Arapça olup olmadığı hakkında tartışmalı bazı lafızlar söz konusudur. Bu lafızların Kur'ân'da olmasının hikmeti hakkında şunlar söylenebilir:

1. Kur'ân, Arapçada o lafzın anlamını karşılayacak başka bir kelime olmadığı için o kavramı kullanmış olabilir. Kur'ân, Farsçada "yeryüzü"[312] anlamına gelen "Tennûr" (التَّنُّور)[313] kelimesini asıl şekliyle kullanmıştır.[314]

2. Kur'ân'ın yer verdiği kelimenin yerine kullanılabilecek başka bir kavramın aynı anlamı taşımaktan uzak olması ve birden fazla lafzın kullanılmasına ihtiyaç

[309] Enbârî, *Îzâhu'l-Vakf,* 1: 37-39; Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 43.
[310] İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 20; ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 43.
[311] Enbârî, *Îzâhu'l-Vakf*, 1: 61; ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 44.
[312] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 110-111.
[313] "Tennûr" lafzı Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: Hûd 11/40; el-Mü'minûn 23/27.
[314] Bkz. İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretü'l-Lüğa*, thk. Remzî Ba'lbekî, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1997), 395; Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed Muhammed b. el-Hıdır el-Cevâlikî, *el-Muarreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemî*, thk. Halil İmrân el-Mensûr, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 47; Süyûtî, *el-İtkân*, 292.

duyulması. Bu ise fesâhat ve belâğatla alakalı kusurları doğurabilir.[315] Farsça asıllı "kalın ipek" anlamına gelen "İstebrak" (اِسْتَبْرَق)[316] lafzını Arapçada tam anlamıyla karşılayacak başka bir lafzın bulunmaması buna bir örnek teşkil edebilir. Süyûtî, bu konuda Cüveynî'nin "dünyanın bütün fusehâsı bir araya gelerek o lafzı kaldırsalar, fesâhat ve belâğat bakımından onun yerini tutacak hiçbir kelime bulamazlar"[317] söylediğini ifade etmektedir.

3. Kur'ân, hayatı ilgilendiren her konuya değinmekte ve önemli kurallar ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Kur'ân, öncekilerin ve sonrakilerin bilgisini kapsamakta ve her şeyin haberini vermektedir.[318] Dolayısıyla böyle bir kitabın pek çok muhtelif toplumun diline ait bazı lafızları ihtiva etmesi doğaldır.[319]

4. Kur'ân'ın, diğer dillere ait lafızlara yer vermesi, evrensellik özelliğinin bir göstergesi olabilir.[320]

5. Muarreb lafızların çoğunun müradifi Arapçada olmasına rağmen, bu müradiflerin Kur'ân'da kullanılmaması. Bu lafızların İbrânîceden, Farsçadan, Aramiceden, Rumcadan ve diğer dillerden gelmiş olma ihtimali vardır. Dikkat edilirse bu lafızların, geçtiği âyetlerde ilgili toplumların dilleriyle alakalı olduğunu görmek mümkündür. Mesela Kur'ân, iktisâdî alanı ilgilendiren bir değer birimi olarak yer verdiği paradan söz ettiğinde, para hırsından bahsederken "الذّهب و الفضّة" "Altın ve Gümüş"[321] Hz. Peygamber'e karşı dürüst ve samimi davranmayanları anlatırken "دِينَار" "Dînâr"[322] Hz. Yûsuf'un halinden bilgi verirken "دَرَاهِم" "Dirhemler"[323] Ashâb-ı Kehf'i konu edinirken "وَرِق" "Gümüş para"[324] kelimelerini

---

[315] Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 64-65; Râfiî, *İ'câz*, 55.

[316] "İstebrak" lafzı Kur'ân'da dört yerde geçmektedir: el-Kehf 18/31; ed-Duhân 44/53; er-Rahmân 55/54; el-İnsan, 76/21.

[317] Süyûtî, *el-İtkân*, 289-290; Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 61-62; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 45.

[318] Bkz. Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'ân", 14; Enbârî, *Îzâhu'l-Vakf*, 1: 5-7; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 10-11; Muhammed Ebû Zehra, el-Mu'cizetü'l-Kübrâ el-Kur'ân, (Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ty.), l5.

[319] Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Müsannef*, 15: 447-448; Süyûtî, *el-İtkân*, 289; Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 60, 61

[320] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 289; Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 60-62.

[321] "Altın ve Gümüş" ibaresi Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: Âl-i İmrân 3/14; et-Tevbe 9/34.

[322] "Dinâr" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Âl-i İmrân 3/75; İsfahânî, "Dînâr" lafzının aslının "Dinnâr" (دِنَّار) olduğunu, iki "nûn"dan birisinin "yâ" harfine dönüşmesiyle "Dînâr"a dönüştüğünü söyler, fakat bunun "دِينٌ آرْ" (Dîn Âr) "kanun onunla geldi" anlamında Farsça bir lafız olduğu söylendiğini de ifade eder ("Denera", *Müfredât*, 318); Süyûtî, *el-İtkân*, 293.

[323] "Derâhim" kelimesi, Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Yûsuf 12/20; "Derâhim", muamelelerde kullanılan "gümüş para" demektir (Cürcânî, *Dercü'd-Dürer*, 2: 125).

[324] "Verik" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Kehf 18/19; Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetu's-Sırât*, 319.

tercih etmiştir.[325] Kur'ân'da geçen bu lafızlar, günümüzde farklı toplumların kullandığı ayrı değerlere sahip para birimleri gibi, ilgili toplumlar tarafından o lafızların her birine ait yüklenmiş kıymetler ve bir takım mânâlar dikkate alınarak kullanılmış olabilir.[326]

Ayrıca asrımızda modern bilimlerin gelişmesi, muarreb veya garîb lafızların daha muhtevalı ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bizzat Kur'ân'dan öğrenilecek dolaylı bilginin yanında İslâm muhaliflerinin ciddi tenkidi ve itirazlarına cevap verebilmek için bu husus kaçınılmazdır. Mesela, "دِرْهَم" "Gümüş para" lafzının Kur'ân'da Hz. Yûsuf'un Mısır'da bir köle olarak satımında kullanılan para birimi şeklinde yer alması, ansiklopedik bilgilere istinaden tenkit edilmektedir. O devirde dirhemin kullanılmadığı öne sürülmektedir. Öyleyse müşkülün halli, kadim tefsir eserlerinden çok tarih, arkeoloji ve nümizmatikte[327] aranmalıdır. Neticede hakkında soruların sorulduğu, tartışmaların yapıldığı her kavramın, mubîn olan Kur'ân'ın açıklığına örtü değil, tam tersine onun ayrıntılarda takdim ettiği açıklayıcılığına birer rehber olduğu bilimsel vakıalara dayanarak ele alınmalıdır.[328] Dolayısıyla Garîbu'l-Kur'ân'ın anlamını bilmenin, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında büyük rol oynadığı ve önemli katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır.

Garîb lafızların Kur'ân'da olmasının hikmeti çerçevesinde bazı kelimelerle ilgili olarak şunları söylemek mümkündür:

1. "el-Esbât" (الْأَسْبَاطِ):

Kur'ân'da, Müslümanlara hitaben başkalarına karşı, kendilerine indirilene (Kur'ân'a), Hz. İshâk, Hz. Ya'kûb ve "el-Esbât" (اَسْبَاط)'a indirilene, ayrıca Hz. Mûsâ'ya (indirilen Tevrât'a), Hz. İsa'ya (indirilen İncîl'e), ve diğer peygamberlere verilmiş olanlara inandık demeleri emredilmektedir.[329] Âyette geçen "el-Esbât"[330]

---

[325] Bkz. İsmail Bayer. "İbn-i Kemâl'in et-Ta'rîb Risâlesinde Kur'ân'da Mu'arreb Konusuna Bakışı", *İLTED* 44 (2015/2): 106-107.

[326] Lafız ve mânâ arasındaki ilişki hakkında Said Nursî şöyle demektedir: "Müteşabihâtta, mânâyı mecâzînin mânâyı hakikînin lafzıyla, üslûbuyla gösterilmesindeki hikmet, insanların me'luf ve malûmları olmayan mânâları ve hakikatleri zihinlerine yakınlaştırıp kabul ettirmekten ibarettir. Meselâ 'yed'in mânâyı mecâzîsi insanlara me'nus olmadığından, mânâyı hakikînin şekliyle, lafzıyla gösterilmesi zarureti vardır. (Said Nursî, *İşâretü'l-İ'câz Fi Mezânni'l-İcâz*, 3. bs. (Kahire, 2002), 2; Said Nursî, *İşâretü'l-İ'câz*, trc. Abdulmecid Nursi, İstanbul, Envar Neşriyat, 1995, 16.)

[327] Nümizmatik: "Eski para uzmanlığı, meskûkât" veya "Geçer akçe, resmi para" demektir.

[328] Bayer, "İbn-i Kemâl", 106-107.

[329] el-Bakara 2/136.

lafzı İbrânîcede kabileler veya torunlar anlamına gelmektedir.[331] Arapçada bu lafzı karşılayan "ecyâl" (أَجْيَال) ve "ahfâd" (أَحْفَاد) gibi kelimeler olduğu halde âyette Hz. Ya'kûb'un torunlarından söz edildiğinden dolayı o kavmin dilinden bir kelime kullanılmaktadır.

2. "Tedrüsûn" (تَدْرُسُونَ):

Kur'ân'da, "Allah'ın kendisine Kitab'ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, Allah'ı bırakıp bana kullar olun, demesi düşünülemez. Fakat (şöyle öğüt verir:) 'Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte' (تَدْرُسُونَ) olduğunuz Kitap uyarınca rabbânîler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun" (Âl-i İmrân 3/79), buyurulmaktadır. Âyette geçen "Tedrüsûn" (تَدْرُسُونَ)[332] kelimesi hem İbrânîcede hem Arapçada kökü olup müşterek olarak kullanılan bir lafızdır.[333] Bu kelime, her ne kadar İbrânîce olduğu belirtilmişse de onun Arapça fiil kalıbına sokulabilmesi nedeniyle geçmişten beri Arapçada varolduğu anlaşılmaktadır.[334]

3. "el-Yemm" (الْيَمّ):

Kur'ân'da, âyetlere yalan dedikleri ve onlara kulak vermedikleri için, o kimselerden intikam alınıp "el-Yemm" (الْيَمّ) "deniz"de boğduruldukları ifade edilmektedir.[335] Âyette geçen "el-Yemm" kelimesi, İbrânîcede "deniz" anlamına gelmektedir.[336] Arapçada da "deniz" anlamını ifade etmektedir.[337] Kıbtî, Süryânî ve

---

[330] "Esbât" lafzı Kur'ân'da dört yerde geçmektedir: el-Bakara 2/ 140; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ' 4/163: el-A'râf 7/160. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Mursel Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce Kelimeler,* 1. bs. (Ankara, Gece Kitaplığı, 2017), 61-80.

[331] Bkz. Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 62; Cevherî, "Sebeta", *es-Sıhâh,* 3: 1129; İsfahânî, "Sebeta", *Müfredât*, 364; Ebû Hayyân, "Sibt", *Tuhfe,* 166; Süyûtî, *el-İtkân,* 291.

[332] Bkz. Âl-i İmrân 3/79; el-En'âm 6/105; el-A'râf 7/169; Sebe' 34/44; el-Kalem 68/37.

[333] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5: 531; Cevherî, "Derase", *es-Sıhâh*, 3: 927; İsfahânî, "Darese", *Müfredât*, 311; İbn Manzûr, "Derase", *Lisân*, 6: 79; Süyûtî, *el-İtkân*, 292; Zebîdî, "Derase", *Tâc,* 16: 64-65; Geniş bilgi için bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce*, 121-140.

[334] Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî, *ez-Zâhir fî Meânî Kelimâti'n-Nâs*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin, 2. bs. (Bağdat, Dârü'ş-Şuûni's-Sakâfiyyeti'l-Âmme, 1987), 2: 137.

[335] el-A'râf 7/136.

[336] Geniş bilgi için bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce*, 309-325.

[337] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 171; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd, *Cemheretü'l-Lüğa*, thk. Remzi Münir Baalbekkî, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-İlmi'l-Melayin, 1987), 1: 171; Cevherî, "Yememe", *es-Sıhâh*, 5: 2065; İsfahânî, "Yemm", *Müfredât*, 893; İbn Manzûr, "Yememe", *Lisân,* 12: 647; Zebîdî, "Yememe", *Tâc*, 34: 139; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce,* 309-325.

İberî lehçelerinde de "deniz" mânâsında kullanıldığı[338] görülmektedir. Dolayısıyla "el-Yemm" lafzı, farklı dillerde müşterek olarak bulunmaktadır.

4. "er-Rabbâniyyûn" (الرَبَّانِيُّونَ):

Yüce Allah, Tevrât'ı indirdiğini, onda hidâyet ve nûr bulunduğunu, Allah'a teslim olmuş nebîlerin, onunla hüküm verdiklerini, ayrıca "er-Rabbâniyyûn" (الرَبَّانِيُّونَ) "kendilerini Rabb'e adamış kişilerin ve ahbârın (âlimlerin)" da öylece onunla hüküm verdiklerini, zira bunların, Allah'ın Kitabı'nı korumakla görevlendirilmiş ve Tevrât'ın hak olduğuna şahit olmuş kimseler olduklarını beyan etmektedir.[339] Âyette yer alan "er-Rabbâniyyûn"[340] kelimesinin İbrânîce bir lafız[341] olduğu ifade edilmektedir. Fakat bu lafzın tekili olan "Rabbânî" (رَبَّانِيّ) kavramının Arapçada "kendini Rabb'e ibâdete vermiş, Rabb'e mensup olan"[342] anlamına geldiği düşünülürse, "er-Rabb" (الرَّبُّ) lafzından türeyen "Rabbânî" lafzının Arapça kökenli olduğu görülmektedir.[343] Ayrıca "Rabbânî" kelimesi, İbrânîcede birbirine yakın olan "âlim" ve "fâkih" gibi anlamlara gelmektedir.[344]

5. "Ahlede" (اَخْلَدَ):

Kur'ân'da Yüce Allah, kendisine âyetlerini verdiği halde onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu sebepten azgınlardan olan adamın haberinin insanlara anlatılmasını istediği[345] kimse hakkında, eğer dileseydi o âyetlerle onu elbette yükselteceğini, lakin o adamın, dünyaya "saplanıp kaldığını" (أَخْلَدَ), kendi hevâ ve hevesine uyduğunu[346] bildirmektedir. Âyette geçen "(yere) saplandı, dayandı" gibi anlamlara gelen "Ahlede" (اَخْلَدَ)[347] lafzını muarreb kabul edenler vardır. Fakat kelimenin köküne bakıldığında bunun, Arapçada "ölmemek, sonsuz olmak,

---

338 Süyûtî, *el-İtkân,* 36.
339 el-Mâide 5/44.
340 "Rabbânî" kavramı, Kur'ân'da üç yerde geçmektedir: Âl-i İmrân 3/79; el-Mâide 5/44, 63.
341 Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 293.
342 Bkz. Cevherî, "Rabebe", *es-Sıhâh*, 1: 130; İsfahânî, "Rab", *Müfredât*, 336; İbn Manzûr, "Rabebe", *Lisân*, 1: 403; Süyûtî, *el-İtkân*, 293; Zebîdî, "Rabebe", *Tâc*, 2: 480;
343 Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 107; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5: 526-531; 8: 451-452.
344 Geniş bilgi için bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce*, 159-177.
345 el-A'râf 7/175.
346 el-A'râf 7/176.
347 "Ahlede" kelimesi iki âyette geçmektedir: el-A'râf 7/176; el-Hümeze 104/3. Ayrıca (الْخُلْد) "Huld" lafzı da şu âyetlerde geçmektedir: Yunus 10/52; Tâhâ 20/120; el-Enbiyâ' 21/34; el-Furkân 25/15; es-Secde 32/14; Fussilet 41/28. (يَخْلُد) "Yehlud" lafzının geçtiği âyet de şudur: el-Furkân 25/69. (تَخْلُدُون) "Tahludûn" kelimesi şu âyette geçmektedir: Şuarâ' 26/129. (مُخَلَّدُون) "Muhalledûn" lafzının geçtiği âyetler şöyledir: el-Vâkıa 56/17; el-İnsan 76/19.

sürekli kalmak"[348] gibi mânâlara geldiği görülebilir. "Hâlidûn" (خَالِدُون) lafzı Kur'ân'da yirmibeş defa geçmektedir.[349] Dolayısıyla bu kelimenin Arapçadaki "halede" (خَلَد) lafzının köküyle bir ilişkisi vardır.[350] Neticede bu kelime, hem İbrânîcede hem Arapçada mevcuttur denilebilir. Bu âyette İbrânîcede yer alan "ahlede" kelimesinin kullanılış sebebi ise dünya hayatını ahirete tercih eden bir Yahudi âlimden bahsedilmesidir.

6. "Tuvâ" (طُوًى):

Kur'ân'da, Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'ya hitap ederek onun, mukaddes vadide, "Tuvâ"da olduğunu ve bundan dolayı hemen papuçlarını çıkarmasını istediği[351] buyurulmaktadır. Âyette geçen "Tuvâ" (طُوًى)[352] kelimesi Hz. Mûsâ'nın geçtiği vadinin adıdır.[353] Hz. Mûsâ ise Yahudilere gönderilen Ulü'l-Azm peygamberlerden biridir.

7. "Salavât" (صَلَوَات):

Kur'ân'da, mü'minler, sırf Rabbimiz Allah'tır dedikleri için yurtlarından haksız yere çıkarılmış kimselerden olduğu bildirildikten sonra, eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırların, kiliselerin, havraların "Salavât" (صَلَوَات) ve mescitlerin muhakkak yıkılacağı[354] ifade edilmektedir. Âyette geçen "Salavât"[355] kavramının İbrânîce bir lafız olduğu belirtilmektedir ancak bu, onun Arapça olmadığı anlamına gelmez. Çünkü küçük lehçe farklılıkları olsa da her iki dilde ortak kullanılan birçok kelime olduğu bilinmektedir. "Salavât" kavramının İbrânîcede "sinagoglar" veya "havralar", Arapçada ise "namazlar" anlamına gelmesi, kökünün her iki dilde var olduğunu, herhangi bir dilden diğerine geçmediğini göstermektedir. Dolayısıyla

---

[348] Bkz. Abdurrahim v.dğr., Ğ*arîbu'l-Kur'ân,* 59; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 74; Cevherî, "Halede", *es-Sıhâh*, 1: 469; İbn Manzûr, "Halede", *Lisân*, 3: 164; Süyûtî, *el-İtkân,* 290; Zebîdî, "halede", *Tâc,* 8: 61.

[349] Bkz. el-Bakara 2/25, 39, 81, 82, 217, 257, 275; Âl-i İmrân 3/107, 116; el-Mâide 5/80; el-A'râf 7/36, 42; et-Tevbe 9/17; Yunus 10/26, 27; Hûd 11/23, er-Ra'd 13/5; el-Enbiyâ' 21/34, 99, 102; el-Mü'minûn 23/11, 103; ez-Zuhruf 43/71, 74; el-Mücadele 78/17.

[350] Geniş bilgi için bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce,* 41-60.

[351] Tâhâ 20/12.

[352] "Tuvâ" kelimesi Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: Tâhâ 20/12; en-Nâziât 79/16.

[353] Bkz. Cevherî, "Tuvâ", *es-Sıhâh*, 6: 2416, İsfahânî, "Tuvâ", *Müfredât*, 534; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce,* 216-226.

[354] el-Hac 22/40.

[355] "Salavât" lafzı "havralar" anlamında Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Hac 22/40.

"Salavât" lafzı, Yahudilerin ibâdet yerlerini (sinagog veya havraları) ifade ettiği için Kur'ân'da İbrânîcedeki anlamıyla kullanılmış olabilir. "Salavât" kelimesi, Arapçada ve İbrânîcede "duâ"[356] anlamına da gelmektedir.

Sonuçta bu ve benzeri lafızların farklı toplumlar tarafından müşterek olarak kullanılmış olma ihtimali yüksektir. Bu kelimelerin anlamlarının, ilgili toplumların komşuluk, ticaret, sosyal ilişkiler, kültür ve medeniyet benzerliği gibi durumları vesilesiyle bilinmesi doğaldır. Bu tür kelimeleri Kur'ân, muarreb çerçevesinde, maksadı en iyi anlatan bir bağlamda lafızlar arasından seçerek kullanmış olabilir.

3. GARÎBU'L-KUR'ÂN'I ANLAMANIN BAŞLICA KAYNAKLARI

Burada Garîbu'l-Kur'ân'ı anlamada rol oynayan başlıca kaynaklardan olmak üzere Kur'ân, Sünnet, cahiliye şiiri ve Arap kabileleri lehçeleri ele alınacaktır.

3.1. Kur'ân

Kur'ân, Yüce Allah katından, mü'minlere sebat vermek, Müslümanlara bir hidayet ve bir müjde olmak için, Rûhü'l-Kudüs (Cebrâîl) vasıtasıyla indirilen ilâhî bir kitaptır.[357] Yüce Allah, Kitab'ı (Kur'ân'ı) Hz. Peygamber'e indirdiğini, bu kitabın bazı âyetlerinin muhkem ve Kitab'ın anası (ümmü'l-kitab), diğerlerinin ise müteşâbihât olduğunu; kalblerinde bir eğrilik olanların, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını (te'villerini) yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düştüklerini, hâlbuki onun gerçek mânâsının (te'vilinin) ancak Yüce Allah tarafından bilineceğini, ayrıca ilimde derinleşmiş kimselerin ona inandıklarını ve hepsinin Rabbleri katından olduğunu belirttiklerini, bu inceliği de ancak akıl sahiplerinin düşünüp anladıklarını beyan etmektedir.[358] Dolayısıyla Kur'ân'da bir kısım âyetlerin

---

[356] Bkz. Cevherî, "Salâ", *es-Sıhâh*, 6: 2402; İsfahânî, "Salâ", *Müfredât*, 391; Süyûtî, *el-İtkân*, 295; Zebîdî, "Saleve", *Tâc*, 38: 437; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce*, 204-215.

[357] en-Nahl 16/102.

[358] Âl-i İmrân 3/7: (هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهٖ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهٖ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ) "O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, 'Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır' derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar." (Halil Altuntaş vd., Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 22. bs. (Ankara, Yenigün Matbaacılık, 2012)) Ali b. Hamza el-Kisâî, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. İsa Şahhata İsa, (Kahire, Dârü Kubâ, 1998), 96; Burada şunu belirtmekte yarar vardır: Kurtubî, Yüce Allah'ın "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" "ilimde derinleşmiş olanlar" buyruğunun öncesindeki kısımla ilişkisi olmayan yeni bir söz başlangıcı mıdır, yoksa önceki buyruğa atfedilmiş ve buna göre burdaki "vav" (و) harfi cem için

gösterdiği mânâların açık ve anlaşılır (muhkem),[359] bir kısım âyetlerin ise birbirine benzer, müteşâbih, yani kapalı ve anlaşılması güç olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an âyetlerinin, hüküm ve hikmet sahibi (her şeyden) hakkıyla haberdar olan Yüce Allah tarafından muhkem (hükümler, kıssalar, öğütler ile,[360] eksiksiz, sağlam ve açık) kılındığı, Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim diye ayrı ayrı açıklandığı,[361] bu Kitab'ın bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe beyan edilmiş ilâhî bir kitap[362] olduğu belirtilmektedir. Yüce Allah, indirdiği apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıkladığını, onları gizleyenleri hem Allah'ın lânetlediğini hem lânet etme konumunda olanların lânetlediğini,[363] ancak tövbe edip durumlarını düzeltenlerin ve gerçeği açıkça ortaya koyanların, Yüce Allah'ın onların tövbelerini kabul etmesi ve onlara merhamette bulunmasıyla (lânetlenmekten) kurtulduklarını[364] beyan etmektedir. Diğer taraftan Yüce Allah, Hz. Peygamber'e, vahyi açıklamanın Allah'a ait[365] olduğunu bildirmektedir. Bu da Kur'ân'ın, Yüce Allah'ın kelamı olması hasebiyle, bizzat kendi kendini açıkladığını göstermektedir. Burada önemli olan, doğrudan veya dolaylı olarak birbirini izah eden âyetlerin hangileri olduğunu tespit etmek ve aralarındaki irtibatı bilmektir. Bu bakımdan Kur'ân'ın tefsir edilmesi, kelimelerinin açıklanması hususunda âlimlere büyük görevler düşmektedir.

---

mi kullanılmıştır? hususunda ilim adamlarının farklı görüşlere sahip olduklarını söylemektedir. Kurtubî, kendisinin de kabul ettiği görüş olarak ilim adamlarının ekseriyetine göre âyette tam vakf, Yüce Allah'ın "وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللهُ" "Oysa onun gerçek te'vilini ancak Allah bilir" buyruğu üzerinde ve bundan sonraki buyruğun ise yeni bir söz başlangıcı olduğu şeklindedir. Bundan sonra gelen buyruk ise, "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهٖ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا" "ilimde derinleşmiş olanlar, 'ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır' derler" buyruğudur. Ancak Kurtubî, bazı âlimlerin, "ilimde derinleşmiş olanlar" buyruğunu kendisinden önceki buyruğa nesak atfı yaptığını ve ilimde derinleşmiş olanların da te'vili bildiklerini iddia ettiklerini belirtmektedir. Bu âlimler, bu görüşün lehine kimi dilcileri de delil göstererek bunun, "ilimde derinleşmiş olanlar, 'ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır' diyerek" şeklinde beyan ettiklerini, dolayısıyla "يَقُولُونَ" "derler" kelimesini hal olmak üzere nasb mahallinde bulunduğunu iddia ettiklerini ifade etmektedir. Ancak dilcilerin büyük çoğunluğunun bu açıklamayı reddettiğini ve uzak bir ihtimal olarak gördüklerini söylemektedir. Çünkü Araplar hem fiili, hem mef'ûlü bir arada hazf etmezler. Hali de fiil açıkça söylenmedikçe zikretmezler. Eğer fiil açıkça söylenmemiş ise hal sözkonusu değildir (*el-Câmi',* 5: 25-26).

359 Mahallî v.dğr., *Tefsirü'l-Celâleyn*, 50.

360 Mahallî v.dğr., *Tefsirü'l-Celâleyn*, 221.

361 Hûd 11/1.

362 Fussilet 41/3.

363 el-Bakara 2/159.

364 el-Bakara 2/160.

365 El-Kıyâme 75/19.

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine dair, biri diğerini açıklayan şu âyetleri misal olarak göstermek mümkündür:

1. Kur'ân'ın, "iman edip de imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte güven onların hakkıdır, doğru yolu bulmuş olanlar da bunlardır" (el-En'âm 6/82) âyeti inince sahabiler telaşa kapılırlar ve Hz. Peygamber'e giderek hangimiz kendi nefsine zulmetmiyor ki? derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber " إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" "çünkü şirk çok büyük bir zulümdür" (Lokman 31/13) buyruğunu delil getirerek sahabilere, âyetteki "ظُلْم" "Zulüm" kelimesinin "شِرْك" "Şirk, Ortak" anlamına geldiğini[366] ifade etmektedir.

2. Kur'ân'da, "إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا" "şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır" (el-Meâric 70/19) buyurulmaktadır. Âyette geçen "Helû" (هَلُوعًا)[367] lafzının ne anlama geldiği bilinemediğinden, sonradan gelen âyetler bunun, " إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا" "insana kötülük dokunduğu zaman sızlanır (cezû')" (el-Meâric 70/20) [368] "وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا" "ona bir hayır dokunduğunda ise menedici, eli sıkıdır (menû')" (el-Meâric 70/21) anlamına geldiğini beyan etmektedir.[369]

3. Târık sûresinde, "Târık" (الطَّارِقُ) lafzının ne anlama geldiği hakkında soru sorulduktan hemen sonra bunun, "النَّجْمُ الثَّاقِبُ" "(ışığıyla karanlığı) delen yıldız"[370] olduğu belirtilmektedir. Kur'ân'da, bunun gibi başka misaller de yer almaktadır.[371]

4. Kur'ân'da, "حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ" "işaretlenmiş pişirilmiş balçıktan taşlar"[372] ve "بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ" "balçıktan pişirilmiş taşlar"[373] buyurulmaktadır. Bu iki âyette geçen "Siccîl" (سِجِّيلٍ) lafzının, ez-Zâriyât sûresinde "حِجَارَةً مِنْ طِينٍ" "çamurdan taşlar"[374] âyetinde bulunan "Tîn" (طِين) anlamına geldiği ifade edilmektedir.[375]

---

[366] Buhârî, "Tefsîr", 6; İsfahânî, *Müfredât*, 537-538; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 107.

[367] "Helû" lafzı, Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Meâric 70/19. "Helû" lafzı, Haş'am lehçesinde "Zacûr" çok üzüntülü anlamına gelmektedir (Müneccid, *Kitâbü'l-Lüğât,* 51; Ebû Hayyân, "Helea", *Tuhfe,* 309).

[368] Bkz. Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 205; İbn Fâris, *Mu'cem Mekâyisi'l-Lüğa,* 3: 62.

[369] Kurtubî, *el-Câmi',* 21: 236.

[370] et-Târık 86/1-3; bkz. Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 338; İsfahânî, "Taraka", *Müfredât*, 518; Ebû Hayyân, "Taraka", *Tuhfe,* 212.

[371] Bkz. el-Hâkka 74/26-30; el-Müddessir 77/12-15; el-İnfitâr 82/17-19; el-Mutaffifîn 83/7-9, 18-20; el-Beled 90/11-16; el-Kadr 97/1-5; el-Kâria 101/1-5; el-Hümeze 104/4-6.

[372] Hûd 11/82; el-Hicr 15/74.

[373] el-Fîl 105/4.

[374] ez-Zâriyât 51/33.

[375] Bkz. İsfahânî, "Siccîl" lafzının Farsça olan muarreb bir kelime olduğu söylendiğini belirtmektedir (*Müfredât*, 398); "Siccîl" kelimesi, taşlaşmış çamur anlamına gelmektedir. (Kurtubî, *el-Câmi',* 11:

Bu misallerde görüldüğü gibi Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin bizzat kendisi tarafından kullanılan bir metot olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân, bir âyette kapalı, anlaşılması güç bir lafzı, bir ifadeyi, bazen aynı âyette, bazen bir sonraki âyette ya da farklı sûrelerdeki âyetlerde açıklamaktadır.[376]

3.2. Sünnet

Sözlükte sünnet, izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek anlamlarına gelir. Terim anlamı ise çeşitli ilimlerde farklılıklar göstermekle birlikte bunların hepsi Hz. Peygamber ile ilişkili olma veya onun yolunu izleme noktasında birleşir.[377] Sünnet, Hz. Peygamber'in Müslümanlarca uyulması gerekli görülen davranışları, her konudaki buyruklarının tümü, koyduğu kurallar ve Müslümanlara gösterdiği yol demektir. Burada "sünnet" lafzı kullanıldığında bu anlam çerçevesi kastedilmektedir.

Hz. Peygamber'e, Kur'ân'ı beyan etme görevi verildiği[378] malumdur. Yüce Allah, bize âyetlerini okuyan, bizi her kötülükten arındıran, bize Kitab'ı ve hikmeti, ayrıca bilmediklerimizi öğreten bir Resûl gönderdiğini[379] bildirmektedir. Kur'ân, apaçık bir Arapça ile indirilmiştir[380] fakat onun edebî seviyesinin yüksek, muhtevâsının geniş ve hitâp ettiği kimselerin ümmî olması gibi sebeplerle, onun bazı yerleri anlaşılamıyor, dolayısıyla açıklanmaya ihtiyaç duyuluyor. İzaha muhtaç olan bu kısmın anlaşılması, Hz. Peygamber'in beyânı olmadan mümkün değildir.[381] Şu bir gerçektir ki bir eseri anlamak için sadece o eserin yazıldığı dili bilmek yetmez. Ayrıca eserin içeriğini anlayabilecek bir kültür ve bilgi birikimi gereklidir. Arapların Kur'ân karşısındaki durumu bu idi. Onlar, Kur'ân'ı aynı derecede anlayamıyorlardı. Kur'ân'ı kavrama düzeyleri farklı idi.[382] Mesela, el-Bakara sûresi 187. âyetinin,

---

187); İbn Manzûr, "Secele", *Lisân*, 11: 327. "Siccîl" kelimesi, "Kurtubî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'ân ve İzahları" başlığı altında genişçe ele alınacaktır.

376 Bkz. Hüseyin Çelik, "Hz. Peygamber (sas)'in Kur'ân'ı Tefsir Etme Şekilleri", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/3, (2016): 119-137.

377 Bkz. İbn Fâris, *Mu'cem Mekâyisi'l-Lüğa*, 3: 61; İsfahânî, "Senene", *Müfredât*, 429; Cevherî, *Tâcü'l-lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, 2139; İbn Manzûr, "Senene", *Lisân*, 13: 226; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, 14; Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 150.

378 İbrahim 14/4; en-Nahl 16/43, 64; eş-Şûrâ 42/7; el-Cuma, 62/2.

379 el-Bakara 2/151.

380 eş-Şuarâ', 26/195; Fussilet, 41/3; Şûrâ, 42/7.

381 Bkz. Buhârî, "Cihad ve Siyer", 57, 4; Tirmizî, "Tefsir", 24; Kurtubî, *el-Câmi',* 13: 395-396.

382 Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 2: 1203; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, (Kahire, Müessesetü Hindâvî, 2012), 217-218.

"fecrin beyaz ipliği (الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ) siyah iplikten (الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) ayırt edilinceye kadar yiyin, için"[383] bölümü inince Adiy b. Hâtim (ö. 67/686), Hz. Peygamber'e gelerek ya Resûlallah! geceyi gündüzden farketmek için yastığımın altına siyah ve beyaz iki iplik koyuyorum, der. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, senin kafan geniştir, o ancak gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır[384] açıklamasını yapar. Böylece Hz. Peygamber âyette geçen, siyah ipliğin gecenin karanlığı, beyaz ipliğin ise gündüzün aydınlığı, anlamına geldiği bilgisini verir.[385]

Âyetleri Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadisleri ile açıklayan birçok rivâyet tefsiri vardır. Bunlardan olmak üzere, İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *Tefsirü Ebî Leys*, Vahidî'nin *el-Veciz fi't-Tefsir*, Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*, İbn Atiyye'nin *el-Muharraru'l-Vecîz*, İbn Kesîr'in *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Celaleddin es-Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cemalleddin Kasimî'nin *Mehâsinu't Te'vîl* adlı tefsirlerini zikretmek mümkündür. Kurtubî de Kur'ân'ı açıklarken büyük ölçüde Kur'ân'a ve Sünnet'e başvurmaktadır.

Ayrıca Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Haberiniz olsun ki bana, Kitap ve onunla beraber onun benzeri verilmiştir. Haberiniz olsun ki aradan fazla zaman geçmeden karnı tok bir adam koltuğuna oturup şunu diyecektir: Siz, yalnız Kur'ân'a bakınız. Kur'ân'da helâl gördüğünüzü helâl, harâm gördüğünüzü de harâm kabul ediniz."[386] Hattâbî, bu hadisle ilgili bazı açıklamalarda bulunduktan[387] sonra şunu söylemektedir: "Bu hadiste, hadisin Kur'ân'ın nasslarına arzedilmesini gerektiren bir ihtiyacı olmadığına delâlet vardır. Hz. Peygamber'den olduğu sabit olan bir buyruk

---

[383] el-Bakara 2/187.

[384] Buhârî, "Tefsîr", 2/ 28; Kurtubî, *el-Câmi'*, 3: 196. İbn Abbas, "beyaz iplik" ile "siyah iplik" hakkında şunu söyler: "Gece karanlığı bitişi, gündüz aydınlığı başlaması, yani fecir, tanyeri ağarması sabah vaktidir." (Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 163); Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 216.

[385] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 68; Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 77; *Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân*, 2: 79-80; Mâverdî, "beyaz iplik" ve "siyah iplik" ile ilgili şu üç görüşü nakleder: 1. Hakiki anlamda beyaz ipilk ve siyah iplik. 2. Beyaz iplik, tanyerinin ağarması gündüz aydınlığı, siyah iplik de ikinci fecrin öncesindeki gece karanlığı, gizli gece rengi. 3. Beyaz iplik, güneş aydınlığı, siyah iplik ise gece aydınlığından önceki karanlık. (Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hubeyb el-Mâverdî el-Basrî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim, (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 1: 245-247).

[386] Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6; Tirmizî, "İlim", 10; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 1. bs. (Beyrût, Dârü'r-Risâletü'l-Alemiyye, 2009), "Sünnet" 2; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 65.

[387] Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî, *Meâlimü's-Sünen*, thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, 1. bs. (Halep, Matbaatu'l-İlmiyye, 1933), 4: 298-299; ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 65-66.

da bizatihi bir hüccettir. Bazı kimselerin, 'size hadis geldiği zaman onu Allah'ın Kitabı'na arz ediniz, eğer Allah'ın Kitabı'na (Kur'ân'a) uygun düşerse alınız, uygun düşmezse onu kabul etmeyiniz' şeklinde hadis diye yaptıkları rivayet bâtıldır, aslı yoktur."[388] Burada Hattâbî, Kur'ân'ı açıklamada, hakkında şüphe olmayan Hz. Peygamber'in hadislerinin reddedilemeyeceğini ve gerekliliğini ifade etmiş olabilir.

3.3. Cahiliye Şiiri

Cahiliye şiiri, Kur'ân kavramlarını ve bilhassa Garîbu'l-Kur'ân'ı anlamada, Kur'ân ve Sünnet'ten sonra âlimlerin başvurdukları önemli kaynaklardan birisidir. Bu sebeple Garîbu'l-Kur'ân'ı yorumlamada önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Garîbu'l-Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında, cahiliye[389] Araplarında sözlerin en etkilisi, tabiatıyla hislere hitabeden, hamaset duygularını uyandıran ve silah kadar, hattâ bazen ondan daha tesirli olan, istendiğinde onunla alelâde birisini insanların nazarında büyük gösteren ya da saygın birisini toplumun gözünden düşürüp onu toplumun içine çıkamaz hale getiren[390] şiirin oynadığı rol büyüktür. Câhiliye Araplarında şiirin, kabilelerin kendilerini övmek, başkalarını yermek, kahramanlık vb. sebeplerle hayli geliştiğini[391] görmek mümkündür. Arap kabilelerinin birbiriyle yıllarca süren ve Eyyâmü'l-Arab[392] diye bilinen savaşlarıyla ilgili şiirler ünlüdür. O günün şairleri ve şiirleri, günümüzdeki gazeteci-yazar, basın-yayın organları gibi toplum hayatında etkili olmakla birlikte kısmen de olsa o toplumun yaşayışını, yapısını ve durumunu yansıtmaktadır.

Arap toplumlarında şairler, güzel ve etkili konuşma kabiliyetleri ve şiirleri sebebiyle önemli bir mevkiye sahiptirler.[393] Bir kabilede şair yetiştiğinde o kabilede şenlikler yapılır, diğer kabileler de onları kutlarlardı. Haram ayları olarak bilinen

---

[388] Hattâbî, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî el-Büstî, *Meâlimü's-Sünen,* thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, 1. bs. (Halep, Matbaatü'l-İlmiyye, 1933), 4: 299; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 66.

[389] Şavkî Dayf'ın dediği gibi burada "cahiliye" lafzı, ilmin zıttı ve onu ortadan kaldıranı anlamında değil, bilakis Yüce Allah'a içinde güzel ahlak hasletlerinin bulunduğu boyun eğmeyi ve itaat etmeyi ifade eden "İslâm" kelimesinin zıttı olarak sefâheti, kızgınlığı ve her çeşit taşkınlığı ifade eden bir kelime anlamında kullanılmaktadır (bkz. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî,* -Asru'l-Câhilî- 1: 39).

[390] Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2. bs. (Câmiatu Bağdâd, 1993), 9: 63-64.

[391] Ahmed b. Ebi Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdulemir Mehennâ, 1. bs. (Beyrût, Şeriketü'l-A'lâmî li'l-Matbuât, 2010), 1: 315; Karl Brokelman, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî,* 1: 49; Corci Zeydan, *Târih Âdâb,* 1: 59.

[392] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 5: 341; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, 14. bs. (Beyrût, Dârü'l-Cîl, 1996), 1: 47.

[393] Câhız, *el-Beyân*, 1: 241; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî,* 1: 315.

aylarda her yıl Zülmecâz, Zülmecenne, Ukâz ve Dûmetü'l-Cendel gibi önemli panayırlarda şiir yarışmaları düzenlenirdi.[394] İslâm tarihi ve Edebiyat tarihi gibi kaynaklarda bilhassa İslâm öncesi Arap kasideleri arasında, *Muallkât-ı Seb'a* (Yedi Askı)[395] diye bilinen kasideler meşhurdur. Bu kasideler, Ukâz Panayırı'nda derece alır ve altın yapraklara yazılarak Kâbe duvarlarına asılırdı. Bilhassa Nahle ve Taif arasındaki Ukâz'da her yıl kurulan panayır, edebî bir kongre niteliğindeydi. Bu panayırda şairler, şiirleriyle yarışırlardı. Dereceye girenler, şeref kazanırlardı.[396] Burada şiir dilinin bir üst dil olması, İslam'dan önce ve vahyin indiği süreçte bu bölgelerde Hıristiyanlık, Yahudilik, Putperestlik gibi farklı inançlara sahip muhtelif Arap kabilelerini biraraya getirmede önemli rol oynar.[397] Böylece çeşitli topluluklar arasında gerçekleşen görüşmeler, kültür ve medeniyet buluşmaları, kelime alış verişine, kelimelerin farklı toplumlara geçişine imkân sağlamış olmaktadır. Ayrıca Arapların sosyal yapıları, iklim ve yaşam şartları, belki aynı anlama gelen birçok lafzın varlık sebebidir. Klasik kaynaklar, Araplarda şiirin doğuşunu, deve adımlarının ritmik ve ölçülü hareketleri esnasında sürücünün şarkı söylemeye başlamasıyla açıklamaktadır.[398]

Sahabenin önde gelenleri, Kur'ân'daki garîb lafızların hangi mânâya geldiğini tespit etmek için Arap şiirine başvurmayı tavsiye ettikleri bilinmektedir. Fakat bazı kimseler, nahivcileri şiiri Kur'ân için bir ölçü yapmakla suçlamışlar, Kur'ân ve Hadis ile ilgili meselelerde şiirle istişhad edilmesini eleştirmişlerdir. Onlara karşı nahivciler, şiiri Kur'ân'a bir ölçü olarak değerlendirdikleri iddiasını reddettiklerini, amaçlarının sadece Kur'ân'da anlamı kolayca bilinmeyen lafızları açıklamak olduğunu söyleyerek kendilerini savunmuşlardır.[399] Başka bir ifadeyle Kur'ân'ın şiirle izahına karşı çıkanlar olmuştur, fakat onlara karşı Kur'ân'ın anlaşılması zor kavramlarını şiirle açıklayanlar başarılı olmuşlardır. Bunlar, böyle bir durumda şiir

---

394 Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1: 325-326; Corci Zeydan, *Târih Âdâb*, 1: 83.

395 Derlenen bu şiirler, "Muallakat -Yedi Askı-" diye M. Şerafettin Yaltkaya tarafından tercüme edilmiş ve kitap halinde Millî Eğitim Bakanlığınca 1989 yılında yayınlanmıştır.

396 Şavkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, (Kahire, Dârü'l-Maârif, ty.), 1: 140; Hüseyin Algül, "Cahiliyet Dönemi Arap Kültürü", erişim: 22.04.2018, http://www.zuhurdergisi.com/yazi.

397 Carl Brockelman, *Tarihu'l-Edebî'l-Arabî*, 1: 42.

398 Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc. Salih Tuğ, 1. bs. (İstanbul, İFAV, 2011), 138; Mahmud Esad Seydişehrî, *Tarih-i Din-i İslâm* (İslâm Tarihi), İstanbul, Divan Yayınları, 1983, 1: 198.

399 Bkz. Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 61; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 44; Acar, *Arab Dilinde Ta'rîb olgusu Açısından Garîbu'l-Kur'ân*, 271.

Kur'ân için bir asıl yapılmış olur, Kur'ân ve Hadis'te kötülenmiş olmasına rağmen, Kur'ân'ı açıklamak için şiiri delil göstermek nasıl caiz olur? demişlerdir. Gerek sahabe devrinde -İbn Abbâs'ın yaptığı gibi-[400] gerekse sonraki dönemlerde, -Kurtubî'nin tefsirinde olduğu gibi- Kur'ân'daki garîb lafızların açıklanmasında şiirin delil olarak kullanıldığı görülmektedir.[401]

Hz. Ömer'in, "divanınıza sarılınız, bunu yaparsanız sapmazsınız" dediği, orada bulunanların ona, divanımız nedir? diye sormaları üzerine Hz. Ömer'in onlara, divanlarının cahiliye şiiri olduğunu, onda Kur'ân'ın tefsirini ve kelamın mânâsını bulabileceklerini söylediği[402] belirtilmektedir. İbn Abbâs'ın da şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Şiir, Arabın divanıdır. Yüce Allah'ın Arap diliyle indirmiş olduğu Kur'ân'dan herhangi bir lafzın mânâsı bize kapalı kalırsa şiir divanına müracaat eder, o lafzın mânâsını oradan öğrenmeye çalışırız."[403] Garîbu'l-Kur'ân'ın şiirle yorumlanmasına, "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak" adlı eser misal olarak verilebilir. Ömer Nasuhi Bilmen de tefsirlerde, bazı garib lafızları izah maksadıyla Arap edebiyatçılarının şiirlerinin yazılmış olduğunu, Kur'ân'ın Arap dili üzere inmiş olması sebebiyle ondaki lafızların Arapçada nasıl kullanıldığını göstermek için Arab şiirine başvurulduğunu söylemektedir. Ö. N. Bilmen de İbn-i Abbas'ın, şiiri Arabın dîvânı olarak kabul ettiğini, Yüce Allah'ın Arap dili üzere indirdiği Kur'ân'ın bir lafzı gizli kalınca Arabın dîvânına başvurduklarını, o lafzın anlamını orada aradıklarını belirttiğini ifade etmektedir. Sonra Bilmen, bu halde şiir asıl sayılmış, şiir ile Kur'ân üzerine ihticac edilmiş olmadığını, belki bu şiir vasıtasıyla Kur'ân kelimelerinin tasrîh ve tebyîn edilmesinin kastedilmiş olduğunu ifade etmektedir.[404] Bu konuda şu şiirleri misal olarak vermek mümkündür:

Nâfi' b. el-Ezrak, İbn Abbâs'a, bana Yüce Allah'ın, "لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ" "O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku" (el-Bakara 2/255) buyruğunda geçen "سِنَةٌ" (Sinetün) lafzının ne demek olduğunu söyleyiver dediğinde İbn Abbâs ona, "Sinetün" lafzının "النُّعاسُ" "uyuklama" olduğunu söyler ve muallaka şairi Züheyr b.

[400] Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Müsannef*, 15: 452.
[401] Bkz. Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 100-101; Süyûtî, *el-İtkân*, 258; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 70-71.
[402] İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 33; Kurtubî, *el-Câmi'*, 12: 332; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2: 139-140; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 69.
[403] Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 62, 100-101; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 396; Süyûtî, *el-İtkân*, 258; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 35, 70.
[404] Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 119-120; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 70-71.

Ebî Sülmâ'nın (ö. 609 m.) şu beytini delil olarak getirir:

لَا سِنَةٌ فِي طَوَالِ اللَّيْلِ تَأْخُذُهُ *** وَلَا يَنَامُ وَلَا فِي أَمْرِهِ فَنَدُ

Gece boyunca onu uyuklama almaz;

Uyumaz da, işinde aciz (ve zayıf görüşlü) değildir.[405]

Kurtubî, el-Müddessir sûresinin 51. âyetinde geçen "Kasvera" (قَسْوَرَةٍ) lafzının izahında Arapların güçlü kuvvetli olan kimselere, "Kasvera" ve "Kasver" dediklerini ifade ettikten sonra bu yoruma, cahiliye devrinde de yaşamış muallaka sahibi İslâm şairi Lebid b. Rabia'nın (ö. 40 h.) şu beytini delil getirir:

إذا ما هَتَفْنَا هَتْفَةً فِي نَدِيِّنَا *** أَتَانَا الرجال العائدون القَسَاوِرُ

Eğer biz, meclisimizde bir defa seslendik mi,

Güçlü, kuvvetli dönen o kasvereler (yiğit adamlar) bize gelir.[406]

Yine Kurtubî, "mâûn" lafzını açıklarken cahiliye devri şairlerinden A'şâ'nın (ö. 7/629) şu şiirini delil getirir.

بأجود منه بمَاعُونِه *** إذا ما سماؤهم لم تَغِمِ

Mâûnu ile ondan daha cömert değildir.

Onların semaları bulutlanmayacak olursa.

"el-Mâûn" lafzı, kazan, ateş ve benzeri nesneleri kapsayan bir lafızdır.[407]

3.4. Arap Kabileleri ve Lehçeleri

İslâm'dan önce ve İslâm'ın yayıldığı dönemde birbiriyle temas halindeki Arap kabileleri ile diğer toplulukların durumlarının bilinmesi, Garîbu'l-Kur'ân'ın anlaşılmasında büyük önem arzeder. Garîbu'l-Kur'ân'ı anlayabilmek için, onun ortaya çıktığı coğrafî bölgenin yapısına, İslâm öncesi ve Kur'ân'ın indiği süreçte

---

[405] Bkz. Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 88; Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 77-78; Sicistânî, "Sinetün" lafzı hakkında şunu söylemektedir: "Başta başlayan uyuklama haline "nüâs" (نعاس) "uyuklama", eğer bu, kalbe karışırsa "nevm" (نَوْم) "uyku" adını alır." (*Nüzhetü'l-Kulûb,* 279-280); Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 45-46.

[406] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23: 458; İbn Atiyye, *el-Muharrar,* 8: 466-467; Kurtubî, *el-Câmi',* 21: 401.

[407] Bkz. Zeyd b. Ali b. Hüseyin, *Tefsîr Ğarîbi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî, (Beyrût, Dârü'l-Va'yi'l-İslâmî, ty.). 502; Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 416; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 540; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24: 666; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 8: 696; Kurtubî, *el-Câmi',* 22: 515.

Arap Yarımadası'nda yaşayan insanların hayatlarına çeşitli yönleriyle vâkıf olmak gerekir. Çünkü tefsir ilminin yapı taşlarından biri olan Garîbu'l-Kur'ân, farklı kabilelerin kullandıkları kelimelerle doğrudan ilgilidir. Kelimeler ise ait olduğu kabileler tarafından muhtelif anlamlar kazanabilir. Bu bakımdan Garîbu'l-Kur'ân çalışmalarında, Kur'ân inmeden hemen önceki Cahiliye dönemi ve Kur'ân'ın indiği dönemde Arap Yarımadası'nda yaşayan kabileler ve lehçeleri, önemli bir kaynak durumundadır. Kur'ân, Arap Yarımadası'nda hayatlarını sürdüren toplumların hayat şartlarını ve yapılarını çeşitli açılardan dikkate alarak herkese hitap eden ilâhî bir kitaptır.

Kur'ân lafızları hakkındaki çalışmalarda, Arap dilinin o zamanın sadece konuşma aracı olarak görülmesi tasvip edilemez. Arapça aynı zamanda Arap kabilelerinin sahip olduğu inanç, düşünce, anlayış ve yaşam tarzını gösteren bir vasıtadır. Bilindiği üzere her dil, onu kullanan toplumun özelliklerini ortaya koyar. Toplumun nasıl bir yapıya sahip olduğunu, ancak kullandığı dil sayesinde daha iyi anlaşılabilir. Neticede "her dil, kullanıldığı toplumun aynasıdır, onun yansıtıcısıdır" denilebilir. Bu sebeple Garîbu'l-Kur'ân ele alınırken işin bu boyutu ayrı bir önem taşımaktadır.

Kur'ân, Arap yarımadası'nda indi ve dünyada önemli gelişmelere vesile oldu. Putperestlik, Sabiîlik, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi din ve inançlara sahip olan Arapları İslâm bayrağı altında topladı.[408] Bu ise onlarda fikir, kültür ve edebiyat birliği meydana getirdi. Artık onlar, İslâm'ın zuhûrundan sonra Kur'ân ve hadis okuyup ezberlemeye, bunların anlamını öğrenmeye başladılar. Böylece Araplarda ilim, fikir ve edebiyat alanlarında önemli gelişmeler oldu. Erşilmez yüksek ve üstün edebî meziyetin sahibi olan Kur'ân, lafız ve üslup açısından Arap kâhinlerinin şiirsel sözlerine, şairlerin vezin ve kafiyeli şiirlerine benzemiyordu.[409] Nitekim Hz. Peygamber'in azılı düşmanı Velid b. Muğîre, Hz. Peygamber'den Kur'ân âyetlerini dinleyince, Kureyş'e gidip "vallahi Muhammed'den öyle bir söz işittim ki o, ne insan

[408] Âl-i İmrân, 3/103; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, 1: 60-64; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 9.
[409] Bkz. Yasin 36/69. Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 9.

ne de cin sözüdür. Onun bambaşka tadı ve güzelliği vardır" demekten kendini alamamıştır.[410]

Arap Yarımadası'nın coğrafî ve stratejik konumu,[411] komşu medeniyetler,[412] çeşitli yerlerle yapılan ticarî faaliyetler,[413] geçmişten intikal eden ve hâlihazırdaki bölgenin örf, âdet ve geleneklerinin,[414] câhiliye dönemi Arap toplumları kültürünün oluşumunda büyük payı vardır. Şehirlerde ticâretle uğraşanların pek çoğu okuma yazma biliyorken[415] çölde göçebe hayatı yaşayanlar bilmiyorlardı. Onlara göçebe hayatın kazandırdığı tecrübe, örf, âdet ve geleneklerin meydana getirdiği bir bedevî kültürü hâkimdi. Bu dönemlerde stratejik mevkii itibarıyla Hicaz bölgesi, kervan yollarının kavşak noktasında bulunduğu için ticâret alanında önemli bir yere sahipti.[416] Dolayısıyla Mekke'de önemli zenginler oluşmuştu. Kureyş sûresinde belirtildiği gibi Kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) ticârî seyâhatler yapılıyordu.[417] O zamanın en ünlü panayırı Tâif ile Nahle arasındaki Ukâz Panayırında[418] sadece ticâretle meşgul olunmazdı. Aynı zamanda dâvalara bakılıyordu, şiir ve hitâbet yarışmaları düzenleniyordu.[419] Ukâz Panayırından Mecenne, oradan da Zü'l-Mecâz Panayırı'na geçiliyordu.[420] Günümüz tabiriyle süresi biten bir fuardan süresi yeni başlayan başka bir fuara geçiliyordu. Bu dönemde özellikle Arabistan'ın Güneyinde ve kuzeyinde kurulan Arap devletleri, temas halinde bulundukları yabancı devlet ve toplumlardan etkilenerek oluşturdukları kültür, medeniyet ve uygarlıklarıyla Hicaz bölgesini etkilemişlerdir. Ancak göçebe hayatı yaşayan bedevîler, yaşadıkları hayatı dışarıdan gelen tesirlere karşı her zaman kapalı tutmuş ve korumuşlardır. Ayrıca

---

[410] Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *Tefsirü'l-Kur'ân* (*Tefsîru's-San'ânî)*, thk. Mustafa Muslim Muhammed, 1. bs. (Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2: 328-329; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakī, *Delâilü'n-Nübüvve,* thk. Abdulmu'ti Kal'acî, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 2: 198-199; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, 2. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 2: 550-551, Hadis no: 1009 (3872); Zehebî, *Târîhu'l-İslâm,* 2: 154-155.

[411] Dayf, *Târîhu'l-Edeb,* 1: 17-21.

[412] Dayf, *Târîhu'l-Edeb,* 1: 81-82.

[413] İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 42; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm,* 1: 54.

[414] Dayf, *Târîhu'l-Edeb,* 1: 50, 76-78.

[415] Dayf, *Târîhu'l-Edeb,* 1: 139; Ayrıca Kur'ân'ın en uzun âyeti olan Bakara sûresinin 282. âyeti olan "Müdâyene" âyeti bu konuda bize önemli bir fikir vermektedir.

[416] Safiyyurrahman el-Mübârekfûrî, *er-Râhîku'l-Mahtûm*, 21. bs. (Mansûra/Mısır, Dârü'l-Vefâ, 2010), 21.

[417] Kureyş 106/1-2.; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm,* 1: 54-55.

[418] Râfiî, *Târîh Âdâb,* 83-85.

[419] Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî,* 1: 326.

[420] Ömer Ferrûh, *Târîh Edebi'l-Arabî*, 4. bs. (Beyrût, Dârü'l-Melâyîn, 1981), 1: 73-74.

yabancı topluluklardan ihtiyaç duyup çöl yaşantısına giren kimselerin olmaması, bedevîlerin yaşama biçimlerini ve kültürlerini korumaya yaradığı söylenebilir.[421]

Neticede farklı topluluklar bir araya gelerek karşılıklı konuşmaları sayesinde lügat bakımından birbirini etkilerler, lehçeler ve diller arasında lafız alış verişi olur. Bir topluluktan diğer bir topluluğa geçen her kelime, doğal olarak kendi lügatını konuşan her fert tarafından bilinemez. Bu durum, Garbu'l-Kur'ân'ın oluşumunda büyük rol oynamıştır denilebilir. Çünkü Kur'ân, böyle bir ortamda inmiş, o sırada konuşulan Arapçayı kullanarak tüm insanlara seslenmiştir. Bu sebeple her bireyin Kur'ân'daki bütün lafızları anlaması beklenemez. İnsanlar, maksadın hasıl olması için, bilmedikleri kelimeleri birbirinden sorarak öğrenirler.

Kur'ân, genellikle Kureyş kabilesinin lafızlarını ihtiva etmektedir.[422] Bu, doğaldır. Çünkü Kureyş dili, Kureyş'in kabileler arasında büyük otorite, etkili siyaset, ticaret ve ibâdet mekezi sahibi ve lügat bakımından fasih olması gibi sebeplerle İslâm'dan hemen önce Arap beldelerinde neredeyse tüm Arapların nezdinde üstünlüğü kabul edilmiş[423] ve daha sonra egemenliğini devam ettirmiş bir dil[424] konumuna gelmiştir. Kureyş kabilesinin bu durumu, lehçeleri birbirinden farklı Arap kabileleri içinde Kureyş dilinin yayılmasına vesile olmuştur. Kureyşliler de doğal olarak bu kabile ve toplumlardan birtakım lafızlar almışlardır.[425] Kureyş kabilesinin mevkii, hem Arap kabilelerinin, hem diğer komşu ve uzak toplumların gelip geçtiği önemli bir kavşak noktasıdır.[426] Bu dönemde Kureyş kabilesi, dere ve çayların ırmak ve nehirlere aktığı gibi farklı Arap kabilelerinin ve Arap olmayan toplumların çeşitli kültür ve medeniyetlerinin bir araya gelip birleştiği bir toplanma yeri özelliğine sahip[427] olmuştur.

Vahyin indiği dönemde, kelimeleri Kur'ân'da geçen başlıca Arap kabileleri şöyle zikredilebilir: Kendilerine Kahtânîler denilen Ezd, Ezdşenûa, Eş'ar, Evs,

---

[421] Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm,* 575 vd.
[422] Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Müsannef,* 15: 446-447; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Ahbârü'l-Medîneti'n-Nebeviyye,* thk. Abduaziz b. Ahmed el-Muşeykıh, Dârü'l-Aliyyân, 3: 227; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 108, 310, 378-379.
[423] Râfiî, *Tarih Âdâb,* 400-401.
[424] İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 28; Hasan, İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm,* 1: 56.
[425] İbn Fâris, *es-Sâhibî,* 28.
[426] Mübârekfûrî, *er-Râhîk,* 21.
[427] Müneccid, *Kitâbü'l-Lüğât,* 5-6; Şavkî Dayf, *Târîihu'l-Edeb*, 1: 50; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Cîl, 1986), 51-52.

Cürhüm, Himyer, Hadramavt, Has'am, Huzâa, Hazrec, Sebe', Sedûs, Sa'du'l-Aşîra, Tay, Kinâne, Kinde, Lahm, Mezhic, Hemedân gibi kabileler, Arap Yarımadası'nın Güneyinde yaşayordu. Kendilerine Adnânîler denilen Kureyş, Tağlib, Enmâr, Temîm, Sakîf, Benu Hanîfe, Müzeyne, Benu Âmir, Kays Aylân, Huzeyl gibi kabileler ise Arap Yarımadası'nın Kuzeyinde yaşıyordu..[428] Her kabileyi diğerinden ayıran bazı meziyetleri vardır. O meziyetlerden biri ve belki en başta geleni ona ait lehçesidir.

İbn Abbâs'a isnad edilen *Kitâbu'l-Lügâti fi'l-Kur'ân* adlı eserde, Kur'ân'ın yer verdiği Arap kabilelerine ait garip lafızların sayısı ve dağılımı hakkında şu bilgi verilmektedir: Kureyş 104, Huzeyl 45, Kinâne 36, Himyer 23, Cürhüm 21, Temîm ve Kays Aylân 13, Ehlu Ummân, Ezdşenûa ve Has'am 6, Tay, Mezhic, Medyen ve Gassân 5, Benu Hanîfe, Hadramavt ve Eş'ar 4, Enmâr 3, Huzâa, Benu Âmir, Lahm, Kinde, Sebe', Ehlü'l-Yemâme, Müzeyne ve Sakîf 2, el-Amâlika, Sedûs ve Sa'du'l-Aşîre 1. Buna göre Kur'ân'da toplam 263 garîb lafız bulunmaktadır.[429] Ancak bu lafızlar, Kur'ân'da geçen kabilelerin lafızlarının hepsidir denilemez. Bunlardan başka kelimeler de vardır.[430] Süyûtî, *el-İtkân* adlı eserinde -tesbit edilebildiği kadarıyla- sûrelere göre düzenleyerek İbn Abbâs'dan rivayet edilen ve Buhârî'nin itimad edip Sahih'inde yer verdiği *İbn Ebi Talhâ sahifesi*[431] olarak bilinen kitaba ait Taberî, İbn Ebi Hâtim ve Dahhâk'ın tefsirlerinden derlediği 740 kadar Garîbu'l-Kur'ân lafzı hakkında bilgi vermektedir.[432] Ayrıca Süyûtî'nin, İbn Abbâs'ın 190 kadar lafzı şiir istişhadıyla açıklayan *Mesâilü Nâfi' b. el-Ezrak* adlı eserini "el-İtkân"da dercettiği görülmektedir.[433]

Kur'ân, muhtelif Arap kabilelerinin lafızlarını kullanarak Hz. Peygamber'in hedeflediği dağınık Arap topluluklarının birlik ve beraberliğini İslamiyet potasında sağlama siyasetine işaret etmiş olabilir. Bu sebeple Kur'ân'ın, her kabilenin ona ait

---

[428] Bkz. Müneccid fi'l-Kur'ân, 7; Süyûtî, Ebû Bekr el-Vâsıtî'den rivayet ettiğine göre 50 kabilenin adını zikrederek onların lehçelerinin Kur'ân'da yer aldığını (*el-İtkân*, 286), Taşköprüzâde de 50 kabile ismini vererek bunların kullandığı bazı lafızların Kur'ân'da yer aldığını söylemektedir (*Miftâhü's-Saâde*, 2: 374-375); Şavkî Dayf, *Târîhu'l-Edeb*, 1: 26-32.

[429] Bkz. İbn Abbas, *Kitâbü'l-Lügâti fi'l-Kur'ân,* 6.

[430] İbn Müneccid, *Kitâbü'l-Lüğât*, 7; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 378-381; Süyûtî, *el-İtkân*, 282-287.

[431] Bu eser, Mısır'da 1950 tarihinde Muhammed Fuad Abdulbaki tarafından tahric edilerek *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân Müstahrec min Sahîhi'l-Buhârî* adıyla neşredilmiştir.

[432] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 241-256.

[433] Süyûtî, *el-İtkân*, 258-281.

lafızlarını içinde bulacağı bir kitap şeklinde kılınmış olma ihtimali vardır. Hz. Peygamber'in bütün Arap kabileleri için ortak (resmî) bir dil birliğini oluşturmayı gözetlemiş olması da mümkündür. Bu ortak dilin, en mükemmel şekilde Kur'ân'da yer aldığı görülebilir.[434] Kur'ân'da geçen farklı Arap kabilelerine ait kelimelerden bazısını şöyle ifade etmek mümkündür:

"إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا" 'Kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız…" (en-Nisâ 4/101) âyetinde geçen "يَفْتِنَكُمُ" "saldırma" kelimesi, Hevâzin lehçesinde "يضِلُّكُم" "saptırma" anlamına gelmektedir.[435] "قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا" "(O iki delikanlıdan) Biri: Ben rüyamda şaraplık üzüm sıktığımı gördüm, dedi" (Yûsuf 12/36) âyetinde yer alan "Hamr" (خَمْرًا) "şarap" lafzı, Umman lehçesinde "üzüm" anlamında kullanılmaktadır.[436] "وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا" "Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez" (Hücurât 49/14) âyetinde bulunan "Yelitküm" (يَلِتْكُمْ) "eksiltme" lafzı, Benî Abs lehçesinde "noksanlık" demektir.[437] "أَتَدْعُونَ بَعْلا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ" "Yaratıcıların en güzelini, -sizin ve geçmiş atalarınızın Rabbi olan Allah'ı- bırakarak Ba'l'e mi tapıyorsunuz?" (Sâffât 37/125) âyetinde geçen "Ba'l" (بَعْلا) lafzı, Yemen ve Ezdşenûa lehçelerinde 'rabb' anlamına gelmektedir.[438] "وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ" "Hatta mazeretlerini ortaya koysa da…" (Kiyâme 75/15) âyetindeki "Meâzire" (مَعَاذِيرَ) "özürler"[439] lafzı, Yemen lehçesinde "örtüler" demektir.[440]

---

[434] Bkz. Müneccid, *Kitâbü'l-Lüğât,* 8; Râfiî, *Tarih Âdâb,* 400-401.
[435] Bkz. Cevherî, "Fetene", *es-Sıhâh*, 5: 2176.
[436] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân,* 217.
[437] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 416; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 503; Kaysî, *el-Umde,* 278; Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sırât,* 432; Ebu'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârezmî ezZemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Abdulmevcûd v.dğr., 1. bs. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Abikân, 1998), 5: 588.
[438] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 374; Sicistânî'ye göre, Hûd 11/72. âyetinde (bununla birlikte el-Bakara 2/228, en-Nisâ 4/128, ve en-Nûr 24/31. âyetlerinde) geçen "Ba'l" kelimesi "Eş/Koca" anlamına gelmektedir. Ayrıca "Ba'l" lafzı, Hz. İlyas kavmine ait altından yapılış bir put olarak ifade edilmektedir (*Nüzhetü'l-Kulûb*, 142); Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sırât*, 475; Süyûtî, *el-İtkân,* 282.
[439] Bkz. Cevherî, "Azere", *es-Sıhâh,* 3: 739.
[440] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân,* 282-287 ("Hicaz lügatı dışında kalan Arap kabileleri kelimeleri" başlığı).

1. BÖLÜM

KURTUBÎ VE "EL-CÂMİ' Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN" ADLI TEFSİRİ

Garîbu'l-Kur'ân'a çok değer veren Kurtubî'nin, İslâm âlimleri arasındaki yeri tartışılmaz. O, en başta tefsir olmak üzere hadis, fıkıh, kırâat, nahiv gibi ilimlerde tebarüz etmiş velûd bir şahsiyettir. Tabakât, terâcim kitaplarında ve ansiklopedik eserlerde hayatı, ilmî mevkii ve telifleri hakkında bilgiler verilmiştir.[441] Kurtubî'nin hayatı, ilmî mevkii ve eserleri hakkında verilen bilgiler, onunla alakalı yapılan özel çalışmalarda yer almıştır.[442] Mevzûî araştırmalarda mutad olduğu üzere Kurtubî'yi tanımak için burada, onun hayatı, kişiliği, ilmî mevkii, eserleri, Tefsiri ve etkileri hususunda bilgi verilecektir. Ayrıca Kurtubî'nin Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili istifade ettiği başlıca kaynaklar (müellifler ve eserleri), Kur'ân lafızlarının niteliği, niceliği ve içeriği üzerinde durulacaktır.

1.1. KURTUBÎ'NİN HAYATI, TAHSİLİ VE ESERLERİ

1.1.1. Hayatı

Kurtubî'nin asıl adı, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh el-Ensârî el-Hazrecî el-Endülüsî el-Kurtubî'dir (ö. 671/1273).[443] Onun hakkında eş-Şeyh, el-İmam, el-Âlim, el-Allâme, el-Muhaddis, el-Müfessir, el-Muhakkik ve Şemsüddin lakapları kullanılmaktadır.[444] Kaynaklar, onun Kurtuba'da doğduğunu

---

[441] Kurtubî'nin hayatı ve telifleri hakkında bilgi veren eserlerden bazısı şöyledir: İbn Ferhûn el-Malikî (ö. 799/1397), *ed-Dîbâcü'l-Müzehheb fi Mar'ifeti Ulemâi A'yâni'l-Mezheb,* thk. M. Ahmed Ebü'n-Nûr, (Kahire, Dârü't-Türâs, ty.), 2: 308-309; Celaluddin Abdurrahman es-Süyûtî, *Tabakâtü'l Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 1. bs. (Kahire, Mektebetu Vehbe, 1976), 92; Dâvûdî, *Tabakât*, 2: 69-70; İbnü'l-İmâd Şihabuddin Ebû Felah Abdulhay Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî ed-Dimaşkî, *Şezerâtü'z- Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnaût vd., 1. bs. (Beyrût, Dârü İbn Kesir, ty), 7: 584-585; Ahmed b. Muhammed el Mukkarî et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Retîb*, thk. İhsan Abbas, (Beyrût, Dârü Sâdır, 1968), 2: 210-211; Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 455-457.

[442] Kasabî Mahmut Zelat, *el-Kurtubî ve Menhecühu fi't-Tefsir*, (Beyrût, el-Merkezu'l-Arabî li's-Sekafeti ve'l-Ulûm Baskısı, ty.), 6-31; Meşhûr Hasan Mahmut Selman, *el-İmam el-Kurtubî Şeyhu Eimmeti't-Tefsîr*, 1. bs. (Dımeşk, Dârü'l-Kalem, 1993), 63-96; ayrıca bkz. Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kurtubî Tefsiri), trc. ve notlar: Beşir Eryarsoy, (İstanbul, Buruc Yayınları, 2005), 1: 13-68.

[443] Salahuddîn Halil b. Eybek es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnavût vd., 1. bs. (Beyrût, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 2: 87; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2: 308; Dâvûdî, *Tabakât,* 2: 69-70; Süyûtî, *Tabakât*, 92; Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân, *el-İmâm el-Kurtubî Şeyh Eimmeti't-Tefsîr*, 1. bs. (Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1993), 11-14.

[444] Bkz. Safedî, *el-Vâfî*, 2: 87; Selman, Kurtubî'nin bu lakapla anılmayı, tevazu sahibi olması ve "Kendinizi temize çıkarmayın" (Necm, 53/32) âyetinin itabta bulunduğu zümreden olma endişesi sebebiyle hoş karşılamadığını belirtmektedir. (*el-İmam el-Kurtubî,* 13).

söylemekte, fakat ne zaman doğduğu hakkında kesin bilgi vermemektedir.[445] Doğum tarihi, VI./XII. asrın sonları ya da VII./XIII. asrın başları olarak tahmin edilmektedir.[446]

Kurtubî'nin hayatı, ilim tahsili ve eserleri hakkında yapılmış çalışmalardan[447] bazısını şöyle zikretmek mümkündür:

Kitaplar:

1. Miftâh es-Senûsî Bel'am, *el-Kurtubî -hayâtühu ve Âsârühü'l-İlmiyye ve Menhecühu fi't-Tefsîr-*,

2. Muhammed Benşerife, *el-İmam el-Kurtubî Sîretühu min Te'lîfihi*,

3. Yûsuf Abdurrahman el-Fart, *el-Kurtubî el-Müfessir*,

4. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân, *el-İmam el-Kurtubî -Şeyh Eimmeti't-Tefsîr-*,

5. Mesnâ Ulvan ez-Zebîdî, *Muhtasar ani'l-Cânibi'l-Lüğavî İnde'l-İmam el-Kurtubî fi Tefsirihi el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*,

6. Âmir b. İsa el-Lehv, *Menhecü'l-İmam el-Kurtubî fi Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm fi Kitabihi'l-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*.

Doktora tez çalışmaları:

1. Kasabî Mahmûd Zelat, *el-Kurtubî ve Menhecühu fi't-Tefsir*,

2. Bû Şuayb Mihmâdî, *et-Tefsîrü'l-Fıkhî İnde'l-Kurtubî*,[448]

---

[445] el-Kasabî Mahmut Zelat, *el-Kurtubî ve Menhecühu fi't-Tefsîr*, Beyrût, el-Merkezü'l-Arabî li's-Sekâfeti ve'l-Ulûm, ty.), 6.

[446] Miftâh es-Senûsî Bel'am, *el-Kurtubî Hayâtuhu ve Asâruhü'l-İlmiyye ve Menhecühü fi't-Tefsir*, 1. bs. (Bingazi, Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1998), 85; Cemâl Abdullah Ebû Sehlûb, *Menhecü'l-Kurtubî fi'l-Kıraati ve Eserühâ fi Tefsîrihi* (Yüksek Lisans, Medîne-i Münevvere, el-Câmiatü'l-İslâmiyye Külliyyetu Usûliddîn, ty.), 23-24; Nahid bint Ahmed bin Abdulbâsıt bâ Cüneyd, *Tercihâtü'l-İmamu'l-Kurtubî fi't-Tefîsîr* (Yüksek Lisans, Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, 2009), 23-24; Selman, *el-İmam el-Kurtubî*, 14-15; Cemal Abdullah Ebû Sehlûb, *Tercemetü'l-İmami'l-Kurtubî* (Yüksek Lisans, Medine, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, ty.), 23; Kasabî, *el-Kurtubî*, 6 vd.

[447] Bkz. İbnü'l-İmâd Şihabuddin Ebû Felah Abdulhay Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7: 584-585; Zehebî, *et-Tefsîr*, 2: 401-407; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 9-21); *Kurtubî Tefsiri*, trc. Eryarsoy, 1: 13-175; Altıkulaç, "Kurtubî", 26: 455-457; Bedreddin Çetiner, "Kurtubî", *ŞİA*, (İstanbul, 1991), 3: 417-418) Ayrıca müfessirlerle ilgili yazılmış tabakât kitapları da, Kurtubî ve onun tefsiri hakkında hacimleri oranında bahsetmişlerdir.

[448] Bkz. Bû Şuayb Mihmâdî, *et-Tefsîrü'l-Fıkhî İnde'l-Kurtubî*, (Doktora Tezi, Fas, Câmiatu Seyyidî Muhammed b. Abdullah, 1992).

3. Arif Gezer, *Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri*,[449]

4. Abdullah Bayram, *Kurtubî ve Fıkhî Tefsiri*,[450]

5. Mehmet Demirci, *Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*,[451]

6. İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsiri'nde Kırâat Olgusu*,[452]

7. Nefise Karaca Efe, *Kurtubî'nin Kur'ân İlimleri'ne Yaklaşımı*.[453]

Yüksek lisans tez çalışmaları:

1. Ali b. Süleyman el-Abîd, *el-Kurtubî Müfessir*,[454]

2. Abdullah İdân Ahmed ez-Zehrânî, *Tercîhatü'l-Kurtubî fi't-Tefsîr*,[455]

3. Nahid bint Ahmed bin Abdu'l-Basıt bâ Cüneyd, *Tercîhatü'l-İmam el-Kurtubî fi't-Tefsîr*,[456]

4. Cemal Abdullah Ebû Sehlûb, *Menhecü'l-Kurtubî fi'l-Kırâat ve Eserüha fi Tefsîrihi*,

5. Hâcid b. Abdullah el-Usaymî, *Tercîhatü'l-Kurtubî fi Tefsirihi*,[457]

6. Ahmet Özbay, *Kurtubî Tefsiri'nde Müşkili'l-Kur'ân*,[458]

---

[449] Bkz. Arif Gezer, *Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri,* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

[450] Bkz. Abdullah Bayram, *Kurtubî ve Fıkhî Tefsiri*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

[451] Bkz. Mehmet Demirci, *Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

[452] Bkz. İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsiri'nde Kırâat Olgusu,* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

[453] Bkz. Nefise Karaca Efe, *Kurtubî'nin Kur'ân İlimleri'ne Yaklaşımı,* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

[454] Bkz. Ali b. Süleyman el-Abîd, *el-Kurtubî Müfessir*, (Yüksek Lisans, Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1402), bkz. Altıkulaç, "Kurtubî", 26: 455-457.

[455] Bkz. Abdullah İdân Ahmed ez-Zehrânî, *Tercîhatü'l-Kurtubî fi't-Tefsîr*, (Yüksek Lisans, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2008).

[456] Bkz. Nahid bint Ahmed bin Abdu'l-Basıt bâ Cüneyd, *Tercîhatü'l-İmam el-Kurtubî fi't-Tefsîr*, (Yüksek Lisans, Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, 2009).

[457] Bkz. Hâcid b. Abdullah el-Usaymî, *Tercîhatü'l-Kurtubî fi Tefsirihi*, (Yüksek Lisans, Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, 1428 h.).

[458] Bkz. Ahmet Özbay, *Kurtubî Tefsirinde Müşkili'l-Kur'ân* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).

7. Ahmet Oğuz, *Kurtubî'nin 'et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-âhire' adlı eseri Bağlamında Kabir Hayatı ile İlgili Hadislerin İncelenmesi*.[459]

Makaleler:

1. Muhyi Hilal es-Serhân, "el-Kurtubî, -Hayâtühu ve Âsârühu-,"[460]

2. Mustafa Kayhan, "Şiirle İstişhad Açısından Kurtubî Tefsiri (Ankebut Sûresi Örnekliği)",[461]

3. Gökhan Atmaca, "Kurtubî Tefsiri'nde Tasavvuf",[462]

4. Abdulmuttalip Arpa, "Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân tefsiri."[463]

Kurtubî'nin hayatı ile ilgili ilk bilgiler, kendi eserlerinden öğrenilmektedir. Kurtubî, kendisinin gençlik döneminde diğer insanlarla mahallelerinde bulunan Makberet-i Yahûd diye adlandırılan bir kabristandan hayvan sırtında Kurtuba'nın dışına toprak taşıdıklarını, böylece kerpiç ustalarının, kabristandan kendilerinin taşıdığı et, kemik, tüy gibi unsurlarla karışmış toprağı kerpiç yapımında kullandıklarını belirtmektedir.[464] Kurtubî'nin verdiği bu bilgiye dayanarak onun, Kurtuba şehrinin dış mahallesinde oturmuş olabileceği, mütevâzi bir hayata sahip orta halli, dikkatlerden uzak ve çiftçilikle uğraşan bir aileye mensup olduğu söylenebilir. Kurtubî'nin, 3 Ramazan 627 yılında Kurtuba'da ikamet ettiği ve o dönemde babasının himayesinde -tahminen yirmi veya yirmibeş yaşlarında- gençlik çağında bulunduğu, gençlik yıllarında çömlek yapımında kullanılan toprak

---

[459] Bkz. Ahmet Oğuz, *Kurtubî'nin 'et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-âhire' adlı eseri Bağlamında Kabir Hayatı ile İlgili Hadislerin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

[460] Bkz. Muhyi Hilal es-Serhân, "el-Kurtubî, Şemsüddin Ebî Abdillah b. Ebî Bekr b. Farh el-Ensârî Hayatühu ve Âsârühu", erişim: 20.04.2017, https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=48181.

[461] Bkz. Mustafa Kayhan, "Şiirle İstişhad Açısından Kurtubî Tefsiri (Ankebut Sûresi Örnekliği)", *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 12/27:255-280. *DOI Number,* erişim: 10.02.2019, http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12593.

[462] Bkz. Gökhan Atmaca, "Kurtubî Tefsiri'nde Tasavvuf", *Tarih Okulu Dergisi* (TOD) 7/17 (Mart 2014): 293-319.

[463] Bkz. Abdulmuttalip Arpa, "Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Kurtubî'nin el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân Tefsiri", *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science* Doi number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1768, 6/7 (Temmuz 2013): 91-119, erişim: 20.04.2017, http://www.jasstudies.com/Makaleler.

[464] Kurtubî, *et-Tezkiretü bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, thk. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, (Riyad, Mektebetü Dârü'l-Minhâc, 1425 h.), 24, 27-28.

taşımacılığı yaparak ailenin geçimine katkı sağladığı ifade edilmektedir.[465] Ayrıca Kurtubî'nin, Bakara sûresi 245. âyetin nüzûl sebebi ile ilgili verdiği bilgiye göre,[466] Rabiu'l-Âhir hicrî 628. yılı itibarıyla o anda Kurtuba'da olduğu anlaşılaşılmaktadır.

Hayatından bir kesit olarak Kurtubî, babasının çiftçilikle uğraştığı ve köylerine yapılan bir düşman saldırısında babası dâhil olmak üzere birçok kişinin şehit edildiği bilgisini şöyle vermektedir: "Bir toplum, evlerinde bulunup da kendilerinin haberi olmadan, düşman onlara sabahleyin bir baskın düzenleyip onlardan bazı kimseleri öldürecek olursa, bu öldürülenlerin hükmü, savaş meydanında öldürülenlerinki gibi mi olur, yoksa diğer ölülerin hükmünde mi olur? Bu problem, Yüce Allah'a tekrar Müslümanların oraya dönmesi için niyaz ettiğimiz Kurtuba'da bizim başımıza geldi. Düşman, hicrî 627. yılı Ramazan ayının üçüncü günü sabahında, insanlar tarlalarında işleriyle uğraşırken baskın yaptı. Kimini öldürdü, kimini esir aldı. Öldürülenler arasında rahmetlik babam da vardı. Hocamız kırâat âlimi Ebû Hücce olarak bilinen Üstad Ebû Ca'fer Ahmed'e babamın durumunu sordum. Bana, 'onu yıka ve namazını kıl, çünkü baban, müslüman ve kâfir saflar arasındaki meydan savaşında öldürülmüş değildir' dedi. Daha sonra, hocamız Rebi' b. Abdurrahman b. Ahmed b. Kabi' b. Ubey'e sordum. O da: 'O, meydan savaşında öldürülenler hükmündedir' dedi. Arkasından Kadı el-Cemaa olarak bilinen Ebu'l-Hasen Ali b. Katral'a -etrafında bir grup fukaha bulunduğu halde- babamın durumunu sordum. Bunlar da: 'Onu yıka, kefenle ve namazını kıl' dediler. Ben de öyle yaptım. Bundan sonra ise babamın şehit olup olmadığı meselesini Ebu'l-Hasen el-Lahmî'nin *et-Tebsira* adlı eserinde ve başka kitaplarda gördüm. Eğer bunu önceden görmüş olsaydım babamı yıkamazdım, kanıyla ve elbiseleriyle onu gömerdim."[467]

Ayrıca Kurtubî doğduğu, çocukluk ve gençlik döneminin geçtiği Kurtuba'dan hicret ederken başından geçen şöyle bir olayı anlatmaktadır: "Ülkemiz Endülüs'te

[465] Bkz. Selmân, *el-İmam el-Kurtubî,* 17-19.
[466] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 4: 220.
[467] Kurtubî, *el-Câmi',* 5: 412-413 (Âl-i İmrân sûresi, 169. âyetin açıklamasının 5. meselesi); Kasabî, *el-Kurtubî*, 7; Bel'am, *el-Kurtubî,* 85 vd.; bkz. *Kurtubî Tefsiri,* trc. Eryarsoy, 1: 14-15; İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsirinde Kıraat Olgusu*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 3-4.

Kurtuba'ya bağlı (منثور Mensur adındaki) bir kalede[468] başımdan şöyle bir olay geçmiştir: Düşmanın önünden kaçarken yana doğru bir başka tarafa çekildim. Aradan fazla zaman geçmeden arkamdan beni yakalamak üzere iki atlı yola koyuldu. Düzlük bir arazide oturuyordum. Beni takib eden bu iki atlıya karşı beni gizleyecek hiçbir şey yoktu. O esnada Yasin sûresinin baş taraflarını ve Kur'ân'ın başka bölümlerini okumaktaydım. Beni izleyen iki kişi yanımdan geçtiler. Sonra geçtikleri aynı yerden geri döndüler. Bu sırada onlardan birisi diğerine: 'Bu bir Dibeyluh'dur' (cin veya şeytan) dedi. Allah onların basiretlerini kör etti ve beni göremediler. Bundan dolayı Allah'a çok hamd-ü senalar ettim."[469]

Kasabî, Kurtubî'nin bahsettiği bu kalenin h. 632. yılında Kurtuba çevresinde Hıristiyanlar tarafından düşürülen kalelerden biri olabileceğini, 23 Şevval 633. yılında ise Kurtuba'nın düştüğünü, bunun üzerine ahalinin şehri terk ettiklerini, Kurtubî'nin de Mısır'a gelmek üzere İspanya'dan ayrılmasının h. 633'lü yıllardan sonraya rastladığında şüphe olmadığını söylemektedir.[470] Kasabî, Endülüs'ten Mısır'a gelmek isteyip de Said veya Kahire'ye doğru gitmek isteyenlerin, ister kara ister deniz yoluyla gelsinler, mutlaka İskenderiye'ye uğramak zorunda kaldıklarını, ayrıca Kurtubî'nin bazı hocalarının İskenderiye'de yaşadıklarından hareketle, Kurtubî'nin önce İskenderiye'de bir süre kaldığını, sonra, Said'deki Minye'ye gitmiş olması gerektiğini belirtmektedir.[471] Kurtubî'nin, İskenderiye'nin yanı sıra Feyyûm, Mansûra, Kahire ve Minye'de bulunduğu da ifade edilmektedir.[472]

Kurtubî'nin hayatı hakkında bilgi veren bütün tarihçiler ve biyografik eser müellifleri, Kurtubî'nin kişiliğinden övgüyle bahsetmektedirler. Kurtubî'nin güzel ve üstün meziyetlerle mücehhez ahlâkını övmektedirler. Kurtubî'yi anlatan eserlerin hemen hemen hepsi ittifakla onun kişiliğini şöyle dile getirmektedir: "Allah'ın salih kullarından, dünyaya karşı vera' ve zühd sahibi, âhiret işlerinden kendisini ilgilendiren şeylerle meşgul olan, zamanını Allah'a yönelmek, ibâdet etmek ve eser yazmakla değerlendiren, kimseye yük olmayan, aynı zamanda dış görünüşe değer

[468] Bkz. Selman'ın tespitine göre "Mensur", Kurtuba'nın kuzey doğusunda bulunan bir kaledir (*el-İmam el-Kurtubî,* 19).
[469] Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 94; bkz. *Kurtubî Tefsiri,* trc. Eryarsoy, 1: 14-15; İlhan, *Kurtubî Tefsirinde,* 5-6.
[470] Kasabî, *el-Kurtubî,* 20.
[471] Kasabî, *el-Kurtubî,* 20-21.
[472] Selman, *el-İmam el-Kurtubî,* 38-39.

vermeyip doğal yaşamayı tercih eden, başında bir takke ve tek bir kat elbiseyle yetinen ârif âlimlerdendir."[473]

Kurtubî'nin eserlerinden, onun fıkıhta Mâlikî, itikatta Eş'arî mezhebine bağlı bir ortamda ve selef-i salihîn, ehl-i sünnet yolunda olduğu anlaşılıyor.[474] Kurtubî, eserlerinde Ehl-i Sünnet'i savunmaktadır. İmâmiyye, Râfiziyye, Kerrâmiyye gibi fırkaları, bilhassa Mu'tezile'yi eleştirmekte ve onlara karşı çıkmaktadır,[475] onların görüşlerini çürütmeye çalışmakta ve onları reddetmektedir. Muhalifleriyle yaptığı tartışmalarda hakaret, aşağılama gibi tavırlardan sakınmaktadır. Onlara karşı nazik davranmaktadıır.[476] Ayrıca Kurtubî, rivâyetleri değerlendirmeye tabi tutmaktadır, fakat herhangi bir açıklama yapmadan bazen mevzû hadislerle İsrâiliyât'a yer verdiği görülmektedir. Kurtubî, Mâlikî mezhebine mensuptur lakin mezhep taassubunda bulunmamakta, bilakis buna karşı çıkmaktadır.[477] Taklitçiliği bir metot olarak benimsemektedir. Kitap ve Sünneti takip etmeyen, telakkileri cehâlet ve hurafeye dayanan sûfîleri de açıkça tenkid etmektedir.[478] Öte yandan Kurtubî'nin, devlet adamlarını çekinmeden eleştirdiğini, zamanın idarecilerinin rüşvet alarak hukuka uygun davranmadıklarını, şahsî çıkarları için hükmettiklerini, böylece Allah'ın dinini değiştirdiklerini ileri sürdüğü[479] belirtilmektedir.

Doğduğu, çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Kurtub'a şehrine nisbetle "Kurtubî" olarak anılan müfessirimiz, eserleri -özellikle Tefsiri- ile şöhret bulmasına rağmen, kaynaklarda yaşadığı dönem ve şartları hakkında detaylı bilgi verilmemektedir. Muhtemelen önceki âlimler, sonraki âlimlerin yaptığı gibi hayatını ele aldıkları âlimin doğum ve ölüm tarihlerine ve özel mevzulara pek ilgi duymamakta, sadece onun ilmî mevkiini ve eserlerini dikkate almaktadır. Dolayısıyla

---

[473] Bkz. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2: 308; Dâvûdî, *Tabakât*, 2: 70; Tilmisânî, *Nefhu't-Tîb*, 2: 211; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5: 322; Zehebî, *et-Tefsîr*, 2: 401; İlhan, *Kurtubî Tefsirinde*, 8-9.

[474] Bkz. Kurtubî, *et-Tezkira bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhira*, thk. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, 1. bs. (Riyad, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425/2004), 42-50; Kasabî, *el-Kurtubî*, 54.

[475] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 7, 156, 367; 5: 243 vs.

[476] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 3: 37-39.

[477] Kurtubî, *el-Câmi'*, 3: 199-200. Bakara, 2/187. âyetin tefsirinde 12. meselede, unutarak yeyip içenin orucu hakkında, mensubu olduğu Mâlikî mezhebine muhalefet etmiştir.

[478] Kurtubî, *el-Câmi'*, 8: 118-119; 12: 148; Kurtubî, İbrahim 14/37. âyetin tefsirinde Hz. İbrahim'in kendi ailesini o mukaddes mekânda bırakıp tevekkülde bulunduğu gibi hareket etmek isteyen sûfilere karşı çıkmıştır (bkz. *el-Câmi'*, 13: 128-129);. İsrâ' 17/70. âyetin yorumunda da sûfilerin birtakım gıdaları kendilerine yasaklamasına karşı çıkmıştır (bkz. *el-Câmi'*, 13: 128); ayrıca bkz. Kasabî, *el-Kurtubî*, 33-34.

[479] Altıkulaç, "Kurtubî", 26: 455-457.

tarihe mal olmuş birçok âlimin doğum tarihi bilinememektedir. Ancak sonradan birtakım karinelerden hareketle detaylı bilgiler tespit edilmeye çalışılmaktadır.[480] Bununla beraber Kurtubî'nin ailesinin toplumda dikkat çeken önemli bir özelliğe sahip olmaması nedeniyle tarihçiler ve biyografik eser müellifleri, Kurtubî'nin bu yönüyle ilgilenmemiş, sadece onun ilmî yönünü, kültürünü kazandığı hocalarını ve hocalarının ilmî konumlarını ele almışlardır.[481] Bu sebeple müfessirimiz Kurtubî ile ilgili detaylı bilgi verilmemiş olabilir.

Şu anlaşılıyor ki ana kaynaklarla birlikte Kurtubî ve eserleri hakkında yapılan çalışmalar, Kurtubî'nin Endülüs'ün en büyük ve en önemli şehirlerinden biri olan Kurtuba'da doğduğunu[482] ittifakla kabul etmektedir. Fakat aynı kaynaklar, Kurtubî'nin kişiliği hakkında tüm yönlerini aydınlatacak doğum tarihi, çocukluğu, gençliği, yetişmesi, ailesi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili yeterli bilgiyi, gerek doğrudan gerekse dolaylı yollardan olsun vermemektedir.[483]

Kurtubî, dini hükümlere önem vermektedir. Fıkhî meseleleri teferruatına varıncaya kadar araştırıp incelemekte ve hayatını buna göre şekillendirmeye çalışmaktadır. Kurtuba'da iken zamanın meşhur bilginlerinden fıkıh, nahiv, kırâat gibi dînî ilimleri tahsil etmiştir. İlimle ve ilim ehliyle büyük bir bağlantı kurmuştur.[484] Ancak Kurtubî'nin, bu dönemde henüz ilmî seviyesinin herhangi bir dînî meselede tek başına görüş ortaya koyabilecek, tercihte bulunabilecek seviyede olmadığı anlaşılmaktadır. Araştırmacı ve tahlil edici meziyete sahip olan Kurtubî'nin, babasının durumuyla ilgili konuyu hocası Ebu'l-Hasan el-Lahmî'nin *et-Tebsira* adlı kitabına muttali olunca, daha evvel bu bilgiye nasıl ulaşmadığına ve babasını neden şehit olarak defnetmediğine yakındığı[485] görülmektedir.

Kurtubî, 9 Şevval 671/29 Nisan 1273 yılında, Minyetu Benî Hasîb'de vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.[486]

---

[480] Bkz. Selman, *el-İmam el-Kurtubî,* 14.
[481] Bkz. Selman, *el-İmam el-Kurtubî*, 14.
[482] Bkz. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2: 308-309; Süyûtî, *Tabakât*, 92; Dâvûdî, *Tabakât,* 2: 69-70; Kasabî, *el-Kurtubî,* 8; Selman, *el-İmam el-Kurtubî*, 13; Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, 3: 446; 4: 555-556.
[483] Bkz. Bel'am, *el-Kurtubî,* 85.
[484] Selman, *el-İmam el-Kurtubî,* 15.
[485] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 5: 413; İlhan, *Kurtubî Tefsirinde*, 4.
[486] Bkz. Dâvûdî, *Tabakât*, 2: 65-66; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2: 308-309; Tilmisânî, *Nefhu't-Tîb*, 2: 210.

1.1.2. İlim Tahsili

Kurtubî, tefsir, hadîs ve fıkıh alanında yetişen Endülüslü büyük âlimlerden biridir.[487] Zehebî (ö. 748/1348), onu "ilimde derya" olarak nitelendirmektedir.[488] Kurtubî hakkında bilgi veren diğer müellifler de onun hakkında benzer ifadeler kullanmışlardır.[489]

Kurtubî, tahsilinin ilk yıllarını Kurtuba'da geçirir. Burada, İbn Ebî Hücce olarak tanınan Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kaysî (ö. 643/1245), Rebî' b. Abdurrahman b. Ahmed el-Eş'arî (ö. 632/1234), Ebû Âmir Yahya b. Abdurrahman b. Ahmed b. Rebi' el-Eş'arî (ö. 639/1241), Ebu'l-Hasan Ali b. Kutrâl el-Ensârî (ö. 651/1253), Ebû Muhammed b. Havtellah (ö. 612/1215) gibi âlimlerden ilim tahsil eder. Kurtuba'nın 633/1235 yılında düşman güçleri tarafından ele geçirildikten sonra Mısır'a geçer. Burada, İbnu'l-Müzeyyen olarak bilinen Ebû Abbas el-Kurtubî (ö. 656/1258), Ebû Muhammed Abdulvehhâb b. Revâc (ö. 648/1250), Ebû Muhammed Abdulmu'tî Ebu's-Senâ' el-Lahmî (ö. 638/1240), Ebû Ali el-Hasan b. Muhammed el-Bekrî (ö. 656/1258, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ebu'l-Hasan Ali b. Halaf b. el-Ma'zûz el-Kümî et-Tilmisânî ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Hafs el-Yahsûbî gibi âlimlerden ilim öğrenir.[490]

Kurtubî'nin, Şihâbuddin el-Karâfî (ö. 684/1285) ile Feyyûm'a seyahat ettiği,[491] ayrıca Ebû Abdillah el-Kasrî ile arkadaşlık yaptığı rivayet edilmiştir.[492] Diğer taraftan Kurtubî ile *Mecâzü'l-Kur'ân*[493] müellifi İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselam'ın (ö. 660/1262) çağdaş olduğu görülmüştür. Ancak bu iki âlimin birbiriyle karşılaştığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Belki bu ikisinin biribiriyle buluşamamasının sebebi, o dönemde İslam âleminin içinde bulunduğu sıkıntılı durum ve yaşadıkları zor şartlardır.

---

[487] Safedî, *el-Vâfî,* 2: 87; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 523-524; Altıkulaç, "Kurtubî", 26: 455-457.
[488] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15: 229.
[489] Bkz. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2: 308; Süyûtî, *Tabakât,* 92; Ahmed b. Muhammed el-Edenâvî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî, 1. bs. (el-Medînetü'l- Münevvere, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997), 247.
[490] Dâvûdî, *Tabakât*, 2: 70; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2: 309; Selmân, *el-İmam el-Kurtubî*, 63-83; Altıkulaç, "Kurtubî", 26: 455-457; ayrıca bkz. *Kurtubî Tefsiri,* trc. Eryarsoy, 1: 17-22.
[491] Safedî, *el-Vâfî*, 2: 87.
[492] Bkz. Selmân, *el-İmam el-Kurtubî,* 84.
[493] İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselam, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, (Londra, Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslamî, 1999).

Başta oğlu Şihâbuddin Ahmed olmak üzere, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. ez-Zübeyr, İsmâil b. Muhammed b. Abdülkerîm, Ebû Bekr Muhammed b. Kemaluddin, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Emînuddin, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hasan b. Abdillah b. el-Meymûnî el-Kastalânî ve es-Satrîcî olarak bilinen Ziyâuddîn Ahmed b. Ebü's-Suûd b. Ebü'l-Meâlî el-Bağdadî ondan ilim tahsil etmişlerdir.[494]

Bilindiği üzere her âlim, kendisinden önceki ve çağdaşı bilginlerden bilgi almaktadır. Kendisinden sonra gelenler de ondan ilim öğrenmektedir. Dolayısıyla pek çok âlimden yararlanıp kısmen de olsa bazılarının etkisinde kalan Kurtubî'nin tesir ettiği âlimler olacaktır. Kurtubî'den etkilenen ve istifade eden başlıca âlimleri şöyle zikretmek mümkündür:

1. Kutbuddîn Mahmud b. Mes'ûd b. Muslihi'l-Fârisî el-Alâmî eş-Şâfiî (ö. 710/1310). *Fethü'l Mennân fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserin müellifidir. Muteber tefsir kitaplarından seçerek telif ettiği bu eser, kırk ciltlik büyük bir kitap olup *Tefsirü'l-Alâmî* olarak meşhur olmuştur.[495]

2. Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hıbbân (ö. 745/0344). *el-Bahrul Muhît* adlı tefsirin müellifidir.[496]

3. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350). *es-Savâiku'l-Mürsele ala'l-Cehmiyyeti'l-Muattile* adlı eserinde, "istivâ" lafzı hakkında Kurtubî'den nakilde bulunmuştur.[497]

4. İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. el-Hatib Ebû Hafs Ömer b. Kesîr (ö. 774/1372). *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı tefsirin sahibidir. Kurtubî'den pek çok nakilde bulunmuştur.

5. el-Mısrî olarak tanınan Muhammed b. Abdirrahman el-Mısrî, Salih b. Ömer el-Kenânî el-Askalânî el-Kâhirî (ö. 848/1444). Bu müellif, Kurtubî'den pek çok nakilde bulunmuştur.[498]

---

[494] Selmân, *el-İmâm el-Kurtubî,* 89-94.
[495] Bel'am, *el-Kurtubî,* 291.
[496] Bel'am, *el-Kurtubî,* 292.
[497] İbn Kayyim el-Cevziyye, *es-Savâikü'l-Mürsele ala'l-Cehmiyyeti'l-Muattile,* thk. Ali b. Muhammed ed-Dahîlallah, (Riyad, Dârü'l-Âsime, ty.), 1292-1293.

6. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî ed-Dımaşkî (ö. 880 h.). *el-Lübâb fî Ulûmi'l- Kitâb* isimli altı (sekiz) ciltlik eseri telif eden âlimdir.[499]

7. Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî el-Hatib (ö. 977/1569). *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l İâneti alâ Ma'rifeti Ba'di Meânî Kelâm Rabbina'l- Hakîmi'l Habîr* adlı eserin müellifidir. Bu eser, *Tefsirü'l-Hatîbi'ş-Şirbinî* olarak meşhurdur.[500]

8. Şihâbuddîn el-Hafacî (ö. 1069/1659). *Haşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsiri'l-Beydâvî* isimli kitabın müellifidir.[501]

9. Süleyman b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî eş-Şâfiî (ö. 1204/1790). *el-Fütuhâtü'l-İlâhiyye bi Tevzîhi Tefsîri'l-Celâleyn li'd-Dakâiki'l-Hafiyye* adlı eserin sahibidir. Bu eser, *Hâşiyetü'l-Cemel* olarak bilinir.[502]

10. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834). *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsir* adlı eserin sahibidir.

11. *Mehâsinü't-Te'vîl* adlı tefsirin müellifi Cemâluddîn b. Muhammed el-Kâsimî (1283-1332 h./1866-1914 m.).[503]

12. Ebu't-Tîb Sıddîk Hasan Hân el-Kannevcî el-Hindî (ö. 1307/1890). *Fethü'l Beyân fî Mekâsidi'l Kur'ân* adlı tefsîri yazmıştır.[504]

13. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtar eş-Şankîtî (ö. 1393/1974). Fâtihâ'dan Mücadele sûresinin sonuna kadar telif edilen *Edvâu'l-Beyân fi Îdâhi'l-Kur'ânî bi'l-Kur'ân* adlı tefsirin müellifidir.[505]

14. *Hak Dinî Kur'ân Dili* adlı tefsirin müellifi Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942).

1.1.3. Eserleri

Birçok eser yazan Kurtubî'nin, tefsirinde zikredilen ve bibliyografik eserlerde tespit edilen başlıca eserleri şöyledir:

---

[498] Bel'am, *el-Kurtubî,* 291-292.
[499] Bel'am, *el-Kurtubî,* 292.
[500] Bel'am, *el-Kurtubî,* 292.
[501] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2: 299.
[502] Bel'am, *el-Kurtubî*, 293; *Kurtubî Tefsiri,* trc. Eryarsoy, 1: 162-163.
[503] *Kurtubî Tefsiri*, trc. Eryarsoy, 1: 164.
[504] Bel'am, *el-Kurtubî,* 293.
[505] *Kurtubî Tefsiri*, trc. Eryarsoy, 1: 164.

1. *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân,*[506]

2. *el-Esnâ fî Şerhi Esmâ’illâhi’l-Hüsnâ,*[507]

3. *el-İ’lâm bimâ fî Dîni’n-Nasârâ mine’l-Fesâd ve’l-Evhâm ve İzhâri Mehâsini Dîni’l-İslâm ve İsbâti Nübüvveti Nebiyyinâ Muhammed aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm,*[508]

4. *el-İ’lâm fî Ma’rifeti Mevlidi’l-Mustafâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm* (el-İ’lâm bi Mevlidi’n-Nebî aleyhi’s-selâm),

5. *Urcûze fî Esmâi’n-Nebî sallallâhü teâlâ aleyhi ve selem,*

6. *et-Tezkire fî Ahvâli’l-Mevtâ ve’l-Âhire,*

7. *Kam’u’l-Hırs bi’z-Zühdi ve’l-Kanâ’a ve Reddü Zülli’s-Süâli bi’l-Kütübi ve’ş-Şefâ’a,*[509]

8. *et-Tezkâr fî Efdali’l-Ezkâr,*[510]

9. *Kasîde fi İstılâhi’l-Hadîs,*

10. *el-Misbâh fi’l-Cem’ Beyne’l-Ef’âl ve’s-Sıhâh* (Muhtasarü’s-Sıhâh),

11. *et-Takrîb li-Kitâbi’t-Temhîd,*

12. *Şerhu’t-Tekassî,*

13. *Risâle fî Elkabi’l-Hadîs,*

14. *el-Lümau’l-Lü’lü’iyye fî Şerhi’l-İşrînâti’n-Nebeviyye,*

15. *Menhecü’l-Ubbâd ve Mahaccetü’s-Sâlikîn ve’z-Zühhâd,*

16. *el-Muktebes fî Şerhi Muvatta Mâlik b. Enes,*

---

[506] Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-Zünûn,* 1: 534. Kitap, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî’nin tahkikiyle *“el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân ve’l-Mübeyyinü limâ Tedammenehü mie’s-Sünneti ve Âyi’l-Furkân”* adıyla 1. baskı 24 cilt halinde, Beyrût Müessesetü’r-Risâle tarafından, 2006 yılında yayınlanmıştır.

[507] Kitap, Beyrût, el-Mektebetü’l-Asriyye tarafından, 2005 yılında, İrfan b. Selim el-Aşâ Hassuna’nın tahkikiyle *“el-Esnâ fi Şerhi Esmâillahi’l-Hüsnâ ve Sifâtihi”* diye yayınlanmıştır.

[508] Kitap, Ahmed Hicâzî es-Seka’nın tahkikiyle *“el-İ’lâm bimâ fî Dini’n-Nasârâ mine’l-Fesasdi ve’l-Evham ve İzhâri Mehâsini Dini’l-İslâm ve İsbati Nübüvveti Nebiyyinâ Muhammed aleyhi’s-Salâtu ve’s-Selâm”* adıyla Dârü’t-Türâsi’l-Arabî tarafından yayınlanmıştır.

[509] Kitap, Muhammed Fethi es-Seyyid’in tahkikiyle, *“Kam’u’l-Hırs bi’z-Zühi ve’l-Kanâ’a ve Reddü Zülli’s-Süâli bi’l-Kütüb ve’ş-Şefâ’a”* diye 1. Baskı Tanta, Dârü’s-Sahâbeti li’t-Türasi tarafından, 1989 yılında yayınlanmıştır.

[510] Kitap, Beşir Muhammad Ayyûn’un inayetiyle, *“et-Tizkâr fi Efdali’l-Ezkâr”* diye 3. Baskı olarak Dımaşk, Mektebetü Dârü’l-Beyân tarafından, 1987 yılında yayınlanmıştır.

17. *el-İntihâz fî Kurrâi Ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve'ş-Şâm ve Ehli'l-Hicaz,*

18. Fıkıh usulüne dair bir eseri (*el-Akdiye*),

19. *et-Takrîb li Kitabi't-Temhîd*

20. *Esmâü'n-Nebî*.[511]

1.1.4. Kurtubî'nin Tefsiri "el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân"

Kurtubî'nin zikredilen eserlerinin başında tefsiri gelir. Tefsiri'nin adı, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyinu limâ Tedammenehu mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*'dır.[512] Bu tefsir, Kurtubî'nin en hacimli ve en önemli eseridir. Tefsir kaynakları arasında seçkin bir yere sahiptir.[513] Bu tefsiri, Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. el-Mulakkin eş-Şâfiî (ö. 804/1402) ihtisar etmiştir.[514] Günümüzde de Bessâm b. Abdullah el-Mubdi en-Ni'met onu ihtisar etmiştir.[515]

Kurtubî, Tefsiri'ne Kur'ân'ın fazileti, Kur'ân okunuşunun keyfiyeti, tefsiri, i'câzı, toplanması ve tertibi, kınanan re'y tefsiri, yedi harf, tefsirde sünnetin yeri, Kur'ân'ın fazileti hakkında uydurulmuş olan hadisler, müfessirlerin dereceleri ve tefsirle alakalı daha birçok mevzuya tahsis ettiği kapsamlı bir mukaddimeyle başlamaktadır. İstiâze ve besmelenin tefsiriyle de asıl tefsire giriş yapmaktadır. Sûreleri, Kur'ân'daki sıraya göre ele almaktadır.

Kurtubî, Tefsiri'nin mukaddimesinde, Kur'ân'ın, şer'î ilimlerin hepsini ihtiva ettiğini, onun için ömrü boyunca Kur'ân'la igilenmeyi ve bütün gücünü Kur'ân'a harcamayı muvafık gördüğünü, Kur'ân hakkında özlü bir açıklama yazmak istediğini, bu açıklamada tefsire, lisâna, i'rab ve kırâatlarla ilgili nüktelere yer verdiğini söylemektedir. Ayrıca dalâlet ehlini reddettiğini, zikrettiği hükümlere ve âyetlerin inişi hususunda pek çok hadisi belge olarak gösterdiğini, hükümlerin ve âyetlerin mânâlarını bir arada ifade ettiğini, bunların anlaşılmasında güçlük çekilen yerleri açıkladığını, bu açıklamalarını selefin ve sonradan gelip onlara uyan halefin

---

[511] Bkz. *Dâvûdî, Tabakât,* 2: 70; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2: 309; et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tîb,* 2: 211; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5: 322; Altıkulaç, "Kurtubî", 26: 455-457; *Kurtubî Tefsîri*, trc. Eryarsoy, 1: 63-68.

[512] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 8.

[513] İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2: 309; Edenâvî, *Tabakât*, 246.

[514] Edenâvî, *Tabakât*, 246.

[515] Bkz. Kurtubî, *Muhtasar Tefsir el-Kurtubî*, iht. Bessâm b. Abdullah el-Mubdi en-Ni'met, 1. bs. (Beyrût, Dârü İbn-i Kesir, 2006).

sözleriyle teyid ettiğini beyan etmektedir. Bundan başka Kurtubî, sözleri sahiplerine, hadisleri musanniflerine dayandırdığını, müfessirlerin anlattığı kıssalardan, tarihçilerin verdiği haberlerden -lüzumlu görülenler hariç- yüz çevirdiğini, buna mukabil, mesele olarak adlandırdığı ahkâm âyetlerinin izahlarını yerleştirdiğini ifade etmektedir. Kurtubî, bir, iki veya daha çok hüküm kapsayan her âyete birtakım meseleler ilave ederek o meseleler içinde esbâb-ı nüzûlü, garîb lafızları ve hükümleri açıkladığını, eğer âyet bir hüküm ihtiva etmiyorsa, tefsir ve te'vilini vermekle yetindiğini belirtmektedir.[516]

Kurtubî, bu eserin telifinde, tefsir, hadis, fıkıh gibi muhtelif ilimlere ait pek çok kaynağa başvurmuştur. Ele aldığı görüşleri bazen aynen nakletmekle yetinirken bazen de tartışmaktadır. Ortaya koyduğu delillerle görüşler arasında tercihlerde bulunmaktadır. Safedî, İbn Ferhûn ve Dâvûdî gibi âlimler, "Kurtubî Tefsiri"nden övgüyle bahsetmektedirler.[517]

Kurtubî Tefsiri'nin itimad edilen mahtût nüshaları şunlardır: 1. Esed Kütüphanesinde korunan Zahiriyye Kütüphanesi nüshası. 2. Ezheriyye Kütüphanesi nüshasının tıpkı basım Mekke-i Mükerreme Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi İlmî Araştırmalar Merkezi nüshası. 3. Mısır Hüdeyviye Kütüphanesinde korunan birkaç nüshanın tıpkıbasım nüshaları.[518] Ayrıca Kurtubî Tefsiri'nin, Kral Abdülaziz genel kütüphanesinde bir yazma nüshasının olduğu belirtilmektedir.[519]

Kurtubî Tefsiri'nin büyük hacmine rağmen, ilim çevrelerince büyük ilgi gördüğü ve muhtelif baskıları yapıldığı görülmektedir. İlk defa Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1933-1950 yılları arasında 20 cilt halinde neşretmiştir. Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985 yılında 20 cilt halinde bu tefsirin birinci baskısını yapmıştır. Riyad Dârü Âlemi'l-Kütüb, Hişam Semir el-Buhârî'nin tahkiki ile 2003 yılında bunu 22 cilt halinde yayınlamıştır. Türkiye'de Kurtubî Tefsiri, Buruc Yayınları tarafından, M. Beşir Eryarsoy'un Türkçe tercüme ve notlarıyla birlikte ilk defa 1997-2006 yılları arasında 20 cilt halinde basılmıştır. Müessesetü'r-Risâle de Abdullah b.

[516] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 7 ve 8.
[517] Bkz. Kurtubî'nin hayatı ve telifleri hakkında bilgi veren eserlerden bazısı şöyledir: İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc,* 2: 308-309; Süyûtî, *Tabakât*, 92; Dâvûdî, *Tabakât,* 2: 69-70; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb,* 7: 584-585; Tilmisânî, *Nefhu't-Tîb,* 2: 210-211; Altıkulaç, "Kurtubî", 26: 455-457.
[518] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 25-34.
[519] Bkz. Erişim: 21.04.2015. https://www.alweeam.com.sa/.

Abdulmuhsin et-Turkî ve diğerlerinin tahkikiyle birinci baskısını 2006 yılında 24 cilt halinde neşretmiştir. Çalışmada, Müessesetü'r-Risâle'nin bu baskısı esas alınmıştır.

1.2. KURTUBÎ TEFSİRİ'NİN KAYNAKLARI

Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserinde Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili rivayetlere ve müfessirlerin görüşlerine büyük ölçüde yer vermektedir. Yararlandığı görüşlerin çoğunlukla sahiplerinin ismini, bazen de kaynak adını belirtmektedir. Bu, Kurtubî'nin kendilerine görüş atfedip doğrudan veya dolaylı olarak eserlerinden istifade ettiği âlimlerin isimlerinin kitap isimlerine oranla daha çok olduğunu göstermektedir.[520] Böylece Kurtubî, sonradan gelenlere Garîbu'l-Kur'ân hakkında büyük miras bırakmış bulunmaktadır.

Kurtubî'nin yaşadığı dönemde hayatın ağır şartları altında tefsirini yazarken pek çok kaynağa ulaşması ve onlara vâkıf olması, özel olarak araştırılması gereken bir konudur. Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili bilgi verirken yararlandığı kaynaklar arasında Garîbu'l-Kur'ân'ı ele alan eserleri zikretmektedir. Kurtubî'nin yararlandığı bu kaynaklar, özellikleri itibarıyla birbirinden farklılık göstermektedir. Bunlar: 1. Garîbu'l-Kur'ân kitapları. 2. Tefsir kitapları. 3. Garîbu'l-Hadis kitapları. 4. Lügatlar. 5. Arap dili ve Edebiyatına dair kitaplardır.

1.2.1. Garîbu'l-Kur'ân Kitapları

Kurtubî, Garibu'l-Kur'ân'a dair yazılmış pek çok âlimden, en başta İbn Abbâs ve onun talebelerinden önemli ölçüde yararlanmıştır. Kurtubî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, Ebû Bekr Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940) ve önemli eserler yazmış diğer âlimlerin genellikle isimlerini belirterek görüşlerini aktarmakta, onlara atıfta bulunmaktadır. Kurtubî'nin, Ebû Kasım Abdurrahman b. Abdillah es-Süheylî'ye (ö. 581/1185) ait *et-Ta'rif ve'l-İ'lâm fîmâ Ebheme fi'l-Kur'ân mine'l-Esmâ ve'l-A'lâm*[521] adındaki kitaptan sözettiği ve buna atıfta bulunduğu görülmektedir.[522]

Ayrıca Kurtubî, yeri geldikçe, yararlandığı müfessirlerin yorumlarını mutedil

[520] Bkz. *Kurtubî Tefsiri,* trc. Eryarsoy, 1: 123.
[521] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 421. *et-Ta'rif ve'l-İ'lâm fîmâ Ebheme fi'l-Kur'ân Mine'l-Esmâi ve'l-A'lâm* adlı bu kitap, *Ğavâmidu'l-Esmâi'l-Mübheme ve'l-Ehâdîsi'l-Müsnede fi'l-Kur'ân* olarak 1. Baskısı Beyrût Dârü'l-Fikri'l-Arabî tarafından 1988'de yapılmıştır.
[522] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 13: 269.

bir şekilde eleştirmekte, doğru olan görüşü delilleriyle göstermeye çalışmaktadır.[523]

Bu açıklamadan sonra Kurtubî'nin istifade edip tefsirinde bahsettiği başlıca Meâni'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Kur'ân olarak belirtilen "Garîbu'l-Kur'ân" eserlerini ve müelliflerini şöyle ele almaya çalışacağız:

1.2.1.1. Ebû Ubeyde ve "Mecâzü'l-Kur'ân"ı

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824), 110/728 yılında Basra'da dünyaya gelir ve 209/824 yılında Basra'da vefat eder. Yahudi asıllı olduğu söylenmektedir.[524] Ebû Ubeyde, hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda kendi döneminin lügat, nahiv, edebiyat, hadis, ensâb-ı Arab ve ahbâr ilimlerinde önde gelen ilim adamlarındandır. Onun hakkında Câhız, "yeryüzünde, ilimleri Ma'mer'den daha iyi bilen ne bir Hâricî ne de bir İcmâî (Sünnî) vardır" ifadesini kullanmaktadır.[525]

Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eseri, Garîbu'l-Kur'ân konusunda bilinen ilk eser olarak kabul edilmektedir.[526] Bu kitap, ilk defa Fuad Sezgin'in geniş bir mukaddime ve incelemesiyle birlikte Kahire'de iki cilt halinde Mektebetü'l-Hâncî tarafından neşredilmiştir.

Ebû Ubeyde, Kur'ân'da sadece Arapça lafız bulunduğunu, onda Arap dili dışında kelime olmadığını söylemektedir.[527] Sahabe ve tâbiûnun, Kur'ân'ın Arapçasına vakıf olduklarını, bu sebeple onların Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili pek soru sorma ihtiyacını duymadıklarını belirtmektedir.[528]

Bu eser, Kur'ân'ın lügat yönünden bize ulaşan ilk önemli kaynak olma özeliğine sahip lügavî tefsirin en önemlilerindendir. Bu ise eserin, dirâyet (re'y) tefsiri sayılabileceğini göstermektedir. Ebû Ubeyde'nin Kur'ân'ı kendi re'yi ile tefsir ettiği gerekçesiyle el-Ferrâ, Asmaî (ö.216/831), Ebû Hâtim (ö. 257/871), hatta

---

[523] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 7, 156, 367; 2: 119-120; 5: 243.
[524] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, Mukaddime, 1: 9; İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 79-80; Dâvûdî, *Tabakât*, 2/326-328; İA. Ebû Ubeyde md. 4/58; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 320-322.
[525] Bkz. Câhız, *el-Beyân*, 1: 347; Aksakal, "Ebû Ubeyde", 86.
[526] Bkz. İbn Hayr el-İşbîlî, *el-Fihrist*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd., 1. bs. (Tunus, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009), 93; Adem Yerinde, "Mecâzü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 225-227.
[527] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 17; Cevâlikî, *el-Muarreb*, 117.
[528] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 8.

Zeccâc, Nehhâs ve Ezherî'nin (ö. 370/980) aralarında bulunduğu birçok lügat âlimi tarafından şiddetle tenkid edilmiştir.[529]

Ebû Ubeyde imkân ölçüsünde önce âyeti âyetle, sonra hadisle, daha sonra kadim Arap şiirleriyle veya fasih Arap kelamiyle açıklamaya çalışmaktadır. Kur'ân'ın üslûbunu ve edebî sanatını, Arap üslûb ve sanatı ile bağlantısını kurmaya gayret etmektedir. Kur'ân'daki garip kavramaları malum sûre tertibine göre düzenleyerek açıklamaktadır. Açıklamalarında Arap ata sözleri, darb-ı meseller, birçok Cahiliye ve ilk İslâm dönemi şiirlerine yer vermektedir.[530] Kendisini eleştiren Asma'î'ye verdiği cevapta, Kur'ân'ı, kendi görüşü ile değil, Arap dili nokta-i nazarından yorumladığını ve bu mânâların dilbilimceler arasında bilinen ve kullanılan mânâlar olduğunu ve buna göre izah ettiğini söylemiştir.[531]

Kurtubî, Tefsiri'nin birçok yerinde Ebû Ubeyde'yi zikretmektedir.[532]

1.2.1.2. el-Ferrâ ve "Meâni'l-Kur'ân"ı

Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdillah el-Ferrâ (ö. 207/823), Kûfe'de doğmuş ve burada yetişmiştir. Lügat, nahiv, fıkıh, astronomi, tıp, Arap savaşları, haberleri ve şiirlerinde bilgi sahibi olmada şöhret bulmuş, Mutezileye meyletmiş ve eserlerinde felsefî ifadelere yer vermiş bir âlimdir. Hocası Kisâî'nin (ö. l89/804) en gözde iki öğrencisinden biridir.[533] Hocasından sonra Kûfe dil medresesinin başına geçmiştir. el-Ferrâ, dille ilgili verimli faaliyetlerinden dolayı "nahivde mü'minlerin emiri" unvanını kazanmıştır.[534]

el-Ferrâ, Kur'ân hakkında birçok çalışma yapmıştır.[535] Telif ettiği *Meâni'l-Kur'ân*[536] adlı kıtabında, Kur'ân'daki garip lafızlar üzerinde durmaktadır. Eserinde, mushaf sıralamasına göre sûreler Fatiha'dan başlayıp Nâs sûresinin sonuna kadar ele

---

[529] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: Mukaddime, 16-17.
[530] Ayrıca bkz. Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 23.
[531] Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 321; bkz. Ebû Ubeyde ve tefsiri hakkında bilgi için Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 286- 294.
[532] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 153, 391; 2: 312; 3: 52; 11: 308, 309; 14: 379; 18: 129.
[533] Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 6: 2812-2815; Ahmed Şevkī Abdüsselâm Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 3. bs. (Irbıd-Ürdün, Dârü'l-Emel, 2001), 156-158.
[534] Bkz. Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 626; Dayf, *el-Medâris*, 156-157; Zülfikar Tüccar, "el-Ferrâ, Yahya b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 406-408.
[535] Bkz. el-Ferrâ', mesela *el-Mesâdir fi'l-Kur'ân, el-Vakf ve'l-İptidâ', el-Cem' ve't-Tesniye fi'l-Kur'ân* gibi birçok kiymetli eseri telif etmiştir (bkz. Hamevî, *Mü'cemü'l-Udebâ'*, 6: 2815).
[536] el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*.

alınmıştır. Müellif, Kur'ân'daki garib lafızları ele almakla beraber onların kıraat farklarını, i'râb ve vecihlerini açıklamaktadır. Ayrıca eserinde Kur'ân'dan, Arap atasözlerinden, darb-ı mesellerden ve şiirlerden istişhadda bulunmaktadır.[537]

Kurtubî'nin, el-Ferrâ'dan çok istifade ettiği görülmektedir.[538]

1.2.1.3. Ahfeş el-Evsat ve "Meâni'l-Kur'ân"ı

Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Basrî el-Ahfeş el-Evsat en-Nahvî (ö. 215/830), Basra'nın ileri gelen nahiv imamlarındandır. Doğum yeri bilinmemektedir. 130-140 hicrî yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Ahfeş'in yetiştiği ve ilim tahsilini yaptığı yer, onun döneminde kültür ve medeniyet merkezi olan Basra Ahfeş'in ilim tahsil ettiği yerdir. Nahiv, lügat, kıraat, tefsir, garîbu'l-Kur'ân âlimlerinden ve mu'tezile'ye mensup yaklaşık olarak 16 bilginden ders almıştır. Bu âlimler içinde en meşhur hocası (ve arkadaşı) Basra dil mektebinin en ileri gelenlerinden olan Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh'tir (ö. 180/796).[539] Ahfeş'in yaklaşık olarak 12 kadar öğrencisi vardır. Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (ö. 225/840), Ebû Muhammed et-Tevvezî (ö. 230/245), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî el-Abbas b. Farac Ebu'l-Fadl er-Rayyâşî[540] bunlardandır.

Ahfeş, Mu'tezile veya Kaderiyye ekolüne mensuptur.[541] Ahfeş'in *Meânî'l-Kur'ân*[542] adlı kitabı, bütün lügavî yönlere önem veren en şümullü lügavî incelemeler kapsayan eski bir tefsir kabul edilmektedir. Bu eserde seslere, sarfa, nahve ve delâlete önem verilmektedir.[543]

Kurtubî, Tefsiri'nin birçok yerinde Ahfeş'ten söz etmektedir.[544]

---

[537] İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 98 vd; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 626; Dayf, *el-Medâris*, 158; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ'*, 1: 83; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 319; Cerrahoğlu İsmail, *TefsirTarihi*, 1: 279-286; Gümüş, "Garîbu'l-Kur'ân", 22.

[538] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 228; 2: 106; 5: 11; 9: 273.

[539] Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, Mukaddime, 1: 9-12; bkz. Kayagil, "Meani'l-Kur'ân'da", 169.

[540] Bkz. Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, Mukaddime, 1: 12-14; Ayhan Kaya, *el-Ahfeş el-Evsat ve Me'âni'l-Kur'ân Adlı Eseri Işığında Arap Dili Gramerindeki Yeri*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

[541] Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, Mukaddime, 1: 16-18.

[542] Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Huda Mahmud Kırâa, 1. bs. (Kahire, Mektebetu'l-Hâncî, 1990).

[543] Bkz. Durmuş Ali Kayapınar, "Me'ânî'l-Kur'ân ile İ'râbu'l-Kur'ân'ların Karşılaştırılması", *S.Ü.İ.F. Dergisi* 4 (1991): 98.

[544] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 154, 247, 317, 321, 335, 355; 6: 469; 8: 469.

1.2.1.4. İbn Kuteybe ve "Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân"ı ile "Tefsir Ğaribi'l-Kur'ân"ı

Ebû Abdillah Muhammed b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), Kûfe'de veya Bağdat'ta doğmuştur.[545] Bağdat medresesinin önde gelen temsilcilerindendir. Dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınmaktadır.[546] Garibu'l-Kur'ân hakkında *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân* ve *Tefsir Ğaribi'l-Kur'ân* adında iki kitap yazmıştır.[547]

İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân* isimli eserinde kullandığı yöntemde, Kur'ân'da yer alan lafızları lügavî yönden ele almaktadır. *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde, Kur'ân lafızlarını te'vil etme yötemini kullanmaktadır. *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân* adlı kitabını, "Kur'ân'da lahn[548] vardır, Kur'ân'da tenakuz vardır" gibi Kur'ân'a yapılan bazı saldırılara karşı cevap mahiyetinde telif etmiştir.[549] Eserde İbn Kuteybe, Kur'ân belâğatı ve ihtiva ettiği müteşâbih, istiâre, mecâz, kinâye, hazf, ihtisâr, kelâmın tekrarı, maklûb ve lafzın zahirinin mânâya muhalefeti gibi çeşitli konular, bilahere âyetlerde görülen müşkiller üzerinde durmaktadır. Onlardaki kapalılığı açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Gramer, kıraat ve lügat yönlerini konu edinmektedir. Bu eserinde İbn Kuteybe, konuyla ilgili âyet, hadis ve şiirlerle istişhadda bulunmaktadır. *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân* adlı eserini de *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân* adlı kitabın devamı olarak telif etmiştir.[550] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân* adlı eserin mukaddimesinde Allah'ın isim ve sıfatlarının te'vili ve iştikakına

---

[545] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakar, 2. bs. (Kahire, Dârü't-Türâs, 1973), Mukaddime, 2.

[546] Bkz. Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 145.

[547] *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân* ile *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân* adlı her iki eser, İbn Mutarrif el-Kinânî tarafından ilk defa Matbaatü'l-Hâncî, Kahire, 1355/1936'da *el-Kurtayn* adıyla bir araya getirilip yayınlamıştır.

[548] Lahn, "Hatalı okumak, hatalı konuşmak, i'râb ve tecvidde hata etmek" gibi anlamlara gelir. Bkz. Abdurrahman Çetin, "Lahn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 55.

[549] Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân*, 22-23; Abdulhamit Birışık, "İbn Kuteybe'nin Tefsir İlmindeki Yer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 149-150.

[550] Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân*, Mukaddime, 14.

dair birçok lafzı açıkladıktan sonra kitapta Fatiha sûresinden başlayıp Nâs sûresinin sonuna kadar Mushaf tertibine göre sûrelerdeki garib kelimeleri izah etmektedir.[551]

Kurtubî, İbn Kuteybe'yi pek çok yerde zikretmiştir.[552]

1.2.1.5. Zeccâc ve "Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu"su

Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî[553] (ö. 311/923), h. 230 veya 241 yılında Bağdat'ta doğmuş ve burada yaşamıştır. Cam işleriyle uğraştığı için "Zeccâc" (camcı) lakabıyla tanınmaktadır.[554] Zeccâc, başlangıçta Kûfe mektebinin önde gelen ismi Sa'leb'den (ö. 291/904), sonra Basra mektebinin önde gelen ismi el-Müberrid'den ders alır.[555] Zeccâc, el-Müberrid'in ölümüne kadar onun yanından ayrılmaz. Zeccâc'ın söylediğine göre Müberrid parasız okutmuyor, aldığı ücretin karşılığı kadar ders veriyordu. Günlük geliri 1,5 dirhem olan Zeccâc, Müberrid'e kendisini yetiştirmesi şartıyla her gün 1 dirhem vermeyi vaad eder ve bu vaadini yerine getirir. Müberrid'den *Kitâbu Sîbeveyhî*'yi öğrenir ve hocası ile arasında güçlü bir bağ oluşur.[556] Müberrid de Zeccâc'ı diğer öğrencilerinden üstün tutuyor, onun hazır bulunmadığı meclislerde ders yapmazdı.[557] Sağlam bir inanca sahip olan ve Hanbelî mezhebini benimseyen Zeccâc, 311/923 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.[558]

Zeccâc, Arap grameri ve lügatı ile Arap edebiyatı alanındaki öğrenimini bizzat Sa'leb ve Müberrid'den aldığı[559] için, Kûfe ve Basra mekteplerini ilk kaynaktan öğrenme fırsatını bulur. Kendisi de Bağdat'ta büyük şöhrete ulaşır.

---

[551] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 3, 5; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 1: 294-302; Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", 20: 145-149; Birışık, "İbn Kuteybe'nin Tefsir İlmindeki Yeri", 20: 149-150.

[552] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 125; 3: 154; 4: 254; 8: 393; 12: 40; 13: 290, 426; 14: 185; 17: 371; 18: 85, 139, 449; 20: 82, 153; 21: 288, 311.

[553] Dâvudî, *Tabakât*, 1: 7-10.

[554] Bkz. Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân,* thk. İhsan Abbas, (Beyrût, Dârü Sâdır, 1978), 1: 49; Dâvûdî, *Tabakât,* 1: 9; Emrullah İşler, "Zeccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 173-174.

[555] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, mukaddime, 1: 5, 18.

[556] Hamevî, *Mü'cemü'l-Udebâ'*, 1: 52; Dâvûdî, *Tabakât,* 1: 9-10.

[557] Bkz. İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrût, Dârü Sâdır, 1978), İbn Hallikân, 1: 49-50.

[558] Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ'*, 1: 51-52.

[559] Dâvûdî, *Tabakât*, 1: 12.

Zeccâc; İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), Nehhâs (ö. 338/950), Ebû Ali el-Kâlî (ö. 356/967) gibi önde gelen birçok öğrenci yetiştirmiştir.[560]

Zeccâc'ı, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu* adlı eseri meşhur etmiştir. Zeccâc, bu kitabı onaltı yılda (285-301/898-914) tamamlamıştır. Eserinin mukaddimesinde mâna ve i'rab ilişkisinin zaruretini, i'rabın esas olduğunu, anlam ve yorumun bu esasa dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Müellif, çoğunlukla aynı harflerden meydana gelen kelimeler arasında etimolojik ilgi bulunduğuna dair özgün görüşünü bu eserinde uygulamaktadır. Kur'ân'da geçen kelimeleri lügat ve i'rab yönünden tahlil ederken etimoloji bakımından ilgili gördüğü diğer kelimeleri de zikretmekte ve zengin misaller vermektedir. Bu eserinde Zeccâc, lehçe ve kıraat farklılıklarına temas etmektedir. Nahivde Bağdat ekolüne mensup olmakla birlikte genelde Basra mektebinin, özelde Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) ve Sîbeveyh'in görüşlerine bağlı kalmıştır.[561]

Kurtubî, Zeccâc'dan pek çok yerde söz etmekte, Zeccâc'ın *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserinden faydalanmaktadır. Mesela Kurtubî, Zeccâc'ın Mucâhid'den rivayet ettiği bilgiye göre bir şeyin yer altından kaynaması, fışkırması anlamına gelen "Yenbû" (يَنْبُوعًا)[562] lafzının "su gözü, su pınarı" demek olduğunu ifade etmektedir. Bunun çoğulunun "Yenâbî" (يَنَابِعُ) [563] şeklinde geldiğini belirtmektedir.[564]

Kurtubî, Enbârî'nin "ez-Zâhir" adlı eserinde zikrettiğine göre Müberrid'in, "er-Rahmân" (الرَّحْمَان) lafzının İbrânice bir isim olduğunu, bu sebeple "er-Rahîm" (الرَّحِيم) isminin bununla birlikte anıldığını söylediğini ve buna dair şiirden delil getirdiğini belirtmektedir. Zeccâc'ın da "Meâni'l-Kur'ân" isimli eserinde Ahmed b. Yahyâ'dan rivayet ederek "er-Rahîm" lafzının Arapça, "er-Rahmân" lafzının ise İbrânice bir kelime olduğunu ifade ettiğini, böylece bu iki ismin arasını cemettiğini belirtmektedir. Ancak Kurtubî, Zeccâc'ın bu görüşünün rağbet görmediğini söylemektedir.[565]

---

[560] İşler, "Zeccâc", 44: 173.
[561] Bkz. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân,* mukaddime, 1: 21-24; İşler, "Zeccâc", 44: 173.
[562] İsrâ', 17/90.
[563] Zümer, 39/21.
[564] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 13: 174-175; 18: 263.
[565] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 160-161.

Kurtubî, Ebû Ubeyde'den "İblîs" (إبليس) kelimesinin "if'îl" (إِفْعِيل) vezninde, "iblâs" (إِبْلَاس)" lafzından türemiş bir isim olduğunu, bu isimin, Yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesmek anlamında, ma'rife olması ve isimlerde onun gibisi bulunmaması sebebiyle munsarif olmayan ve yabancı isimlere benzeyen bir isim olduğunu beyan ettikten sonra, Zeccâc'a göre bunun, iştikâkı olmayan (Arapça bir kökten türemeyen) yabancı bir ad olduğu, ma'rife ve yabancı bir isim olması dolayısıyla munsarif olamayacağı bilgisini vermektedir.[566]

1.2.1.6. Nehhâs ve "Meâni'l-Kur'ân"ı ile "İ'râbu'l-Kur'ân"ı

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî (ö. 338/950), Mısır'da muhtemelen 270/883'lü yıllarda doğmuş ve orada yetişmiş, aslen Yemenli Murâd kabilesine mensup olduğu için Murâdî nisbesiyle bilinmektedir. Dâvûdî, onu İbnü'l-Murâdî olarak zikretmektedir.[567] Onun "Nehhâs" (bakırcı) lakabıyla anılması, muhtemelen bakırcılık yapması sebebiyledir.[568] Nehhâs'ın, hicri 5 Zilhicce 338'de veya hicri 337'de Nil nehri kıyısında bazı şiirlerin vezinlerini tahlil ederken Nil'in suyunun çekilmesi ve fiyatların yükselmesi için büyü yaptığını sanan bazı kişiler tarafından nehre itildiği ve boğularak öldüğü belirtilmektedir.[569]

Nehhâs, yazdığı *Meâni'l-Kur'ân*[570] adlı eserinde Kur'ân'ın garîb lafızlarını, âyetlerin, kelime ve cümle yapılarını, mânalarını, kıraat farklılıklarını, nâsih ve mensuh âyetlerle ahkâm âyetlerini ele almaktadır. Bu konular hakkındaki rivayet ve görüşleri tartışmakta, bunlar arasında tercihler yapmaktadır.[571] Arap divanından ve Hz. Peygamber'in hadislerinden deliller getirmektedir. Nehhâs'ın, en başta Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadislerinden, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*, el-Ferrâ ve Zeccâc'ın *Meâni'l-Kur'ân*'larından ve diğer hocalarının kitaplarından yararlanmıştır.[572]

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân konusunda çeşitli vesilelerle Nehhâs'ın *Meâni'l-*

---

[566] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 440.
[567] Dâvûdî, *Tabakât,* 1: 68-69; Muhammed Eroğlu, "Nehhâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 542.
[568] Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân,* thk. İhsan Abbas, (Beyrût, Dârü Sâdır, 1978), 1: 100.
[569] Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât,* 1: 100; Dâvûdî, *Tabakât*, 1: 70.
[570] Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1. bs. (Mekke, Câmiatü Ümmü'l-Kurâ İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1988).
[571] Bkz. Eroğlu, "Nehhâs", 32: 543.
[572] Bkz. Fikri Güney, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı, Eserleri ve Meâni'l-Kur'ân'ı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015/4): 156-176.

Kur'ân ile *İ'râbu'l-Kur'ân* kitaplarından yararlanmıştır. Kurtubî'nin, lehçeye ve lafza yüklenen mânâ bakımından Nehhâs'tan naklettiği bilgiye dair şu iki misali vermek mümkündür:

1. Kurtubî, el-Bakara sûresi 60. âyetin yorumunda Nehhâs'ın naklettiğine göre âyetteki "Aşrate" (عَشْرَة) lafzını Mücâhid, Talha ve İsa, "Aşirate" (عَشِرَة) (şîn harfini esreli) olarak okuduklarını, bunun Temimoğullarının lehçesi olduğunu, Temimoğullarının konuşmalarında bunu nadiren kullandıklarını, çünkü onların izledikleri yolun, lafızları hafifletmek, Hicaz halkının izledikleri yolun ise lafzı ağır okumak olması sebebiyle bu lafzı "aşrete" olarak okuduklarını ifade etmektedir.[573]

2. Kurtubî "Hani, doğru yolu tutasınız diye Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrât'ı) ve Fürkân'ı (الْفُرْقَانَ) vermiştik" (el-Bakara 2/53) âyetinde geçen Kitab'ın, müfessirlerin icmaı ile Tevrat olduğunu, ancak Furkân'ın ne olduğu hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu söylemektedir. el-Ferrâ ve Kutrub'un bu âyete "Biz Musa'ya Tevrat'ı, Muhammed'e de Furkân'ı verdik" şeklinde yorumladıklarını, fakat Nehhâs'a göre bu yorumun, i'râb ve anlam bakımndan bir hata olduğunu belirtmektedir. İ'râb bakımından hatalı olması, birşeye (و ile) atfedilen, atfedildiği şeyin bir benzeri olması gerektiğini, dolayısıyla ondan farklı birşey olması lazım geldiğini ifade etmektedir. Anlam bakımından yanlış olmasına da "وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ" "Andolsun, Biz Mûsâ ile Hârûn'a, Allah'a karşı gekmekten sakınanlar için o Furkân'ı (Tevrât'ı) verdik" (el-Enbiyâ' 21/48) âyetini delil olarak göstermektedir. Sonra Kurtubî, Zeccâc'a göre Furkân'ın, Kitab'ın kendisi olabileceğini, böylece te'kid olması için iki ayrı adla ondan söz edildiğini, bu görüşün el-Ferrâ'dan da nakledildiğini belirtmekte ve buna dair şiir istişhadında bulunmaktadır.[574]

1.2.2. Tefsir Kitapları

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân yorumlarında tefsirlerden büyük ölçüde istifade etmektedir. Kurtubî, yazdığı eserine *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyinu limâ Tadammenehu min's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân* adını vererek gerçek haberlere ve doğru rivayet tefsirlerine önem verdiğini belirtmiş olmaktadır. Kurtubî'nin Taberî,

[573] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2:139; bkz. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî en-Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'ân, thk. Halid el-Ali, 2. bs. (Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, 2008), 1: 44.

[574] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 106-107; ayrıca bkz. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 134; Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1: 41-42; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 106-107.

Sa'lebî, İbn Atiyye gibi müfessirlerden çok faydalanmış olması, bunu açıkça göstermektedir. Kurtubî'nin yararlandığı başlıca tefsir kaynakları şunlardır:

1.2.2.1. Taberî ve "Câmiu'l-Beyân"ı

Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirin müellifidir. Bu eser, müfessirlerin çok itimat ettiği temel kaynaklardandır. Kur'ân âyetleriyle ilgili Hz. Peygamber, sahabe, tâbiûn ve tebeü't-tâbiînden gelen rivayetleri toplamasıyla şöhret bulmuş hacimli bir tefsirdir. Ayrıca müellifin kendi görüşleri yanında daha önceki yorum ve tercihleri de kapsamaktadır.[575]

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân konusunda Taberî Tefsiri'nden faydalanmıştır. Taberî Tefsiri, Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili olarak pek çok öneme haiz bilgiler ihtiva etmektedir. Rivayet tefsirlerinin anası kabul edilen[576] bu tefsirin, tefsir tarihi ve tefsir ilmindeki yeri, önemi ve değeri, bilgi sahibi olanlar nezdinde büyüktür. İbn Teymiyye, Taberî Tefsiri hakkında şunu söylemektedir: "İnsanların ellerindeki tefsirlerin en sahihidir. O öncekilerin görüşlerini sabit senetlerle beraber zikretmiştir. Taberî Tefsiri'nde herhangi bir bid'at yoktur. Bununla birlikte Taberî, itham altında kalan kişilerden rivayette bulunmamıştır."[577] Kurtubî'nin, Garîbu'l-Kur'ân hakkında Taberî Tefsiri'nden pek çok faydalanmış olmasının misallerini rahatlıkla görmek mümkündür. Mesela Kurtubî, "Tâhâ" (طه)[578] lafzı hakkında bilgi verirken Taberî'ye göre Süddî, Saîd b. Cübeyr ve İbn Abbâs'ın görüşü olarak bunun Nabaticede "ey adam!" anlamınageldiğini söylemektedir.[579]

1.2.2.2. Nakkâş ve "Şifâu's-Südûr"u

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş el-Mevsılî el-Bağdâdî'nin (ö. 351/962) *Şifâu's-Sudûr*[580] adlı tefsiri, Nakkâş'ın günümüze ulaşan tek eseridir. *Şifâ'ü's-Sudûr el-Mühezzeb fî Tefsîri'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-Tefsîri'l-*

---

[575] Bkz. Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 314-317.
[576] Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 180-181.
[577] İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmû' Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm Ahmed İbn Teymiyye*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, (Medine, Mucemmaü'l-Melik Fahd Baskısı, 2004), 13: 385; ayrıca bkz. Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 183.
[578] Tâhâ 20/1.
[579] Kurtubî, *el-Câmi'*, 14: 8-9; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16: 5-7.
[580] Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1050; Kasabî, *el-Kurtubî*, 134.

Kebîr olarak bilinmektedir. Bunda, rivayet metodu takip edilmiştir. Ayrıca kıssalar anlatılırken yer yer İsrâiliyat'a ve bazen lügavî tahlillere yer verilmiştir.[581] Bu tefsir, Kurtubî'nin Garîbu'l-Kur'ân hakkında yararlandığı önemli tefsirlerdendir. Mesela Kurtubî, "Aslad"[582] kelimesinin Nakkâş'a göre Huzeyl lehçesinde "ecrad" (dazlak, çıplak, üzerinde birşey bulunmayan) anlamına geldiğini belirtmektedir.[583]

1.2.2.3. Sa'lebî ve "el-Keşf ve'l-Beyân"ı

Ebû İshâk Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebî (ö. 427/1036), *el-Keşf ve'1-Beyân* olarak bilinen *el-Keşf ve'1-Beyân an Tefsiri'1-Kur'ân* adlı tefsirin müellifidir. Sa'lebî, yararlandığı kaynakların müelliflerinden kendisine kadar ulaşanları zikretmektedir. Sa'lebî, Kur'ân'ı Kur'ân, sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlerle yorumlamakta, sûrelerin âyet, lafız ve harf sayılarını vermektedir. Sûrelerin fazileti hakkındaki rivayetler ve kıraat vecihleri üzerinde durmakta, bununla birlikte fıkha ve nahve dair izahlarda bulunmaktadır.[584] Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân izahlarında bu tefsirden yararlanmştır. Mesela Kurtubî, Sa'lebî'nin beyanına göre "Tevrat" ve "İncil" lafızlarının Süryanice birer kelime olduğu, "İncil"e Süryanice "İncilyon" denildiği bilgisini vermektedir.[585]

1.2.2.4. Mehdevî ve "et-Tahsîl"i

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân hakkında Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî'nin (ö. 440/1048) telif ettiği *et-Tahsîl li-Fevâidi Kitabi't-Tafsîl el-Câmi' li-Ulûmi't-Tenzîl*[586] adlı eserinden faydalanmıştır. Fakat Kurtubî, bu tefsirin adını vermek yerine Mehdevî'nin ismini zikretmektedir.[587]

1.2.2.5. Ebu'l-Hasan el-Mâverdî ve "en-Nüket"i

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Maverdî (ö. 450/1058), *en-Nüket ve'l*

---

[581] Ayrıca bkz. Abdulhamit Birışık, "Nakkâş, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2006), 32: 329.

[582] el-Bakara, 2/264.

[583] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 4: 333; ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 227-228; 8: 107

[584] Bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 1: 73-87; Ayrıca bkz. M. Suat Mertoğlu, "Sa'lebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 29.

[585] Kurtubî, *el-Câmi'*, 5: 12; ayrıca bkz. *el-Câmi'*, 6: 41.

[586] Bkz. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî, *et-Tahsîl li Fevâidi Kitâbi't-Tafsîl el-Câmi' li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Ziyad Muhammed Tahir Şa'ban vd., 1. bs. (Katar, Vizâratü'l-Evkâf, 2014), 1: 182-183; ayrıca bkz. Dâvudî, *Tabakât*, 1: 56; Şemsuddîn el-Cezrî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'*, thk. G. Bergtraesser, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1: 86.

[587] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 7; 14: 9; Kasabî, *el-Kurtubî,* 128-130.

Uyûn adlı tefsirin müellifidir. Mâverdî, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmemiş, sadece gerekli gördüğü yerleri açıklamıştır. Mâverdî, hadis, sahâbe ve tâbiînden, ayrıca Yahyâ b. Sellâm, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Ebî Hâtim, Muhammed b. Hasan en-Nakkâş, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, İbn Kuteybe, Câhız, Zeccâc, Ma'mer b. el-Müsennâ gibi âlimlerden, Nehhâs, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî gibi dilcilerden yararlanmıştır. Bu eser, dirâyet ve rivâyeti bir araya toplamıştır. Rivâyetlerin çoğunun isnadı verilmemiştir. Eserde, âyetlerin esbâb-ı nüzûlü belirtilmiş, kapalı lafızlar ve veciz ifadeler açıklanmıştır. Mücmeller tefsir, müteşâbihler te'vil edilmiş, ihtilâflara, kıraat farklılıklarına ve fıkhî hükümlere de yer verilmiştir. Müellifin hukukçuluğu ahkâm âyetlerinin yorumuna, dilciliği de edebî ve lugavî açıklamalarına yansımıştır.[588]

Kurtubî, Mâverdî'den pek çok bilgiyi rivayet ederken Mâverdî'nin adını zikretmektedir.[589] Mesela Kurtubî, Maverdî'ye göre İbrahim isminin Süryanicede, "şefkatli, merhametli, sevecen baba" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[590]

1.2.2.6. İbn Atıyye ve "el-Muharrerü'l-Vecîz"i

Ebû Muhammed Abdulhak b. Ebû Bekr b. Atiyye, *el-Muharrerü'1-Vecîz fi Tefsîri'1-Kitâbi'l-Azîz* adlı eserin müellifidir. Bu tefsir, Kurtubî'nin en çok istifade ettiği tefsirler arasında yer almaktadır.[591]

İbn Haldûn, İbn Atıyye'nin *el-Muharrerü'1-Vecîz* isimli eserinde kendisine kadar gelen tefsir mirasını özetlediğini ve doğruya en yakın bilgileri ortaya koyduğunu, müfessir Kurtubî'nin de aynı yöntemi uyguladığını[592] ifade etmektedir. Bu eserde, rivayet ve dirayet usulü birlikte uygulanmıştır. Hadis kaynaklarından ve tefsirlerden alınan rivayetler, tenkit süzgecinden geçirilmiş, bazen sened ve metin kritiği yapılmış, çok defa rivayetlerin senedleri hazfedilerek ilk râvisinden rivayet edilmiştir. Eserde, kıraat farklılıkları ve cümle tahlilleri hakkında pek çok bilgi verilmiştir. Ahkâm âyetleri, Mâlikî mezhebine göre yorumlanmış, yeri geldikçe diğer

---

[588] Cengiz Kallek, "Mâverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 185.
[589] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 2: 265, 349, 405, 421; 4: 333; 11: 205; 12: 209; 20: 68.
[590] Kurtubî, *el-Câmi',* 2: 349.
[591] Abdulhak b. Atiyye el-Muhâribî el-Endelusî, *Fihris İbn Atiyye*, thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân vd., 2. bs. (Beyrût, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1983), 34; Kasabî, *el-Kurtubî,* 429 vd.
[592] Veliyyuddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime,* thk. Muhammed Abdullah ed-Dervîş, (Dımaşk, Dârü'l-Belhî, 2004), 2: 176.

mezheplerle mukayeseler de yapılmıştır. Ayrıca eserde, İsrâiliyyat'tan uzak durulmakla beraber başka bilgilerin olmadığı hallerde bazı İsrailî rivayetler kullanılmıştır. İşârî ve bâtınî yoruma da şiddetle karşı çıkılmıştır.[593]

Kurtubî, bu eserden geniş çapta istifade ederken faydalandığı diğer tefsirlere karşı takındığı ilmî ve tarafsız tavrını burada da sergilemekte, ilmî gerekçelerle kanaatini belirtmekten çekinmemektedir.[594] Mesela, "selvâ" (السّلوي)[595] kelimesini açıklarken bunun hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu ifade etmektedir. Dahhâk'ın, "selvâ"yı bıldırcın kuşu, İbn Atiyye'nin ise, müfessirlerin icmâı ile "Selvâ"nın (herhangi) bir kuş olduğu görüşünü ileri sürdüğünü ve Hüzelî'nin şu beytini delil getirdiğini belirtmektedir:

وَقاَسَمَهَا بِالله جَهْدا لَأَنْتُم *** أَلَذّ مِن السّلوي إذا ما نَشُورُها

Allah'a yemin ederek ona dedi ki: Şüphesiz ki sizler;

Onu mumundan ayırdığımız vakit selvâdan (baldan) daha lezzetlisiniz.

Kurtubî, bu beyitle İbn Atiyye'nin "selvâ"ya "bal" mânâsının verilmesini kabul etmediğini, dolayısıyla "selvâ"nın bal olmadığı hatasına düştüğünü, İbn Atiyye'nin sözünü ettiği müfessirlerin icmaı iddiasının da doğru olmadığını söylemektedir. Sonra dil ve tefsir âlimlerinden olan Müerric'in "selvâ"ya bal anlamını verdiğini, buna Hüzelî'nin yukarıda geçen beytini delil getirdiğini, Kinânelilerin lehçesinde bunun "bal" anlamında kullanıldığını beyan etmektedir. Bunun yanısıra "bal"a, onunla teselli olunduğu için "selvâ" adının verildiğini, Beytu'l-Makdis'te bulunan ve mübarek kabul edilen "Aynu's-sulvân"nın adının da buradan geldiğini ifade etmektedir. Sonra şu beyti delil getirmektedir:

لوْ أشربُ السّلْوان ما سليتُ *** ما بي غنيً عنك و إنْ غنيتُ

Eğer ben "Sulvân" pınarından içsem dahi teselli bulmam.

İhtiyaçtan kurtulsam bile sana olan ihtiyaçtan kurtulmam.[596]

Kurtubî, Cevherî'nin "selvâ" lafzına "bal" anlamını verdiğini ve Hüzelî'nin

[593] Bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 20-28; İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 176; Abdulhamit Birışık, "İbn Atıyye el-Endelüsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 19: 339.
[594] Bkz. Kasabî, *el-Kurtubî*, 427 vd.
[595] Bakara, 2/57.
[596] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 119-120.

yukarıda geçen, "mumundan ayırdığınız vakit selvâdan (baldan) daha lezzetlisiniz" beytini delil getirdiğini, bu arada Cevherî'nin hiçbir hatadan söz etmediğini belirtmektedir. Kurtubî, "sulvân" (سُلوان) lafzının (sin harfi ötreli olarak) üzerine yağmur suyu dökülüp âşık tarafından içilmesi halinde aşığın teselli bulacağını sandıkları bir boncuk adı olduğunu söylemekte ve bu izaha şairin şu beytini delil getirmektedir:

شربتُ على سُلوانةٍ ماءَ مُزْنَةٍ *** فَلا وَجَدِيدِ العَيْشِ يَامَيُّ ما أَسْلُو

Bir bulutun sulvâne üzerindeki suyunu içtim

Ey kadın, bu yeni yaşayışın faydası yok, teselli bulamıyorum.

Kurtubî, boncuk üzerinde akan bu suya "sulvân" denildiğini, bazı dilcilere göre "sulvân"ın, üzüntülü birisine içirilip teselli bulmasını sağlayan bir ilacın adı olduğunu ve tabiplerin buna "المُفَرِّح" "ferahlatıcı" dediklerini belirtmektedir. Ebû Zeyd'e göre "selîtü" (سَلِيتُ) ve "selevtü" (سَلَوْتُ) lafızlarının, "selvâ" (سَلْوَة) "rahat hayat, rahat yaşayış" ve "رَغَد" "bolluk içerisindeki geçim" anlamına gelen iki farklı kelime[597] olduğunu beyan etmektedir.

1.2.3. Garîbu'l-Hadis Kitapları

Hadis'te olup Arap dili olmakla beraber pek çok kimse tarafından hangi anlama geldiği bilinmeyen lafızlara Garîbu'l-Hadis denilmektedir.[598] Kurtubî'nin, anlaşılmasında güçlük çekilen Kur'ân kelimelerini Garîbu'l-Hadis eserlerinden yararlanarak izah etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu konuda şu iki eseri zikretmek mümkündür:

1.2.3.1. Ebû Ubeyd ve "Garîbu'l-Hadîs"i

Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (ö. 154/771), *Ğarîbu'l-Hadîs*[599] adlı eserin müellifidir. Kurtubî bu eserden yararlanmıştır. Bu eser, hadislerde az geçen lafız ve tabirlerin izahı hakkında yazılan önemli bir kitaptır. Bu kitapta kelimeler, alfabetik

[597] Kurtubi, *el-Câmi'*, 2: 119-120.

[598] Bkz. Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, *Ğarîbu'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdulmuîd Han, 2. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1976), Mukaddime, 5-8; Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî el-Büstî, *Ğarîbu'l-Hadîs*, thk. Abdulkerîm İbrahim el-Azbâvî, (Beyrût, Dârü'l-Fikir, 1982), 1: Mukaddime, 47; Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *Ğarîbu'l-Hadîs*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'eci, (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1: 1-4.

[599] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1204.

sıraya göre ele alınmamıştır. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Ebû Ubeyd'in, bu eserinde, garîb lafızları açıklayacağı hadisleri müsned tertibinde bir araya getirdiğini söylemiştir.[600] Lakin Garîbu'l-Hadîs' adlı eserin eldeki baskılarında Hz. Peygamber'in hadislerine ait bölümde müsned tertibine göre bir sıralama yer almadığı görülür.[601] Bu eserinde Ebû Ubeyd, önce Hz. Peygamber'in hadislerinde, sonra Hz. Ebû Bekr'den başlamak üzere bazı sahabilerin ve tanınmış bazı tâbiîlerin sözlerinde, daha sonra ise kime ait olduğu bilinmeyen bazı sözlerde yer alan garîb lafızları izah etmektedir.[602]

Kurtubî, Tefsiri'nin birçok yerinde eser adını anmadan Ebû Ubeyd'e atıfta bulunmaktadır. Birçok Kur'ân kelimesinin sözlük anlamını ona nispet ederek açıklamaktadır. Mesela, "أَنْ تَضِلّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الأُخْرَى" "biri unutursa diğeri hatırlatsın" (el-Bakara 2/282) buyruğundaki "أَنْ تَضِلّ" (en tedille) lafzının, Ebû Ubeyd'e göre "أَنْ تَنْسَي" "unutursa" lafzıyla aynı anlama geldiğini belirtmektedir. Şehâdetten "sapmak" (الضَّلَال) kelimesinin de "onun bir kısmını unutup diğer bir kısmını hatırlamak" anlamına geldiğini, bu durumdaki kişinin, bu ikisi arasında şaşırıp kaldığını, bilahere şâhitliği tümüyle unutan kimse hakkında "dalâl" kavramının kullanılmadığını söylemektedir.[603] Ayrıca Kurtubî'nin, az da olsa Ebû Ubeyd'in *Ğarîbu'l-Hadîs* adlı eserini zikrettiği görülmektedir.[604] Yine Kurtubî'nin Ebû Ubeyd'den naklettiğine göre "endâd" (أَنْدَادا)[605] lafzı, "أَضْدَادا" "zıtlar" anlamına gelmektedir.[606]

1.2.3.2. Ebu'l-Ferec b. el-Cevzî ve "Fühûmü'1-Âsâr"ı

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî (ö. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*,[607] *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâziri fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*,[608] *el-Musaffâ bi*

---

[600] Ebû Bekr Ahmad b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih Medîneti's-Selâm* (Târîh Bağdâd), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1. bs. (Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001), 14: 394.

[601] Mesela bu eserin, Beyrût Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî tarafından 1976 yılında yayınlanan baskısına bakılabilir.

[602] Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "Garîbü'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 378.

[603] Kurtubî, *el-Câmi'*, 4: 451.

[604] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 12.

[605] Bakara, 2/22.

[606] Ebû Ubeyd, *Ğarîbu'l-Hadîs*, 3: 199, 481; İsfahânî, "en-Niddü" kelimesinin, cevherde (özde) ortaklık anlamına geldiğini söylemektedir ("Nedede", *Müfredât*, 796); Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 348.

[607] Bu tefsir kitabı, Beyrût el-Mektebu'l-İslâmî tarafından 2002 yılında yayınlanmıştır.

[608] Bu eser, Muhammed Abdulkerîm Kâzım er-Râzî tahkikiyle Beyrût Müessesetü'r-Risâle tarafından 1984 yılında neşredilmiştir.

Ekeffi Ehli'r-Rüsûh min İlmi'n-Nâsihi ve'l-Mensûh,[609] *Rûhü'l-Ervâh*,[610] *ed-Dâu ve'd-Devâu*[611] gibi pek çok eser telif eden bir âlimdir. Kurtubî, genelde İbnü'l-Cevzî'nin adını vererek eserlerinden faydalanmıştır. Kurtubî'nin istifade ettiği onun kitaplarından biri *Fühûmü'l-Âsâr*[612] adlı eserdir. Mesela Kurtubî, İsrâîl'in, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. Yakub olduğu ve diğer peygemberlerin bir ismi olduğu halde onun iki ismi olduğu, sadece Hz. Paygamber'in isimlerinin çok olduğu bilgisini verirken Cevzî'nin bu eserinin adını zikrederek bilgi vermektedir.[613]

1.2.4. Lügatlar

Lafızların aslını ve mânâsını bilmek, Kur'ân'ı açıklamanın temel şartlarından birisidir. Bundan dolayı müfessirler, Kur'ân'ın nüzulünden itibaren kelimelerin kök bilgisi (etimoloji) ve anlam bilgisi (semantik) üzerinde önemle dururlar. Bu âlimler arasında Kurtubî, Kur'ân lafızlarını açıklarken Garîbu'l-Kur'ân, Tefsir ve Garîbu'l-Hadis eserlerinden başka Arap dili hakkında yazılmış sözlüklerden de istifade eder. Bu sözlüklerin başlıcalarını şöyle zikretmek mümkündür:

1.2.4.1. Ferâhîdî ve "Kitabü'l-Ayn"ı

Kurtubî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) Arap lügatçılığı alanındaki *Kitabü'l-Ayn*[614] adlı eserinden istifade etmiştir.[615] Ferâhîdî, Kur'ân'ın harekelenmesi ve noktalanması hakkında *Naktü'l-Mesâhif* ya da *Kitâbü'n-Nakt ve'ş-Şekl*, Arap dilinin gramerinin büyük ölçüde genişletilip geliştirildiği *Kitabü'l-Cümel fi'n-Nahv*,[616] Araplar'ın izâfe ettiği mânâlardan bahseden *Meâni'l-Hurûf* ya da *el-Hurûf* (Risâle fî Meâni'l-Hurûf)[617] gibi eserlerin müellifidir. İbn Düreyd *el-Cemhere*'sinde, Ebû Ali el-Kâlî *el-Bâri'* adlı eserinde,

---

[609] Bu telif, Hatim Salih ed-Dâmin tahkikiyle Beyrût Müessesetü'r-Risâle tarafından 1986 yılında yayınlanmıştır.
[610] Bu eser, Beyrût Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 1990 yılında neşredilmiştir.
[611] Bu eser, Muhammed Ecmel el-İslahi tahkikiyle Dârü âlemi'l-Fevâidi yayınevi tarafından 1429/2008 yılında neşredilmiştir.
[612] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 5; 9: 131. .Ayrıca bu eser, "Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eser fi Uyûni't-Târihi ve's-Siyer" olarak Dârü'l-Erkam tarafından 1997 yılında yayınlanmıştır.
[613] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 5.
[614] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn,* thk. Abdulhamid el-Hindâvî, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003).
[615] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 242; 2: 387, 416; 7: 53; 9: 104; 17: 482.
[616] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitabü'l-Cümel fi'n-Nahv,* thk. Fahruddin Kabâva, 1. bs. (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1985).
[617] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *el-Hürûf,* thk. Ramadan Abduttevvâb, 1. bs. (Kahire, Matbaatu Aynü'ş-Şems, 1969).

Muhammed b. Ahmed el-Ezherî *Tehzîbü'l-Lüğa*'sında ve İbn Sîde *el-Muhkem* isimli kitabında, *Kitabü'l-Ayn*'ı örnek alarak Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'yi takip etmişlerdir.[618]

Ferâhîdî'nin yazdığı *Kitabu'l-Ayn* adlı eser, Arap dili sahasında yazılan ilk lügat çalışması olarak kabul edilmektedir. Bu lügatta Ferâhîdî, lafızları açıklarken pek çok yerde Kur'ân'daki kelimeleri misal vermektedir. Ferâhidî'nin Kur'ân lafızlarını yorumlaması, İbn Abbas'ın izahlarına benzemektedir. Lafızlar hakkında yapılan bu tür faaliyetler, Garîbu'l-Kur'ân sahasına girdiğinden dolayı Ferâhîdî'nin *Kitabu'l-Ayn adlı* eseri Garibu'l-Kur'ân'ı ilgilendirmektedir. Bu lügat, âyetlerdeki lafızlarla ilgili yorumları nedeniyle Garîbu'l-Kur'ân hakkında temel kaynaklardan biri kabul edilebilir. Etimoloji ve semantik alanlarında gerçekleşen bu çalışmalar, tefsir ilmi açısından büyük ölçüde önem arzetmektedir. Ayrıca bu faaliyetler, insanın yorum dağarcığına katkı sağlamaktadır.[619]

Kurtubî, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin adını belirterek ondan yararlandığı görülmektedir. Mesela Kurtubî, "Tevrât" lafzı hakkında bilgi verirken Ferâhîdî'ye göre bunun aslının "fev'ale" (فَوْعَلَة) vezninde olduğunu, bu durumda "Tevrât" lafzının aslının, "Vevreye" (وَوْرَيَة) lafzı olduğunu ifade etmektedir.[620] Ayrıca Kurtubî, "Kelâle" (كَلالَةً),[621] "Araz" (عَرَضَ),[622] "Helümme" (هَلُمَّ),[623] "eş-Şi'r" (الشِّعْرَ)[624] gibi lafızları açıklarken Ferâhîdî'nin *Kitabu'l-Ayn* adlı eserinin adını zikretmektedir.

1.2.4.2. Asmaî ve "Kitabü'1-Ef'âl"ı

Kâtip Çelebi'nin *Kitab Ef'alu ve Ef'ale* ya da *Kitab Ef'ale ve Feale*[625] olarak ismini belirttiği bu eser, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî'ye (ö. 216/831) aittir. Asmaî, Edebiyatçı, nahivci, fıkıh ve hadis bilgini, aynı zamanda usulcü olarak da bilinmektedir.[626] Asmaî'nin bu eserden Kurtubî, *Kitabü'1-Ef'âl* diye

---

[618] Bkz. Ferâhidî, *Kitabü'l-Ayn,* mukaddime 1: 15-19; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 309-312.
[619] Bkz. Nurettin Turgay, "Halil b. Ahmed", 75.
[620] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 5: 11.
[621] en-Nisâ, 4/12. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 6: 126.
[622] en-Nisâ, 4/94; bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 7: 53.
[623] el-En'am, 6/150; bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 17: 471-472.
[624] Yâsîn, 36/69; bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 9: 104.
[625] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn,* 1395.
[626] Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, (Beyrût, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), 6: 187.

zikrederek bilgiler aktarmıştır.

Mesela Kurtubî, "sâğiyetü'r-racül" (صَاغِيَة الرَّجُل) sözünün "kişiye meyleden, onun yanına gelen kimseler" anlamına geldiğini, "sâğiye" (صَاغِيَة) kelimesinin "meyletmek" mânâsındaki "sağâ, yasğû, yasğa" (صَغَا , يَصْغُو , يَصْغَي) fiilinden türemiş olduğunu, "bir şeye meyil gösteren" veya "onunla beraber olan" her şey için "sağâ" fiilinin kullanıldığını belirtirken bu izahı, Asmaî'ye ait *Kitabü'l-Ef'âl* adlı eserden aldığını söylemektedir.[627]

1.2.4.3. Ebû Ömer el-Mutarriz ve "Kitabü'l-Yevâkît"i

Kurtubî, Ebû Ömer Muhammed b. Abdulvahid el-Mutarriz'in (ö. 345/956) *el-Yevâkît*[628] adlı sözlüğünden yararlanırken eserinde bu lügatın adını vermiştir.[629] Bu eserde Garîbu'l-Kur'ân lafızları, Kur'ân'daki sûre tertibine ve âyet sırasına göre ele alınmıştır.

1.2.4.4. İbnü'l-Enbârî ve "Kitabü'z-Zâhir"i

Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940), *ez-Zâhir* adlı lügatın müellifidir. Bu eserinde Enbârî, insanların namaz, duâ, tesbih ve günlük konuşmalarında mânâlarını anlamadan kullandıkları söz, anlatım, deyim ve atasözlerinin anlamlarını açıklamaktadır. Kurtubî, halkın kullandığı kelimelerin anlamını açıklayan İbnü'l-Enbârî'nin bu eserinin adını vermektedir.

Kurtubî, Enbârî'den rivayet ederek Müberrid'e göre "Rahmân"ın İbrânîce bir lafız olduğunu ve beraberinde "Rahîm" lafzının kullanıldığını belirtmektedir.[630]

Kurtubî, Enbârî'nin Ahmed b. Yahya Sa'leb en-Nahvî'den naklettiği bilgiye göre Arapların, "zan" (الظن) lafzını bilgi, şüphe ve yalan anlamında kullandıklarını ifade etmektedir. Kurtubî, Enbârî'den şunları da rivayet etmektedir: "Eğer bilgiye dair deliller şüphenin delillerinden çok ise zan, yakîn anlamına gelir. Eğer yakîn ile şüphenin delilleri birbirine eşit ise bu durumda zan, şüphe demektir. Şayet şüphenin delilleri yakînin delillerinden fazla ise o vakit zan, yalan mânâsına gelir. İşte Yüce

---

627 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 238; 16: 278.
628 Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn,* 2053-2054.
629 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 233. "el-Yevâkît" adlı bu eser şu şekilde yayınlanmıştır: Ebû Ömer Muhammed b. Abdulvahid el-Bağdâdî ez-Zâhid Gulâm Teğlib, *Yâkûtetu's-Sırât fi Tefsiri Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Yakub et-Türkistânî, 1. bs. Medine'de Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2002.
630 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 160-161.

Allah: "وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلا يَظُنُّونَ" "Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar"[631] buyruğundaki "إِلا يَظُنُّونَ" "Onlar sadece zanda bulunurlar" kavliyle "ancak yalan söylüyorlar" demeyi murad etmiştir."[632]

1.2.4.5. Cevherî ve "es-Sıhâh"ı

Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009), kısaca *es-Sıhâh* olarak bilinen *Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*[633] adlı sözlüğün yazarıdır. Bu sözlük, Kurtubî'nin genellikle Cevherî'nin adını zikrederek bazen de *es-Sıhâh* adını belirterek[634] faydalandığı önemli bir kaynaktır.

Bu lügat, kelimelerin anlamını tespit etmek üzere müellifin Arab-ı aribenin badiyelerinde bizzat onlarla şifahi görüşerek yazılan bir sözlüktür.[635] Bu özelliğiyle sözlük, ondan sonraki lügat çalışmalarında ve lügata başvurmayı gerektiren hallerde en başta müracaat edilen kaynaklardan biri olmuştur. Kurtubî'nin, bu sözlüğe önem verip Tefsiri'nin pek çok yerinde ondan faydalandığı görülmektedir.

Kurtubî, Cevherî'nin es-Sıhâh adlı eserinden bidirdiğine göre "Mühl" (المُهْل) lafzına "erimiş bakır", İbnu'l-A'râbî'nin "eritilmiş kurşun", Ebu Amr'ın "zeytinyağı tortusu" anlamını verdiklerini, ayrıca "mühl" kelimesinin "kan ve irin" demek olduğunu belirtmektedir. Hz. Ebu Bekir'in şu ifadesini de zikretmektedir: "Beni, şu iki elbisemle defnediniz. Çünkü bu ikisi, kan ve irine (el-mühl) ve toprağa aittir.[636]

Kurtubî, Ebû Ubeyde'den "Endâd" (أَنْدَادا)[637] lafzının "azdâd" (أَضْدَادا) "zıtlar" demek olduğunu belirttikten sonra Cevherî'ye göre "النَّد" (nedd) kelimesinin "yukarıya doğru yükselen tepe" anlamına geldiğini, "bir koku ismi" olan "nedd" lafzının Arapça bir sözcük olmadığını, yüzü doğrultusunda kaçarak giden deve hakkında bu lafızdan türeyen "nedde" (نَدَّ) fiilinin kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Kurtubî, bazılarının "نَدَّ" (nedd") kökünden gelen lafzı bu sebeple "Yevme't-

631 Bakara 2/78.
632 Kurtubî, *el-Câmi',* 2: 219.
633 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn,* 1071-1072; Kasabî, *el-Kurtubî,* 176-178; Ayrıca Cevherî'nin bu kitabı, "es-Sıhâh -Tâcü'l-lüğa ve Sıhâhü'l-Arabiyye-" olarak Muhammed Mıuhammed Tâmir ve diğerlerinin tahkikiyle Dârü'l-Hadis, Kahire, 2009 tarihinde hece harfleri esas alınarak yayınlanmıştır.
634 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 211, 259, 453; 2: 6; 3: 173.
635 Cevherî, *es-Sıhâh*, 1: 33; Cevherî, *es-Sıhâh*, Mukaddime, 1: 21-22.
636 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',*13: 263.
637 el-Bakara, 2/22.

tenâd" (يَوْمَ التَّنَادِّ)[638] "o kaçışma günü" şeklinde okuduklarını, bir kimseyi teşhir etmek ve kusurlarını göstermek için de aynı kökten gelen "neddede bihi" (ندَّدَ بِه) ifadesinin kullanıldığını söylemektedir.[639]

1.2.4.6. İbn Fâris ve "Mücmelü'Lüğa"sı ile "Mekâyîsü'1-Lüğa"sı

Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris (ö. 395/1005), dönemin en önde gelen Arap dili lügat âlimlerindendir.[640] Kurtubî, genelde İbn Fâris'in adını zikrederek atıfta bulunmuştur. *el-Mücmel* adlı kitabın adını verdiği de vakidir.[641] Kurtubî, İbn Fâris'in *Mekâyîsu'1-Lüğa* isimli eserinden de faydalanmış olabilir.[642]

Kurtubî, "el-fadl" (الْفَضْل) kelimesinin "gerekenden fazlasını vermek", "ifdâl" (إفضال) lafzının "gerekmeyeni yapmak" anlamına geldiğini belirttikten sonra İbn Fâris'in *Mücmelü'-Lüğa* adlı eserinde "fadl"ın "fazlalık ve hayır" "ifdâl"ın ise "ihsanda bulunmak" anlamında açıklandığını söylemektedir.[643] Kurtubî, İbn Fâris'in *el-Mücmel* adlı kitabından bildirdiğine göre "Hıtta" (حِطَّة) kelimesinin İsrailoğullarına söylemeleri emredilen bir söz olduğunu, onların bunu söylemiş olmaları halinde günahlarının döküleceğini ifade etmektedir.[644] Kurtubî, İbn Fâris ve Cevherî'den bilgiler aldıktan sonra bazen onların kanaatlerine karşı eleştirilerde bulunmaktadır.[645]

1.2.4.7. İbn Sîde ve "el-Muhkem"i

İbn Sîde olarak bilinen Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (ö. 458/1066), büyük dil âlimidir. İbn Sîde'nin en önemli kitabı, *el-Muhkem ve'1-Muhîtu'l-A'zam*[646] adlı eseridir. Bu eser, harflerin mahreçleri sistemine göre yazıldığı, lafızların ilk harfi esas alınarak düzenlendiği bir lügattır. Sözlük, hançerenin boğaz tarafından çıkan

---

[638] el-Mü'min, 40/32.

[639] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 348; 5: 13; ayrıca bkz. İbn Abbas, "Endâd" lafzının, "benzer ve emsal" anlamına geldiğini söylemektedir (Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 63).

[640] İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Lüğavî, *Mücmelü'l-Lüğa*, thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan, 1. bs. (Beyrût,, Müessesetü'r-Risâle, 1986), mukaddime 12-13; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, mukaddime 1: 21; bkz. *Kurtubî Tefsiri*, trc. Eryarsoy, 1: 126.

[641] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 173.

[642] Kasabî, *el-Kurtubî*, 174-176.

[643] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 167-168; İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 2. bs. (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1986), 722.

[644] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 2:125.

[645] Bkz. Kasabî, *el-Kurtubî*, 178..

[646] Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, I6l6; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, (Beyrût, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), 7: 36.

harflerle başlar ve dudak harfleriyle son bulur. Bu lügatta Halîl b. Ahmed'in taklîb sistemi uygulanmaktadır. Bir kökü oluşturan harflerin muhtelif dizilişleriyle ortaya çıkan kökler ve türevleri aynı yerde toplanmıştır.[647] Kurtubî, bu lügattan onun adını vermekten çok yazarının adını zikrederek yararlanmıştır.

Kurtubî, Âl-i İmrân sûresi 14. âyetin tefsirinde "وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ" "birikmiş hazineler" buyruğunu açıklarken Ebû Said el-Hudrî'nin "bir kimse, bir gecede on âyet okursa zikir ehlinden, yüz âyet okursa kânitlerden yazılacağını, beşyüz ile bin âyet arası okursa, onun bir "kıntar" (قِنْطَار) ecir almış olarak sabahlayacağını" söylediğini, bunun üzerine Ebû Said el-Hudrî'ye kıntar nedir? diye sorulunca Ebû Said el-Hudrî'nin "kıntarın, bir öküzün derisini dolduracak kadar altındır"[648] şeklinde cevap verdiğini rivayet eder. Kurtubî, bu hadisin mevkûf olduğunu belirttikten sonra İbn Sîde'den "kıntar" lafzının Süryanicede "bir öküzün derisini dolduracak kadar altın" anlamında kullanıldığını, Nakkaş'ın İbnu'l-Kelbî'den naklettiğine göre bu lafzın Rumcada da bu anlama geldiğini söyler. Bu açıklamanın akabinde Kurtubî, İbn Side'den Mekkî'nin bildirdiği bir görüşte "kıntar"ın, altın veya gümüş olsun, "kırk bin ukıyye" anlamına geldiğini belirtir.[649]

1.2.5. Arap Dili Ve Edebiyatına Dair Kitaplar

Bilindiği gibi Kur'ân Arap diliyle indirilmiş olduğundan onu anlayabilmek için, Arapçanın lafızlarının anlamlarını, gramer kaidelerini, üslubunu ve anlatım şekil ve tekniklerini bilmek gerekmektedir. Kur'ân tefsiriyle ilgili bu ve benzeri konular ne kadar iyi bilinirse, o derecede Kur'ân'ı iyi anlama ve doğru yorumlama imkânına sahip olacağız. Kurtubî, Hammad b. Seleme'nin "herhangi bir kimse, nahiv ilmini bilmeden hadis öğrenmeye çalışırsa, o kişinin hali, boynuna içinde arpa olmayan bir yem torbası asılmış eşeğe benzer"[650] sözünü bildirmekle bu konunun önemine vurgu yapmaktadır. Bütün müfessirler, Arap dili ile ilgili bütün mevzuları gözeterek

---

[647] Bkz. Sahbân Halifât, "el-Muhkem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 45.

[648] Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *el-Müsnedü'l-Câmi'*, thk. Nebil b. Haşim b. Abdullah el-Ğamrî, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Başâiri'l-İslâmiyye, 2013), "Fedâilü'l-Kur'ân", 30.

[649] Kurtubî, *el-Câmi'*, 5: 47; bkz. İbn Abbas, Ehl-i Beyt olarak "kıntar" lafzını, onbin miskal ağırlığı, Benû Cedd'in ise, öküzün derisini dolduracak kadar altın veya gümüş anlamında kullandıklarını söylemektedir (Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 265); Kaysî, *Tefsirü'l-Müşkil*, 125; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, "kıntâr", *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam*, thk. Abdulhalim Hindâvî, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 6: 621; Süyûtî'ye göre "kıntâr" kelimesi, Rûmca, Süryânice, Berberîce ve İfrikiyelilerin dillerinde müşterek kullanılan bir lafızdır (*el-İtkân*, 296).

[650] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 43.

Kur'ân'ı açıklamaya çalışırlar. Kur'ân'ı yorumlamak için Arapçayı bilmek, her müfessirde olması gereken en önemli şartlardan biri olduğu bilinmektedir. Kurtubî, Tefsiri'nde buna çok önem vermekte, Arap dilini ilgilendiren pek çok açıklamada bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda yazılmış birçok kaynaktan, söz sahibi birçok âlimden istifade etmektedir.

Kurtubî, Sibeveyh olarak bilinen Ebû Bişr Amr b. Osman'dan (ö. 180/796) çok istifade etmiştir.[651] Müberrid olarak tanınan Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid'den (ö. 285/898) de yararlanmıştır.[652] Ayrıca nadiren, İbn Keysân en-Nahvî (ö. 320/932),[653] Hişam b. Muaviye en-Nahvî (ö. 209/824),[654] Ahmed b. Yahya en-Nahvî (ö. 291/904),[655] Ebû Ğanım Ahmed b. Hamdân (ö. 333/945),[656] Ebû Abdillah el-Kefîf el-Mâlikî,[657] el-Mukri' en-Nahvî Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammad el-Kaysî el-Kurtubî İbn Ebî Hücce (ö. 643/1245),[658] İbn Ebî İshâk en-Nahvî (ö. 117/735),[659] el-Hur en-Nahvî[660] ve Yunus en-Nahvî (ö. 206/821)[661] gibi pek çok âlimden istifade etmiştir.

Kurtubî'nin yararlandığı kaynaklar, sadece bunlardan ibaret değildir. Ancak faydalandığı kaynakların büyük bir bölümünü bunların teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Kurtubî'nin, hayatta karşılaşmış olduğu ağır şartlara rağmen Tefsiri'ni yazarken zengin bir litaretürü kullandığını, büyük çaba harcadığını, kazanımlarını sonrakilere miras bırakarak büyük hizmette bulunduğunu söylemek mümkündür.

1.3. KUR'ÂN'A GÖRE DİLLER

Kur'ân'a göre insanların dillerinin ve renklerinin farklı oluşu, Yüce Allah'ın kudretinin âyetlerindendir.[662] Bilindiği üzere organ olarak dil, ağızdadır. Nasıl ki insan renkleri, beyaz, siyah ve kırmızı tenlik gibi şekillerde kendini deride

[651] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 156, 209, 282, 283, 310, 318, 332, 340, 353, 389, 424, 488; 2: 10, 75, 159, 188 vs.
[652] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 206, 244, 337, 391; 2: 112, 176, 188, 249, 404 vs.
[653] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 242.
[654] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 308.
[655] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 78.
[656] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 9: 42.
[657] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 10: 397.
[658] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 10: 434.
[659] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 11: 306.
[660] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 15: 56.
[661] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 16: 361.
[662] er-Rûm 30/22.

gösteriyorsa, Arapça, Acemce, Türkçe ve Rûmca gibi farklı diller, organ olan dilde kendini göstermektedir. Dolayısıyla insanları birbirinden ayıran fark tesbit edilebilmektedir. Aslında bunların hepsi, ne nutfenin yaptığı bir iştir ne de anne babanın eseridir. Mutlaka bunları yapan birisi vardır ki O da Yüce Allah'tır. Bu ise her şeyi idare eden mutlak yaratıcının varlığının en açık delillerindendir.[663] İnsanı diğer varlıklardan ayıran özelliklerden biri ve belki en önemlisi, doğuştan onda bulunan dil ve konuşma yeteneğidir. Yüce Allah, diğer varlıklara nazaran üstün bir meziyet olarak duygu, düşünce, istek ve gayesini lafızlarla ifade edebilme melekesini insana vermiştir.

Dilbilimciler, dil hakkında içeriği hemen hemen aynı olan çeşitli tarifler yapmışlardır. Bunlardan İbn Cinnî, dili "her milletin, kendi maksatlarını arz etmek için kullandıkları seslerdir"[664] şeklinde tanımlamaktadır. İbn Hâcib, dili "mânâlar için vazedilmiş lafızlardır"[665] diye tarif etmektedir. Esnevî'ye göre dil, "çeşitli mânâlar için vazedilmiş lafızlardan ibarettir."[666] İbn Haldûn'a göre dil, "söz söyleyenin amacını anlatmasıdır. Bu anlatış, sözü anlatma amacından dilsel bir eylemdir. O halde onu yapan organda, yani dilde mevcut bir meleke olması gerekir. O da lisândır. Lisan ise her toplumun kendi terimlerine göre olmaktadır."[667] Ayrıca İbn Haldûn, dillerin hepsinin sanatlara benzeyen melekeler olduğunu, çünkü dillerin, melekelerin tam veya yetersiz oluşuna göre mânâların mükemmel veya noksan şekilde ifade edilmesini temin eden dil organındaki melekeler olduğunu belirtmektedir.[668] Muharrem Ergin de dili, "insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesesedir"[669] şeklinde tanımlamaktadır.

Bu açıklamalardan sonra dil için, icra ettiği faaliyeti çerçevesinde, şunu söylemek mümkündür: "Ruhsal olayları insanın yaşantısı haline sokan ve bütün

---

[663] Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm,* 1: 30; Kurtubî, *el-Câmi',* 16: 413.
[664] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* thk. Muhammed Ali en-Neccar, (Mısır, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2006), 1: 33.
[665] Celalüddin es-Süyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Lüğati ve Envâiha*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bek vd., (Beyrût, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1986), 1: 8.
[666] Süyûtî, *el-Müzhir*, 1: 8.
[667] İbn Haldûn, *Mukaddime,* 2: 367.
[668] İbn Haldûn, *Mukaddime,* 2: 378.
[669] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi,* (İstanbul, 1983), 3-5.

insan kültürünün temelini ve insan topluluğunu oluşturan dildir. Bu bakımdan, matematik nasıl bütün fen bilimleri için temel bilim ise dil bilimi de aynı anlamda sosyal bilimler için temel bilimdir."[670]

İnsanlar, ilk çağlardan beri dillerin nasıl oluştuğu hakkında ilgi duymaktadır. Kur'ân'da, Yüce Allah'ın Kur'ân'ı öğrettiği, sonra insanı yarattığı ve ona beyânı öğrettiği bildirilmektedir.[671] Burada, Yüce Allah'ın rahmetinin ne kadar geniş olduğu, insanlara bahşedilen nimetlerin öğretildiği, sonra yaratılış sebebi ve amacı dine uymak[672] olan irâde sahibi insanın yaratıldığı ve yaratılmışlar arasında ona has kıldığı beyânı talim ettiği belirtilmektedir.[673]

İnsandaki en önemli nimet ve özellik, onun konuşabilme ve açıklayabilme kabiliyetidir. Bu, öğrenip anlamayı gerektiren bir husustur. Burada Yüce Allah'ın verdiği nimetin, idrak ve ifade istidadı olduğu söylenebilir. İnsanın evvela Yüce Allah'a karşı kulluğunu anlayıp ifade etmesi, insanlarla olan muamelelerinde hak ve ödevlerini kavrayıp bunların icabını yerine getirmesi, onun öğrenme, anlama ve anlatma yeteneğine bağlıdır. Toplumların uygarlıklarını, kültür ve medeniyetlerini oluşturan temel faktör, bu olsa gerek. İnsanın gülmek, ağlamak, sevgi ve nefret; bakmak, anlamlı söz söylemek, düşündüklerini eyleme dönüştürmek ve bir sanat eserine biçim vermek, hep öğrenme ve bilme faaliyetinin neticesidir, birer ifade şeklidir. Güzel, düzgün ve tesirli söz söylemeyi, bir mânâyı belli yöntem ve kaidelere göre çeşitli yollarla söylemeyi, kısaca anlatım olayını kendisine mevzu edinen belâğat, hitabet, beyân vs. insanın bu kabiliyetinin önemini müşahhas biçimde gösteren ürünler ve ibreler olarak değerlendirilebilir.[674]

el-Bakara sûresinin 36. âyetinde, Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğrettiği bildirilmektedir.[675] Âyette, (Yüce Allah'ın bir bakıma insanların dil hakkındaki merakını gidermeye yönelik olarak) beyanda bulunup eşyaya isim

---

[670] Walter Porzıg, *Dil Denen Mucize,* trc. Vural Ülkü, (Ankara, T.D.K. Yayınları, 1995), 3.
[671] er-Rahmân 55/1-4.
[672] Bkz. ez-Zâriyât 51/56.
[673] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 6: 5.
[674] Sabri Kocabay, *Sûrelerin İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerm'in Bilimsel Olarak İrdelenmesi,* Editör: Murat Ukray, www.ekitaporojesi (İstanbul, 2019), erişim: 30.04.2019, https://books.google.com.tr/books? id=IfyRDwAAQBAJ&pg=PT2533&lpg=PT2533&dq=.
[675] Bkz. el-Bakara 2/31.

verilmesi, varlıkların belli adlarla zikredilmesi, Yüce Allah'ın iradesiyle insanın konuşabilme yeteneğinin bir ürünü olduğu ortaya konmaktadır.[676]

Bu âyet çerçevesinde, eşyaya isim verme ve isim bulma ile ilgili olarak dilbilimcilerinin farklı görüşler ileri sürdüğü görülmektedir. Konuşmayı bilmeden dünyaya gelen insan, her şeye bir ad vermeyi nasıl akletmekte, bu isimleri nasıl belirlemektedir? gibi sorulara çeşitli cevaplar verilmiştir. Müslüman dilbilimciler, dilin ortaya çıkışı meselesinde iki farklı temel görüşe sahiptirler. Bu görüşlerden biri, dilin her şeyiyle Yüce Allah tarafından insanlara öğretildiği (vahiy ve ilham nazariyesi), yani dilin tevkîfî olduğu görüşüdür.[677] Diğeri ise dilin, insanlar tarafından icat edildiği (uzlaşma ve uyuşma) görüşüdür.[678] Bu ikinci görüşe göre Yüce Allah, insanlara lisân icat etme yeteneğini vermekte, böylece insanlar, bir dil icat etmektedirler. Yani diller, ıstılah ve tevâtu' yoluyla oluşmaktadır. Bu iki görüşten başka üçüncü bir görüş daha vardır ki o da, dillerin, ses çıkaran eşyaları ve varlıkları taklit yoluyla oluştuğunu ifade eden görüştür.[679]

Kurtubî, İslâm âlimlerinin Yüce Allah'ın bütün isimleri Hz. Âdem'e öğretmiş olmasının ne anlama geldiği hakkındaki görüşlerine özetle şöyle yer vermektedir: İbn Abbâs, İkrime, Katade, Mücâhid ve İbn Cübeyr (ö. 94 h.), Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e önemli önemsiz her eşyanın ismini öğrettiğini belirtirler. Bir rivayette İbn Abbâs'ın yanında kapkacağın ve kamçının isimleri söz konusu edilir. Bunun üzerine İbn Abbâs, Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e bütün isimleri öğrettiğini söyler. Kurtubî, âyette geçen "كلّها" "bütün" lafzının gerektirdiği anlamın bu olduğunu ifade ederek İbn Abbâs'ın görüşünü tercih eder. Zira Kurtubî'ye göre âyetteki "bütün" kelimesi kuşatıcılık (ihata) ve genellik (umûm) ifade etmek için kullanılır. Sonra Kurtubî, Hz. Peygamber'in şu hadisini zikreder: "Kıyamet gününde mü'minler bir araya gelerek Rabbimizin huzurunda bize şefaat edecek birisini bulsak, diyecekler. Bunun üzerine Hz. Âdem'e gidecekler ve ona, sen insanların atasısın, Yüce Allah seni kendi eliyle yarattı, melekleri sana secde ettirdi ve sana her şeyin ismini öğretti, diyecekler."[680]

Kurtubî, âyette dilin tevkifî olarak öğrenildiğine dair delil bulunduğunu, dilin

[676] İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1: 29-30.
[677] İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1: 29-31; Süyûtî, *el-Müzhir*, 1: 8-10.
[678] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 33.
[679] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 65-66.
[680] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 420; ayrıca bkz. Buhârî, "Tefsir", 2; "Tevhid", 19.

Yüce Allah tarafından vahiy yoluyla öğretildiğini, Yüce Allah'ın lisânı Hz. Âdem'e umumiyle hususiyle bütün teferruatıyla talim ettiğini söylemektedir. Bu görüşüne Kurtubî, İbn Abbâs'ın Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e, tencereye, süt sağılan kaba varıncaya kadar her şeyin adını öğrettiği, açıklamasını delil getirmektedir. Kurtubî, Şeybân'ın Katade'den rivayet ettiğine göre yine İbn Abbâs'ın, Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e, meleklerin bilmediği mahlukatının bazı adlarını öğrettiği, her şeyi kendi ismiyle söylediği ve şeyin yararını kendi cinsine nisbet ettiği, açıklamasına yer vermektedir. Kurtubî, Nehhâs'a göre bu izahın, bu hususta gelen rivayetlerin en iyisi olduğunu ifade etmektedir. Yani Yüce Allah, türlerin adlarını Hz. Âdem'e öğretmiş ve neye yaradıklarını bildirmiştir.[681] Taberî, Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e meleklerin ve onun neslinden gelecek olanların adlarını öğrettiğini belirtmektedir. Taberî bu görüşünü, "sonra onları meleklere gösterdi" (el-Bakara 2/31) âyetine dayandırmaktadır.[682] Sonuçta Kurtubî, Kutebî'ye göre Yüce Allah'ın, yeryüzünde yarattığı eşyanın ya da cins ve türlerin adlarını Hz. Âdem'e bildirdiğini söyleyerek Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e her eşyanın isimini öğrettiği görüşünü daha doğru kabul etmektedir.[683]

İbn Hazm da şunu söylemektedir: "Dil, Yüce Allah'ın bir ilhamıdır. Yüce Allah Hz. Âdem'e bir lisân öğretmiştir. Sonra Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e öğrettiği bu tek lisândan insanların uzlaşmalarıyla başka lisânlar oluşmuştur.[684] Yüce Allah'ın öğrettiği ilk lisan kesinlikle bilinemez. Çünkü Yüce Allah'ın, bütün lisânları Hz. Âdem'e öğretmiş olması mümkündür. Hz. Âdem'e öğretilen bu ilk lisânın hangisi olduğunu tespit etmeye çalışmak boş bir iştir. Fakat öğretilen bu lisânın tam anlamıyla mükemmel bir lisân olduğu hususunda şüphe yoktur."[685]

İnsanın birçok hususta anlatmada zorlandığını, yeterince lafız bulamadığını ve ona ait dilin lafızlarının bütün mânâları havi mahiyete sahip olmadığını görmek mümkündür. Böyle durumlarda, bütün dillerde farklı anlamlar için birden çok mânâ ifade eden emanet lafızlar (istiâre) kullanıldığı görülebilir. Çünkü sınırsız anlamlar için, sınırsız isimlendirmelerin olmadığı bir hakikattir. İnsanın edebi sanat yapma

[681] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 421; bkz. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 111.
[682] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1: 517-522; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 421.
[683] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 421.
[684] İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1: 32.
[685] İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1: 31.

çabası ve muhatabın anlayış düzeyine göre konuşma gayreti, ifadelerde zenginliği veya kısıtlamayı gerektirebilir. Dolayısıyla anlamlarda açıklık ve kapalılık meydana gelir ki bu, her lisân hakkında normal karşılanan bir vakıa olarak değerlendirilebilir. Ayrıca her dilin husûsî bazı özellikleri vardır. Bir dilde bulunan lisânî zenginlikler veya eksiklikler, o dilde yazılan bütün eserlere doğal olarak aksedebilir. Eserleri doğru anlayabilmek için, onların telif edildiği lisânın zenginlik ve noksanlıkları iyi bilinmelidir. Bu, Kur'ân hakkında da söz konusu olabilir. Kur'ân, Yüce Allah'ın kusursuz, mükemmel ve eksiksiz kelamı olduğu halde, insana ait bir lisân olan Arap dili ile indiğine göre Arapçanın, lisân zenginlik ve eksikliklerini içinde barındırır. Kur'ân, mesajını Arap dilinin özellikleri çerçevesinde insanlara tebliğ etmektedir[686] ancak şu kadarı var ki Kur'ân, Yüce Allah'ın sözü olması bakımından insan ürünü eserlere dair akla gelebilecek her çeşit olumsuzluktan münezzehtir.[687]

Bilindiği gibi Kur'ân, yaklaşık 23 yıl zarfında, belli bir bölgede yaşayan, okuma-yazma oranı az ve sözlü kültürün hâkim olduğu ümmî bir toplumda inmiştir. Kur'ân, amacına ulaşmak ve muhatap aldığı toplumla sağlıklı bir iletişime geçmek için, mu'ciz edebî özellikleri sayesinde o Arap dilini ve üslûbunu tesiri altına alıp onu etkileyerek konuşma şekline yön vermiştir. Kur'ân, diğer ilâhî kitaplar gibi bir defada inmemiştir. O, nâzil olduğu müddet içinde farklı olaylara ve gelişmelere bağlı olarak inmiş ilâhî bir kitaptır. Bundan dolayı Kur'ân, yazılı kültürün bilinen giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşan bir metin yapısını aksettirmez. Kur'ân, hitap ettiği toplumun dilini kullanarak üslûp itibarıyla sözlü kültüre yabancı olmayan bir tarzı tercih etmiştir. Hakikaten Kur'ân, dille alakalı ve dilsel bir olgudur. Bu nedenle lisân, belki Kur'ân'ın gayesi değildir, fakat amacının ifadesidir, bu ifade şeklinin kendisidir.[688] Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamak için önce onun takdim edildiği ve zarfı niteliğindeki dili olan Arapçayı anlama mecburiyeti vardır.[689]

Kur'ân'ı doğrudan anlamak isteyenler, onu ancak Arapçayla anlayabilirler. Kur'ân'ın, Arap diliyle indiğinin bildirilmesinin maksadı bundan başka birşey

---

[686] Bkz. Koç, *Kur'ân Tefsirinde*, 84.
[687] Bkz. el-Hicr 15/9; Fussilet 41/42.
[688] Bkz. Dücane Cündioğlu, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı,* 5. bs. *(*İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005), 18.
[689] Bkz. Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, 3: 543, 546; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 396; Kattân, *Mebâhis,* 322; Zehebî, *et-Tefsîr*, 1: 232; Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", 13: 379.

değildir.[690] Fakat Kur'ân'ı yorumlamak için sadece Arapçayı bilmek yeterli değildir. Ayrıca dilbilimini (nahiv'i), fıkh'ı, fıkıh usûlünü ve fıkhın delilleri olan Kur'ân, Sünnet, İcmâ', Kıyas ve ilgili diğer ilimleri bilmek gerekir.[691]

Her dilin ifade etme şekli ve bir kalıbı vardır.[692] Bilindiği gibi dil, lafızlara dayanır. Bu lafızların oluşumunda, toplumun sahip olduğu din, ahlâk, örf, âdet, gelenek ve görenek; tarih, coğrafya, iklim, bölge gibi faktörler önemli rol oynayabilir, kelimeleri biçimlendirip onlara anlam kazandırabilir. Eğer bu ve benzeri unsurlar dikkate alınmazsa, o dilin kelimelerinin doğru anlaşılması mümkün olmaz. Dolayısıyla her dili, onun doğduğu ortamda, ait olduğu kültürü ve arka planı çerçevesinde birçok yönden ele almak gerekir. İnsanlığın tarihî seyrine bakıldığında her dilin, yapılıp bitmiş bir eserden ziyade bir faaliyet, bir eylem olduğu görülmektedir. Başka tabirle her lisanın hazırlanmış, artık son şeklini almış, pasif ve donuk bir eser olmadığı, bilakis neşet ettiği toplum, varlığını sürdürdükçe, daima bir oluş, bir değişim halinde devam eden canlı bir varlık olduğu müşahede edilmektedir.

Neticede şunu söylemek mümkündür: Yüce Allah'ın yarattığı lisânların Yüce Allah'ın delillerinden olması[693] itibarıyla hiç bir lisânın başka bir lisâna üstünlüğü yoktur. Ancak Kur'ân, Yüce Allah tarafından Arapçayla indirilmiş olduğundan dolayı diğer dillere nazaran Arap diline kutsiyet kazandırmıştır. Kur'ân'ı doğrudan anlamak isteyenler, bu arzularını ancak Arap dili sayesinde gerçekleştirebilirler.

1.4. KUR'ÂN VE ARAP DİLİ

Yüce Allah'ın, eş-Şuarâ sûresinin 192-195. âyetlerinde Kur'ân'ı apaçık Arap dili ile indirdiği, ayrıca Kur'ân'ın, gönderildiği toplumun anlaması ve bir mazeret ileri sürüp itirazda bulunmaması için, o toplumun konuştuğu Arapça ile indirildiği bilinmektedir.[694] Böylece Mekkelilere, Kur'ân'ı anlayamadıklarına dair mazeret ileri sürüp itirazda bulunma hakkı tanınmamıştır.[695] Malum olduğu üzere iletilmek istenen mesaj, muhatabın konuştuğu dille ulaştırılabilir. İlâhî her kitap, gönderildiği

[690] Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2: 102; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm,* 216.
[691] Abdullah b. Ahmed Kadı Abdulcebbâr, *Şerh Usûli'l-Hams*e, thk. Abdulkerîm Osman, 3. bs. (Kahire, Mektebetü Vehbe, 1996), 606.
[692] Şâtıbî, *el-Muvâfakât,* 2:104.
[693] er-Rûm, 30/22.
[694] Bkz. Yûsuf 12/2; en-Nahl 16/103; eş-Şuarâ' 26/195; Fussilet 41/43-44.
[695] Şâtıbî, *el-Muvâfakât,* 2: 111-112; 4: 224.

toplumun diliyle vahyedildi.[696] Müfessirler, Meryem sûresinin 97. ve ed-Duhân sûresinin 58. âyetlerinde geçen "بلسانك" "senin dilinle" ifadesinden kasdın Arap dili olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.[697] Arap dili, Kur'ân bütünlüğünün bir rüknü ve onun bir özelliğidir.[698] Kur'ân'ın yapılan tanımlarının birinde onun, "Yüce Allah tarafından başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldıkları Arapça mu'ciz bir kelâm"[699] olduğu belirtilmektedir.

Kurtubî, Kur'ân'ın Kureyşlilerin diliyle indiğini, ilk önce onlara hitap ettiğini, böylece insanların onlara muhtaç olduklarını ve Kur'ân'a inanan herkesin, onların dilini öğrenmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca diğer dilleri konuşanların emir, nehy vb. Kur'ân'daki bütün mesajların anlamını öğrenebilmeleri için, Kureyşlilerin dilini bilmeye lüzum hissettiklerini, böylece Kureyşlilerin, başka dilleri konuşanlara nazaran şerefli kılındıklarını, dolayısıyla Kureyş diline "Arapça" denildiğini ifade etmektedir.[700]

Müslüman dilbilimciler, Arapçayı genelde, sarf ilmi (kelime bilgisi), nahv ilmi (cümle bilgisi), delâletü'l-elfâz ilmi (kelimelerin delâletleri bilgisi) ve meânî-beyân-bedî' ilmi (dilin kullanımı bilgisi) olmak üzere dört alanda incelemektedirler. Sarf ilmi, lügat ve sarf alanını kapsamaktadır. Bu hususta hem lisânın kelime hazinesi derlenmiş hem lisânda kelime üretme yolları üzerinde sistematik bir düşünce geliştirilmiştir. Nahv ilmi, kelimelerin cümle içinde kullanımını, yani söz dizimini, sentaksı konu edinmektedir. Delâletü'l-elfâz ilmi, sözcüklerin anlamı üzerinde durmaktadır, lafızların çeşitli anlamlarını vermektedir. Meânî-beyân-bedî' (belâgat) ilimleri mütekellim-söz-makam ve muhatap konularını ele almaktadır.[701]

Tefsir, öncelikle dilbilimin çerçevesine konulabilecek yöntem ve bilgileri kullanmaktadır. Bir âyetin hakikî/zahirî anlamına, ancak âyette kullanılan lafızların

---

[696] Bkz. İbrahim 14/4; eş-Şuarâ' 26/192-195.

[697] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15: 645; 21: 70; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 62; Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 3. bs. (Beyrût, el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 5: 267; Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 528; 19: 141-142; Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, 3: 353; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2: 102.

[698] Muhammed el-Huderî, *Usûlü'l-Fıkıh*, 6. bs. (el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, Mısır, 1969), 209.

[699] Zürkânî, *Menâhil*, 10-11; Birışık, "Kur'ân", 26: 383.

[700] Bkz. el-Enbiyâ 21/10; ez-Zuhruf 43/44; Kurtubî, *el-Câmi'*, 14: 180; 19; 51-52; ayrıca bkz. İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 15: 447-448.

[701] Bkz. Sekkâkî, Ebû Yakub Yûsuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, 1. bs. (Bağdad, Dârü'r-Risâle, 1982); Koç, *Kur'ân Tefsirinde,* 112.

anlamlarını bilmekle ve âyetin cümle yapısını "sarf-nahiv-belâğat" gibi klâsik dil bilimlerinin kaidelerine göre doğru çözümlemekle ulaşılabilir.[702]

Arap dilinin yapısı ve birçok edebî sanatı, lafızlarının kullanımında anlam farklılıkları oluşturmaktadır. Kur'ân'ı anlamak için, Kur'ân lafızlarının hakikat-mecâz, âmm-hâss, mutlak-mukayyed, muhkem-müteşâbih, mücmel-mübeyyen, mantûk-mefhûm, îcâz-itnâb, vücûh-nezâir, hatta esbâb-ı nüzûl gibi konuların özellikle müfessirler tarafından bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca i'râb konusunu öğrenmeden mânâyı anlamak mümkün değildir. Zira cümlenin (fiil, fâil, mübteda, haber vs.) öğeleri, ancak i'râb ile tespit edilebilir.[703] İ'râbın, lafızların kapalı mânâlarını açtığı, gizli saklı maksatlarını ortaya çıkardığı, sözün noksanlığının ve tercih edilmesinin kendisiyle belirlendiği bir ayar, kelâmın sahihinin ve sakîminin onunla tartıldığı bir ölçü olduğu aşikârdır.[704]

İsfahânî, lafız-Anlam bütünlüğü itibarıyla lafzın mânâyla birlikte beş halini şöyle zikretmektedir: Hem lafız hem mânâ aynı (ittifak). Ali ve Veli için kullanılan "insan" kelimesi gibi. Hem lafız hem mânâ farklı (mütebâyin). "Adam" ve "at" lafızları gibi. Lafız farklı mânâ aynı (müterâdif). "Lisan" ve "dil" kelimeleri gibi. Lafız aynı mânâ farklı (müşterek). Organ olarak "göz" ve pınar olarak "göz" kelimesi gibi. Hem lafızda hem mânâda kısmî ittifak (muştâk). Oku lafzından türeyen "okuyan" ve "okudu" kelimeleri gibi.[705]

Kur'ân'da geçen bir lafız, birden fazla mânâya geliyorsa, bunun anlamını belirlemek, âlimlerin, soyut görüşlerini bir tarafa bırakıp delillere dayanarak yerine getirmeleri gereken önemli bir iştir. Âlim olmayanların bu işi tutmaları doğru değildir. Delilin başkasının iradesine ikame edilmiş olması hariç olmak üzere lafızdaki mânâlardan biri diğerine göre daha açıksa, mânâ ona hamledilir. Lafızdaki hakiki kullanımlı mânâlar eşitse, birinde lügat veya örf, diğerinde şeriat varsa, (mânânın) şeriata hamledilmesi evlâdır. Ancak delilin lügavî iradeyi göstermemesi gerekir. "Bir de haklarında duâ ediver, çünkü senin duân (صَلَاتَكَ), onların kalplerini

[702] Bk. Yılmaz, Hasan, "Modern Dönem Kur'ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş", *Kafkas niversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2017): 15; Zürkânî, *Menâhil*, 2: 44-45.
[703] Süyûtî, *el-İtkân*, 384.
[704] Abdülkahır el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye v.dğr., 1. bs. (Dımaşk, Dârü'l-Fikir, 2007), 82-83; bkz. Koç, *Kur'ân Tefsirinde*, 114.
[705] Bkz. İsfahânî, *Mukaddimetu Câmii't-Tefâsîr*, 29.

yatıştırır." (et-Tevbe 9/103) buyruğunda olduğu gibi. Lafızdaki mânâlardan biri lügat, öbürü örf olursa, mânânın örfe hamledilmesi evlâdır. Her ikisi eşit (ittifak) ve birbirine munafî olup her iki anlamın bir lafızda olması mümkün değilse hem hayız hem tahâret anlamına gelen "kur" (قُرْء) (çoğulu: Kurû' قُرُوْء)[706] lafzında olduğu gibi, o zaman anlamı gösteren emârelerle ondaki muradı tespit edilir. Birbirine zıt düşmezlerse, araştırmacılar tarafından mânâ her ikisine hamledilebilir. Îcâz ve fesâhatta bu daha beliğdir. Ancak o ikisinden birisinin iradesini gösteren bir delil olması hariç.[707]

Lafzın tefsiri üzerinde durulurken onun lügat anlamını, Arap kelâmı ışığında ve ölçüsünde, ayrıca kelâmın iktiza ettiği ve şeriat kanununun gösterdiği mânâda almak gerekir.[708] Bu konuda İsfahânî'nin, dil-anlam ilişkisine değindiği, lafızların mahdut, mânâların sonsuz olması fikrinden hareketle lafız kısımları ile iştirak-müşterek konusuyla ilgili geniş bilgi verdiği görülmektedir.[709] Ayrıca İsfahânî'nin, modern çağda hermenötik sahasında tartışılan metin-özne-nesne ilişkisine getirdiği açılım, dikkat çekicidir. İsfahânî, tefsirdeki ihtilâfın ya lafzın çok anlamlılığından (müşterek lafızlardaki benzetmenin olmasından), ya müfessirlerin mezheplerinden ya da müfessirlerin lafızdan mânâya veya mânâdan lafza doğru yaklaşımlarındaki farklılıktan kaynaklandığınısöylemektedir.[710] İsfehânî, büyük önem arzeden tefsir ve te'vil kavramlarını da karşılaştırmaktadır. Tefsirin daha çok lafız ve müfredâtta metin düzeyinde anlama, te'vilin ise anlam ve terkiplerde daha geniş ve derine inme olduğunu ifade etmektedir.[711]

Burada, lafızların Kur'ân'ın nüzûlü sırasında kastetmiş olduğu mânâlarının tespit edilip edilememesi problemi söz konusudur. Kur'ân'ın belli bir zamanda, mahdut bir mekânda ve bilinen bir ortamda indirilmiş ve muhtelif sebeplerle farklı topluluklara hitap etmiş evrensel bir kitap olması, lafızlarda kastedilen mânâların tespit edilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla tefsir, hadis, fıkıh; çeşitleriyle lügat, siyer, tarih, ayrıca şiir, nesir vs. alt birimleriyle edebiyat gibi kaynaklar, bu konuda esası teşkil edebilir. Bu kaynaklar'ın, kelimelerin kullanımı ve onların anlamı

[706] Bkz. el-Bakara 2/228.
[707] Bkz. Mâverdî, *en-Nüket,* 1: 38-39; Zürkânî, *Menâhil*, 2: 51.
[708] Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 302; Süyûtî, *el-İtkân*, 771.
[709] Bkz. İsfahânî, *Mukaddimetu Câmii't-Tefâsîr*, 29-38.
[710] İsfahânî, *Mukaddimetu Câmii't-Tefâsîr*, 40.
[711] Bkz. İsfahânî, *Mukaddimetu Câmii't-Tefâsîr*, 47; Kara, "Râgıb el-İsfahânî", 34: 398.

hakkında kapsadığı bilgilerle Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında büyük rol oynadığı görülebilir. Dolayısıyla birçok temel kaynaktan yararlanarak kavramların kendi dönemlerindeki mânâlarını, zamanla oluşan anlam kaymalarını ve sonradan yüklendikleri mânâlarını tespit etmek mümkündür.[712] Bu hususta gösterilen her çabanın ayrı bir değeri vardır.

Bir lafzın Arap dilinde belli bir vakitte yüklendiği anlamını bilmek, o lafzın Kur'ân'daki mânâsını ve maksadını tespit etmek için kâfi midir? Haliyle o lafzın, Kur'ân'da olduğu şekilde nasıl bir anlam kazandığını kavramak gerekir. O lafzı kullananın onunla neyi kastettiğini, muradının ne olduğunu bilmek, önemlidir. Bir lafzın doğduğu dönemde anlamı belirlenmiş olsa bile, o lafzın sahibinin onunla neyi kastettiği bilinmedikçe onun anlamını kavramak, tek başına yeterli değildir. Kur'ân'daki bir lafzın vahyedildiği zamanda mânâsını öğrenmek, o andan itibaren kazandığı anlamı araştırmak, günümüzde onunla ne söylendiği bilgisini takdim etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân lafızlarının keyfî, her çeşit fikir, meşreb ve mezhebe göre kullanılması ve Kur'ân hakkındaki yanlış telakkiler engellenmiş olmaktadır.[713]

Kur'ân'daki bir lafzın indirildiği dönemde anlamını tespit etmek, Kur'ân'ı o zamana hasretmek şeklinde algılanamaz. Çünkü Kur'ân'ın bütün zamanlara ve mekânlara, herkese hitap eden cihanşümul vasfı,[714] bunu kabul etmez. Kur'ân'daki bir lafzın ilk ifade ettiği mânânın tespiti, o anlamı günümüze taşır. O lafzın ilk mânâsı tespit edilmezse, her ferdin aklına bir anlam görünür. Aynı lafızdan birbirini teyid etmeyen hatta birbirine zıt anlamlar, sonu gelmeyen yıkıcı ihtilaflar meydana gelir. Bu bakımdan Kur'ân'ı açıklamada, Kur'ân'ın diğer lafızlarında olduğu gibi Garîbu'l-Kur'ân kapsamında değerlendirilen lafızlardaki Yüce Allah'ın muradının ne olduğunu, onunla neyin kasdedildiğini bilmek gerekir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır. Onlara bir iyilik gelirse, 'bu, Allah'tandır' derler. Onlara bir kötülük gelirse, 'bu, senin yüzündendir' derler. (Ey Muhammed!) De ki: 'Hepsi Allah'tandır.' Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!" (en-Nisâ 4/78) Kur'ân, Arap dili ile indirildiği için, "bu topluma ne

[712] Bkz. Koç, *Kur'ân Tefsirinde*, 106-107.
[713] Bkz. Koç, *Kur'ân Tefsirinde*, 108.
[714] Bkz. Enbiyâ 21/107; Sebe' 34/28.

oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!" buyruğu, "onlar, kelâmı anlamıyorlar" mânâsına değil, "onlar, Yüce Allah'ın hitabının ne istediğini anlamıyorlar" mânâsına gelmektedir. Böylece âyet, Arap toplumunun aslında hitabı anladığını, ancak kelâmdan Yüce Allah'ın muradının ne olduğunu anlamada herhangi bir gayret göstermediklerini ifade etmektedir.[715]

Sonuçta denilebilir ki Kur'ân, Arapça ile Kur'ân'dır. Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân lafızlarının bir kısmından ibarettir. Kur'ân lafızlarının sadece lügavî yönüne bakmak yeterli değildir. Kur'ân lafızlarının indiği dönemde nasıl anlaşıldığını bilmek gerekir. Yoksa Kur'ân lafızlarının anlamları, büyük ölçüde bozulur ve sayısız ihtilaflara sebebiyet verilmiş olur.

1.5. KUR'ÂN LAFIZLARI

"Lafız" kelimesi lügatta "atmak, ağızdaki bir şeyi dışarı atmak, çıkarmak" anlamında bir mastardır. Bu, "لَفْظُ الطَّعَام" "ağızdaki yemeğin dışarı çıkarılması" sözünden alınmıştır. İsm-i mef'ûl olarak "مَلْفُوظ" "atılan şey" anlamındadır.[716] İnsanın ağzından çıkan anlamlı-anlamsız ses ve ses gruplarıyla onları belirten harf ve harf gruplarının oluşturduğu remizlere, lafız denilmektedir. Bu sesler, bir mânâyı simgeliyorsa kelime ve kelâm ismini almaktadır. Ayrıca lafız tür, kelâm ise ona dâhil olan çeşit olduğu için, lafız kelâma göre daha kapsamlıdır. Başka bir ifadeyle lafız, mânâların ses türünden remiz ve şekillerini ifade eden bir terimdir.[717] Kur'ân'da bu kelime şöyle geçmektedir: "مَا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ" "İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın." (Kaf 50/18). Âyetteki "يَلْفِظُ" (Yelfizu) kelimesine göre insanın ağzından çıkan hayır ve şer kavramlarının, yedim, içtim, gittim, geldim, gördüm vb. sözlerinin, hatta sızlanmaya varıncaya kadar bütün iniltilerinin yazılıyor[718] olması sebebiyle

---

[715] Bkz. Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 4. 208; Koç, *Kur'ân Tefsirinde*, 109.

[716] İbn Abbâd, *el-Muhîtu fi'l-Lüğa*, 10: 29-30; İbn Fâris, "Lefeza", *Mu'cem Mekâyisü'l-Lüğa*, 5: 259; Cevherî, "Lefaza", *es-Sıhâh*, 3: 1179; Mâverdî, *en-Nüket*, 5: 347; İsfahânî, "Lefeza", *Müfredât*, 743-744; Râzî, "Lefeza", *Muhtâru's-Sihâh*, 250; Kurtubî, *el-Câmi',* 19: 439;Ahmed b. Muhammed Ali el-Feyyûmî, "Lefeza", *el-Misbâhü'l-Münîr*, (Beyrût, Mektebetu Lubnan, 1987), 212; Zebîdî, "Lefaza", *Tâc*, 20: 274.

[717] Bkz. Sedat Şensoy, "Lafız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 42.

[718] İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 1. bs. (Riyad, Dârü Taybe, 1999), 7: 399.

insanın ağzından çıkan ne varsa, onların hepsinin lafız olarak belirtilmesi mümkündür.

Kur'ân'da Hz. Âdem'e eşyanın isimlerinin öğretildiği,[719] insana beyân etme kabiliyetinin verildiği bilinmektedir.[720] Lafızlar, herhangi bir şeyi ifade etmede en büyük vasıta; insanlar arasındaki iletişimi sağlayan ve onları birbirine bağlayan en önemli köprüdür. Başka bir ifadeyle kelimeler, insanın duygu, düşünce, gaye ve isteklerini başkasına ifade etmesi ve muhatabını anlaması için büyük rol oynayan faktörlerin başında gelmektedir.

Yüce Allah ile kulları arasında iletişim daima olmuştur. Kul ile Yüce Allah arasında iletişimsizlik asla düşünülemez. Yüce Allah, insanı yarattığını, nefsinin ona verdiği vesveseyi bildiğini, ona şah damarından daha yakın[721] olduğunu beyan etmektedir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Sizden hiçbir kimse yoktur ki Yüce Allah, onunla konuşacak olmasın. Hem de aralarında ne tercüman ne de onu engelleyecek bir perde vardır."[722]

Kur'ân, indiği süreçte Hicaz bölgesinde yaşayanların şahsında herkese hitap etmektedir. Bu açıdan Kur'ân kelimelerinin anlaşılabilmesi için muhâtabın kim olduğunun tespit edilmesi önemlidir. Zira lafzın anlamı, muhâtabın durumuna göre değişebilmektedir. Kur'ân'ı anlamada sadece lafzı bilmek kâfi gelmez. O lafzın sahibi Yüce Allah'ın maksadını bilmek büyük önem arzetmektedir. Ayrıca Kur'ân, hiçbir değişime uğramadan, onda ilave ve eksiltme olmadan, Yüce Allah'a ait olan "لَوْح مَحْفُوظ" "korunmuş arşivden"[723] Arap dilini konuşan Hz. Peygamber'e Arapça olarak indirilmiş ve Hz. Peygamber tarafından insanlara Arapça bir Kur'ân olarak tebliğ edilmiştir. Böylece Kur'ân, zamana ve mekâna dâhil olmuştur. İlâhî Kelam olarak Kur'ân, artık tarihte olmanın getirdiği durumlarla karşı karşıyadır.[724] Fakat şu kadarı var ki "Zikir" ismi ile Kur'ân, Yüce Allah'ın koruması altındadır.[725] Onun için Kur'ân'ın bizzat kendisine herhangi bir müdahele söz konusu olamaz.[726] Kur'ân'ın

[719] el-Bakara 2/31.
[720] er-Rahmân 55/3.
[721] Kaf 50/16.
[722] Buhârî, "Tevhid", 24.
[723] el-Bürûc 85/22.
[724] Mehmet Paçacı, "Kur'ân'ın Neliğine Dair", Bilimname 11 (2006/2): 16.
[725] el-Hicr 15/9.
[726] Fussilet 41/42.

Mekke'de ve Medine'de, yazın ve kışın, gece ve gündüz, Hz. Peygamber uyku halinde iken ve uyanıkken, barış ve savaş, darlık ve bolluk, sevinç ve hüzün esnasında indirilmiş olması,[727] Kur'ân'ın muayyen bir zamanda, mahdut bir mekânda, malum insanlara hitap ettiğini göstermektedir. Bu durum, Kur'ân'ın evrensel ilâhî bir kitap oluşuna engel değildir. Bilakis onun cihanşümûl ilâhî bir kitap olduğunun ifadesidir. Bilindiği üzere herkesi ilgilendiren beyannameler, benzeri olan bağlayıcı özelliğe sahip bütün sözleşme ve antlaşmalar, mekân, zaman ve taraflar olmadan gerçekleşemez. Burada Kur'ân lafızlarının ilâhî hüviyeti, oldukça önemlidir.

Kur'ân kavramlarının doğru anlaşılabilmesi için yazılan ilk Garîbu'l-Kur'ân kitapları, önceleri az sayılı lafızları ele alırken sonraki Garîbu'l-Kur'ân eserlerinin telif edildikleri dönemlere göre gittikçe lafızları çoğalttığı, hatta bunların bazısının, Kur'ân lafızlarının neredeyse tümünü ele aldığı görülmektedir. Kur'ân'ın temas ettiği alan genişledikçe, Kur'ân lafızlarının açıklamalarına duyulan ihtiyaç da o oranda artmıştır. Kur'ân'daki bir lafzın garîb olmasının sebebi olarak şunları ifade etmek mümkündür:

1. Kur'ân'ın, Kureyş dili üzere indirilmiş olduğu halde, diğer Arap kabilelerinin lehçelerine yer vermesi.[728]

2. Kur'ân'ın, Arap olmayan toplumlara ait birtakım kelimeleri, Araplar onları benimsediği ve bildiği için Arapçadan kabul ederek kullanmış olması. "غِسْلِين" (Gislîn)[729] ve "اِسْتَبْرَق" (İstebrak)[730] kelimeleri gibi.

3. Kur'ân'ın, Arap dilinin müşterek, mürâdif ve zıt anlam ifade eden lafzlarını kapsaması. "أَسَف" (Esef)[731] ve "قُرُوء" (Kurû')[732] kelimeleri gibi.

4. Kur'ân'ın, nâzil olduğu dönemde yaşayanların şahid olduğu Arap lügatındaki kelimelere mevcut mânâları yanında yeni anlamlar kazandırmış olması "es-Salât" (الصَّلَاة), "el-Hac" (الحَج) ve "ez-Zekât" (الزَّكَاة) kavramları gibi.[733]

---

[727] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 31-60.
[728] Bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 35; Süyûtî, "Hcaz lügatı dışında Kur'ân'da geçen kelimeler" diye bir başlık kullanmıştır (*el-İtkân*, 282-287).
[729] el-Hâkka, 69/36; Teberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23: 240-241; Kurtubî, *el-Câmi'*, 21: 210-211.
[730] el-Kehf, 31; Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 266-267.
[731] ez-Zuhruf, 55; Kurtubî, *el-Câmi'*, 19: 64.
[732] el-Bakara, 2/228; Kurtubî, *el-Câmi'*, 4: 37.

5. İslâmî fetihlerden sonra Arap olmayanların dillerinden birçok kelimenin Arapçaya geçmiş olması, lahnın oluşması, vahiy çağının şahid olduğu fesâhattan uzaklaşılması[734] ve Arapçaya vakıf olmayan kimselere müşkil lafızların varlığı.[735] Bu durum, Garîbu'l-Kur'ân ilmine pek çok ihtiyaç hissettirdiği gibi, aynı zamanda Kur'ân lafızlarının -özellikle Garîbu'l-Kur'ân'ın- doğru anlaşılmasını engelleyen en büyük unsurlardan biri olarak görülebilir.

1.5.1. Kur'ân Lafızlarının Niteliği

Kur'ân, âyetlerin yapısı ve lafızlarının seçilmesi hususunda kendine has bir üslup kullanır. Kur'ân, ona ait özellikleriyle sadece Arap toplumuna değil, tüm insanlara hitap eden,[736] hidâyet yolunu gösterip dikkatleri üzerine çeken ilâhî bir kitaptır.[737] Kur'ân, hem lafzıyla hem mânâsıyla bir benzerini getirmeleri konusunda herkese meydan okumuştur.[738] O günden beri hiç kimse ona cevap verememiştir.[739] Kur'ân'ın, herkesten bir benzerini getirmelerini istediği halde şu zamana kadar herhangi bir kimsenin ona cevap verememiş olması, bütün insanları ve cinler gibi diğer varlıkları kesinlikle aciz bıraktığını göstermektedir.[740] Kur'ân, Arap dili ile indirilmiş mu'ciz ilâhî bir kelâmdır. Kur'ân'da, Garîbu'l-Kur'ân olarak görülen lafızlar söz konusudur. Ayrıca Kur'ân, Hz. Peygamber'in ürünü veya eseri değildir. Onu böyle sunmaya çalışanı, kesinlikle reddetmektedir.[741] Kur'ân, doğru görmediği bu tür inanç ve düşüncelerle verilen hükümlere, batılı ve oryantalist bakış açısıyla ileri sürülen iddialara şiddetle karşı çıkmaktadır.[742]

Hz. Ömer İbn Mes'ûd'a gönderdiği mektupta, şüphesiz Allah'ın, bu Kur'ân'ı Kureyş diliyle indirdiğini ve onu apaçık bir Arap lisânıyla kıldığını, dolayısıyla

---

[733] Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 174; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 579; Râfiî, *Tarih Âdâb*, 178-181 ve 405-407.
[734] Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 580 vd.
[735] Bkz. Ferâhî, *Müfredât*, 95-98.
[736] Bkz. el-Bakara 2/21, 168; en-Nisâ' 4/1, 170, 174; el-A'râf 7/158; Yûnus 10/57, 104, 108; en-Nahl 16/44; el-Enbiyâ' 21/107; el-Hac 22/1, 5, 49, 73; Lokmân 31/33; Sebe' 34/28; Fâtır 35/3, 5, 15; el-Hücurât 49/13.
[737] el-Bakara 2/185; el-En'âm 6/88.
[738] Yûnus 10/38.
[739] el-Bakara 2/23-24; Hûd 11/13; İsrâ' 17/88; Zürkânî, *Menâhil*, 2: 260.
[740] el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Hûd 11/13; Zürkânî, *Menâhil*, 1: 253.
[741] Bkz. Yûnus 10/38; Hûd, 11/13, 35.
[742] Bkz. el-Hâkka, 69/40-47.

insanları, Huzeyl lügatı ile değil, Kureyş lügatı ile okutmasını emreder.[743] Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsah kurulunda olan Kureyşli üç kişiye "eğer siz ve Zeyd b. Sabit, Kur'ân'la ilgili bir konuda ihtilafa düşerseniz, onu Kureyş'in lügatı üzere yazınız. Çünkü (Kur'ân) onların diliyle indi"[744] söylemesi de Kur'ân kelimeleri hususunda Kureyş lehçesinin diğer Arap lehçelerine göre üstünlük arzettiğini ortaya koymaktadır.[745] Kureyş kabilesinin mevkii ve üstlendiği sosyal aktivitesi sebebiyle diğer Arap kabilelerine ait lafızları kendi lügatında kullanmış olması,[746] lügatını zenginleştirmekle birlikte bütün Arap kabilelerinin dillerini birleştiren bir üst dil haline getirmiştir.[747] Dolayısıyla Kureyş lügatı, bütün Arapların kabul ettiği ortak bir lügat konumundadır.[748] Kureyşlilerin başka bir Arap kabilesine ait bir lafzı kullanmış olması, o kelimeyi garîb bir lafız durumuna getirebilir.

Kur'ân lafızlarının niteliği çerçevesinde Kur'ân'ın nasıl bir kitap olduğu hakkında şunları söylemek de mümkündür:

Kur'ân, tüm zamanlara ve mekânlara şâmil olup Arap diliyle hem anlayanlara hem anlamayanlara hitap etmektedir. Her insan, çok karmaşık yapısıyla Yüce Allah'ın kelâmının muhatabıdır. Yüce Allah, insanın bu yapısını bildiğinden dolayı onun gönlüne, aklına, duygularına, ruhuna ve nefsine seslenmektedir.[749] Kur'ân'da, ortalama insanın kavrayabileceği, sade, açık-seçik ve anlaşılabilecek bir dil kullanılmaktadır. Kur'ân, konuları herhangi bir ilmin terminolojisi ve sistematiği içinde ifade etseydi, insanların büyük kısmı Yüce Allah'ın sözlü müdahelesinin muhatabı olamazdı.[750] Her insan, Yüce Allah'ın gökten su indirip de derelerin kendi ölçülerince dolup aktığı gibi,[751] Kur'ân'dan birşeyler alabilir. Böylece selahiyetli

---

[743] Ebû Zeyd Ömer en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Ahbârü'l-Medîneti'n-Nebeviyye,* thk. Abduaziz b. Ahmed el-Muşeykıh, (Dârü'l-Aliyyân, ty.), 3: 227.

[744] Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 2; Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Huseyin el-Kummî en-Nîsâbûrî. *Tefsîr Ğarâibi'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân,* thk. Zekeriya Umeyrât, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1: 27.

[745] Yüce Allah, her peygamberi, (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın diye ancak kendi kavminin diliyle gönderdiğini bildirmektedir. (İbrahim 14/4).

[746] Carl Brockelman, *Tarihu'l-Edebî'l-Arabî,* Arapça trc: Abdulhalim en-Neccâr, 5. bs. (Kahire, Dârü'l-Maârif, ty.), 1: 42.

[747] Ferâhî, *Müfredât*, 111.

[748] Râfiî, *Târîh Âdâb,* 400-401.

[749] Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul, 1998), 53.

[750] Bkz. Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü,* 51.

[751] er-Ra'd, 13/17.

olanlar, Kur'ân lafızlarını, kendi seviyelerine göre birbirinden farklı anlayıp yorumlayabilirler.

Kur'ân dilini anlamayan bir yabancı ve dilini anlayıp da üzerinde uğraşmamış veya genel mânâda avam da dâhil olmak üzere sosyal hayattaki her insan, kendi istidadı oranında Kur'ân'dan payını alabilir. Bu, her ferdin Kur'ân'dan aynı dersi alacağı anlamına gelmez. Tahsil görmemiş bir Arabın ve dili Arapça olmayan bir başkasının soyut Kur'ân âyetlerinden istinbatta bulunmaları herhalde beklenemez. Nasıl ki herhangi bir branşta söz sahibi olmak için yeterli eğitimi almak gerekli ise Kur'ân gibi belâgatta zirve olan bir kitabın inceliklerine vâkıf olmak için yeterli tahsili almak gerekir. Asr-ı saâdette Arapça konuşulduğu halde, Kur'ân'ın birtakım kelimeleri anlaşılmıyordu. Anlaşılmayan kelimeler Hz. Peygamber'e soruluyordu. Çünkü Kur'ân âyetlerinin derinlemesine anlaşılması ihtisas gerektiren bir iştir.[752] Ayrıca Kur'ân, lafızlarıyla muktezây-ı hali esas alıp insanlara hitap eder. Belâgatta buna, kelâmın belâğatı denilir. Kelâmın belâgatı, sözün fasih olmasıyla beraber makama, muktezâyı hâle muvafık olmasıdır.[753] Burada, "لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَال" "her yere, her ortama göre uygun bir söz vardır" ifadesi büyük önem arzeder.

Kur'ân, muayyen bir örgüde bir bütünlük gözeterek "giriş", "gelişme" ve "sonuç"tan meydana gelen yazı dilinin özelliklerini taşımamaktadır. O, içinde sözlü kültürün hakim olduğu bir toplumun konuşma dilinin özelliklerine sahip ilâhî bir kitap olarak inmiştir. Sahabe bu Kitab'ı Hz. Peygamber'in ağzından dinlemişlerdir. Sahabe, vahyin bizzat şahididirler. Bilindiği üzere yazı dili ile konuşma dili birbirinden bazı farklılıklar göstermektedir. Yazı dili kuru, soğuk ve donuktur, okuyucuya daha çok bilgi vermektedir. Konuşma dili ise canlı, sıcak ve interaktiftir, muhatabına tesir etmektedir. Kur'ân'ın konuşma diliyle indirilmiş olması, onun etkileyici olmasının en mühim özelliklerinden biridir. Lafızların anlamlarının oluşumunda, yazı dilinin ve konuşma dilinin kendi yapılarına uygun farklı unsurlar barındırması tabiidir. Yazı dilinde lafızların anlamı okuyucudan bağımsızdır.

---

[752] A. Cüneyt Eren, "Kur'ân Metninin Üslûb Özellikleri", (Turkish Studies - International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic 9/5 (Spring 2014): 871.

[753] Celâluddin Muhammed b. Abdirrahman, b. Ömer Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâğa*, thk. İbrahim Şemsuddin, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 139; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu'l-Belâga, el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî'*, 3. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 35; Abdurrahman b. Hasan Habanneke el-Meydâni, *el-Belâğatü'l-Arabiyye*, (Beyrût, Dârü'l-Kalem, 1996), 1: 129.

Cümlenin sınırları içinde kalmaktadır. Okuyucu sadece bir yazı diliyle karşı karşıyadır ve her şeyi yazı dilinin sınırları içinde anlamak durumundadır. Bu sebeple yazı dilinde anlamın tayininde yazı dili dışında kalan unsurlar ya da bağlam pek dikkate alınmamaktadır. Anlamın bütün yükünü yazı dili taşımaktadır. Fakat konuşma dilinde ise muhatap dinleyicidir. Lafızların anlamları, onu hesaba katarak teşekkül etmektedir. Genelde konuşma dilinin sınırlarını aşmaktadır. Burada anlamın belirlenmesinde sözü kimin, kime, nerede, ne zaman, niçin, ne ve nasıl söylediği çok önem arzetmektedir. Ayrıca konuşmacının beden dili, ses tonu, jest ve mimikleri, anlamın tayininde önemli ölçüde rol oynamaktadır. Dolayısıyla konuşma dilinde anlam, sadece lafzın muhtevasında değil, bir bağlam içerisinde tezahür etmektedir. Konuşma dilinde, anlamı ve bağlamı oluşturan ve yazı dilinde pek olmayan lafız dışı birçok faktör söz konusudur. Bu nedenle bağlamı bilen ve onun bir parçası olan muhatabın rahatlıkla anlayabildiği bir konuşma dili, yazı diline aktarıldığında bağlamın dışında kalan ve bağlamı bilmeyen okuyucu tarafından anlaşılmayabilir yahut yanlış anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle sözü kimin, kime, niçin, ne zaman, nerede, ne ve nasıl ifade ettiği, sözün hangi ses tonuyla, hangi jest ve mimiklerle söylendiği bilinmedikçe bazen anlam tam ve doğru anlaşılmayabilir. Bu durumda, muhataba söylenmek üzere seçilen lafızlar hisselerine düşeni alır.[754]

Muhatabın durumuna değer veren bir dil, sosyal hayatta seslendiği kişiyi sosyolojik bağlamda dikkate alıp dil biçimini ona göre kullanması, belâgatının karakteristik özelliği gereğidir. Kur'ân'ın, mesajının anlaşılması için bu hitap tarzını kullanmış olması, son derece doğal ve gereklidir. Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den dinleyen Kur'ân'ın ilk muhatapları sahabe, yazı diline aktarılan konuşma dilini anlamada önemli herhangi bir problem yaşadıklarına pek rastlanmaz. Kur'ân'ın sonraki muhatapları ise konuşma dilinin dinleyicileri olmadıkları ya da yazı dilinin okuyucuları oldukları için, pek çok anlama sorunuyla karşılaşmaktadırlar. Hangi âyetin ne zaman ve nerede indiği, kime hitap ettiği ve neyi kastettiği gibi hususlar, başka bir tabirle âyetin bağlamı, nüzûl sebebi ve ortamı bilinmediği zaman Kur'ân'ın doğru anlaşılması neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Hülasa, okuyucu ile âyet ve lafız bağlamı arasındaki mesafe arttıkça, okuyucu ile âyet ve lafzın anlamı arasındaki

[754] Ayrıca bkz. Mürsel Ethem, "Iyık Kuran: Maanilerinin Kırgızça Kotormosu Menen İsimli Mealin Tanıtımı ve Çeviribilim Açısından İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55/2 (2014), 177-178.

mesafe de artmaktadır. Elimizdeki tefsir kaynakları, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan sahabenin âyet ve lafızların anlam ve bağlamlarını korumaya ve sonrakilere aktarmaya gayret ettiklerini, tâbiîlerin ve onlardan sonra gelen âlimlerin hassasiyetle bu iş üzerinde en önemli emanet olarak durduklarını göstermektedir. Hatta bu babtan olmak üzere müstakil "Esbâb-ı nüzûl" eserleri yazılmış bulunmaktadır.[755] Âyetlerin ve lafızların bağlamını, Esbâb-ı nüzûlü yansıtan bu çeşit rivayetler, bugün pek çok âyeti ve lafzı anlamada büyük katkı sağlamaktadır. Kur'ân lafızlarını anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmak, anlamın bağlamla ilişkisini göz önünde bulundurmayı gerektirir. Çünkü kendi bağlamından koparılıp bağımsız olarak anlaşılmaya çalışılan pek çok âyet ve lafız, bir lügatta yer alan, fakat cümlede yer almayan kelimeler gibi birbirinden farklı anlamlara gelmeye devam edecektir.[756] Bu, zamanımızda Kur'ân'ın muktezây-ı hali esas alarak insanlara hitap etmesini anlamada büyük bir sorun oluşturmaktadır.

Kur'ân kelimeleri mükemmeldir. Mânâyı hem lafız hem anlam itibarıyla noksanlık ve ziyadelik olmadan, en güzel terkip ve ölçüde ifade etmektedir.[757] Kur'ân, mânâyı anlatmak için lafızlardan hangisi gerekiyorsa aslî veya tamamlayıcı hiçbir unsuru eksik bırakmadan ve ona birşey katmadan kullanmaktadır. Bilindiği gibi kelam, taşıyıcı lafız, lafızdaki mânâ ve her ikisini birbirine bağlayan nazım ile kaimdir.[758] Dolayısıyla Kur'ân'da kullanılan kavramlar ve terkipler, ilgili konuya ve işaret ettiği anlama tamamen uygundur. Bu uygunluk, kavramın anlamıyla ahenklik arzetmektedir. Kur'ân'daki herhangi bir lafzın yerine başka bir lafız getirilirse, ya kelâmı bozar, mânâsını değiştirir ya da onun gözalıcı belâgatını giderir. Çünkü her lafız, başka bir lafızla bazı anlamlarda müşterek olsa bile onu diğerinden ayıran özellikler taşımaktadır.[759] Kur'ân'daki kelimelerden biri, mürâdif olsa dahi başkasıyla yer değiştirirse çekiciliği gider ve tadı kaçar.[760] Kur'ân'dan herhangi bir lafız çıkarılacak olursa, Arapçanın tümü alt üst edilse bile, onun yerini tutabilecek tek kelime bulunamaz.[761] Kur'ân lafızlarının dizilişi harika ve eşsiz bir güzellikte

[755] Bkz. Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, 1: 76-77.
[756] Bkz. Mustafa Yıldız, "Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü", erişim: 03.08.2017, http://mmustafayildiz.blogspot.com/2012/12/kuran-anlamada-baglamn-rolu.html.
[757] Zerkeşî, *el-Burhân,* 2: 228.
[758] Zerkeşî, *el-Burhân,* 2: 233.
[759] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân,* 2: 235; Ferâhî, *Müfredât,* 100-107.
[760] Zerkeşî, *el-Burhân,* 2: 245.
[761] İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 45; Süyûtî, *el-İtkân*, 289.

olup onların nazmı, siyakı, mecrâsı, mevkii ve konuları ele alışı itibarıyla onların yerinde kullanılabicek hiçbir lafız yoktur.[762]

Neticede denilebilir ki Kur'ân lafızlarının keyfiyeti, kendilerine özgüdür. Hiçbir kelime, Kur'ân kelimelerinin yerini tutamaz. Kur'ân, mükemmel ve evrensel ilâhî bir kitaptır. Kur'ân, herkese Arap diliyle hitap etmektedir.

1.5.2. Kur'ân Lafızlarının Niceliği

Hz. Peygamber, Kur'ân'ı gönderildiği şekilde insanlara tebliğ etti.[763] Kur'ân, dil, harf, kelime, âyet ve sûreleri ile bir bütündür, parçalanıp bölünmeyi asla kabul etmez.[764] Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'daki lafız sayısına oranla azdır fakat Kur'ân'ın doğru anlaşılması hakkında büyük rol oynamaktadır. Âlim sahabiler, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den dinlediler, onu ezberlediler, yazdılar ve yetiştirdikleri fakih tabiîne öğrettiler. Tabiîler, Kur'ân'ı tilâvet, kırâat, kitâbet ve resm bakımından taşıdılar, Kur'ân nassını korumada ve zapt altında tutmada hırslı davrandılar, Kur'ân âyetlerini muhafaza etmede büyük gayret sarfettiler. Bilahere Kur'ân'ın lafız ve harfleri sayıldı, cüzleri ve hizpleri tayin edildi. Zamanla Kur'ân ilimlerinden biri olan "İlmu'l-Aded" (Sayılar İlmi) ortaya çıktı ve onunla ilgili eserler çoğaldı. Fakat sonradan gelenlerin, "Sayılar İlmi"ne pek önem vermedikleri, onun hakkında az kitap yazdıkları görülmektedir.[765]

Burada âlimlerin Kur'ân'ın âyet, kelime ve harflerinin sayısındaki ihtilafları, Kur'ân'a herhangi bir etkisi olmayan şeklî bir ihtilaftır. Âlimlerin, Kur'ân'dan ne eksiltme ne de çıkarma yaptıkları söz konusudur. Mesela İhlâs sûresi, âlimlerin çoğuna göre dört âyet kabul edilirken bir kısım âlime göre beş âyettir. Bu ihtilafın sebebi, Yüce Allah'ın "لَمْ يَلِدْ و لَمْ يُولَدْ" "(Allah) doğurmadı (Allah'tan çocuk olmadı, O, kimsenin babası değildir) ve doğurulmadı (Kendisi de doğmadı, kimsenin çocuğu değildir)" (İhlâs 112/3) buyruğudur. Bu, bir âyet midir yoksa iki âyet midir? Bunun bir âyet olduğunu söyleyenler, İhlâs sûresini dört âyet kabul ederler. Bunun iki âyet

[762] Bkz. Cürcânî, *Delâilü'ül-İ'câz,* 90.
[763] el-Hâkka, 69/40-47.
[764] el-Bakara, 2/85.
[765] Bkz. Ebû Amr ed-Dânî el-Endelusî, *el-Beyân fi Addi Âyi'l-Kur'ân*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, 1. bs. (Kuveyt, Merkezu'l-Mahtûtât ve't-Türâsi ve'l-Vesâik, 1994), 1.

olduğunu ifade edenler ise "lem yelid" (لَمْ يَلِدْ) ile "ve lem yûled" (وَلَمْ يُولَدْ)'i birer âyet olarak değerlendirdikleri için, âyet sayısını beşe çıkarırlar.[766]

Kurtubî, Sellâm Ebû Muhammed el-Himânî'nin belirttiğine göre Haccâc b. Yûsuf'un, kurra, hafız ve kâtipleri toplayıp Kur'ân'ın tümünün kaç harf olduğunu kendisine söylemelerini istediğini, dolayısıyla Kur'ân harflerinin sayıldığını, sonuç olarak ittifakla Kur'ân'da 340.740 harf tespit ettiklerini söylemektedir.[767] Ayrıca Kurtubî bu konuda şu bilgiyi vermektedir: Muhammed b. İsa'ya göre İlk Medenî Mushaf'ta Kur'ân âyetlerinin sayısı 6000'dir. İsmail b. Ca'fer'e göre Sonraki Medenî Mushaf'ta Kur'ân âyetlerinin sayısı 6214'tür. Fadl'ın belirttiğine göre Mekkelilerin nazarında Kur'ân'ın âyet sayısı 6219'dur. Yine Muhammed b. İsa'nın söylediğine göre Kur'ân âyetlerininin toplamını Kûfeliler 6236 âyet, Basralılar 6204 âyet olarak kabul etmektedirler. Yahya b. el-Haris ez-Zimarî'nin ifade ettiğine göre Şam halkının kabul ettikleri âyet sayı 6226'dır. Bir rivayete göre âyet sayısı 6225'tir.[768] Kur'ân kelimelerinin sayısı ise Muhammed b. Ömer er-Rûmî'ye göre, 76641'dir. Fadl b. Şâzân'ın Ata b. Yesar'dan naklettiğine göre Kur'ân lafızlarının sayısı 77439'dur. Kur'ân harflerinin sayıs ise 323015'tir. Bu bilgi, Himmânî'nin verdiği bilgiyle uyuşmamaktadır.[769] Abdullah b. Kesir de Mücâhid'den rivayetle "Bizim Kur'ân'da saydığımız harf sayısı 321180'dir" demektedir. Bunun da Himmânî tarafından belirtilen harf sayısıyla uyuşmadığı görülmektedir.[770] Ebû Amr ed-Dânî'nin "el-Beyân fi Addi Âyi'l-Kur'ân"[771] adlı eserinde bu konuda geniş bilgi verilmektedir. Ayrıca burada şu belirtilmelidir ki Garîbu'l-Kur'ân lafızları izafi olduğu için, onların sayısı hakkında kesin bilgi vermek mümkün değildir.

1.5.3. Kur'ân Lafızlarının İçeriği

Lafızlar, tazammun ettikleri mânâlarla değerlendirilmektedir. Kur'ân'da yer alan her şeyin mutlaka anlamı vardır. Kur'ân kelimeleri birbiriyle irtibatlıdır.

---

[766] Bkz. Dânî el-Endelusî, *el-Beyân*, 3-4.
[767] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 104
[768] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 105-106; Süyûtî, *el-İtkân,* 143-153 ("Kur'ân'ın sûre, âyet, kelime ve harflerinin sayısı" başlığı).
[769] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 106.
[770] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 105-106. Ayrıca bkz. Hasan Keskin, "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, (2009): 49-67.
[771] Dânî, *el-Beyân,* 73-82; ayrıca bkz. Abdurrezzaak Ali İbrahim Musa, *Mürşidü'l-Hullân ilâ Ma'rifeti Addi âyi'l-Kur'ân*, 1. bs. (Beyrût, el-Mektebetu'l-Asriyye, 1989); Abdulfettah b. Abdulğanî el-Kâdî, *el-Ferâidu'l-Hisân fi Addi Âyi'l-Kur'ân*, 1. bs. (Medine, Mektebetu'd-Dâr, 1983).

Kur'ân'ı doğru anlamak için Kur'ân lafızları, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde ele alınmalıdır. Nasıl ki bir bedenin organları birbiriyle bağlantılı ise Kur'ân'da sûreler, âyetler, lafızlar, harfler, hatta harekeler bile birbiriyle bağlantılıdır. Kur'ân'ın dili ve lafızları hiçbir Kur'ân konusundan ayrı tutulamaz; bunlar, Kur'ân'ın ayrılmayan bir parçasıdır. Elmalılı M. Hamdi Yazır bu konuyu şöyle ifade etmektedir: "Bizim sözlerimizde kelimeler, mânâların geçici bir kisvesidir. Mânâlar ve kelimeler arasındaki ilgi, bir vücudun elbisesi ile ilgisi gibidir. Bundan dolayı birbirinden ayrılması mümkündür ve çoğunlukla o vücudu daha güzel veya daha denk bir elbise ile donatmak mümkün olur. Birçok defa yapmacık süslerle biz bu vücudun yaratılıştan var olan güzelliğini bozabiliriz. Allah'ın sözünde ise kelimeler mânâ üzerinde bir güzelin yüzünün gül renkli teni gibi maksadın yapısal dokusuyla da, rûhu ile de ezelî bir ilgi ile bağlantılıdır. Daha doğrusu bunda (Allah'ın sözlerinde) vücud ile rûhun birlikte görünen özel bir karışımı ve örgüsü vardır."[772] Yani insanların sözlerindeki lafız ve mânâ ilişkisi, elbise ve beden arasındaki ilişkiye benzemektedir. Elbise bedenin ayrılmaz parçası değildir. Hâlbuki Kur'ân'ın mânâsı ile lafızları arasındaki ilişki ise beden ile deri arasındaki ilişki mesabesindedir ve bunlar birbirinden asla ayrılmaz.

İnsan, lafızlarla iletişim kurmaktadır. Cürcânî'ye göre lafızlar, mânâları ihtiva eden kalıplardır, mânâlara hizmet etmektedir ve nazımda mânâya tabidir.[773] Kur'ân'ın Arapçayla indirilmiş olması, Yüce Allah'ın insanlara Arapların konuştuğu Arap diliyle hitap ettiğini göstermektedir. İnsanlar, Arapça sayesinde Kur'ân'ı doğrudan anlamaktadırlar. Yüce Allah'ın buyrukları, vahiy meleği Hz. Cebrâil ve Hz. Peygamber vasıtasıyla Arapça olarak tebliğ edilmiştir. Kur'ân lafızlarının mânâları çoktur, îcâz (cevâmiu'l-kelim) özelliğine sahiptir. Sözlükte îcâz, sözü kısaltmak, kısa tutmak, vecîz söz[774] anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise maksadı,

---

[772] Elmalılı, *Hak Dini,* 1: 34-35 (ayrıca bkz. Elmalılı Harndi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* Eser Neşriyat, 1: 13-14).

[773] Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz,* 99-100.

[774] İbn Manzûr, "Veceze", *Lisân*, 5: 427; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, 139; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît,* thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî, 8. bs. (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 2005), 528; M. Yekta Saraç, "İcâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 392-393.

alışılmış ifadeden daha azı ile karşılamayı, çok az sözcükle özlü bir şekilde anlatmayı ifade etmektedir.[775] Îcâz, Kur'ân'ın en önemli özelliklerinden biridir.

Kur'ân'ı anlamaya yönelik yapılan lafız merkezli faaliyetler, Kur'ân'da geçen bir lafzın hangi mânâya geldiği hakkında murad-ı ilâhiyi tespit etmeye çalışırken mânâya tesir eden lafzın bünyesi dışındaki faktörlere dikkat etmektedir. Ayrıca Kur'ân lafızlarının mânâları sadece Arapçanın delaletiyle sınırlı olmadığı için, yalnız lafza ve lügata bakarak tespit edilemez. Molla Fenarî bu hususta şunları söylemektedir: "Dil ilimlerini tefsir ilminden ayıran husus temelde, bu ilimde mutlak olarak lafızların delaletinin değil, Yüce Allah'ın muradı olan lafızların delaletinin söz konusu edilmesidir."[776] Molla Fenarî, Taftazanî'nin, "murada delalet etmesi bakımından kelâmullahtaki lafızların hallerini araştıran ilimdir" şeklindeki tefsir ilminin tanımına da karşı çıkmaktadır. Molla Fenarî, lafızların hallerini incelemenin daima mânâyı tespitte yeterli olamayacağını, kıraat ilminin tefsir ilminden bir cüz olduğunu, lakin imâle, medd, kasr, itâle gibi konuların ise lafzî araştırma oldukları halde kastedilen mânânın keşfinde doğrudan etkili olamayacağını ifade etmektedir.[777]

Kur'ân lafızları ele alınırken hitap eden Allah, hitap edilen insan, verilen mesaj, hitap şekli ve vasıtaları bir bütün halinde dikkate alınmadan Kur'ân'ı doğru anlamak mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan Mushafları yüksekte tutup hürmet göstermek ve süslü mahfazalarda bulundurmak gibi davranışlar[778] da bir bakıma mazruftan dolayı zarfa değer vermek anlamına gelir ki bu, ancak Müslümanların Kur'ân'a karşı gösterdikleri saygı ile açıklanabilir.

---

[775] Bkz. Rümmânî Ebû'l-Hasen Alî b. Îsâ v.dğr., *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân* (Selâs Resâil fi Î'câzi'l-Kur'ân -fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'n-Nakdi'l-Edebî-), thk. Muhammed Halafallah Ahmed vd., 3. bs. (Mısır: Dârü'l-Maârif, ty.), 80; Abdurrâhman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabiyye Üsüsühâ ve Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ*, 1. bs. (Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1996), 2: 26; Ömer Kara, "Belâğat İlminde İki İfade Biçimi: İtnâb ve Îcâz-2, -Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2002): 249-298.

[776] Molla Fenarî, *Aynu'l-A'yân*, 5; Kafiyeci, *et-Teysîr*, 44; Necmettin Gökkır, "Tefsir Usûlünde "Lafız-Mânâ" İlişkisinın Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi", *Tarihten Günümüze Tefsir İlimleri ve Tefsir Usûlü İlim Yayma Vakfi Kur'ân ve Tefsir Akademisi* (2009): 333-343.

[777] Molla Fenari, *Aynu'l-A'yân*, 4; ayrıca bkz. Gökkır, "Tefsır Usulünde", 333-343.

[778] Zerkeşi, *el-Burhân,* 2: 107; Süyuti, *el-İtkân*, 222-223.

2. BÖLÜM

KURTUBÎ'YE GÖRE GARÎBU'L-KUR'ÂN

2.1. KURTUBÎ'NİN KUR'ÂN LAFIZLARINA YAKLAŞIMI

Kur'ân, Arap belâğatının îcâz, ıtnâb, mecâz, teşbîh, istiâre, kinâye gibi edebî sanatlarını kapsamaktadır. Kur'ân, Hayatın her cephesini kuşatıp sosyal, ekonomi, siyaset, hukuk, ahlâk gibi çeşitli konuları ele almaktadır. Bu açıdan bütün sahabenin tamamen Kur'ân'ı anlamamaları ve ondan bilmediklerini Hz. Peygamber'e sorup öğrenmeleri doğaldır. Kur'ân'da, Müslümanların ve Müslüman olmayanların Hz. Peygamber'e sorular sordukları bilinmektedir.[779] Hz. Peygamber'in bütün sorulara cevap vermediği ve her âyeti açıklamadığı da görülmektedir. Muhakkak Hz. Peygamber bir görevli idi. Yüce Allah'ın ona müsaade ettiği ölçüde izahta bulunuyordu. Yüce Allah ona bildirmediği için, rûhun ne olduğu,[780] kıyametin ne zaman kopacağı[781] gibi konularda herhangi bir açıklamada bulunmuyordu. Ayrıca İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber, bildiklerimiz haricinde ona söz isnad etmekten kaçınmamızı, ona kasıtlı olarak yalan isnad edenin ve Kur'ân'ı kendi hevâsına göre yorumlayan kimsenin cehennemdeki yerine hazırlanmasını buyurmaktadır.[782] Kurtubî, bu hadisin iki şekilde açıklandığını söylemektedir: "Birinci açıklamaya göre kim, Kur'ân'ın müşkil lafızlarıyla ilgili olarak sahabe ve tabiînden olan müfessirlerin görüşlerinden olduğu belli olmayan söz söylerse, o kimse kendini Yüce Allah'ın gazabına maruz bırakmış olur. İkinci açıklamaya göre ise -ki bu açıklama daha sağlam, mânâ itibarıyla daha doğrudur- herhangi bir kimse Kur'ân hakkında doğru olanı bildiği halde kasıtlı olarak başka bir söz söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın, anlamına gelir. Hadiste geçen hazırlansın lafzının mânâsı, orada konaklasın demektir."[783]

Kurtubî, bazı âlimlerin, Allah'a, Hz. Peygamber'e ve (Müslüman olan) ulu'l-emre itaat etmeyi, herhangi bir konu hakkında anlaşmazlığa düşülürse onu, Allah'a ve Resulü'ne arzetmeyi emreden âyeti[784] delil getirerek tefsirin, konuyla ilgili

[779] Bkz. el-Bakara 2/189, 215, 217, 219, 222; el-Mâide 5/4; el-Enfâl 8/1; en-Nâziât 79/42.
[780] el- İsrâ' 17/85.
[781] el-A'râf 7/187.
[782] Tirmizî, "Tefsirü'l-Kur'ân", 1.
[783] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 57.
[784] en-Nisâ' 4/59.

rivâyetleri dinlemiş olmaya bağlı bulunduğu görüşünde olduklarını belirtmektedir. Kurtubî, bu görüşü yanlış ve tutarsız bulmaktadır. Buna gerekçe olarak Kurtubî, Kur'ân'ın açıklanmasının yasaklanmasındaki maksadın, ya sadece nakil yoluyla gelen ve işitilerek alınan rivayetlerle yetinmekten ya hüküm çıkarmayı bırakmaktan ya da başka birşeyi kastetmekten olabileceğini ifade etmektedir. Böylece Kurtubî, kişinin Kur'ân hakkında ancak duyduğu rivâyetlere istinaden konuşmasının kastedildiği iddiasının yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca sahabilerin Kur'ân'ı okuduklarını, onun tefsiri hakkında farklı görüşler beyan ettiklerini ve bütün söylediklerini Hz. Peygamber'den işitmiş olamayacaklarını belirtmektedir. Kurtubî, Hz. Peygamber'in İbn Abbâs hakkında "Allah'ım, onu dinde fakih kıl ve ona te'vil ilmini öğret",[785] "Allah'ım, ona hikmeti ve Kitab'ın te'vilini öğret"[786] diye duâda bulunduğunu zikrettikten sonra şunu ifade etmektedir: "Eğer te'vil Tenzîl (Kur'ân) gibi işitilerek nakledilmesi icabeden birşey olsaydı, İbn Abbâs'a böyle hususî bir duâda bulunmuş olmanın ne faydası olurdu? Bu, gayet açıktır, onun anlaşılmayacak hiçbir tarafı yoktur."[787] Kurtubî, bir kimsenin kendi görüşüne göre Kur'ân'ı yorumlamasının yasaklanmış olmasını, şu iki sebepten biriyle olabileceğini de söylemektedir:

Birinci sebep: Herhangi bir konuda bir görüş sahibi olur, tabiatı ve hevâsı o görüşe meyleder, sonra kalkıp Kur'ân'ı, kendi keyfine, görüş ve hevâsına göre izah eder ve kasdettiğinin doğruluğuna delil getirmeye uğraşır. Eğer böyle bir görüşe veya hevâya sahip olmasaydı, Kur'ân'dan böyle bir anlam çıkarması söz konusu olmayacaktı.[788] Kurtubî, böyle bir açıklamanın yapılmasını şu üç şekilden biriyle olabileceğini ifade etmektedir:

1. Şahsî görüşüne dayanarak yapılan bu keyfî açıklama bazen, Kur'ân'ın bazı âyetlerini, sahip olduğu bid'at, görüş ve kanaatinin doğruluğuna delil getiren kişinin yaptığı gibi bilerek yapılır. Hâlbuki o kişi, âyetin bunu kastedetmediğini bilmektedir. Ancak onun böyle bir açıklamada bulunmasındaki gayesi, muhalif tezi savunan kişiye, iddiasının doğru olduğunu telkin etmektir.

2. Bu keyfî açıklama bazen bilmeden yapılır: Bu da âyetin, o anlamı ifade

[785] Buhârî, "Vüdû", 10; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 138.
[786] İbn Mâce, "Sünnet", 11.
[787] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 58.
[788] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 58.

etme ihtimali söz konusu olduğundan dolayı kasdettiğine uygun gördüğü mânâya meyledip kendi görüş ve hevâsından başka bir delil olmadan o anlamı tercih ederek Kur'ân'ı şahsî görüşüyle yorumlaması şeklinde tezahür eder. Böylece o kişi, sahip olduğu şahsî görüşünü o açıklama şeklidir diye sunmuş olur. Eğer o kişi bu görüşte olmasaydı, bu yorumlama onda ağırlık kazanmayacaktı.

3. Bazen de bu keyfî açıklama, o kişi sağlam ve doğru bir gayenin sahibi olarak Kur'ân'dan maksadına uygun bir delil araştırması ve o âyetle kendisinin kastetmek istediğinin söylenmediğini bildiği halde delil getirmesi şeklinde ortaya çıkar. Katılaşmış kalbe karşı bir mücahededе bulunmaya çağıran kişinin kalkıp Yüce Allah "Fir'avn'a git, çünkü o, hakikaten azdı" (Tâhâ 20/24) diyerek kalbine işarette bulunup âyette geçen Fir'avn lafzıyla böyle bir kalbin kastedildiğini hissettirmesi buna bir örnek teşkil edebilir. Bu izah tarzı, bazı vaizler tarafından doğru maksatlar için kullanılmaktadır ancak böyle birşeyin yapılması yasaktır. Çünkü bu şekildeki bir anlatım, lügatta bir kıyas olup caiz değildir. Bazen Batınîler, bozuk maksatları için bu çeşit açıklamaları yapmaktadırlar. Onların bundaki amaçları ise, insanları aldatarak kendi batıl mezheplerine çekmek, Kur'ân'ı kesinlikle kastedilmediklerini bildikleri birtakım anlamlara yorumlayıp insanları kendi görüş ve mezheplerinin esiri durumuna getirmektir. İşte bütün bunlar, nehyedilen (şahsî görüşe dayanarak) Kur'ân'ı tefsir etme şekillerinden biridir.

İkinci sebep: Kişinin, Kur'ân'ın garip lafızlarıyla ilgili nakledilen rivayetleri tespit etmemesi, Kur'ân'daki müphem ve mübdel lafızlara bakmaması, Kur'ân'daki ihtisâr, hazf, izmâr, takdim, te'hîr vb. konuları dikkate almaması, sadece Arapçanın zâhirî kurallarına bakarak Kur'ân'ın tefsirini yapmaya çalışması ve gereken titizliği göstermemesi şeklinde kendini gösterir. O kişi, tefsirin zâhirini hakkıyla öğrenmeden sadece Arapçayı anlayarak mânâları çıkarmaya çalışır. Böyle bir kişinin hataları çok olur. Böylece o kişi, kendi görüşüne dayanarak Kur'ân'ı açıklayanlar grubuna girer. Bu noktada hatalardan korunmak için, yorumun zâhirinde nakil ve semâ' önemlidir. O kişi tarafından nakil ve semâın gereği yerine getirildikten sonra anlama ve istinbât sahası, o kişiye açılabilir. Fakat semâ yoluyla anlaşılabilecek garîb lafızlar çoktur. Dolayısıyla zâhir, sağlamlaştırıldıktan sonra derin anlamların anlaşılması beklenebilir. Mesela, "وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا" "Ve Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular" (el-İsrâ'

17/59) âyeti, "Biz onlara göz göre göre bir mucize verdik fakat onlar, bu mucizeyi (dişi deveyi) öldürmekle kendilerine zulmettiler" anlamına gelmektedir. Arapçanın sadece görünen tarafına bakan kişi, bu ifadeyle dişi devenin gözleri gören bir deve olduğunu zanneder, kavmin ne şekilde zulüm yaptıklarını anlamaz. Oysaki bu güruh, hem kendilerine hem başkalarına zulmetmiş idiler. Görüldüğü gibi bu âyette, hazf ve izmâr vardır. Kur'ân'da bunun pek çok misali mevcuttur. Belirtilen bu iki şeklin hâricindeki açıklamalar, şahsî görüşe dayanarak yapılan tefsirlerin yasaklanması kapsamına girmez.[789]

Selef-i salihinden ileri gelen bazıları, Kur'ân'ın yorumunu büyük bir mesele kabul ettiklerini, bu mevzuda bilgili ve oldukça seviyeli olmalarına rağmen ihtiyatla tefsir yapmaktan kaçındıklarını görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle selefin ileri gelen birçok âlimi, Kur'ân'ın müşkil kavramlarını açıklamaktan sakınmışlar, yapacakları yorumların murad-ı ilâhiye uygun olmayacağını düşünerek bu konuda konuşmaktan çekinmişlerdir. Ayrıca onlardan bir kısmı, tefsirde bir önder görülüp izlediği yolun esas alınarak takip edilmekten endişe duyduğu, sonradan gelen birinin Kur'ân'ı açıklamada kendisine uyulan imamın seleften filan önder kişi olduğunu demesinden korktuğu belirtilmektedir.[790]

Bu hususta selefin önde gelenlerin çoğu, Kur'ân'ı açıklamaktan çekinmez, Müslümanlara şefkatlı ve merhametli davranır. Hz. Ali, İbn Abbas, Mücâhid, Said b. Cübeyr gibi şahsiyetler bunların arasındadır. Ayrıca tefsirle ilgili olarak İbn Abbâs'tan kaydedilen bilgilerin Hz. Ali'den gelen bigilerden daha çok olduğu görülmektedir. Bununla beraber İbn Abbâs, Kur'ân yorumu hakkında ne öğrendiyse, Hz. Ali'den öğrendiğini belirtmektedir. Hz. Ali, İbn Abbâs'ın Kur'ân izahını över ve ondan tefsiri öğrenmeye teşvik ederdi. İbn Mes'ûd da İbn Abbâs'ı, Kur'ân'ın en güzel tercümanı olarak nitelendirirdi. Hz. Ali, İbn Abbâs'ın, sanki incecik bir perdenin arkasından gayba baktığını ifade etmektedir.[791] Dolayısıyla sahabilerin Kur'ân'ın indirilişine şahit olmaları, ayrıca Kur'ân'ın onların dilleriyle indirilmiş olması gibi sebeplerle onlardan gelen her rivayet, çok önemli ve önceliklidir.[792] Hz.

[789] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 59; ayrıca bkz. Kummî, *Tefsir Ğarâibi'l-Kur'ân,* 1: 60-61.
[790] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 60; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 23; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân,* 3: 540-541; 22: 87; Zerkeşî, 1: 399; Süyûtî, *el-İtkân,* 239-240.
[791] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 60; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 23; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 101.
[792] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 6; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar,* 1: 23.

Peygamber, bazı sahabiler hakkında şöyle buyurmaktadır: "Ümmetime karşı en merhametli olan kişi Ebû Bekr'dir. Ümmetimin Allah'ın dininde en kuvvetli olanları Ömer'dir. Aralarında en içten hayâ duyanları Osman'dır. En güzel hüküm vereni Ali'dir. Miras hukukunu en iyi bilenleri Zeyd'dir. Azîz ve Celîl olan Allah'ın Kitabı'nı en güzel okuyup bilenleri Ubeyy b. Ka'b'tır. Helâl ve harâmı en iyi bilenleri Muâz b. Cebel'dir. Bu ümmetin emini Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır.[793] Ebû Hureyre ilim dolu bir kaptır. Selmân ise dipsiz bir ilim denizidir. Ebû Zer'den daha doğru sözlüsünü ise ne semâ gölgelendirmiş ne de yer sırtında taşımıştır."[794]

Hz. Peygamber bir hadisinde, Kur'ân yorumu ilmini sonraki her dönemde gelecek nesillerin arasından adil olan kişilerin yükleneceklerini, bu adil kişilerin, aşırı gidenlerin çarpıtmasnı, sahtekârların hırsızlığını, bilgisizlerin te'vilini yok edeceklerini buyurmaktadır. Bu hadis, âlimlerin, dinin bayrakları ve Müslümanların önderleri olduklarını, Kur'ân'ı her türlü saldırıya karşı koruyup savunduklarını, beyinsizlerin izahlarını reddettiklerini, dînî konularda onlara başvurup onların söylediklerini esas alması gerektiğini göstermektedir.[795]

2.2. KURTUBÎ'NİN GARÎBU'L-KUR'ÂN'I DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ

Kur'ân'ı tefsir etmenin öncelikli yolu, Kur'ân'ı Kur'ân'la açıklamaktır. Hz. Peygamber'in, bu metodu uyguladığı bilinmektedir. Kur'ân'da anlaşılması güç ve kapalı kavramların asıl mânâlarını anlamak için müfessirler, önce Kur'ân'a müracaat etmektedirler. Kur'ân'da ilgili beyana muttali olamadıklarında, Hadis'e ve sahabenin görüşlerine başvurmaktadırlar. Müfessirler, tabiînin izahlarına da değer vermektedirler. Ayrıca Kur'ân'ın Arapçayla indirilmiş olması sebebiyle Kur'ân'ın nüzulü sırasında kullanılan Arapçayı dikkate alarak bunu Kur'ân'ın tefsiri için gerekli görmektedirler. Garîbu'l-Kur'ân'ı açıklarken Kurtubî'nin bu çerçeveye uyduğu söylenebilir. Yüce Allah şöyle buyurmektadır:

"وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰناً اَعْجَمِياً لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهٗ ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا هُدًى وَشِفَاۤءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى اُولٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ."

[793] Tirmizî, "Menâkıb", 33; İbn Mâce, "Fadâili Ashâbi Resûlillâh", 11/154.
[794] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 62.
[795] Bkz. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdi'l-Berr en-Nemrî el-Endelusî İbn Abdi'1-Berr, *et-Temhîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd., (Dârü'l-Beyân el-Arabî, 1967), 1: 59-60; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 63.

“Eğer biz onu başka dilde bir Kur’ân yapsaydık onlar mutlaka, ‘onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? ‘(أَعْجَمِيٌّ A’cemî) Başka dilde’ bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?’ derlerdi. De ki: ‘O, inananlar için bir hidayet ve şifadır. İnanmayanların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur’ân onlara kapalı ve anlaşılmaz gelir. (Sanki) onlara uzak bir yerden sesleniliyor (da anlamıyorlar).” (Fussilet 41/44).

Kurtubî, Kur’ân’da Arap dili dışında herhangi bir lafzın olup olmadığı ile ilgili olarak bu âyetin tefsirinde şu üç husus üzerinde durmaktadır:

1. Kur’ân, Arap diliyle mucizedir. O, Arapça olmayan bir dilde indirilseydi, muhakkak ki onlar biz Arabız, Arapça olmayan dili anlamıyoruz diyeceklerdi. Böylece Yüce Allah, Kur’ân’ın mucize oluşunun ortaya çıkması için onu Arapların diliyle indirdiğini bu âyetle bildirmektedir. Araplar, nazım ve nesir bakımından söz söyleme türlerini insanlar arasında en iyi bilen kimseler oldukları halde Kur’ân’a karşı çıkıp onun benzerini getirmekten âciz kaldıklarına göre bu, Kur’ân’ın Yüce Allah tarafından gönderilmiş olduğunun en açık delillerinden biridir.

2. Kurtubî, birinci hususstaki izaha istinaden Kur’ân’ın Arapça olduğunu, Arap diliyle indirildiğini, Arapça dışındaki bir dille gönderilmediğini belirttikten sonra Kur’ân’ın başka bir dile tercüme edilmesi halinde buna Kur’ân denilmeyeceğini ifade etmektedir.

3. Kurtubî, Arap olan Hz. Peygamber’e Arapça olmayan bir Kur’ân ve Kur’ân’da Arapça dışında kelimeler olmadığını söylemektedir. Kurtubî, bu âyette geçen “el-Acemî” (ٱلْعَجَمِي) lafzının, ister fasih olsun ister fasih olmasın, “Araplardan olmayan kimse”, “el-A’cemî” (ٱلْأَعْجَمِي) lafzının, Araplardan olsun veya olmasın, “fasih konuşamayan kimse” anlamına geldiğini belirtmektedir. Kurtubî’ye göre “A’cemî” kelimesi, fasihin zıttı olup “ifadeleri açık-seçik olmayan” anlamına gelmektedir. Mesela, konuşmayan hayvana, “A’cem” (أَعْجَم) denilmektedir. “ صَلَاةُ النَّهَارِ عَجْمَاءُ” “Gündüz namazı acmâ”dır ifadesi de buradan gelmektedir. Yani gündüz namazında açıktan Kur’ân okunmaz. Dolayısıyla “A’cem” (أَعْجَم) lafzından yapılan ism-i mensûb, “Acem” (عَجَم) lafzına göre daha pekiştirmeli olmaktadır. Çünkü Araplardan olmayan “Acemî” bir şahıs, Arapçayı fasih konuşabilir. Arap olan bir kimse de fasih olmayabilir. Bu sebeple “A’cemî” şeklindeki nisbet, daha vurgulu bir

ifade olmaktadır. Dolayısıyla âyet "Arapça olmayan bir Kur'ân, Arap olan bir peygambere mi indiriliyor?" mânâsına gelmektedir. Bu soru, inkârî bir sorudur.[796]

Ayrıca Kurtubî, Said b. Cübeyr'den gelen bir rivayette, Kureyş'in "Kur'ân hem Arapça hem Arap olmayanların dili ile indirilseydi olmaz mıydı? Bu durumda Kur'ân'ın âyetlerinin bir kısmı Arapça, bir kısmı Arapça dışındaki bir dilden olurdu" dediklerini, bunun üzerine bu âyetin nazil olduğunu söylemektedir. Burada Kurtubî, Said b. Cübeyr'in şu ifadesine yer vermektedir: "Kur'ân'da çeşitli dillerden kelimeler indirilmiştir. Bunlardan birisi 'Siccîl' (سِجِّيل) lafzıdır. Bu kavram Farsçadır ve aslı 'Seng-kîl' (سَنْگِيل) olup 'çamur ve taş' anlamına gelmektedir.[797] 'Firdevs' (فِرْدَوْس) ve 'Kıstas' (قِسْطَاس) lafızları da Rûmcadır."[798] Ancak Kurtubî, bu tür kelimeleri Arapça kelimeler olarak değerlendirmektedir.

Kurtubî, "Şüphesiz bu Kur'an, sana ve kavmine bir öğüt ve bir şereftir, ondan hesaba çekileceksiniz" (ez-Zuhruf 43/44) buyruğunu yorumlarken Kur'ân'ın hem Hz. Peygamber hem kavmi olan Kureyş için bir şeref olduğunu ifade etmektedir. Zira Kur'ân'ın, onların diliyle onlardan birisi üzerine indirildiğini, Yüce Allah'ın, "Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır" (el-Enbiyâ' 21/10) buyruğunun buna benzediğini söylemektedir. Kurtubî, Kur'ân'ın Kureyşin diliyle vahyedildiğini, ilk olarak onlara seslendiğini, onun için Kur'ân'a inananların onların dilini öğrenmeyi gerekli görüp onlara muhtaç olduklarını belirtmektedir. Çünkü başka dilleri konuşan kimselerin, içinde emir ve nehyin açıklandığı Kur'ân'ın bütün haberlerinin mânâsını kavrayabilmeleri için, Kureyşin dilini öğrenmeye ihtiyaç duyduklarını, böylece Kureyşlilerin, diğer dilleri konuşanlara nazaran daha şerefli kılındıklarını ve Kureyş diline Arapça denildiğini

---

[796] Kurtubî, *el-Câmi'*, 18: 429-430; ayrıca bkz. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 283; Enbârî, *ez-Zâhir*, 2: 61; Cevherî, *es-Sihâh*, 5: 1980-1981. İnkârî sorudan kasıt şudur: Kur'ân ancak Arapçadır, Arap olan Hz. Peygamber'e indirilmiştir.

[797] Ayrıca Taberî (*Câmiu'l-beyân*, 1: 14-15), İbn Manzûr, ("Secele", *Lisân*, 11: 327) vd. bu açıklamayı yapmaktadır.

[798] Kurtubî, *el-Câmi'*, 18: 430. Kurtubî'nin burada getirdiği örnek lafızlardan hareketle Efe, *Kurtubî'nin Kur'ân İlimleri'ne Yaklaşımı* adlı doktora çalışmasında (s. 111'de) "Kurtubî'nin, mukaddimedeki sadece nakil tarzındaki bu tartışmalardan hangi görüşte olduğunu anlayabilmek çok mümkün değildir" söylemektedir. Fakat Kurtubî Tefsiri'nin mukaddimesi tahlil edilirse, hatta Tefsiri'nin bazı yerlerine, (mesela, 8: 111; 18: 429-430; 21: 326 sayfalarına) bakılırsa onun, Kur'ân'da Arapça dışında herhangi bir dile ait kelimenin yer almadığını ifade ettiği görülmektedir. Kanaatimizce Kurtubî'nin, bazen ilgili yerlerde "Arapça dışında herhangi bir dile ait kelimenin yer almadığı" açıklamasını yapmamış olması, yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermektedir.

ifade etmektedir.[799] Ayrıca Kurtubî, Kur'ân'ın, Kureyşten olsun başkalarından olsun, Kur'ân'a gereğince uyup ona göre amel edenler için bir şeref kaynağı olduğunu söylemektedir. Bu açıklamanın ardında Kurtubî, İbn Abbâs'tan Hz. Peygamber'in bir seriyyeden veya bir gazadan döndüğünde, Hz. Fatıma'yı çağırıp ona, "Ey Fatıma! Nefsini Allah'tan satın almaya bak! Çünkü Allah'tan gelecek olana karşı benim sana hiçbir faydam olmaz"[800] dediğini nakletmektedir.[801]

Kur'ân'ın, kendi kendini açıkladığı, Hz. Peygamber'in de onu, sözleri ve uygulamaları ile beyan ettiği bilinmektedir. Kur'ân'ın Tevrât,[802] Zebûr,[803] İncîl[804] ve indirilmiş sahifelerden[805] bahsetmesi, bu kitap ve sahifelerden yararlanmayı göstermektedir. Kur'ân'ın, fıtrat üzerinde durması ve buna vurgu yapması,[806] Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında fıtratın önemine işaret etmektedir. Kur'ân'ın Arap lisânıyla gönderilmiş olması[807] da Kur'ân'ı anlamada Arapçayı öğrenmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'ın hangi anlama geldiği noktasında, mümkün olduğu kadar âyet ve hadislerden, sahabenin sözlerinden, tabiînin görüşlerinden, önceki âlimlerin açıklamalarından ve şiirlerden istifade etmektedir.[808]

2.3. KURTUBÎ'NİN ELE ALDIĞI GARÎBU'L-KUR'ÂN GÖRÜŞLERİ

Kurtubî'nin beyanına göre özel isimlerin dışında Kur'ân'da Arapça olmayan lafızların olup olmadığı ile ilgili olarak farklı görüşler vardır.[809] Burada müfessirler tarafından hangi kelimenin Garîbu'l-Kur'ân kapsamında değerlendirildiği hakkında ileri sürülen gerekçelerin önemli rol oynadığı söylenebilir. Kurtubî'nin üzerinde durduğu bu görüşleri beş kısma ayırmak mümkündür: 1. Kur'ân'da, Arap olmayan

---

[799] Kurtubî, *el-Câmi'*, 19: 51-52.
[800] Bkz. Buhârî, "Vesâyâ", 11; Müslim, "Îman", 348; Kurtubî, *el-Câmi'*, 19: 53.
[801] Kurtubî, *el-Câmi'*, 19: 53.
[802] Bkz. Âli İmrân 3/3, 48, 50, 65, 93; el-Mâide 5/43, 44, 46, 66, 68, 110; el-A'râf 7/157; et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/29; es-Saf 61/6; el-Cuma 62/5.
[803] Bkz. en-Nisâ 4/163; el-İsrâ' 17/55.
[804] Bkz. Âli İmrân 3/3, 48, 65; el-Mâide 5/46, 47, 66, 68, 110; el-A'râf 7/157; et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/29; el-Hadîd 57/27.
[805] Bkz. en-Necm 53/36; el-A'lâ 78/19.
[806] Bkz. er-Rûm 30/30.
[807] Bkz. Yûsuf 12/2; er-Ra'd 23/37; en-Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; eş-Şüarâ' 26/195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3, 44; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3; el-Ahkâf 46/12.
[808] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 6: 21-23; 12: 257-258; 22: 514-518.
[809] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110; ayrıca bkz. Cevâlîkî, *el-Muarreb*, 6; Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrezâk Afîfî, 1. Baskı, (Riyad, Dârü's-Sumey'î, 2003), 1: 73-74.

toplumların özel isimleri dışında Arapçadan başka herhangi bir dile ait bir kelime yoktur.[810] 2. Kur'ân'da, az da olsa Arapçadan başka dillere ait lafızlar vardır.[811] 3. Kur'ân'da, başka dillerden Arapçaya geçip muarreb olan (Arapçalaşmış veya Arapçalaştırılmış) lafızlar mevcuttur.[812] 4. Zikredilen bu üç görüşü birlikte mütalaa eden görüş.[813] 5. Kur'ân'da farklı diller tarafından müşterek olarak kullanılan bazı kelimeler söz konusudur.[814] Zikredilen bu görüşler şöyle ele alınabilir:

2.3.1. "Kur'ân Lafızları Sadece Arapçadır" Görüşü

Bazı âlimler, Kur'ân'da Arap dili dışında lafız bulunmadığını, Kur'ân'ın Arapça olduğunu ifade etmektedirler. Bu görüşteki âlimler, şu âyetleri delil getirmektedirler: "Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik." (Yûsuf 12/2). "Andolsun ki biz onların, 'Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır (fasih değildir). Bu Kur'ân ise gayet açık bir Arapçadır." (Nahl 16/103). "Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrâîl) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir." (eş-Şuarâ' 26/192-195). "Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır." (Fussilet 41/3). "Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı da vardı. Bu ise, onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır." (Ahkâf 46/12).

Kurtubî; Kadı Ebû Bekr b. et-Tayyib, Taberî ve başkalarının, Kur'ân'da Arapça olmayan lafızların yer almadığı görüşünde olduklarını söylemektedir. Bu âlimlere göre Kur'ân, apaçık Arapçadır. Süyûtî de Şâfiî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ ve İbn Fâris'in, Kur'ân'da Arapça olmayan lafızların bulunmadığı görüşünde olduklarını belirtmektedir.[815] Kurtubî, Şâfiî'nin, Kur'ân'da muarreb lafızların bulunduğunu söyleyenlere karşı çıktığını, Ebû Ubeyde'nin de

---

[810] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110.
[811] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110-111; ayrıca Süyûtî de bu görüşü ifade etmektedir (*el-Müzhir*, 1: 266).
[812] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 111; ayrıca İbn Atiyye (*el-Muharrar*, 1: 42-43), Süyutî (*el-Müzhir*, 1: 268) ve Altuncî (*el-Mu'cemü'l-Mufassal*, 15-16) de bu görüşü dile getirmektedirler.
[813] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110; ayrıca İbn Atiyye (*el-Muharrar*, 1: 42) ve Zerkeşî (*el-Burhân*, 1: 382-383) gibi âlimler de bu görüşü ifade etmektedirler.
[814] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110; ayrıca Taberî (*Câmiu'l-Beyân*, 1: 15-16), Zerkeşî, (*el-Burhân*, 1: 289-290), Süyutî, (*el-Müzhir*, 1: 266; Dürre, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8: 239) gibi âlimler de eserlerinde bu görüşü belirtmektedirler.
[815] Süyûtî, *el-İtkân*, 288; Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 57-59; ayrıca bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 383.

Kur'ân'da Arapçadan başka lafızlar vardır diyenlerin büyük söz söylediklerini ifade etmektedir. Kurtubî, Kuşeyrî'nin "Kur'ân'da Arap dilinde olmayan bir tabir yoktur" sözüne de yer vermektedir.[816] Abdulhamid (Hamîdüddin) el-Ferâhî (ö. 1349/1930) de Kur'ân'da Arap dili dışında lafız bulunmadığı görüşündedir.[817]

Bu konuda Şâfiî şunları söylemektedir: "Diller, insanların birbirlerini anlayamayacakları şekilde farklı olduğundan, bazılarının bazılarına tabi olması ve tabi olunan dilin tabi olan dile üstün olması gerekir. İnsanların, konuştukları dil bakımından en üstün olanı, elbette dili Hz. Peygamber'in dili olan kimsedir. Hz. Peygamber'in dilini konuşan kimselerin, başka dilleri konuşan kimselere bir harfte bile tabi olmaları caiz değildir. Hz. Peygamber'den önceki din mensuplarının, Hz. Peygamder'in tebliğ ettiği dine tabi olması gerektiği gibi, her dilin Hz. Peygamber'in diline, yani Arapçaya tabi olması gerekir."[818] Şâfiî, bu açıklamayı yaptıktan sonra Kur'ân'ın Arap diliyle indirildiğini bildiren âyetleri zikretmekte ve Kur'ân'da Arapça olmayan herhangi bir lafzın olmadığını söylemektedir. Bunun yanı sıra Şâfiî, yabancı dillerden geldiği öne sürülen lafızların, Kur'ân'daki kelimelerle sadece benzerlikten başka bir alakasının olmadığını belirtmektedir.[819] Bu ifadesinde Şâfiî, Kur'ân'ın indirildiği Arap dilinin Kur'ân'ın bir rüknü, ondan ayrılmayan bir parçası ve Kur'ân'ın bir özelliği olması sebebiyle Arapçaya öncelik ve üstünlük atfetmiş ve diğer dillerin ona tabi olması gerektiğini kastetmiş olabilir.

Şâtıbî (ö. 790/1388) de Kur'ân'da yabancı lafızların olup olmadığı hakkında şunları ifade etmektedir: "Araplar bu lafızları kullanıp, mânâlarını anlıyorlarsa, böyle bir şeyi mesele edinmenin anlamı yoktur. Zira Araplar, böyle bir lafızla konuşup onu kullanarak kendilerine mal etmişlerse, artık o lafız kendi dillerinden olmuştur. Dikkat edilecek olursa Araplar kullandıkları yabancı lafzı, ondan aldıkları asıl dildeki telaffuzu üzere bırakmazlar. Bu durumda lafız artık Arapçaya ait olmuştur. Arap diline dâhil olan yabancı lafızların harfleri, mahreç ve sıfatları bakımından -ki bu tür lafızlar çok azdır- Arapça harflere benziyorsa, başka bir tabirle, Arapça veznine uyuyorsa olduğu gibi, uymuyorsa Arapça lafızlarda değişiklikler yapıldığı gibi lafızda bazı değişiklikler yapılarak alınmıştır. Kur'ân Arap diliyle inmiştir, o

[816] Kurtubî, *el-Câmi'*, 7: 380.
[817] Bkz. Ferâhî, *Müfredât,* 109-112.
[818] Şafii, *er-Risale,* 46.
[819] Bkz. Şafii, *er-Risale,* 46-50; Şâtıbî, *el-Muvâfakât,* 2: 101-102.

Arapçadır ve onda yabancı lafız yoktur, derken kastımız, Kur'ân'ın gerek lafız mânâları gerekse mânâları ifadede kullanılan üslup şekilleri konusunda Arapların kullandığı dille inmiş olmasıdır."[820] Görüldüğü gibi Şâtibî'ye göre Araplar, hangi dilden alınmış olura olsun, bir lafzı dillerinde kullanmışlarsa artık o lafız Arapçadır.

2.3.2. "Kur'ân Lafızları Sadece Arapça Değildir" Görüşü

Kurtubî, bazı âlimlerin, Kur'ân'da Arapça olmayan birtakım lafızların yer aldığı görüşüne sahip olduklarını söylemektedir.[821] İbn Abbâs, Ebû Meysere, Dahhâk, Saîd b. Cübeyr, İbn Cinnî, Cüveynî (ö. 478/1085), İbnü'n-Nakîb (ö. 698/1298) ve Süyûtî'nin içinde bulunduğu âlimler, Kur'ân lafızlarının sadece Arapçadan ibaret olmadığını belirtmektedirler.[822] Bu görüşleriyle onlar, dünyadaki bütün dillerin Kur'ân'da bulunduğunu ifade ederek Kur'ân'ın evrenselliğine dikkat çekmektedirler. Bu âlimlerin görüşü, Kur'ân'da Arap olmayanlara ait lafızların mevcudiyetinin gerçek olduğu tezine ve buna karşı delil olarak takdim edilen âyetlerin kati bir hüküm ifade edecek delaletler ihtiva etmediği iddiasına dayanmaktadır.[823] Süyûtî, İbnü'n-Nakîb'in Kur'ân'a ait bir özellik olarak Kur'ân'ın, sadece kendi kavimlerine gönderilen diğer kitaplar gibi bir kitap olmadığı, sadece Arapların lügatlarını ihtiva etmediği, Arap olmayanların lügatlarını içine aldığı görüşünü belirtmektedir. Bunun akabinde Süyûtî, Hz. Peygamber'in her ümmete peygamber olarak gönderildiğini,[824] ayrıca Yüce Allah'ın, "Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın…" (İbrahim 14/4) âyetini bu görüşe delil getirmektedir. Neticede Süyûtî şunu söylemektedir: "Hz. Peygamber'in kendisiyle gönderilmiş Kitab'ın aslı, her ne kadar kavminin dili olan Arapçayla gönderilmişse de onun bütün kavimlerin dillerinden lafızlar barındırması kaçınılmazdır."[825]

Bu âlimlere göre bu lafızlar, az olduğu için ne Kur'ân'ı apaçık bir Arapça olmaktan, ne de Hz. Peygamber'i kendi kavminin diliyle konuşan bir kimse olmaktan

---

[820] Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2: 102-103; ayrıca İbn Fâris, (*es-Sâhibî,* 33), Süyûtî (*el-İtkân*, 288; *el-Muhezzeb*, 58-59), Râfiî (*Târîh Âdâb*, 406) ve Ahmed Emîn gibi âlimler de eserlerinde bu tür açıklamalara yer vermektedirler (bkz. *Fecrü'l-İslâm*, 216).
[821] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110-111
[822] Bkz. Süyûtî, *el-Muhezzeb*, 31, 62.
[823] Bkz. İsmail Bayer. "İbn-i Kemâl", 105.
[824] Bkz. el-Enbiyâ 21/107; Sebe' 34/28.
[825] Süyûtî, *el-İtkân*, 288-289; Süyûtî, *el-Muhezzeb*, 60-62.

çıkarır. Mesela, "kandilin konulduğu duvar içerisindeki oyuk" anlamına gelen "Mişkât" (مِشْكَوة),[826] "geceleyin kalkmak" anlamını ifade eden "Nâşie" (نَاشِئَة),[827] Yüce Allah'ın "يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ" "size iki kat verir" (el-Hadîd 57/28) buyruğunda geçen "iki kat" anlamı olan "Kifleyn" (كِفْلَيْنِ),[828] "فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ" "arslandan ürküp kaçan" (el-Müddessir 74/51) buyruğundaki "arslan" anlamına gelen "Kasvara" (قَسْوَرَة)[829] gibi kelimeler Habeşçedir. "Ğassâk" (غَسَّاق),[830] Türkçede "kokuşmuş ve soğuk" anlamındadır.[831] "el-Kıstas" (الْقِسْطَاس)[832] Rûmcada "mîzân, terazi", "Siccîl" (سِجِّل) Farsçada "taşlı çamur" demektir. Süryanicede "et-Tûr" (الطُّور) "dağ", "el-Yemm" (الْيَمّ) "deniz", "et-Tennûr" (التَّنُّور)[833] lafzı da Acemcede "yeryüzü" anlamına gelmektedir.[834]

Neticede bu âlimlere göre Kur'ân'da Arapça olmayan bazı kelimeler vardır. Bunlar az olduğu için, Kur'ân'ı apaçık bir Arapça kitap olmaktan, Hz. Peygamber'i de kendi kavminin diliyle konuşan bir kimse olmaktan çıkarmaz. Ayrıca Kur'ân'da, dünyadaki bütün dillere ait bazı lafızların yer alması, Kur'ân'ın evrensel bir kitap olduğunu göstermektedir.

2.3.3. "Kur'ân'da, Muarreb Lafızlar Vardır" Görüşü

Ta'rîb, Arapça olmayan lafız ve sîgaların, Arap dil felsefesi ve ölçülerinin icap ettirdiği şekilde dizgi ve düzenlemelerinin yapılarak, harflerin sıfatlarında ve telaffuzlarında tağyir, tebdîl ve hazf gibi Arap dilinin kaide ve konuşma kurallarına uyularak bazı ameliyelerin yapılması anlamına gelmektedir.[835] Başka bir tabirle ta'rîb, yabancı bir kelimeyi Arapçaya dâhil etmek demektir.[836] Süyûtî; Ebû Ubeyde,

---

826 "Mişkât" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: en-Nûr 24/3.
827 "Nâşie" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Müzzemmil 73/6; Süyûtî, *el-İtkân*, 297.
828 "Kifleyni" sözcüğü Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Hadîd 57/28.
829 "Kasvere" kelimesi Kur'ân'da bu âyette yer almaktadır: el-Müddessir 74/51.
830 Sâd, 38/57; en-Nebe', 78/27. "Ğassak" lafzı Kur'ân'da yalnız bu iki yerde geçmektedir. İsfahânî, "ğassâk"ı, "ateş ehli derilerinden damlayan şey" olarak ifade etmektedir ("Ğaseka", *Müfredât*, 606).
831 Süyûtî, *el-İtkân*, 295.
832 İsrâ', 17/35; Şuarâ, 26/182. "el-Kıstas" lafzı da Kur'ân'da bu iki yerde bulunur.
833 Hûd 11/40; el-Mü'minûn 23/27.
834 Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110-111; ayrıca bkz. İbn Ebi Şeybe, *el-Müsannef*, 15: 447-452; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 384-386; Süyûtî, *el-İtkân*, 288-299.
835 Cevâlîkî, *el-Muarreb*, 7-8: Müştâk Abbâs Ma'an, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fî Fıkhı'l-Lüğa*, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 67, 177; Amed Emin, *Duha'l-İslâm*, 578 vd.
836 Süyûtî, *el-Müzhir*, 1: 268; Şemseddin Sami, "ta'rîb" *Kâmûs-i Türkî*, (İstanbul, Derseâdet İkdam Matbaası, 1901 m.), 415.

Fahruddin er-Râzî, İbn Cinnî ve Se'âlibî'nin bu görüşü benimsediklerini ve bunu "Tevâfuku'l-lüğât" olarak değerlendirdiklerini söylemektedir.[837]

İbn Atiyye'ye göre söz konusu bütün muarreb lafızların gerçek durumu şudur: "Bu lafızlar, asıl itibarıyla Arap dili lafızları değildir. Fakat Araplar, bu lafızları kullanmışlar ve arapçalaştırmışlardır. Onun için bu lafızlar, Arapçadır. Kur'ân'ın, dilleriyle nazil olduğu Arab-ı aribenin ticaretlerle, Kureyşlilerin Şam ve Yemen tarafına yaptığı yolculuklarla,[838] Musâfir b. Ebû Amr'ın Şam'a, Ömer b. el-Hattâb, Amr b. el-Âs ve Umâre b. el-Velîd'in Habeşistan'a yolculuk yapmaları gibi durumlarla diğer dillerin bazı lafızlarının Arapçaya geçtiği söz konusudur. Dil konusunda sözleri hüccet olan el-A'şâ'nın Hîre'ye yaptığı yolculuk ve oranın Hıristiyanlarıyla sohbeti bu türdendir. İşte Araplar, bütün bunlar aracılığıyla Arap diline Arapça olmayan bazı kelimeler karıştırmışlardır. Bu kelimelerin bir kısmının harflerini azaltıp değiştirmişler, telaffuzu ağır olan kelimelerin söylenişlerini de hafifletmişlerdir. Araplar söz konusu kelimeleri şiirlerinde ve konuşmalarında sarih Arapça lafızları gibi kullanmışlar ve birtakım hususların açıklamasını bu lafızlarla yapmışlardır. İşte Kur'ân böyle şartlarda bu tür lafızlara yer vermiştir. Herhangi bir Arap, bu lafızları bilmiyorsa, onun da başkasının dilini açık bir şekilde bilmeyişine benzer. Taberî'ye göre benzer lafızlar, iki dilde müşterek kullanılan lafızlardır, şeklindeki kanaati uzak bir ihtimaldir. Çünkü çoğunlukla rastlanılan, bu lafızlardan birisinin aslı teşkil etmesi, öbürünün ise ondan dallanıp budaklanması şeklindedir. Bununla birlikte biz, söyleyişler arasında uyumun az ve istisnaî olabileceğini reddetmiyoruz."[839] Bu ifadeden anlaşılıyor ki İbn Atiyye, diller arası kelimelerdeki iştirakı her ne kadar dolaylı belirtiyorsa da muarrebi savunmaktadır.

2.3.4. Zikredilen Bu Üç Görüşü Birlikte Mütalaa Eden Görüş

Kurtubî'nin ele aldığı bu üç görüş, birbirinden farklıdır. Fakat bunların her biri, Garîbu'l-Kur'ân hakkında adeta birbirinin eksikliklerini tamamlamaktadır. Ebû Ubeyde'ye göre "كِفْلَيْنِ", "مِشْكاة", "الفِرْدَوْس", "القِسْطَاس", "الصِّرَاط", "الطُّور" ve "طه" gibi lafızlara menşeleri itibarıyla bakılacak olursa en isabetli olanın, "Kur'ân sadece Arapçadır" ile "Kur'ân'da Arapça olmayan bazı lafızlar vardır" görüşlerini birlikte

[837] Süyutî, *el-Müzhir*, 1: 266-268.
[838] Kureyş, 106/1, 2; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 386; Süyûtî, *el-Mühehezzb*, 58-59.
[839] İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 42-43; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 111.

tasdik etmektir. Zira fakihler, bu lafızların yabancı olduğunu belirtmektedirler. Bunların Arapçaya geçerek ta'rîb usulüyle değiştirilip Arapçalaştırıldığını görmek mümkündür. Böylece bu lafızlar, artık Arap diline ait olmuş bulunmaktadır. Kur'ân da bu lafızların karışmış olduğu Arap diliyle inmiş olması dolayısıyla bu lafızlar Arapçadır diyen doğru söylediği gibi, Arapça değildir diyen de doğru söylemiş olmaktadır.[840]

Bu açıklamaya göre Ebû Ubeyde, yabancı dildeki bir lafzın ses ve tonu, ritmi ve konuşma temposu, Arapçaya uygun hale getirilip kullanılmasıyla artık Arapça olduğunu, böyle bir kelimeye, yabancıdır veya Arapçadır hükümlerinin her ikisini vermenin doğru olacağını belirtmiş olmaktadır. Böylece Ebû Ubeyde, bir lafza kökü itibarıyla Süryanice, Habeşçe veya Farsça, Arapçalaşma süreci itibarıyla muarreb, Arapçada kalıcı hale gelmiş olması itibarıyla Arapça hükümleri verilerek taraflar arasındaki ihtilafın giderilebileceğini söylemektedir. Süyûtî, İbn Cerîr'in bu yaklaşımı kabul ettiğini,[841] Cevâlîkî, İbnu'l-Cevzî ve diğerlerinin bu görüşe meylettiklerini ifade etmektedir.[842] Zemahşerî'nin de ta'rîb sürecinden geçen bir kelimenin artık Arapça olduğu görüşünü benimsediğini[843] söylemek mümkündür.

2.3.5. "Kur'ân'da, Ortak Kullanılmış Bazı Lafızlar Vardır" Görüşü

Kurtubî'nin beyanına göre Kur'ân'da, farklı diller tarafından müşterek olarak kullanılmış birtakım lafızlar söz konusudur. Kadı Ebû Bekr b. et-Tayyib, Taberî ve diğerlerine göre, Kur'ân'da bulunup da diğer dillere nisbet edilen bazı lafızlar, hakikatte değişik dillerde kullanılan ve söyleyişi birbirine benzeyen lafızlardan ibarettir. Bu lafızlar, Araplar, Farslar, Habeşliler gibi farklı toplumlar tarafından ortak kullanılmıştır.[844] Ayrıca Şâfiî, Taberî, Ebû Ubeyde, İbn Fâris ve Ferâhî (ö. 1349/1930) gibi âlimler de bazı Kur'ân lafızlarının diğer dillerde varlığını kabul etmektedirler. Ancak bunların esas aldıkları husus, muarreb değil; sınırlı sayıdaki kelimelerde görülen diller arası muvâfakat ve birlikteliktir.[845]

---

[840] Bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 33; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 387; Süyûtî, *el-İtkân*, 290; Süyutî, *el-Müzhir,* 1: 268-269; Dürre, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm,* 8: 239.
[841] Bkz. Süyûtî, *el-İtkân,* 288.
[842] Cevâlîkî, *el-Muarreb*, 6; ayrıca bkz. Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 65; Süyûtî, *el-İtkân,* 290.
[843] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 318; bkz. İsmail Bayer, "İbn-i Kemâl", 105.
[844] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 42; Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 382-383.
[845] Bkz. Şafiî, *er-Risâle,* 44-45; İbn Fâris, *es-Sâhibî,* 33.

2.4. KURTUBÎ'NİN TERCİH ETTİĞİ GARÎBU'L-KUR'ÂN GÖRÜŞÜ

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'ı çeşitli Arap kabilelerinin lehçe farkından doğan birtakım kelimelerin pek çok kimse tarafından bilinmeyen Arapça lafızlar çerçevesinde değerlendirmektedir. O, Tefsiri'nin mukaddimesinde "Kur'ân'da Arap dilinden başka lafızlar var mıdır, yok mudur?" diye bir başlık açmıştır. Burada Kurtubî Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili görüşünü şöyle ifade etmektedir: "Kur'ân'da, Arapların anlatım üslûbuna uygun olmayan söz dizisi yoktur. Kur'ân'da İsrâîl, Cibrîl, İmrân, Nûh, Lût gibi Arapça konuşmayan kimselere ait özel isimler vardır. Bu hususta imamlar arasında görüş ayrılığı da yoktur."[846] Kurtubî bu beyanında, Kur'ân'da Arap diline uygun olmayan söz dizisi bulunmadığını söyleyerek Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili görüşünü ortaya koymaktadır. Kurtubî, Tefsiri'nin başka bir yerinde şöyle demektedir:

"Halil ve Sîbeveyh'in söylediğine göre 'İbrahim' (إِبْرَاهِيم) isminin çoğulu 'Berâhim' (بَرَاهِيم)'dir. 'İsmâîl' (إِسْمَاعِيل) isminin çoğulu 'Semâîl' (سَمَاعِيل)'dir. Kûfeliler, 'Berâhime' (بَرَاهِمَة) ve 'Semâileh' (سَمَاعِلَة), ayrıca 'Berâhim' (بَرَاهِم) ve 'Semâil' (سَمَاعِل) demektedirler. Muhammed b. Yezid, bunun yanlış olduğunu, zira burası, hemzenin ziyade yapılacağı yer olmadığını belirtmektedir. Fakat derim ki, 'Ebârih' (أَبَاره) ve 'Esâmi' (أَسَامِع) demek caizdir. Aynı zamanda 'Ebâriyh' (أَبَاريه) ve 'Esâmî' (أَسَامِيع) demek de caizdir. Ahmed b. Yahyâ, tasğirde 'Büreyh' (بُرَيْه) denildiği gibi 'Berâh' (بَرَاه) demeyi caiz görmektedir. 'İshak' (إِسْحَاق) isminin çoğulu 'Esâhîk' (أَسَاحِيق)'tir. Kûfeliler, 'Esêhika' (أَسَاحِقَة) ve 'Esâhik' (أَسَاحِق) demektedirler. 'Ya'kûb' (يَعْقُوب) isminin çoğulunun, 'Yeâkîb' (يَعَاقِيب), 'Yeâkîbeh' (يَعَاقِبَة), 'Yeâkib' (يَعَاقِب) şeklinde gelmesi de böyledir. Ayrıca Nehhâs, 'İsrâîl' (إِسْرَائِيل) isminin evvelindeki hemzeyi hazfeden hiç kimseyi bilmiyoruz, ancak 'أَسَارِيل' (Esârîl) söyleniyor, demektedir. Kûfeliler, 'Esârileh' (أَسَارِلَة) ve 'Esâril' (أَسَارِل) demektedirler. Bütün bunların hepsindeki bab, müsellem (gerçekliği herkesçe kabul edilmiş) olarak çoğul yapılmasıdır. Yani 'İbrahimûn' (إِبْرَاهِيمُون), 'İshâkûn' (إِسْحَاقُون), 'İsmâîlûn' (إِسْمَاعِيلُون) ve 'Ya'kûbûn' (يَعْقُوبُون) denilmesidir. Müsellemin, ismin çoğul yapılmasında etkisi yoktur."[847]

---

[846] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110.

[847] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 416; ayrıca bkz. Cevherî, "İbrahim" vb. lafızların, yabancı bir isim olduğu üzerinde dururken ("Barheme", *es-Sıhâh*, 5: 1871-1872) Zebîdî, el-Ferrâ'nın Araplardan ve

Kurtubî, Kur'ân'da özel isimler dışında Arapça olmayan bazı lafızların olup olmadığı hakkında âlimlerin ihtilaflarından bahsederken kendi görüşünü açıkça dile getirmektedir. Kurtubî, Kur'ân'da Arapça olmayan lafızların bulunmadığı görüşünü daha doğru bulmaktadır. Çünkü Kur'ân, apaçık Arapçadır. Kur'ân'da bulunup diğer dillere nisbet edilen bazı lafızlar, aslında farklı dillerde kullanılan ve söylenişi birbirine benzeyen lafızlardır. Bu lafızları farklı toplumlar müşterek kullanmıştır.[848] Dolayısıyla Kurtubî, Kur'ân'da Arapça dışında başka dillere ait kelimelerin olmadığını ifade etmektedir. Kurtubî'ye göre farklı dillerde kullanılan kelimeler Arapçada varsa da bu, o kelimelerin çeşitli diller tarafından müşterek kullanıldığını göstermektedir.

Kurtubî, "Kur'ân'da Arapça olmayan kelimeler vardır, Kur'ân sadece Arap dilinden ibaret değildir" görüşü üzerinde dururken Kur'ân'ın ilgili âyetlerine,[849] Şâfiî, Taberî, Ebû Ubeyde ve İbn Fâris'in içinde bulunduğu bazı âlimlerin, Kur'ân'da Arapça olmayan kelime yoktur beyanlarına dayanarak Kur'ân'da yabancı lafızlar olduğuna dair görüşü reddetmektedir.[850] Kurtubî, Arap olmayan toplumlara mensup özel isimler hariç, Kur'ân'ın bütün lafızlarını Arap dili çerçevesinde kabul etmektedir.[851]

Kurtubî, İbn Atiyye'nin "asıl itibarıyla Kur'ân'da Arapça olmayan lafızlar, Araplar tarafından kullanılmış ve Arapçalaştırılmıştır, böylece bu lafızlar Arapça olmuştur"[852] görüşünü, Arapçalaştırılmış olarak kabul edilen bu lafızların Arapların kullandıkları sözlerin vezinlerine uymadığı için Arapça olamaz diyenlere karşı verdiği cevapta şunları söylemektedir: "Arapların kullandıkları bütün vezinlerin tek tek tespit edildiğini kim söyleyebilir ki, bu tür lafızların bu vezinlere uymadığı ileri sürülebilsin? Kâdî (Ebû Bekr b. et-Tayyib), Arap kelâmı vezinlerinin asıllarını araştırmış ve nahiv ilmi kaidelerince bu isimlerin Arap dilindeki vezinlere uygun olduğunu tespit etmiştir. Araplar, bu lafızları konuşmalarında kullanmıyor ve

---

âlimlerden naklettiğine göre, "İbrahim" lafzının muarreb olduğunu, Arapların bu kelimeye tasğîr çekimini uyguladıklarını, oysaki Arapça olmayan lafızlarda hiçbir çekimin yapılamaycağını belirterek "İbrahim" lafzının Arap diline ait olabileceğini söylemektedir. ("Barheme", *Tâc*, 280-281).

[848] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1: 15.

[849] Bkz. Meryem, 19/97; Şuarâ, 26/192-199; Duhân, 44/58.

[850] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 8: 111.

[851] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 112.

[852] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 111; bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 43.

bilmiyor olsalardı, Yüce Allah onlara bilmedikleri bir şeyle hitap etmiş olurdu ki bu muhaldir. O zaman Kur'ân apaçık bir Arapça olmazdı, Hz. Peygamber de kendi kavmine onların diliyle hitap eden bir kimse olmazdı."[853]

Bilahere Kurtubî, şunları ifade etmektedir: "Kur'ân'da Arapça dışında lafız yoktur, Kur'ân sadece Arapçadır görüşü daha doğrudur. İbn Atiyye'nin Arapların kullandıkları garîb lafızlar başkalarının dilinde asıl ve Arapçaya sonradan girmiştir sözü, bunun aksini iddia eden görüşe tercih edilecek değildir. Çünkü Arapların önce bu lafızları kendi aralarında kullanmış olma ihtimali vardır. Eğer bu lafızları Araplar önce kullanmışlarsa, bu lafızlar Arapça demektir. Arapların dillerindeki bu lafızların, ancak Arapların verdikleri mânâ ile kullanıldığı aşikârdır. Başka toplumlar, bazı lafızlarda Araplara muvafakat etmiş olabilir."[854] Bu açıklamada Kurtubî'nin, Kur'ân lafızlarının sadece Arap dili olduğu, Kur'ân'da Arapça dışında lafız olmadığı görüşünü benimseyip savunduğu görülmektedir. Kurtubî, Kur'ân'da Arap olmayanların dilinden alınıp Arapçalaştırılmadan bağımsız hiçbir lafzın olmadığını da bazı âyetleri yorumlarken söylemektedir.[855] Böylece Kurtubî'nin, Garîbu'l-Kur'ân'ı Arap dili lafızları çerçevesinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

2.5. KURTUBÎ'NİN GARÎBU'L-KUR'ÂN'I YORUMLAMA BİÇİMİ

2.5.1. Garîbu'l-Kur'ân'ı Kur'ân'la ve Hadislerle Yorumlaması

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân olarak görülen lafızları yorumlamada Kur'ân'a ve Hadislere başvurmaktadır. Kurtubî, "Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz Sana hamdederek daima Seni tesbih ve takdis ediyoruz' (وَنُقَدِّسُ لَكَ) demişler. Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti." (el-Bakara 2/30) âyetini açıklarken Mücâhid, Ebû Salih ve başkalarının söylediğine göre âyette geçen "Biz Sana hamdederek daima Seni tesbih ve takdis ediyoruz" buyruğunun, "Seni ta'zim ediyor, şanını yüceltiyor, Senin zikrini inkârcıların Sana nisbet ettikleri, Sana yakışmayan şeylerden arındırarak yapıyoruz" anlamında olduğunu belirtmektedir. Dahhâk ve başkalarından aldığı bilgide bunun, "bizler Senin rızanı arayıp umarak, nefislerimizi Senin için arındırıyor ve temizliyoruz" anlamına

[853] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 112.
[854] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 112.
[855] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 111-112; 13: 266-267; 18: 429-430.

geldiğini söylemektedir. Ayrıca İbn Atiyye'nin zayıf gördüğü fakat kendisinin doğru kabul ettiği ve aralarında Katâde'nin bulunduğu bir topluluğun, "وَنُقَدِّسُ لَكَ" "Seni takdis ediyoruz" buyruğunun "namaz kılıyoruz" anlamında olduğunu ifade etmektedir. Burada Kurtubî, "Takdis"ten maksadın "namaz" olduğunu, çünkü namazın hem ta'zim hem takdis hem tesbih anlamlarını kapsadığını beyan etmektedir. Sonra Hz. Peygamber'in rükû ve sücûdunda: "O sübbûhtur, kuddûstür, meleklerin ve ruhun Rabbidir"[856] hadisini zikretmektedir.[857]

Bu açıklamayı yaptıktan sonra Kurtubî, "Takdis" (تقديس) lafzının kökü hangi kalıba sokulursa sokulsun anlamının, "temizlemek" ve "arındırmak" ile ilgili olacağını belirtmektedir. Bu açıklamaya, "Mukaddes arza giriniz" (el-Mâide 5/21), "… Kuddûstür (kutsal, her türlü eksiklikten uzak)",[858] "Muhakkak sen Tuvâ adındaki mukaddes vadidesin." (Tâhâ 20/12) âyetlerini delil getirmektedir. Kurtubî'ye göre "Beytü'1-Makdis"e bu ismin verilme sebebi, "içi günahlardan takdis olunan, arındırılan" bir mekân olmasıdır.[859] Ayrıca abdest alınıp temizliğin yapıldığı (çukur, kova vb.) yerlere "Kades" (قدس) adı verildiğini, "Kâdûs: kova, su dolabı" (القادوس) vs. kelimelerin bu kökten geldiğini söylemektedir. Burada Kurtubî, Hz. Peygamber'in şu hadisini delil olarak zikretmektedir: "Güçlü olanından zayıf olanının lehine (hakkının) alınmadığı bir ümmet takdis olunmaz (olunmasın)"[860] yani Allah, onu arındırmasın (veya arındırmaz). Böylece Kurtubî, "el-Kuds" (الْقُدْس) kelimesinin, herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu olmadan "temizlik, arılık" demek olduğunu ortaya koymakta ve şu şiiri de delil getirmektedir:

فَأَدْرَكْنَهُ يَأْخُذْنَ بِالسَّاقِ وَالنَّسَا *** كَمَا شَبْرِقِ الْوِلْدَانُ ثَوْبَ الْمَقْدِسِ

(Kurtlar) ona (öküze) yetiştiler, bacağından ve baldırından yakaladılar.

Tıpkı küçük çocukların mukaddes rahibin elbisesini parçaladıkları gibi.[861]

Neticede Kurtubî, "Mukaddes" lafzının temizlenmiş ve arındırılmış, bununla birlikte namaz anlamına geldiğini söylemektedir. Bu yoruma, namazın, kulu

[856] Bkz. Müslim, "Salât", 4/42.
[857] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 413-414.
[858] Bkz. el-Haşr 59/23.
[859] Bkz. ayrıca Zeccâc (*Meâni'l-Kur'ân*, 1: 110) ve İbn Kuteybe (*Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 8-9) bu açıklamayı yapmışlardır.
[860] Bkz. İbn Mâce, "Sadakat", 17; "Fiten", 20.
[861] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 414.

günahlardan arındırmasını, namaz kılmanın amellerin en faziletlisi olmasını, namaz kılanın en mükemmel haliyle namaza durmasınıgerekçe olarak göstermektedir.[862] Ayrıca Kurtubî, el-Hicr sûresinin 91. âyetindeki "Idîn" (عِضِين),[863] el-Mü'minûn sûresinin 11. âyetinde geçen "Firdevs" (الْفِرْدَوْسَ),[864] el-Âdiyât sûresinin 6. âyetindeki "Kenûd" (الْكَنُود)[865] gibi kelimeleri izah ederken bunlarla ilgili gelen rivayetleri delil olarak zikretmektedir.

2.5.2. Garîbu'l-Kur'ân'ı Sahabe Kavliyle Yorumlaması

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'ı açıklarken Kur'ân ve hadislerin yanı sıra sahabi kavline geniş yer vermektedir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'den sonra özellikle âlim sahabiler, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında hazine niteliğinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Kur'ân'ın sonradan gelenlere nakledilmesinde en önemli kaynak, bizzat sahabilerdir. Onların Kur'ân ve Sünnetle ilgili hassasiyetleri inkâr edilemez. Sahabe, vahyin nüzûlü sırasında o ortamın temel parçalarından biri ve belki en çok ehemmiyeti haiz unsurudur. Kur'ân'ın, hatta Sünnet'in iyi ve doğru kavranmasında her birinin ayrı bir yeri vardır.[866] En başta dört halife; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olmak üzere, Abdullah b. Abbas, Ubey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd ve diğer sahabeden faydalandığını, onların görüş ve yorumlarına geniş yer verdiğini Kurtubî Tefsiri'nin hemen hemen her yerinde görmek mümkündür.

2.5.3. Garîbu'l-Kur'ân'ı Tâbiûn Görüşüyle Yorumlaması

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'ı ele alırken Kur'ân, Hadis ve sahabe görüşlerinden yararlanmakla birlikte müfessir sahabenin yetiştirdiği tâbiîn âlimlerden de istifade etmektedir. Özellikle Mekke tefsir ekolü üstadı Abdullah b. Abbas'ın talebeleri Mücâhid, İkrime, Tâvûs, Atâ ve Said b. Cübeyr'den, Ubey b. Ka'b'ın hocası olduğu Medine tefsir okulunda öğrenim gören Zeyd b. Eslem, Ebu'l-Âliye ve Muhammed b. Ka'b el-Kurezî'den, Basra tefsir ekolü başmuallimi Ebû Musa el-Eş'arî'nin yetiştirdiği öğrencileri Abdullah b. Kays, Hasan-ı Basrî, Katâde ve İbn Sîrîn'den, ayrıca Abdullah b. Mes'ûd'un riyasetinde faaliyet gösteren Kûfe tefsir medresesinin talebeleri Alkame b. Kays, Mesrûk, Mürretü'l-Hemedânî, Âmir eş-Şa'bî, Hâris b.

[862] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 415.
[863] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 12: 257.
[864] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 395-396.
[865] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 22: 436-437.
[866] Bkz. *Ebû Davud*, "Zekât", 1.

Kays, Amr b. Şurahbil, Ubeyde ve el-Esved[867] gibi müfessir tabiînden istifade ettiği görülmektedir. Kurtubî, yazdığı Tefsiri'nin hemen hemen her sayfasında tabiîlerin açıklamalarına geniş yer vermektedir.

2.5.4. Garîbu'l-Kur'ân'ı Lügatlarla Yorumlaması

Bilindiği gibi lügatlar, herhangi bir dilde kullanılan kelimelerin hangi anlama geldiği bilgisini vermektedir. Her lügat, ait olduğu toplumun lafızlarını, o lafızların ilgili olduğu toplumda hangi mânâda kullanıldığını beyan etmektedir. Lafızların, bir dilden başka bir dile geçmesinden sonra bir kısmının bazen değişikliklere maruz kalarak farklı ve yeni anlamlar kazandığı bilinmektedir. Bu durumda lügatların lafızlarla ilgili olarak yerine getirdiği görev büyük önem arzetmektedir. Dolayısıyla Garîbu'l-Kur'ân'ın yorumlanmasında müfessirler, lügatlara müracaat etmişlerdir. Böylece lafızların anlamlarının tespitinde lügatlardan yararlanmışlardır. Kurtubî de Garîbu'l-Kur'ân'ı izahında Kur'ân'dan, Hadis'ten, sahabe ve tabiîn görüşlerinden faydalanmanın yanında birçok lügattan istifade etmiştir. Bunu, Kurtubî Tefsiri'nin pek çok yerinde görmek mümkündür.[868]

2.5.5. Garîbu'l-Kur'ân'ı Şiirlerle Yorumlaması

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'ı tefsir ederken Arap şiirine başvurmaktadır. Bu, sahabe döneminden beri kullanılagelen bir yöntemdir. İbn Abbas bu konuda şunu söylemektedir: "Garîb lafızları bana sormak yerine şiire başvurunuz. Zira şiir Arabın divanıdır."[869] Tâbiûnun, bilmedikleri kelimelerin anlamını öğrenmek için Kur'ân, Sünnet ve sahabilere müracaat ettikleri, onlarda bulamadıklarında lügatta ve şiirde aradıkları bilinmektedir. Kurtubî de Garîbu'l-Kur'ân'ı açıklarken aynı yolu kullanmaktadır. Mesela Kurtubî, "Zenim" (اَلزَّنِيم)[870] lafzını açıklarken şu bilgileri vermektedir:

"Birisi İkrime'ye, 'ez-Zenim' (اَلزَّنِيم) lafzının anlamını sorunca İkrime ona, bu 'veled-i zinadır' cevabını verdikten sonra şu beyti delil getirir:

زَنِيمٌ لَيْسَ يُعْرَفُ مَنْ أَبُوهُ *** بَغِيِّ الْأُمِّ ذُو حَسَبٍ لَئِيمِ

[867] Bkz. Abdurrazzak İsmail b. Hermas, "Medine Tefsir Okulu", trc. M. Kazım Yımaz, *Diyanet İlmi Dergi*, 35/3 (Temmuz-Ağustos- Eylül 1999): 13-26.
[868] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 227-228; 2: 25, 125, 139; 5: 12-13. vs.
[869] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân,* 1: 368.
[870] "Zenîm" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Kalem 68/13.

Zina çocuğudur (zenimdir), babası kimdir bilinmez.

Onun anası fâhişedir, adi bir soya sahiptir.

İkrime, 'ez-Zenim' lafzının, 'soyu bilinmediği halde bir topluma soyu iltihak ettirilen, çirkin ve kötü söz söyleyen ve bayağı kimse' anlamlarına geldiğini de söyler ve buna şu beyti delil getirir:

زَنِيمٌ تَدَاعَاهُ الرِّجَالُ زِيَادَةً *** كَمَا زِيدَ فِي عَرْضِ الْأَدِيمِ أَكَارِعُهُ

Zenîmdir o. Erkekler fazladan kendilerinden olduğunu iddia ettiler.

Ayak kısımları postun enine ilave edildiği gibi.[871]

Ayrıca Kurtubî, Cevheri ve başkalarına göre "Esâtîr" (أساطير)[872] lafzının "الأباطيل والتُّرَّهات" "batıl şeyler ve saçmalıklar" anlamına geldiğini[873] ifade ettikten sonra şu şiiri delil getirir:

تَطَاوَلَ لَيْلِي وَاعْتَرَتْنِي وَسَاوِسِي *** لِآتٍ أَتَى بِالتُّرَّهَاتِ الْأَبَاطِيلِ

Gecem uzayıp durdu, vesveselerim üzerime hücum etti;

Saçma sapan ve batıl şeyleri getiren birisinden ötürü.[874]

2.6. KURTUBÎ TEFSİRİ'NDEKİ GARÎBU'L-KUR'ÂN VE İZAHLARI

Şimdiye kadar verilen bilgilere göre, 1. Kur'ân'da, farklı Arap lehçelerine ait anlaşılması güç lafızlar vardır. 2. Kur'ân'da, özel isimler dışında Arapça olmayan kelime yoktur. 3. Kur'ân'da geçen muarreb sözcükler, Arap dili çerçevesinde değerlendirilir. 4. Kur'ân'da, farklı diller tarafından müşterek kullanılan lafızlar vardır. 5. Kur'ân'da çok az, hatta bir defa geçen kelimeler mevcuttur.

Burada Kurtubî Tefsiri'nde ele alınan garîb lafızlar, zikredilen bu beş madde ışığında incelenmektedir. Kurtubî'nin özellikle hakkında kabile lehçelerini ve Arapça olmayan dilleri belirttiği ve Kur'ân'da az kullanılan lafızlar tercih edilmiştir. Ayrıca açıklamalarda Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili olarak bilgi veren birçok eserden istifade edilmiştir. Garib görülen lafızlar, Kur'ân'daki sûre ve âyetlerin tertibine göre izah

[871] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 44-45; ayrıca bkz. Abdurrahim v.dğr., Ğ*arîbu'l-Kur'ân,* 96; Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 64-65.
[872] el-En'âm 6/25.
[873] Cevherî, "Satara", *es-Sıhâh*, 2: 684.
[874] Kurtubî, *el-Câmi',* 8: 346-347.

edilmiştir. Bahsedilen Garîbu'l-Kur'ân lafızlarının, meâllerde nasıl belirtildiğine dair bir fikir vermek için, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946), Hasan Basri Çantay (1887-1964), Ömer Nasuhi Bilmen, Muhammed Esed (1900-1992) ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi meâllerden yararlanılmıştır. Türkçe meâller, lafızların izahlarından sonra verilmiştir. Pek çok yerde Kurtubî'nin lafız hakkında yaptığı yorumu ile meâller arasında değerlendirmeler de yapılmıştır.

2.6.1. el-Fatiha Sûresi

"es-Sırât" (الصِّرَاطَ):

"اهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ."

"Bizi dosdoğru yola ilet." (el-Fatiha 1/6).

Zeyd b. Ali, Ebû Ubeyde, İbn Kuteybe, Sa'lebî, Ebû Tâlib el-Kaysî, Kirmânî, İbn Cüzey, Ebû Hayyân, İbnü'l-Hâim gibi âlimlere göre "es-Sırât" (الصِّرَاطَ)[875] "yol" demektir.[876] Sicistânî ve Nehhâs "es-Sırât" lafzının "apaçık yol anlamında Yüce Allah'ın Kitabı'nın ve İslâm"ın kendisi olduğunu söylemektedirler.[877] İsfahânî, "es-Sırât" lafzının "düz, kolay yol" mânâsına geldiğini, aslının "سَرَطْتُ الطَّعَام" "yemeği yuttum" sözünden geldiğini, giden kimsenin yolu yuttuğu veya yolun giden kimseyi yuttuğu tasavvur edilerek "yol"a "es-Sırât" denildiğini belirtmektedir.[878] Süyûtî'ye göre "es-Sırât" kelimesi, Rûmcada "yol" demektir.[879]

Kurtubî, el-Fâtiha sûresinin 6. âyetinde geçen "es-Sırât" lafzının Arapçada asıl anlamının "yol" demek olduğunu, Nakkâş'tan naklettiğine göre bunun, Rûmcada "yol" anlamına geldiğini, ancak İbn Atiyye'nin bu görüşü zayıf bulduğunu ifade

---

[875] "es-Sırât" kelimesinin yer aldığı âyetler: el-Fatiha 1/6, 7; el-Bakara 2/142, 213; Âl-i İmrân 3/51, 101; el-Mâide 5/16; en-Nisâ 4/68, 175; el-En'âm 6/39, 87, 126, 153, 161; el-A'râf 7/16, 86; Yûnus 10/25; Hûd 11/56; İbrahim 14/1; el-Hicr 15/41; en-Nahl 16/76, 121; Meryem 19/36, 43; Tâhâ 20/135; el-Hac 22/24, 54; el-Mü'minûn 23/73, 74; en-Nûr 24/46; Sebe' 34/6; Yasin 36/4, 61, 66; es-Sâffât 37/23, 118; Sâd 38/22; eş-Şûrâ 42/52, 53; ez-Zuhruf 43/43, 61, 64; el-Feth 48/2, 20; el-Mülk 67/22.

[876] Bkz. Zeyd b. Ali, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 120; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 24; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 38; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1: 119; Kaysî, *el-Umde*, 68; Mahmud b. Hamza el-Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr ve Acâibü't-Te'vîl*, thk. Şemrân Serkâl Yûnus el-İclî, (Beyrût, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, ty.), 1: 103; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 47; Ebû Hayyân, "Sarata", *Tuhfe*, 197; İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 45.

[877] Bkz. Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 305; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 67.

[878] İsfahânî, "Serata", *Müfredât*, 407; ayrıca İbn Fâris (*Mu'cem Mekâyisi'l-Lüğa*, "Serata", 3: 152), Râzî (*Muhtâru's-Sıhâh*, "Serata", 125) gibi âlimler de bunu ifade etmektedirler.

[879] Süyûtî, *el-İtkân*, 294.

etmektedir.[880] Kurtubî, "es-Sırât" lafzının yutmak anlamına gelen "el-istirât" (الإسْتِرَاط)[881] kelimesinden müştak olarak (ص harfi yerine س harfiyle) "es-Sirât" (اَلسِّرَاط) şeklinde telaffuz edildiğini söylemektedir. Ayrıca Kurtubî, Seleme'nin el-Ferrâ'dan bildirdiğine göre "ez-zirât" (اَلزِّرَاط) lafzının, Uzre, Kelb ve Benu Kaynlıların bir şivesi olduğunu, bu kabilelerin, "esdak" (أَصْدَق) yerine "ezdak" (أَزْدَق), "esd" (ألأسْد) yerine "ezd" (الأزْد) ve "lesaka bihi" (لَصَقَ بِه) yerine (ص harfine bedel س harfini kullanarak) "leseka bihi" (بِه لَسَقَ) dediklerini belirtmektedir.[882] Burada Kurtubî, "es-Sırât" lafzının, Rûmcada her ne kadar "yol" demek olduğu ifade edilmiş ise de, Arapçada "yol" anlamına geldiğine vurgu yapmaktadır.

Sonuçta, "es-Sırât" lafzının, Arapçada ve Rûmcada "yol" anlamında müşterek olarak kullanılmış olma ihtimali vardır denilebilir. Ancak kanaatimizce "es-Sırât" lafzının Kur'ân'da 45 defa geçmiş olması, bunun Arapça olduğuna önemli bir delil teşkil etmektedir.

"es-Sırât" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle "yol (İslâm)"[883] olarak ifade edilmektedir.

2.6.2. el-Bakara Sûresi

1. "es-Süfehâ" (السُّفَهَاءُ):

"وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لا يَعْلَمُونَ."

"Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde ise, 'biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?' derler. İyi bilin ki, 'asıl akılsızlar (es-Süfehâ)' kendileridir, fakat bilmezler." (el-Bakara 2/13).

---

[880] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 228.

[881] Bkz. Ferâhîdî ise "el-İstirât" kelimesinin "çiğnemeden süratle yutmak" anlamına geldiğini ifade etmektedir ("Sereta", *Kitabü'l-Ayn,* 2: 238).

[882] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 227-228; ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* 1: 14-15) ve İbn Cüzey (*et-Teshîl*, 1: 47) gibi âlimler de bu konuda eserlerinde bilgi vermektedirler.

[883] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 65; İsmail Hakkı İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* (Ma'âni-i Kur'an), bsy, (Eren Yayınları, İstanbul, ty.), 2; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm,* 15. bs. Elif Ofset, İstanbul, 1990), 1: 11; Ömer Nasuhi *Bilmen, Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri,* bsy. (Nesa Basın Yayın Organizasyon, İstanbul, ty.), 1: 9; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı meal-tefsir*, çev. Cahit Koytak vd., (Ankara, İşaret Yayınları, 1996), 1: 2; Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l-Furkan Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, 4. bs. (İstanbul, Server İletişim, 2007); Halil Altuntaş v.dğr., *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli,* 22. bs. (Ankara, Yenigün Matbaacılık, 2012).

İbn Abbas, İbn Kuteybe, Sicistânî ve Süyûtî gibi âlimler, "es-Süfehâ" (السُّفَهَاءُ)[884] lafzının Kinâne lehçesinde "câhiller" anlamına geldiğini ifade etmektedirler.[885] Zeccâc'a göre "sefeh" (سَفَه) kelimesinin aslı, sözlükte, "akıl eksikliği" demektir.[886] Ebû Hayyân, Yûnus b. Habîb el-Basrî en-Nahvî'nin (ö. 182 h.), "sefih" lafzını "سَفَّهَ نَفْسَه" "kendini sefahete bıraktı", Ebû Ubeyde'nin "سَفِهَ نَفْسَهُ" "kendini helak etti" şeklinde açıkladığını, ayrıca el-Ferrâ'nın görüşü olarak teşbih üzere fiilin merfû bir zamire intikal ettiğini ve "nefsehu" (نَفْسَهُ) kelimesinin temyiz olarak nasbedildiğini, böylece bunun, "سَفِهَتْ نَفْسُهُ" "nefsi/kendisi helak oldu" mânâsına geldiğini ifade etmektedir.[887]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 13. âyetinde geçen "es-Süfehâ" lafzının yorumunda, onun tekili olan "sefih" lafzının Arapçada, "hafiflik ve incelik (hiffet ve rikkat)" anlamına geldiğini, "kumaş kötü dokunmuş" ise ona, "ثَوْبٌ سَفِيهٌ" "hafif ve ince bir elbise" denildiğini, "bayağı eskimiş ve incelmiş" ise yine bu ifadenin kullanıldığını belirtmektedir. Kurtubî, "تَسَفَّهَتْ الرِّيحُ الشَّجَرَ" ibaresinin, "rüzgâr ağaçları meylettirdi" anlamına geldiğini, birşeyi hakir gören kişinin, "تَسَفَّهْتُ الشَّيْءَ" "o şeyi hakir gördüm" dediğini, "sefeh" lafzının, "akıllı olmanın zıddı" olduğunu, kişinin, çok su içip susuzluğunun gitmemesi haline de "sefeh" denildiğini ifade etmektedir. Kurtubî, Zeccâc'a göre "sefîh" kelimesinin, "جَهِلَ" "bilmedi" anlamına geldiğini, bunun, "nefsinin durumu hakkında bilgisi olmayan ve onunla ilgili düşünmeyen kimse" demek olduğunu, Ebû Ubeyde'ye göre "سَفِهَ نَفْسَه" sözünün "nefsini (kendini) helak etti" anlamına geldiğini beyan etmektedir.[888]

Burada Kurtubî, "sefîh" lafzının mensup olduğu lehçeyi belirtmemektedir. Kanaatimizce Kurtubî, bu tür açıklamalarda Kureyş lehçesini esas almaktadır. Kur'ân'ın Kureyş dilinde indirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla Kurtubî, Tefsiri'nin

---

[884] Kur'ân'da "sefîh" lafzının söz konusu edildiği âyetler: el-Bakara 2/13 (iki defa), 130, 142, 282; en-Nisâ' 4/5; el-En'âm 6/140; el-A'râf 7/155; Tâhâ 20/105; el-Cin 72/4.

[885] Müneccid, *Kitâbü'l-Lüğat*, 20; İbn Kuteybe *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 41, 64; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 275; bkz. Süyûtî de, Kinâne lehçesinde "Süfehâ"nın "câhiller" demek olduğunu ifade etmekle beraber, (*el-İtkân*, 283), "sefihe nefsehu" ifadesinin Tayy lehçesinde "onu (kendini) zarar etti" anlamına geldiğini söylemektedir (Süyûtî, *el-İtkân*, 285).

[886] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 88; ayrıca bkz. İbnü'l-Hâim, "es-Süfehâ" lafzının, Kinâne lehçesinde "câhiller" demek olduğunu söyledikten sonra Mücâhid'in, "sefîh" lafzını, "câhil ve zayıf ahmak kimse" anlamında açıkladığını belirtmektedir (*et-Tibyân*, 51).

[887] Ebû Hayyân, "Sefihe", *Tuhfe*, 175.

[888] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 404; ayrıca bkz. Ferâhîdî de eserinde bu açıklamayı yapmaktadır ("Sefihe", *Kitabü'l-Ayn*, 2: 255).

pek çok yerinde lafzın ait olduğu lehçeyi zikretmemektedir. Bu tür açıklamalar, Kureyş lehçesinde izaha muhtaç lafızların bulunabileceğini göstermektedir.

"es-Süfehâ" lafzı, Türkçe meâllerde beyinsizler,[889] avanaklar,[890] sefihler,[891] dar kafalılar,[892] sefih (ahmak),[893] akılsızlar[894] şeklinde ifade edilmektedir.

2. "es-Savâık" (الصَّوَاعِق):

"أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ."

"Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, 'yıldırım seslerinden' parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır." (el-Bakara 2/19).

İbn Abbas ve Sicistânî'ye göre "sâika" (صَاعِقَة), "aslı ölüm olan azap" demektir.[895] Ferâhîdî, "sâika"nın, "beraberinde bir ateş parçasının düştüğü yıldırımın şiddetli sesi" anlamına geldiğini söylemektedir.[896] İsfahânî, "sâıka" lafzına, "ölüm, azap ve ateş" diye üç anlam vermektedir:[897] İbnü'l-Hâim, "es-Savâık" (الصَّوَاعِق) kelimesinin, "ses" demek olan "sâıka" lafzının çoğulu olduğunu, "her helak edici azab"a "sâıka" denildiğini, bunun, Umman lügatında "الْمَوْت" "ölüm" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca İbnü'l-Hâim, Ferâhîdî'nin görüşü olarak "sâıka"nın, "bazen ateşten bir parça ile düştüğü yeri yakan gök gürültüsünün şiddetli olayı" anlamına geldiğini belirtmektedir.[898] İbn Kuteybe, Ebû Tâlib el-Kaysî, Ebû Hayyân gibi âlimlere göre "sâıka" lafzı, "ölüm" demektir.[899]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 19. âyetinde geçen "sâıka" lafzını açıklamasında Nakkâş'tan bildirdiğine göre "sâıka, sa'ka ve sâkıa" (صَاعِقَة, صَعْقَة وصَاقِعَة) lafızlarının

---

889 Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 201; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,*1: 15.
890 İzmirli, *Kur'ân,* 4.
891 Bilmen*, Kur'an,* 1: 19.
892 Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 5.
893 Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 2.
894 *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 2.
895 Bkz. Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 14; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 293.
896 Ferâhîdî, "Sâıka", *Kitabü'l-Ayn*, 2: 397.
897 İsfahânî, "Sâıka", *Müfredât*, 484-485.
898 İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 55
899 Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 49, 284; Kaysî, *el-Umde*, 76; Ebû Hayyân, "Saaka", *Tuhfe*, 201.

aynı anlama geldiğini, Hasan-ı Basrî'nin, "es-Savâık" (الصَّوَاعِق) lafzını, (ق harfini öne alarak) "es-savâkı" (الصَّوَاقِع) şeklinde telaffuz ettiğini ve buna Ebu'n-Necm'in şu beytini delil getirdiğini belirtmektedir:

*يحكون بالمصقولة القواطع *** تشقق البرق عن الصواقع*

Keskin dümdüz kılıçlarla anlatırlar

Şimşeğin gök gürültüsünden yarılmasını.

Kurtubî, Nahhas'a göre "savâkı" şeklindeki telaffuzun Temimliler ile Rabia oğullarının bir kısmının söyleyiş şekli olduğunu, ayrıca gökten bir topluluk üzerine yıldırım düştüğü zaman, "صَعِقَتْهُم السَّمَاء" denildiğini söylemektedir. Ayrıca "Sâika" lafzının "azap feryadı" anlamına geldiğini belirtmekte ve bu yoruma şu âyeti delil getirmektedir: "فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ" "Ve yaptıklarına karşılık, alçaltıcı 'azap yıldırımı' onları çarpmıştı."[900] Kurtubî, "وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا" "Mûsâ da 'baygın' düştü"[901] âyetini şahit getirerek bayılan bir kimse için de "صعِقَ الرَّجُلُ" "adam bayıldı, baygınlık geçirdi" tabirinin kullanıldığını ifade etmektedir. Bundan başka Kurtubî, "Sâıka" lafzının "ölüm" anlamına geldiğini belirtmekte ve bu yoruma "فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ" "Göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür"[902] âyetini delil olarak zikretmektedir.[903]

Kurtubî'nin bu açıklamasına göre "sâika" kelimesi, bulunduğu yer itibarıyla "feryad (ölüm sayhası)", "baygınlık" ve "ölüm" mânâlarına gelmektedir. Bu ise, "Sâıka" lafzının müşterek, yani birden çok anlam ifade eden kavramlardan biri olduğunu göstermektedir.

"es-Savâık" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle yıldırımlar,[904] ayrıca yıldırımların dehşeti,[905] yıldırım sesleri[906] olarak açıklanmaktadır.

3. "İsrâîl" (إِسْرَائِيل):

---

[900] Fussilet, 41/17.
[901] A'râf, 7/143.
[902] Zümer, 39/68.
[903] Kurtubî, el-Câmi', 1: 331; ayrıca bu konu hakkında bkz. Enbârî, *ez-Zâhir*, 2: 128, 330-331; Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1: 25; İsfahânî, "Saıka", *Müfredât*, 484-485; Semîn el-Halebî, "Saika", *Umdetü'l-Huffâz*, 2: 337-338; San'ânî, *Tefsîr Ğarîbi'l-Kur'ân*, 207.
[904] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 201; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 16; Bilmen*, Kur'an,* 1: 22; Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 7; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 3.
[905] İzmirli, *Kur'ân,* 5.
[906] *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 3.

"يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُواْ نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُواْ بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُون."

"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun." (el-Bakara 2/40).

Cevâlikî, "İsrâîl" (إِسْرَائِيل)[907] isminin, Araplar tarafından "Mîkâl" (مِيكَال) gibi "İsrâl" (إِسْرَال) şeklinde ve "İsrâîl", ayrıca, (ن harfiyle) "İsrâîn" (إِسْرَائِين) biçiminde telaffuz edildiğini ve cahiliye şairi Ümmeyye b. Ebi's-Salt'ın (ö. 8/630) dediğine göre "İsrâl" şeklinde söylenen yabancı bir isim olduğunu ifade etmektedir.[908] İbnü'l-Hâim, "İsrâîl"in Hz. Ya'kûb'un kendisi olduğunu, bu ismin, özel ve yabancı bir lafız olduğunu söylemektedir.[909]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 40. âyetini açıklarken "İsrâîl" isminin, Arapça olmayan bir isim olduğunu, bu sebeple munsarif olmadığını belirtmektedir.[910] Kurtubî, Temimlilerin bu lafzı, (son harfini nûnlu olarak) "İsrâîn" şeklinde okuduklarını, "İsrâîl" kelimesinin, "Allah'ın kulu (Abdullah)" anlamına geldiğini söylemektedir. İbn Abbâs'ın görüşü olarak Kurtubî, İbrânîcede "İsrâ" (إِسْرَا) lafzının "kul", "Îl" (إِيل) lafzının "Allah" demek olduğunu, Mehdevî'den aldığı bilgiye göre "İsrâ" lafzının "Allah'ın seçtiği", "Îl" lafzının da "Allah" demek olduğunu ifade etmektedir.[911] Kurtubî, Mehdevî'ye göre "İsrâ" kavramının "sağlam yapmak ve bağlamak"tan geldiğini, dolayısıyla "İsrâil"in Yüce Allah tarafından "sağlam bir şekilde güçlü olarak yaratılmış" gibi bir anlam taşıdığını beyan etmektedir. Kurtubî, Süheylî'den naklettiği bilgiye göre, Hz. Ya'kub'un Yüce Allah için hicret ettiği vakit "gece yürümesi" sebebiyle ona "İsrâîl" isminin verildiğini, "İsrâîl"in, Yüce Allah'a "geceleyin giden ve yürüyen" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Neticede Kurtubî, Süheylî'nin "İsrâîl" lafzının bir bölümünü İbrânice, bir bölümünü Arapça kabul ettiğini belirtmektedir.[912] Ancak Kurtubî, Kur'ân'da geçen İsrâîl, Cibrîl, İmrân, Nûh,

[907] Bkz. İsrâîl kelimesinin yer aldığı âyetler: el-Bakara 2/47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93; el-Mâide 5/12, 32, 70, 72, 78, 110; el-A'râf 7/105, 134, 137, 138; Yûnus 10/90, 93; Meryem 19/58; Tâhâ 20/47, 80, 94; eş-Şuarâ' 26/17, 22, 59, 197; en-Neml 27/76; es-Secde 32/23; el-Mü'min 40/53; ez-Zuhruf 43/59; ed-Duhân 44/30; el-Câsiye 45/16; el-Ahkâf 46, 10; es-Saf 61/6, 14.

[908] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 13.

[909] İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 70.

[910] Bkz. Zeccâc da eserinde aynı açıklamaya yer vermektedir (*Meâni'l-Kur'ân*, 1: 119).

[911] Bkz. İbnü'l-Hâim de eserinde aynı açıklamaya yapmaktadır (*et-Tibyân*, 70).

[912] Kurtubî, *el-Câmi',* 2: 6-7.

Lût gibi özel isimleri, Arapça dışındaki dillere ait lafızlar olarak kabul ettiğini söylemektedir.[913]

4. "Verkeû" (وَارْكَعُواْ):

"وَأَقِيمُواْ الصَّلاَةَ وَآتُواْ الزَّكَاةَ وَارْكَعُواْ مَعَ الرَّاكِعِينَ."

"Namazı kılın, zekâtı verin. 'rükû' edenlerle birlikte siz de rükû edin." (el-Bakara 2/43).

Ferâhîdî, namazdaki her kalkışa "er-rek'at" (الرَّكْعَة)[914] denildiğini, ayrıca dizi yere değsin veya değmesin başını yere doğru eğen her şeyin rükû edici olduğunu belirtmektedir.[915] İbn Düreyd, "er-Rükû"un "yüzüstü yere kapanmak" anlamına geldiğini, "er-rük'at" (الرُّكْعَة) kelimesinin, "yerdeki boşluk ve çukur" anlamında Yemen lehçesinde kullanıldığının söylendiğini ifade etmektedir.[916] İsfahânî'ye göre "er-Rükû", "eğilmek" demektir. Bu ise namazdaki rek'at, tevazu ve kendini küçük görmek anlamına gelmektedir.[917]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 43. âyetini tefsir ederken "er-Rükû"un, sözlükte, "alçalarak eğilmek" anlamına geldiğini ve "bükülmüş her şeyin rükû edici" olduğunu söylemektedir.[918] Ayrıca Kurtubî, "الرَّكْعَة" "er-rek'at" kelimesinin, Yemen lehçesinde kullanıldığını, rükû ve sücûdü kapsayacak şekilde "bükülmek" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[919] Bu izaha da Lebid'in şu beytini delil getirmektedir:

*أُخْبِرُ أَخْبَارَ الْقُرُونِ الَّتِي مَضَتْ *** أَدُبُّ كَأَنِّي كُلَّمَا قُمْتُ رَاكِعٌ*

Geçmiş nesillerin haberlerini veriyorum.

Kalktığım her seferde rükû' eder gibi hareket ediyorum.

Kurtubî, "er-rek'at" kelimesinin, bir mevkiden aşağıya düşmekten istiare olduğunu da söylemekte ve şu şiiri delil getirmektedir:

---

913 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 110.

914 "Rükû" lafzının söz konusu olduğu âyetler: el-Bakara 2/43, 125; Âl-i İmrân 3/43; el-Hac 22/26, 77; el-Feth 48/29; el-Murselât 77/48.

915 Ferâhîdî, "Rakea", *Kitabü'l-Ayn,* 2: 146.

916 İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüğa,* 2: 770.

917 İsfahânî, "Rakea", *Müfredât,* 364.

918 Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 25; ayrıca bkz. Cevherî, "Rakea", *es-Sıhâh,* 3: 1222-1223; İbn Manzûr, "Rakea", *Lisân*, 8: 133; Zebîdî, "Rakea", *Tâc,* 21: 122.

919 Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 25; ayrıca bkz. İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1: 397; İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân,* 71.

وَلَا تُعَادِ الضَّعِيفَ عَلَّكَ أَنْ *** تَرْكَعَ يَوْمًا وَالدَّهْرُ قَدْ رَفَعَهُ

Zayıf olana düşmanlık etme, olur ki sen,

Düşersin (makamından) bir gün, zaman ise onu yükseltmiştir.[920]

"Verkeû" lafzı, Türkçe meâllerde genellikle "rükû edin"[921] şeklinde ifade edilmektedir.

5. "Hıtta" (حِطَّةٌ):

"وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ."

"Hani, 'Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve 'Hıtta!' (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz' demiştik." (el-Bakara 2/58).

el-Ferrâ, Ebû Ubeyde, İbn Kuteybe, Taberî, Kaysî, İbn Fâris, Cevherî, İsfahânî, İbn Manzûr, İbnü'l-Hâim, Zebîdî, Kummî gibi âlimler "Hıttâ" (حِطَّةٌ)[922] kelimesinin "mağfiret dilemek" anlamına geldiğini ifade etmektedirler.[923]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 58. âyetinde geçen "Hıttâ" lafzını açıklarken İbn Cübeyr'in söylediğine göre bu, "mağfiret dilemek", Eban b. Tağlib'in izahına göre "tevbe etmek" anlamına geldiğini belirtmekte ve şu beyti delil getirmektedir:

فَازَ بِالْحِطَّةِ الَّتِي جَعَلَ اللَّ *** هُ بِهَا ذَنْبَ عَبْدِهِ مَغْفُورًا

Kurtuldu, 'hıttâ' ile ki onunla Allah;

Kulunun günahını affedilmiş kıldı.

Kurtubî, İsrâîloğullarından bizatihi "Hıttâ" kavramı ile muhtemelen ibâdet etmeleri istendiğini söylemektedir. Şu hadisi de delil olarak zikretmektedir:

---

[920] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 25.

[921] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 1:284; İzmirli, *Kur'ân*, 8; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 21; Bilmen*, Kur'an,* 1: 46; Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 13; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan,* 6; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 6.

[922] Bkz. el-Bakara 2/58; el-A'râf 7/161.

[923] Bkz. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 38; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 41; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 50; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1: 716-718; Kaysî, *Tefsirü'l-Müşkil*, 93; İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 214; Cevherî, "Hatata", *es-Sıhâh,* 3: 1119; İsfahânî, "Hıttta", *Müfredât*, 242; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2:125; İbn Manzûr, "Hatata", *Lisân*, 7: 273; İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 75; Zebidî, "Hatata", *Tâc*, 19: 199; Kummî, *Tefsîr Ğarâibi'l-Kur'ân,* 1: 293.

“İsrâîloğullarına kapıdan secde ederek giriniz ve ‘Hıtta’ deyiniz. O vakit günahlarınız affedilecektir denildi. Ancak onlar, sözü değiştirdiler. Kapıdan içeriye kıçları üstünde sürünerek girdiler ve saçta bir tane, dediler”[924] Kurtubî, Hz. Peygamber’in bu hadisinin zahirinden, İsrâîloğullarında ibadet etmeleri istendiğinin anlaşıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Kurtubî, İbn Kuteybe’nin bildirdiğine göre İsrâîloğullarının, “Hıttâ” kelimesinin yerine “حِطّا سُمْهاثا” dediklerini, bunun ise İbrânîcede “kırmızı buğday” anlamına geldiğini belirtmektedir.[925]

“Hıttâ” kelimesi, Türkçe meâllerin önemli bir kısmında, hıtta (bizi bağışla),[926] hıtta (tevbe ve istiğfar, dileğimiz günahlarımızın yarlıganması),[927] (dileğimiz) hıtta (dır, günahlarımızın dökülüp düşmesi),[928] hitte,[929] günahlarımızın yükünü bizden kaldır,[930] hıtta! (Ya Rabbi, bizi affet)[931] şeklinde açıklanmaktadır. Burada “Hıtta” lafzı için, Türkçe meâllerin aynı anlamı içeren farklı telaffuzlar kullandığı ve Kurtubî’nin yorumunu yansıttığı söylenebilir.

6. “Ayn” (عَيْن):

”وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُواْ وَاشْرَبُواْ مِن رِّزْقِ اللّهِ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ.“

“Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de, ‘Asanı kayaya vur’ demiştik, böylece kayadan on iki ‘pınar’ fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. ‘Allah’ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın’ demiştik.” (Bakara 2/60).

Ferâhîdî, “Ayn” (عَيْن)[932] lafzının, “bakan her göz, su gözü, diz gözü, kıble tarafından gelen şiddetli soğuk bulut, güneş gözü, hazır mal, dînâr gibi mânâlara

[924] Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 535; Buhârî, “Tefsir”, 5; Müslim, “Tefsir”, 1.
[925] Kurtubî, *el-Câmi‘*, 2: 125; ayrıca “Hıtta” lafzı için bkz. Ferâhîdî, “Hıtta”, *Kitabü’l-Ayn*, 1: 330; Kirmânî, *Ğarâibü’t-Tefsîr*, 1: 142-143; İbnü’l-Hâim, *et-Tibyân*, 75; Süyûtî, *el-İtkân*, 292.
[926] Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 304.
[927] İzmirli, *Kur’ân,* 10.
[928] Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm*, 1: 24.
[929] Bilmen, *Kur’an,* 1: 57.
[930] Esed, *Kur’an Mesajı*, 1: 17.
[931] Bkz. Feyizli, *Feyzü’l-Furkan*, 8; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 8.
[932] “Ayn” kelimesinin yer aldığı âyetler: el-Bakara 2/60; ‘Al-i İmrân 3/13; el-Mâide 5/45, 83; el-A’râf 7/116, 160, 179, 195; el-Enfâl 8/44; et-Tevbe 9/92; Hûd 11/31, 37; el-Hicr 15/45; el-Kehf 18/86, 101; Meryem 19/26; el-Enbiyâ’ 21/61; el-Mü’minûn 23/27; el-Furkân 25/74; eş-Şuarâ 26/57, 134, 147; el-Kasas 28/9; es-Secde 32/17; el-Ahzâb 33/19, 51; Sebe’ 34/12; Yasin 36/34, 66; es-Sâffât 37/48; el-Mü’min 40/19; ez-Zuhruf 43/71; ed-Duhân 44/25, 52, 54; ez-Zâriyât 51/15; et-Tûr

geldiğini belirtmektedir."[933] İsfahânî, "Ayn" kelimesinin, "insan gözü, toplumu ve bir şeyi gözetleyen, casus, su tulumundaki delik, cevherlerin en iyisi olduğu için altın, bir şeyin kendisi, toplumun faziletli şahsı, su pınarı, terazideki meyil, gözleri güzel olduğundan dolayı vahşi sığır" gibi anlamlara geldiğini söylemektedir.[934]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 60. âyetinde geçen, "pınar" anlamı verilen "Ayn" kelimesini yorumlarken onun, müşterek (birden çok anlam taşıyan) lafızlardan biri olduğunu,[935] onun için, "su gözü, insan gözü, dizkapağının gözü, güneşin gözü denildiğini" belirtmektedir. Kurtubî, "Ayn" lafzının, güney yönünden gelen bulut ve kesintisiz olarak beş veya altı gün süreyle devam eden yağmur için bir isim olarak kullanıldığını, ayrıca "بَلَدٌ قَلِيلُ الْعَيْنِ" "Aynı az belde" ibaresinin, "قَلِيلُ النَّاس" "insanı az şehir" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Su kırbası vb. su kaplarının kulplarına "Ayn" denildiğini söyledikten sonra, canlının gözünden yaş aktığı gibi, su gözünden suyun akması sebebiyle su gözünün canlılardaki göze benzetildiğini ifade etmektedir. Burada Kurtubî, suyun kaynadığı yerin, yeryüzünde en şerefli mekânlardan biri olduğunu, canlının gözünün, onun en şerefli organlarından biri olması hasebiyle suyun kaynadığı yerin ona benzetildiğini beyan etmektedir.[936]

"Ayn" lafzı hakkında yapılan bu açıklamanın Garîbu'l-Kur'ân'ı ilgilendiren yönü, onun, Kur'ân'da bulunduğu yere göre, bazen anlamı kapalı, anlaşılması güç bir hüviyet kazanmış olmasıdır. Kur'ân'da geçen böyle lafızlar, bulundukları yere göre mânâ kazanabilmektedir. Bu sebeple "iştirak-ı lafzî" mevzusunun bilinmesi önemlidir. İştirak-ı lafzî konusuna vakıf olmadan Kur'ân'ı anlamaya çalışmak, Kur'ân'daki böyle kelimelerin mânâlarını birbirine karıştırmaya götürebilir. Bu durum, Kur'ân'ı anlamada büyük bir engel teşkil edebilir.

"Ayn" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle pınar,[937] göz,[938] çeşme,[939]

52/20, 48; el-Kamer 54/12, 14, 37; el-Vakıa 56/22; el-İnsan 76/6, 18; el-Mürselât 77/41; el-Mutaffifin 83/28; el-Gaşiye 88/5, 12; et-Tekâsür 102/7.

933 Ferâhîdî, "Ayn", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 263.

934 Bkz. İsfahânî, "Ayn", *Müfredât*, 598-600.

935 Bkz. İbn Atiyye de bu açıklamayı yapmaktadır (*el-Muharrar*, 1: 226).

936 Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 139; ayrıca "Ayn" kelimesi için bkz. Cevherî, "Ayn", *es-Sıhâh*, 6: 2170-2172; Ebû Hayyân, "Ayn", *Tuhfe*, 230.

937 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini* 1: 306; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm*, 1: 24, Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 8; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 8.

938 İzmirli, *Kur'ân,* 10.

939 Bilmen*, Kur'an,* 1: 58.

kaynak[940] olarak belirtilmektedir.

7. "Fûm" (فُومِ):

"وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ."

"Hani, 'Ey Mûsâ! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O hâlde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze, kabak, 'sarımsak', mercimek, soğan versin' demiştiniz. O da size, 'İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise inin şehre! İstedikleriniz orada var' demişti. Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı." (el-Bakara 2/61).

İbn Abbas, Ferâhîdî, Gulâm Sa'leb, Cevherî, Kaysî, Ebû Hayyân, Süyûtî gibi âlimler, "Fûm" (فُومِ)[941] kelimesinin "الحِنْطَة" "buğday" anlamına geldiğini ifade etmektedirler.[942] İbn Kuteybe, "Fûm" lafzına farklı anlamlar verildiğini belirttikten sonra "Buğday"a ve ekmek olan her şeye "Fûm" denildiğini, el-Ferrâ'ya göre "Fûm"un "ekmek" demek olduğunu, hububata "Fûm" denildiğini, "Fûm"un Arapların bildikleri "sarımsak" mânâsına geldiğini söylemektedir.[943]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 61. âyetinde geçen "Fûm"un ne olduğu hakkında âlimlerin ihtilaf ettiklerini, İbn Abbâs ve birçok müfessire göre "Fûm"a, soğan gibi bir mahsul olması sebebiyle "sarımsak" denildiğini belirtmektedir. Kurtubî, yine İbn Abbâs'ın ve Nehhâs'ın tercih ettiği bir görüş olarak "Fûm"un "buğday" anlamına geldiğini, Cevherî'nin, "Fûm" lafzına "buğday" anlamını verdiğini, İbn Düreyd'e göre "Fûm" lafzının, "sünbül, başak" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kurtubî,

---

940 Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 17.

941 "Fûm" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Bakara 2/61.

942 Bkz. Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 54-55; Ferâhîdî, "Fûm", *Kitâbu'l-Ayn*, 347; Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sırât*, 173; Cevherî, "Fûm", *es-Sıhâh,* 3: 2004-2005; Kaysî, *el-Umde*, 76; Ebû Hayyân, "Fûm", *Tuhfe*, 248; Süyûtî, *el-Mühezzeb*, 123.

943 İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 51; ayrıca İbn Abbas'a isnad edilen başka bir görüşe göre, bazıları, "yenilen hububatın tümüne "Fûm" söyledikleri ifade edilmektedir (Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân Müstahrec min Sahîhi'l-Buhârî*, (Mısır, Darü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1950), 159); "Fûm" lafzı için ayrıca bkz. Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb,* 358; Cevherî, "Sûm", *es-Sıhâh*, 5: 2004.

bazı âlimlere göre "Fûm" lafzının, Şamlıların şivesinde "الحِمَّص" "nohut" anlamına geldiğini, bunun satıcısına, "فُومِي" "nohutçu" lafzını değiştirerek "فَامِي" denildiğini, çünkü Şamlıların, "سُهْلِي" "düzlüğe ait" ve "دُهْرِي" "yaşlı" dedikleri gibi bazen nisbetlerde değişiklik yaptıklarını söylemektedir. Ayrıca Kurtubî, "فُومُوا لَنَا" ifadesinin "اخْتَبِزُوا لَنَا" "bize ekmek pişiriniz" anlamında kullanıldığını, bilahere Ata ve Katâde'nin, "fırında pişirilen her tane"ye "Fûm" dediklerini söylemektedir.[944] Böylece Kurtubî, "Fûm" kelimesinin, "sarımsak", "buğday", "sünbül", "başak", "nohut", "ekmek" ve "fırında pişirilen her tane" mânâlarına gelen ortak bir kelime olduğunu ortaya koymaktadır.

"Fûm" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle sarımsak,[945] ayrıca buğday[946] olarak belirtildiği görülmektedir. Türkçe meâllerde, Kurtubî'nin "Fûm" kelimesine dair nohut, ekmek ve fırında pişirilen her tane yorumuna değinilmemektedir.

8. "et-Tûr" (الطُّوْر):

"وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُواْ مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُواْ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ."

"Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağını da tepenize dikmiş ve "Sakınasınız diye, size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun, onun içindekileri düşünün (gafil olmayın)" demiştik." (el-Bakara 2/63).

Mücahid, "et-Tûr" (الطُّوْر)[947] lafzının, Süryânicede "dağ" anlamına geldiğini söylemektedir.[948] İbn Kuteybe'ye göre "et-Tûr", Hz. Musa ile yanında konuşulan Medyen'de bir dağdır.[949] Ferâhîdî, Ebû Ubeyde, Zeccâc, Sicistânî, Gulâm Sa'leb, Kaysî, Ebû Hayyân gibi âlimler, "et-Tûr" lafzının, herhangi bir "dağ" mânâsına

[944] Bkz. Kisâî, *Meâni'l-Kur'ân*, 72; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2: 17-18.; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 41; Sicistânî, "*Nüzhetü'l-Kulûb*", 358; Kaysî, *Tefsirü'l-Müşkil*, 94; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 146-148; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsir,* 1: 103; İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân,* 77. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce,* 1. bs. (Ankara, Gece Kitaplığı, 2017), 228-235.

[945] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 309; İzmirli, *Kur'ân,* 10; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 24; Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 17; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 8; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 8.

[946] *Bilmen, Kur'an,* 1: 60.

[947] Bkz. el-Bakara 2/63, 93; en-Nisâ' 4/154; Meryem 19/52; Tâhâ 20/80; el-Mü'minûn 23/20; el-Kasas 28/29, 46; et-Tûr 52/1; et-Tîn 95/2.

[948] Mücâhid, *Tefsirü'l-İmâm Mücâhid*, 204; Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân,* 124, ayrıca bkz. Süyûtî de, Mücâhid'den rivayet edildiğine göre Süryânicede dağa "Tûr" denildiğini, Dahhâk'tan gelen bir rivayete göre ise Nabtîlerin, dağa "Tûr" dediklerini belirtmektedir (Süyûtî, *el-Mühezzb,* 113-114).

[949] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 424; ayrıca yine İbn Kuteybe'ye göre "Tûr" "dağ" demektir (İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 52).

geldiğini ifade etmektedirler.[950]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 63. âyetindeki "et-Tûr" kelimesini yorumlarken bunun anlamı hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu söylemektedir: İbn Cüreyc ve İbn Abbâs'a göre "et-Tûr", "Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ ile üzerinde konuştuğu ve üzerinde Tevrat'ın Hz. Mûsâ'ya indirildiği dağdır." Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre "et-Tûr", "üzerinde bitkilerin yeşerdiği dağa verilen bir isimdir, bitkinin yeşermediği dağa "et-Tûr" denilmez." Mücâhid ve Katâde'nin nazarında "et-Tûr", "her türlü dağın adıdır." Ayrıca Kurtubî, Mücâhid'in "et-Tûr" lafzının, Süryanice "her türlü dağ"a verilen bir isim olduğunu söylediğini, fakat Ebu'l-Âliye'nin bu görüşü reddettiğini belirtmektedir.[951] Sonra Kurtubî, Kur'ân'da Arap olmayanların dilinden alınıp Arapçalaştırılmadan bağımsız hiçbir lafzın bulunmadığını söylemektedir.[952] Bu açıklamasında Kurtubî, Kur'ân'da muarreb lafızların olabileceğini belirtmiş olmaktadır. Burada Kurtubî'nin, Kur'ân'ın indirilmesinden önceki zamanda, Arapların başka dillerden aldıkları lafızları Arapçalaştırıp dillerinin bir parçası haline getirdiklerini kastetmiş olabilir.

"et-Tûr" lafzı, birçok Türkçe meâlinde Tûr,[953] ayrıca Sina dağı[954] ve Tûr dağı[955] olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla Kurtubî'nin, "et-Tûr" lafzı hakkında yaptığı yorumlar ile Türkçe meâllerde verilen anlamların birbiriyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

9. "Avân" (عَوَانٌ):

"قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لا فَارِضٌ وَلا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ."

"Bizim için Rabbine duâ et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. dediler. Mûsâ şöyle dedi: Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası (dinç) bir sığırdır. Haydi, emrolunduğunuz işi yapın." (el-Bakara 2/68).

---

[950] Bkz. Ferâhîdî, "Tûr", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 64; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 43; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 147; Sicistânî, "*Nüzhetü'l-Kulûb*", 315; Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetu's-Sırât*, 174; Kaysî, *el-Umde*, 77, 216, 350; Ebû Hayyân, "Tûr", *Tuhfe*, 209; Süyûtî, *el-İtkân*, 295.

[951] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2: 48; İsfahânî, "Tûr", *Müfredât*, 528; İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 79.

[952] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 164.

[953] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 316; İzmirli, *Kur'ân,* 11; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 25; Bilmen, *Kur'an,* 1: 63.

[954] Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 19.

[955] Bkz. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 9; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 9.

Ebu'l-Âliye, İbn Kuteybe, Ebû Hayyân gibi âlimler, "Avân" (عَوَانٌ)[956] lafzının, "genç ile yaşlı arası orta",[957] Ferâhîdî, "orta yaşlı", "ondan önceki savaşın olduğu savaş, ilk olaydan sonra onu takip eden ondan daha şiddetli savaş,"[958] İsfahânî de "istiare yoluyla, önceden yapılıp tekrar edilen savaş"[959] anlamına geldiğini ifade etmektedir.

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 68. âyetinde yer alan "Avân" lafzının, "bir veya iki doğum yapmış inek" anlamına geldiğini,[960] atların zıddına, bu şekilde bir ineğin en güçlü ve en güzel çağında olduğunu belirtmektedir. Şairin, bir atı nitelendirirken söylediği şu beyti de delil olarak getirmektedir:

كُمَيْتٍ بَهِيمِ اللَّوْنِ لَيْسَ بِفَارِضٍ *** وَ لَا بِعَوَانٍ ذَاتِ لَوْنٍ مُخَصَّبِ

Kestane koyu renkli bir at fârid (yaşlı) da değil;

Avân (bir veya iki doğum yapmış) da değil, karnındaki beyazlık ayaklarına kadar uzanır,

Kurtubî, dilcilerin naklettiğine dayanarak Mücâhid'e göre "Avân" lafzının, "peşpeşe doğum yapmış inekler" için kullanıldığını, denildiğine göre Yemen lehçesinde "uzunca hurma ağacı"na da "avân" denildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Kurtubî, "حَرْبٌ عَوَانٌ" "Avân savaş" sözünün, "öncesinde başka bir savaşın olduğu savaş" anlamına geldiğini söylemekte ve Züheyr'in şu beytini delil getirmektedir:

إذا لقِحَتْ حرْبٌ عَوَانٌ مُضِرَّةٌ *** ضَرُوسٌ تُهِرُّ النَّاسَ أنيابُهَا عُصْلُ

Eğer kızışırsa oldukça zararlı, öncesinde başka bir savaşın olduğu savaş;

Azı dişleri insanları lime lime edip dağıtır, eğri büğrü köpek dişleri.[961]

Bu izahlara göre "Avân" lafzının, "genç ile yaşlı arası dinç", "bir veya iki doğum yapmış inek", "peşpeşe doğum yapmış inek", "uzun hurma ağacı" ve "öncesinde başka bir savaşın olduğu savaş" mânâlarına gelen müşterek bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

---

[956] "Avân" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Bakara 2/68.
[957] Bkz. Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 144. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 53. Ebû Hayyân, "Avene", *Tuhfe*, 230.
[958] Ferâhîdî, "Avn", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 258.
[959] İsfahânî, *Müfredât*, 598.
[960] Bkz. Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 146; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 70; İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 80.
[961] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 183; ayrıca "Avân" kelimesi için bkz. Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetu's-Sırât*, 174; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 247.

"Avân" lafzı, Türkçe meâllerde genellikle ikisi ortası bir dinç[962] ve ikisi arasında orta yaş[963] olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla Türkçe meâllerin, Kurtubî'nin, "Avân" lafzı hakkındaki yorumuna kısmen yer verdiğini söylemek mümkündür.

10. "Feteha" (فَتَحَ):

"وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلا تَعْقِلُونَ."

"Onlar iman edenlerle karşılaşınca, "İman ettik" derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında da şöyle derler: Rabbinizin huzurunda delil olarak kullanıp sizi sustursunlar diye mi, Allah'ın (Tevrat'ta) size bildirdiklerini onlara söylüyorsunuz? (Bu kadarcık şeye) akıl erdiremiyor musunuz?" (el-Bakara 2/76).

İbn Abbas, "iftah beynenâ" (افْتَحْ بَيْنَنَا)[964] "aramızda hüküm ver", "el-fettâh" (الْفَتَّاحُ)[965] "kadı", "yesteftihûn" (يَسْتَفْتِحُونَ)[966] "yardım istiyorlar"[967] anlamında kullanıldığını söylemektedir. İbn Kuteybe'ye göre "el-fettâh" lafzı "kadı",[968] "yesteftihûn" lafzı "Yüce Allah'tan yardım istiyorlar" demektir. Ayrıca İbn Kuteybe, Yahudilerin müşriklerle savaştıklarında Yüce Allah'ın onlara yardım etmesi için, "Allahım, bize gönderilen peygamberle bize yardım et" diye duâ ettiklerini, Hz. Peygamber onlara gelince onu bildikleri halde inkâr ettiklerini ifade etmektedir. İbn Kuteybe, "el-istiftâh" (الإستفتاح) lafzının, "yardım istemek" anlamına geldiğini söylemektedir.[969] Ebû Hayyân, "iftah" (افْتَحْ) kelimesinin "hüküm ver", "el-fettâh" kelimesinin ise "hâkim" demek olduğunu belirtmektedir.[970]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 76. âyetindeki "Feteha" (فَتَحَ) lafzını yorumlarken onun, "hakeme" (حَكَمَ) mânâsına geldiğini ve "el-Feth" (الفَتْح)[971] kelimesinin, Araplar

[962] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 319; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 26; Bilmen*, Kur'an,* 1: 66; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 9; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 9.
[963] Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 19.
[964] el-A'râf 7/84.
[965] Sebe' 34/26.
[966] el-Bakara 2/89.
[967] Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân,* 151.
[968] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 357.
[969] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 58.
[970] Ebû Hayyân, "Feteha", *Tuhfe,* 244.
[971] "Feth" kelimesinin söz konusu olduğu âyetler: el-Bakara 2/76, 89; en-Nisâ' 4/141; el-Mâide 5/52; el-En'âm 6/44; el-A'râf 7/40, 89, 96; el-Enfâl 8/19; Yûsuf 12/65; İbrahim 14/15; el-Hicr 15/14; el-Enbiyâ' 21/96; el-Mü'minûn 23/77; eş-Şuarâ 26/118; es-Secde 32/28, 29; Fâtır 35/2; Sâd 38, 50;

tarafından "kadâ" (الْقَضَاء) ve "hüküm" (الحُكْم) anlamında kullanıldığını beyan etmektedir. Bu izaha da, "رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ" "Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında Sen hak ile hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırlısısın" (el-A'râf, 7/89) âyetini delil getirmektedir.[972] Bununla birlikte Kurtubî, "Fettâh" lafzının Yemen lehçesinde, "القَاضِي" (hâkim) demek olduğunu,[973] onun için, "benimle senin aranda fettâh (hâkim) hüküm versin" dediklerini, böyle demelerinin sebebi olarak hâkimin, zalime karşı mazluma yardımcı olmasını göstermektedir. Kurtubî, "el-Feth" lafzının, yardım ve zafer, ayrıca iki şeyin arasını ayırmak anlamına geldiğine dair olarak "وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُواْ" "Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek Peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı." (el-Bakara 2/89) ve "إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ" "(Ey inkârcılar!) Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih geldi" (el-Enfâl 8/19) âyetlerini delil olarak getirmektedir:[974] Burada Kurtubî'nin, "Feteha" lafzını, Kur'ân'da geçtiği farklı yerlerde ifade ettiği anlamlar üzerinde durarak yorumlamaya çalıştığı müşahede edilmektedir. Kurtubî, bu açıklamasıyla "Fetehâ" vb. lafızlara, birçok yönden bakmaya dikkat çekmek istemiş olabilir.

"Feteha" lafzı, Türkçe meâllerin önemli bir kısmında açıkladığı,[975] açtığı,[976] bildirdikleri[977] anlamında belirtilmektedir.

11. "Bâbil" (بَابِلَ):

"وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُون."

---

ez-Zümer 39/71, 73; el-Feth 48/1, 18, 27; el-Hadid 57/10; es-Saf 61/13; en-Nebe' 78/19; en-Nasr 110/1.

[972] Bkz. ayrıca Kafiyecî, (*et-Teysîr*, 43) ve Kirmânî de (*Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 152) kitaplarında aynı açıklamaları yapmaktadır.

[973] Ayrıca bkz. "Feteha" lafzı hakkında Enbârî, (*İzâhu'l-Vakf*, 1: 71), Zerkeşî (*el-Burhân*, 1: 396-397) gibi âlimler de eserlerinde aynı bilgileri vermektedir.

[974] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 214-215; ayrıca bkz. Ferâhîdî, ("Feteha", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 299), İsfahânî, ("Feteha", *Müfredât*, 621-622) ve İbnü'l-Hâim (*et-Tibyân*, 82) gibi âlimler de eserlerinde benzer izahlarda bulunmaktadırlar.

[975] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 326; *Esed, Kur'an Mesajı*, 1: 21; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 10.

[976] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 12; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 27; Bilmen*, Kur'an,* 1: 73.

[977] *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 10.

"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Hâlbuki o iki melek, 'Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme' demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Hâlbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi!" (el-Bakara 2/102).

Cevherî ve İbn Manzûr'a göre "Bâbil" (بِبَابِلَ), büyü ve içkinin nispet edildiği Irak'ta bir yer ismidir.[978] Kirmânî, "Bâbil"in, "dillerin birbirine karışıp ortaya çıktığı yer olarak Irak, ayrıca Mağrib, Nihavend dağı ve yerde çukur bir arazi",[979] İbnü'l-Hâim, denildiğine göre "Bâbil"in, "Kufe", "Nusaybin", "Demâvend dağları" ve "alçak arazi" olabileceğini söylemektedir.[980] Zebîdî, Irak'a "Babil" denildiğini, Dünbâvend"e ve Kûfe'ye bu adın verildiğini belirtmektedir. Zebîdî, "Bâbil" adının müşterî (satürn, zühal) yıldızından alındığını, çünkü Bâbil'in ilk dilinde, müşterîye "Bâbil" ismi verildiğini ifade etmektedir.[981]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 102. âyetinde geçen "Bâbil"[982] kelimesinin, müennes, özel isim ve Arapça olmayan bir lafız olduğunu, bundan dolayı munsarif olmadığını, yeryüzünde bir bölgenin -Irak ve çevresinin- adı olduğunun söylendiğini beyan etmektedir. Bu izahına İbn Mes'ud'un, Kûfelilere: "Sizler Hîre ile Bâbil arasında bir yerdesiniz" sözünü delil getirmektedir.[983] Kurtubî, "Bâbil" lafzını Arapça konuşmayan kimselere ait özel isimler çerçevesinde[984] kabul etmektedir. Bilindiği gibi Kurtubî, özel isimler dışında Kur'ân'da Arapça olmayan herhangi bir

[978] Bkz. Cevherî, "Bebele", *es-Sıhâh*, 4: 1630; İbn Manzûr, "Bebele", *Lisân*, 11: 41.
[979] Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 164.
[980] İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 87.
[981] Zebîdî, "Bebele", *Tâc*, 28: 49-50.
[982] "Babil" kelimesi, Kur'ân'da bir geçmektedir: el-Bakara 2/102.
[983] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 286.
[984] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110. İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 87.

lafzın varlığını kabul etmemekte, bu görüşünü, Tefsiri'nin birçok yerinde belirtmektedir.[985]

"Bâbil" lafzı özel isim olduğu için, bütün Türkçe meâllerde aynı şekilde yer almaktadır.[986] Burada Garîbu'l-Kur'ân açısından önemli olan, "Bâbil" lafzının ne anlama geldiği ve onunla neyin kastedildiğidir. Kurtubî'nin açıklamasına göre "Babil", dillerin birbirine karışması anlamını ifade etmekte olup Irak ve çevresine verilen bir isimdir.

12. "İbrahim" (إِبْرَاهِيم):

"وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِي قَالَ لاَ يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ."

"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: 'Ben seni insanlara önder yapacağım.' İbrahim de, 'Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)' demişti. Bunun üzerine Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti." (el-Bakara 2/124).

Cevâlikî, Kur'ân'da zikredilen Âdem, Salih, Şuayb ve Muhammed isimleri hariç, İbrahim, İsmâîl, İshâk, İlyâs, İdrîs, İsrâîl, Eyyûb[987] gibi peygamber isimlerinin Arapça olmadığını belirtmektedir. "İbrahim" (إِبْرَاهِيم) kelimesinin Arap dilinde olmayan kadim bir isim olduğunu, İbrahim adını Arapların, "İbrâhâm" (إِبْرَاهَام), (ي harfi olmadan) "İbrâhüm" (إِبْرَاهُم) veya "İbrâhem" (إِبْرَاهَم) gibi şekillerde telaffuz ettiklerini ifade etmektedir.[988] Mâverdî, "İbrahim" adının Süryânicede, İbn Atiyye ise Arapçada, "merhametli baba" anlamına geldiğini söylemektedir.[989]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 124. âyetini tefsir ederken "İbrahim"[990] isminin

---

[985] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 8: 111; 18: 429-430.

[986] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 363; İzmirli, *Kur'ân,* 17; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 32; Bilmen, *Kur'an,* 1: 97; Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 28; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 15; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 15.

[987] Zebîdî, Beydâvî'nin söylediğine göre Hz. Eyyûb'un Rûm olduğunu ifade etmektedir (*Tâc*, 2: 39).

[988] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 12.

[989] Bkz. Mâverdî, *en-Nüket*, 1: 182; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 339.

[990] Bkz. el-Bakara 2/124, 125, 126, 127, 130, 123, 133, 135, 136, 140, 258, 260; Âl-i İmrân 3/33, 65, 67, 68, 84, 95, 97; en-Nisâ' 4/54, 125, 163; el-En'âm 6/74, 75, 83, 161; et-Tevbe 9/70, 114; Hûd 11/69, 74, 75,76; Yûsuf 12/6, 38; İbrahim 14/35; el-Hicr 15/51; en-Nahl 16/120, 123; Meryem 19/41, 46, 58; el-Enbiyâ' 21/51, 60, 62, 69; el-Hac 22/26, 43, 78; eş-Şuarâ' 26/69, el-Ankebût

Maverdî'ye göre Süryanicede, İbn Atiyye'ye göre Arapçada "şefkatli, merhametli, sevecen baba" anlamına geldiğini belirtmektedir. Kurtubî, Süheylî'nin, Süryanice ve Arapça arasında birbirine yakın pek çok kelimenin bulunduğunu ifade ettiğini söylemektedir. Sonra Hz. İbrahim'in çocuklara olan merhameti dolayısıyla isminin, "merhametli baba" anlamına geldiğini, zira Hz. İbrahim'in ve onun eşi Hz. Sâre'nin, kıyamet gününe kadar mü'minlerin ölecek küçük çocuklarına bakıcı kılındıklarını beyan etmektedir. Burada Kurtubî, Buhârî'nin rüyaya dair zikterettiği uzunca hadisi delil olarak getirmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber'in, cennet bahçesinde Hz. İbrahim'i etrafında insanların küçük çocukları olduğu halde gördüğü bildirilmektedir.[991]

13. "Sald" (صَلْدًا):

"يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ."

"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini 'çıplak' bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez." (Bakara 2/264).

İbn Abbas ve İbn Kuteybe gibi âlimlere göre "Sald" (صَلْدًا)[992] lafzı, "üzerinde herhangi bir şey olmayan düz" demektir.[993] Ferâhîdî, "حَجَرٌ صَلْدٌ" "düz taş", "جَبِينٌ صَلْدٌ" "kuru düz alın", "رَجُلٌ صَلْدٌ" "çok cimri adam" gibi ifadelerin kullanıldığını söylemektedir.[994] Ebû Ubeyde ve Gulâm Sa'leb gibi âlimlere göre "Sald", "kesinlikle hiçbir şey bitirmeyen yer" anlamına gelmektedir.[995] Cevherî, "حَجَرٌ صَلْدٌ" "düz sert taş", "أَصْلَد" "cimri", "صَلُود" "geç kaynayan kazan" demek olduğunu ifade

29/16, 31; el-Ahzâb 33/7; es-Sâffât 37/104, 109; Sâd 38/45; eş-Şûrâ 42/13; ez-Zuhruf 43/26, ez-Zâriyât 24, en-Necm 53/37; el-Hadid 57/26; el-A'lâ 87/19.

[991] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2: 349; ayrıca bkz. Buhârî, "Ta'bîr", 48; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 173-174;

[992] "Sald" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Bakara 2/264.

[993] Bkz. Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 247; Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 115; İbn Kuteybe, *Tefsiru'l-Müşkil*, 120.

[994] Ferâhîdî, "Sald", *Kitabü'l-Ayn*, 2: 407.

[995] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, : 82; Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetu's-Sırât,* 182.

etmektedir.[996] İsfahânî, "فَتَرَكَهُ صَلْدًا" "onu bitki bitirmeyen sert taş durumuna bıraktı", "رَأْسٌ صَلْدٌ" "saç birtirmeyen baş", "فَرَسٌ صَلُودٌ" "terlemeyen at", "صَلَدَ الزَّنْدُ" "çakmak ateşini çıkarmadı" vb. ibarelerin kullanıldığını beyan etmektedir.[997] İbnü'l-Hâim "Sald" lafzının, Hüzeyl lehçesinde "kuru düz" veya "dazlak" anlamına geldiğini,[998] Zebîdî de "Sald"ın, "sert düz" demek olduğunu belirtmektedir.[999]

Kurtubî, el-Bakara sûresinin 264. âyetinde geçen "Sald" lafzının "düz taş" anlamına geldiğini, Kisaî'den naklettiğine göre, hiçbir şey bitirmeyen yere "Sald" denildiğini, "جَبِينٌ أَصْلَدٌ" "dazlak alın" sözünün buradan geldiğini ifade etmektedir. Kurtubî, Esmaî'nin Ru'be'ye söylediği "بَرَّاق أصلادِ الجَبِينِ الأَجْلَهِ" "alabildiğine açık, parlak ve dazlak alınlı" sözünü de delil olarak getirmektedir. Ayrıca Kurtubî, Nakkâş'tan naklettiğine göre "Aslad" lafzının, Huzeyl lehçesinde "ecrad" (dazlak, çıplak, üzerinde birşey bulunmayan) anlamına geldiğini söylemektedir.[1000]

"Sald" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle yalçın bir kaya,[1001] dümdüz bir taş,[1002] bir kaya,[1003] kaypak taş,[1004] sert ve çıplak (taş),[1005] sert çıplak bir kaya[1006] olarak açıklanmaktadır. Türkçe meâllerde "Sald" lafzına dair yapılan bu izahlar, birbirinin benzeri olup Kurtubî'nin yaptığı yoruma uygunluk göstermektedir.

2.6.3. Âl-i İmrân Sûresi

1. "et-Tevrat ve'l-İncîl" (التَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ):

"نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ."

"O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce 'Tevrat'ı ve 'İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti." (Âl-i İmrân 3/3).

"et-Tevrat" (التَّوْرَاةَ):

---

[996] Cevherî, "Salede", *Tâcü'l-Lüğa*, 1: 498.
[997] İsfahânî, "Sald", *Müfredât*, 490;
[998] İbnü'l-Hâim, *et-Tibyân*, 115.
[999] Zebîdî, "Salede", *Tâc*, 8: 290.
[1000] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 4: 333.
[1001] Elmalılı, *Hak Dini*, 2: 191.
[1002] İzmirli, *Kur'ân,* 45.
[1003] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 74.
[1004] Bilmen*, Kur'an,* 1: 279.
[1005] Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 80.
[1006] Bkz. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 43; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 43.

Nehhâs, Kûfeli dilbilimcilere göre "et-Tevrat" (التَّوْرَاةَ)[1007] lafzının "tef'ale" (تَفْعَلَة) ve "تَفْعِلَة" (tef'ile) veznine uygun düştüğünü, "ع" (ayn) harfinin esresi ağır olduğundan dolayı "tef'ale" veznine intikal ettiğini, Basralı dilbilimceleri ise şaz hariç, bunu caiz görmediklerini ifade etmektedir.[1008]

Kurtubî, Âl-i İmrân sûresinin 3. âyetinde geçen "et-Tevrat" lafzını açıklarken el-Ferrâ'nın söylediğine göre bunun, "aydınlık ve nûr" demek olduğunu, bu lafzın, çakmak taşı alevi görüldüğü vakit kullanılan "وَرَى الزَّنْدُ" "çakmak çaktı alevlendi" sözündeki "Verâ" (وَرَى) lafzından türemiş olduğunu söylemektedir. Ayrıca Kurtubî, "et-Tevrat" lafzının, "tef'ale" (تَفْعَلَة) veznindeki "tevreye" (تَوْرَيَة) lafzından geldiğini, kelimedeki "te" (ت) harfinin zaid olduğunu, "ya" (ى) harfinin, harekeli ve ondan önceki harf fethalı olduğu için, "elif" (ا) harfine dönüştüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte Kurtubî, "et-Tevrât" lafzının "ra" (ر) harfinin harekesi esreden fethaya intikal eden "tef'ile" (تَفْعِلَة) vezninde olabileceğini, çünkü Arapların, "câriye" (جَارِيَة) lafzını "câra" (جَارَاة), "nâsiye" (نَاصِيَة) lafzını "nâsâ" (نَاصَاة) şeklinde telaffuz ettiklerini belirtmektedir. Kurtubî, Ferâhîdî'ye göre "et-Tevrât"ın aslının "fev'ale" (فَوْعَلَة) vezninde olduğunu, bu durumda "et-Tevrât" lafzının aslının, "vevreye" (وَوْرَيَة) lafzı olduğunu, burada birinci "vâv" (و) harfinin, "tevlec" (تَوْلَج) lafzında olduğu gibi, "te" (ت) harfine dönüştüğünü, "tevlec" kelimesinin aslının, "fev'el" (فَوْعَلَ) veznindeki "velecet" (وَلَجَت) lafzından gelen "vevlec" (وَوْلَجٌ) kelimesi olduğunu beyan etmektedir. Dolayısıyla Kurtubî, "et-Tevrât" lafzındaki "ya" (ي) harfinin, harekeli ve önceki harfin fethalı olması nedeniyle "ا" (elif) harfine dönüştüğünü söylemektedir. Burada Kurtubî'nin ifade ettiğine göre Arapçada "fev'ele" (فَوْعَلَة) binası, "tef'ele" (تَفْعَلَة) binasından daha fazla kullanılmaktadır.[1009] Bundan başka Kurtubî, Müerric'e göre "et-Tevrat" lafzının, "tevriye" (تَوْرِيَة) lafzından alındığını, bunun ise birşeyi ta'riz yoluyla (üstü kapalı) açıklarken diğer tarafını gizlemek mânâsına geldiğini, dolayısıyla sanki Tevrat'ın çoğunun, gereken tasrih ve açıklama yapılmadan bazı tariz ve işaretlerden meydana geldiğini, bundan dolayı bu ismin "et-Tevrât"a verilmiş gibi olduğunu belirtmektedir.[1010] Kurtubî, cumhurun "Andolsun, biz Mûsâ ile

[1007] Bkz. "Tevrat" kelimesinin yer aldığı âyetler: Âl-i İmrân 3/3, 48, 50, 65, 93; el-Mâide 5/43, 44, 46, 47, 66, 68, 110; el-A'râf 157; et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/29; es-Saf 61/6; el-Cuma 62/5.
[1008] Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 342.
[1009] Bkz. Bu bilgiler, ayrıca şu eserlerde yer almaktadır: Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 168; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 374-375; Cevherî, "Veraye", *Tâcü'l-Lüğa*, 6: 2522; Zebîdî, "Veraye*", Tâc*, 40: 190.
[1010] Bkz. Ayrıca Sa'lebî de bu bilgileri vermektedir (*el-Keşf ve'l-Beyân*, 3: 8).

Hârûn'a, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için o Furkân'ı (Tevrat'ı) bir ışık ve öğüt olarak verdik" (el-Enbiyâ 21/48) âyetine istinaden birinci görüş üzere olduklarını söylemektedir. Kurtubî, Nehhâs'a göre âyetteki "el-Furkan" lafzının, 'hak ile bâtılı biribirinden ayıran' anlamına geldiğini, Yüce Allah'ın her kitabı için kullanıldığını söylemektedir. Kurtubî, "el-Furkan"dan kasdın "et-Tevrat" olduğunu ifade etmektedir.[1011]

"el-İncîl" (الإنْجِيل):

Cevâlikî, "el-İncîl" (الإنْجِيل)[1012] kelimesinin muarreb bir isim olduğunu, eğer Arapça bir lafız kabul edilirse, "en-necl" (النَّجْل) lafzından türemiş olacağını, bunun ise "suyun ortaya çıkması ve yeryüzüne yayılması" anlamına geldiğini, "نَجَلْتُ الشَّيْئَ" sözünün, "şeyi çıkardım ve ortaya koydum" demek olduğunu, böylece "İncîl"in, "ondan ilim ve hikmetin çıkarıldığı kaynak" anlamına geldiğini belirtmektedir. Ayrıca Cevâlikî, "İncîl"in anlamının, "asıl" olan "en-necl" lafzından "if'îl" (إِفْعِيل) vezninde türediğinin söylendiğini, bu durumda "el-İncîl"in, "ilim ve hikmetin aslı" olduğunu söylemektedr."[1013] Zeccâc, "el-İncîl" lafzının, "en-necl" kelimesinden müştak "if'îl" vezninde olduğunu ve bütün dilcilerin bunu böyle söylediklerini beyan etmektedir.[1014] İbnü'l-Manzûr, "en-necl" lafzının terkiplerde, nesil, evlat, asıl, atma, ayıplama, taşıma, yara, geniş göz, akan su gibi birçok anlam ifade ettiğini belirtmektedir. Daha sonra İbn Manzûr, "el-İncil"in, Hz. İsa'ya indirilen kitabın adı olduğu, bu lafzın İbrânice, Süryânice ve Arapça olabileceği bilgisini vermektedir.[1015] Mardînî'ye göre "el-İncîl" lafzı, "necele" (نَجَلَ) lafzından müştak olarak "çıkardı" (أَخْرَجَ) anlamına gelir. "en-necl" de "el-asıl" (الأَصْل) demektir. Dolayısıyla "el-İncîl", "ilim ve hikmetin aslı" anlamına gelmektedir.[1016] Zebîdî de "el-İncîl" lafzının İbrânice, Süryânice ve Arapça bir isim olduğu hakkında ihtilaf edildiğini belirtmektedir.[1017]

Kurtubî'ye göre, "el-İncîl" lafzı, "âsî" demek olup "if'îl" vezninde "en-necl"

[1011] Kurtubî, el-Câmi', 5: 11.
[1012] Bkz. "İncil" kelimesinin yer aldığı âyetler: Âl-i İmrân 3/3, 48, 50, 65; el-Mâide 5/46, 66, 68, 110; el-A'râf 157; et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/29; el-Hadid 57/27.
[1013] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 18.
[1014] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 375.
[1015] İbn Manzûr, "Necl", *Lisân*, 11: 646-648.
[1016] Bkz. Mardînî, *Behcetü'l-Erîb*, 59.
[1017] Bkz. Zebîdî, "Necele", *Tâc*, 30: 458.

kelimesinden türemiştir.[1018] Çoğulu "enâcîl" (أَنَاجِيل) şeklinde gelir. "et-Tevrat"ın çoğulunun ise "tevârin" (تَوَارٍ) şeklinde gelir. Ayrıca "el-İncil", "birçok ilim ve hikmetin aslı" anlamına gelir.[1019] Kurtubî, Sa'lebî'den naklettiğine göre "et-Tevrat" ve "el-İncîl" kelimeleri Süryanice birer lafızdır. "el-İncil" Süryanice "İncilyon" demektir.[1020] Kurtubî, Cevherî'den naklettiğine göre "el-İncîl" kelimesinin, "Hz. İsa'ya verilen kitab"ın adı olduğunu, bunun, hem müzekker hem müennes biçimde bulunduğunu, "el-İncîl"i müennes zikredenin, sahifeyi, müzekker kabul edenin ise kitabı kastettiğini, başka kimselerin de Kur'ân'a "el-İncil" adını verdiklerini belirtmektedir. Bu yoruma Kurtubî, Hz. Mûsâ'nın münâcât kıssasında geçen "İnciller" kelimesini delil olarak getirmektedir. Bu kıssada Hz. Mûsâ şunu söylemiştir: "Rabbim, ben levhalarda, 'İncilleri' kalplerinde olan bir kavmin geleceğini görüyorum. Onları, ümmetim kıl! Ancak Yüce Allah ona şöyle buyurdu: O ümmet, Ahmed ümmetidir." Kurtubî, burada geçen "İnciller" kelimesiyle "Kur'ân"ın kastedildiğini, "el-İncil" lafzı eğer Araplardan işitilmiş ise Arapların onu Arapçalaştırdığını, eğer Arapça olmayan adlardan biriyse Arapçada onun benzeri bir lafzın olmadığını ifade etmektedir.[1021] Bu izahında Kurtubî'nin, Kur'ân'da muarreb lafızların varlığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Fakat yukarıda belirtildiği gibi Kurtubî, ta'rib olayını, Kur'ân'ın inmesinden önceki zamanda yapıldığına dayanarak bu açıklamayı yapmış olabilir.

2. "Zekeriyya" (زَكَرِيَّا):

"فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقاً قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ اللهِ إِنَّ اللهَ يَرْزُقُ مَن يَشَاء بِغَيْرِ حِسَابٍ."

"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. 'Meryem! Bu sana nereden geldi?' derdi. O da 'Bu, Allah katından' diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir." (Âl-i İmrân 3/37).

[1018] Bkz. Ferâhîdî de aynı bilgiyi vermektedir ("Necl", *Kitabü'l-Ayn*, 4: 195).

[1019] Bkz. Aynı bilgi şu eserlerde de yer almaktadır: Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 169; İsfahânî, "Tevrat", *Müfredât*, 168; Mardînî, *Behcetü'l-Erîb*, 59.

[1020] Bkz. Ayrıca Sa'lebî'nin, "et-Tevrat"ın, İbrânicede "şeriat" anlamına gelen (نُورُوثُو) "Nûrûsû" olarak, "el-İncîl"in ise, Süryânicede mânâsı şeriat olan (إِنْقِلْيُون) "İnkılyûn" olarak söylendiğini belirttiği görülmektedir (el-*Keşf ve'l-Beyân,* 3: 8).

[1021] Kurtubî, *el-Câmi',* 5: 12-13.

Cevâlikî, "Zekeriyya" (زَكَرِيَّا)[1022] kelimesinin yabancı bir isim olduğunu ifade etmektedir.[1023] Kirmânî, "Zekeriyya" lafzının, memdûd ve maksûr iken marifelikte ve nekrelikte gayr-ı münsarif olduğunu, bu kelimede bulunan "elif" (ا) harfinin müenneslik için olduğunu, asıl ve eklenen bir harf olmadığını beyan etmektedir.[1024]

Kurtubî de "Zekeriyyâ" kelimesini yorumlarken bunun, "Zekerî" (زَكَرِيٌّ) şeklinde munsarif olmadığı, böyle bir kelimenin Arapça olmayan bir isim olduğu açıklamasını yanlış bulmaktadır. Bu şekilde "ya" (ي) bulunan bir lafzın, "kürsî" (كُرْسِي) lafzı gibi munsarif olacağını, ancak med ve kasr durumunda, "Zekeriyyâ" (زَكَرِيَّاء) lafzının gayr-ı munsarif olacağını, çünkü bunda, müenneslik elifi, ucmelik (Arapçadan başka bir dile ait olma) ve marifelik söz konusu olduğunu belirtmektedir.[1025] Neticede Kurtubî, "Zekeriyyâ" lafzını, Arapçadan başka bir dile ait olan bir özel isim olarak kabul etmektedir.

2.6.4. en-Nisâ' Sûresi

1. "Hûb" (حُوب):

"وَآتُواْ الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ وَلاَ تَتَبَدَّلُواْ الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا."

"Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır." (en-Nisâ' 4/2).

İbn Abbas, "Hûb" (حُوب)[1026] lafzının, Habeşlilerin lügatında (الإثم) "günah" anlamına geldiğini söylemektedir.[1027] İbn Kuteybe, "Hûb" kelimesinin "günah" anlamına geldiğini, ayrıca "Hûb" (حُوب), "havb" (حَوْب) ve "hâb" (حَاب) diye üç şekilde telaffuz edildiğini ifade etmektedir.[1028] Sicistânî, "Hûb" lafzının "günah" anlamında bir isim olduğunu, mastarının, "havb" (الحَوْب) şeklinde geldiğini belirtmektedir.[1029] Gulâm Sa'leb, Kaysî, Ebû Bekr er-Râzî ve Ebû Hayyân gibi âlimler, "Hûb" lafzının

[1022] Bkz. "Zekeriyya" kelimesinin geçtiği âyetler: Âl-i İmrân 3/37, 38; el-En'âm 6/85; Meryem 19/2, 7; el-Enbiyâ' 21/89.
[1023] Cevâlikî, *el-Muarrabi* 87; ayrıca bkz. İbn Manzûr, "Zekere", *Lisân*, 4: 326.
[1024] Bkz. Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 252; ayrıca bkz. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 208.
[1025] Kurtubî, *el-Câmi'*, 5: 107.
[1026] "Hûben" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: en-Nisâ' 4/2.
[1027] Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 150.
[1028] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 118.
[1029] Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 211

"ism" (günah) mânâsında olduğunu beyan etmektedirler.[1030] İbn Cüzey de "Hûb" lafzını, "ذَنْب" "suç, günah" şeklinde izah etmektedir.[1031]

Kurtubî, "Hûb" kelimesinin, İbn Abbas, Hasan-ı Basrî ve başkalarının görüşü olarak "ism" (إثم) "günah" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kurtubî, bu lafzın, develere mani olmak için de kullanıldığını, işlenmesi yasak olduğundan dolayı günaha da "Hûb" denildiğini söylemektedir. Bu izaha, "اللهُمَّ اغْفِرْ حَوْبَتِي" "Allah'ım, bana 'havbe'mi bağışla!"[1032] hadisini delil olarak getirmektedir. Ayrıca Kurtubî, "Havbe" lafzının, "ihtiyaç" anlamına geldiğini, "إلَيْكَ أَرْفَعُ حَوْبَتِي" sözünün, " إلَيْكَ أَرْفَعُ حَاجَتِي" "ihtiyacımı sana arzediyorum" demek olduğunu, bundan başka "Hûb" lafzının, "yalnızlık" mânâsına geldiğini, bu açıklamaya da Hz. Peygamber'in Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye buyurduğu, "إنَّ طَلَاقَ أُمِّ أَيُّوبَ لَحُوبٌ" "şüphesiz Um Eyyûb'u boşamak büyük bir hûb'dur"[1033] hadisini delil olarak zikretmektedir.[1034]

Kurtubî, "Hûb" lafzındaki "ha" (ح) harfinin, genellikle ötreli olarak "حُوب" "Hûb" şeklinde okunduğunu, bu okuma şeklinin âmmenin ve Hicazlıların şivesi olduğunu, Hasan-ı Basrî'nin bu kelimeyi "ha" (ح) harfini fethalı olarak "حَوْب" "havb" şeklinde okuduğunu söylemektedir.[1035] Kurtubî, bu okuma şeklinin, Ahfeş'e göre Temîmlilerin, Mukatil'e göre Habeşlilerin şivesi olduğunu belirtmektedir.[1036]

Kurtubî'nin bildirdiğine göre "Hûb" kelimesi, "vav" (و) harfinden sonra bir hemze ile "الحَوْأب", "geniş yer" demektir. Aynı zamanda bir suyun adıdır. " أَلْحَقَ اللهُ بِهِ الْحَوْبَةَ" "Allah ona havbe'yi kattı" ifadesi, "yoksulluk ve muhtaçlığı ona tattırdı" demektir. "بَاتَ بِحَيْبَةَ سُوء" "Kötü bir ihtiyaç ve yoksullukla geceledi" ibaresi de bu türdendir. "تَحَوَّبَ فُلَانٌ" "Falan kişi kendini ibadete verdi" ifadesi, " تَعَبَّدَ وأَلْقَى الحُوبَ عَنْ نَفْسِهِ" "günahı üzerinden attı" demektir. "Tehavvebe" (تَحَوَّب) lafzı, "hüzünlenmek" mânâsına gelmekle beraber, "engellemek ve alıkoymak için bağırmak, aşırı yüksek sesle bağırmak" anlamına gelmektedir. Bir şeyden ağrı, sızı ve ızdırap duyulması

[1030] Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetu's-Sırât*, 195; Kaysî, *el-Umde*, 105; Râzî, "Havebe", *Muhtâru's-Sihâh*, 67; Ebû Hayyân, "Hûb", *Tuhfe*, 94.

[1031] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 173.

[1032] Bkz. Ahmed b. Hanbel, (وَاغْسِلْ حَوْبَتِي), *Müsned*, 3: 452; *Tirmizî*, (وَاغْسِلْ حَوْبَتِي), "Duâu'n-Nebî", 103; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 280.

[1033] Bkz. Aynı bilgi, şu eserlerde de geçmektedir: Ferâhîdî, "Hûb", *Kitabü'l-Ayn*, 1: 368-369; Cevherî, "Havebe*", es-Sıhâh*, 1:116-117; İsfahânî, "Hûb", *Müfredât*, 261; Zebîdî, "Havebe", *Tâc*, 2: 321-323.

[1034] Kurtubî, *el-Câmi'*, 6: 22.

[1035] Bkz. el-Ferrâ da aynı açıklamayı yapmaktadır (*Meâni'l-Kur'ân*, 1: 253).

[1036] Kurtubî, *el-Câmi'*, 6: 22.

halinde, "Tehavvebe" lafzı kullanılmaktadır. Kurtubî, bu izaha Tufayl'in şu şiirini delil olarak getirmektedir:

فذوقوا كما ذقنا غداة مُحَجَّرٍ *** من الغيظ في أكبادنا والتَّحوُّبُ

Tadınız, tattığımız gibi muhaccer sabahı,

Öfkeyi ciğerlerimizde ve ızdırabı![1037]

"Hûb" kelimesi, Türkçe meâllerde genelde büyük bir günah,[1038] ayrıca büyük bir cürüm,[1039] büyük bir suç[1040] olarak ifade edilmektedir. İlgili Türkçe meâllerin, Kurtubî'nin yaptığı "günah" yorumuna uygunluk arzettiğini söylemek mümkündür.

2. "Ellâ Teûlû" (أَلاَّ تَعُولُواْ):

"وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُواْ فِي الْيَتَامَى فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُواْ فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُواْ."

"Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur." (en-Nisâ 3/3).

İbn Abbas'a göre "Ellâ Teûlû" (أَلاَّ تَعُولُواْ),[1041] lafzı, "meyletmemek ve haksızlık yapmamak" demektir.[1042] İbn Kuteybe, "Ellâ Teûlû" lafzını, "haksızlık yapmamanız ve meyletmemeniz" mânâsında açıkladıktan sonra mirastaki "avl" (العَوْل) lafzının bu kelimeden türediğini söylemektedir.[1043] Sa'lebî de "Ellâ Teûlû" lafzını, "haksızlık yapmamak" ve "meyletmemek" anlamında açıkladıktan sonra bunun, Mukatil b. Süleyman'a göre Cürhüm lügatına, Ebû Amr ed-Dûrî'ye göre

[1037] Kurtubî, *el-Câmi',* 6: 22-23; Ayrıca bkz. Bu bilgi şu kitaplarda yer almaktadır: Cevherî, "Havebe" *es-Sıhâh*, 1:116-117; Zebîdî, "Havebe", *Tâc*, 2: 321-323.
[1038] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 2: 495; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 117; Bilmen*, Kur'an,* 2: 542; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 76; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 76.
[1039] İzmirli, *Kur'ân,* 78.
[1040] Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 132.
[1041] "Teûlû" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: en-Nisâ' 4/3.
[1042] Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 78.
[1043] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 119.

Himyer lügatına ait olduğunu ifade etmektedir.[1044] Kaysî'ye göre "Ellâ Teûlû" lafzı yalnız "haksızlık yapmamanız" anlamına gelmektedir.[1045] Ebû Hayyân, "Ellâ Teûlû" lafzını "haksızlık yapmamak" mânâsında izah ettikten sonra bazı âlimlerin bunu, "aile fertlerinizin çoğalmaması" anlamında açıkladıklarını, fakat bu izahın bilinen bir izah olmadığını, ayrıca Kisâî ve Lihyân'dan gelen bir rivayete göre bazı Arapların, ailesi çoğalan kişi için "Yeûlü" (يَعُولُ) lafzını kullandıklarını belirtmektedir.[1046]

Kurtubî, "Ellâ Teûlû" lafzını, İbn Abbas, Mücâhid gibi âlimlerin görüşü olarak "ذَلِكَ أَقْرَبُ إِلَى أَلَّا تَمِيلُوا عَنِ الْحَقِّ وَتَجُورُوا" "bu, sizin haktan meyletmemenize ve zulüm yapmamanıza daha uygundur" anlamında açıklamaktadır.[1047] Kurtubî, bir kimse zulmedip haktan meylettiği zaman "âle" (عَالَ) fiilinin, ok hedefinden saptığı vakitte de yine "âle" fiilinin kullanıldğını söylemektedir. İbn Ömer'in, " إِنَّهُ لَعَائِلٌ الكَيْلَ وَالْوَزْنَ" "şüphesiz o, ölçü ve tartısı haktan sapan bir kimsedir" ifadesini ve şu beyti delil getirmektedir:

*اتبعنا رسول الله واطرحوا *** قول الرسول وعالوا في الموازين*

(Dediler) Allah Rasûlüne uyduk, bir kenara bıraktılar

Rasûlün sözünü, ölçülerde de haksızlık yaptılar.

Kurtubî, fakirliğe ve yoksulluğa düşen kişi için "âle" lafzının kullanıldığını ifade etmekte ve bu izaha "eğer yoksulluktan (عيلة) korkarsanız..." (et-Tevbe 9/28) âyetini ve şu beyti delil getirmektedir:

*وما يدري الفقير متى غناه *** وما يدري الغني متى يَعِيلُ*

Fakir bilemez ne zaman zengin olacağını.

Zengin de bilemez ne zaman fakir düşeceğini.

Burada Kurtubî, fakir bir kişiyi belirtmede "âil" (عَائِل), fakir bir topluluğu ifade etmede "عَيْلَة" (ayle), ihtiyaç halini ve fakirliği anlatmada "île" (العِيلَة) ve "âle" (العَالَة), bir şey bir kişiye ağır ve zor geldiğinde "âle yeûlü" (عَالَ يَعُولُ) lafzının kullanıldığını söylemektedir. Sonra Kurtubî, Şafiî'nin "bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur" buyruğunu, "geçindirmekle yükümlü olduğunuz aile fertlerinin

[1044] Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, 3: 247-248.
[1045] Kaysî, *el-Umde*, 227.
[1046] Ebû Hayyân, "Avele", *Tuhfe*, 227.
[1047] Bkz. Kurtubî'nin verdiği bu bilgiyi Sa'lebî de vermektedir (*el-Keşf ve'l-Beyân*, 2: 468).

çoğalmaması" anlamında açıkladığını[1048] fakat Sa'lebî'ye göre bunu, sadece Şâfiî'nin söylediğini, "bir kimsenin geçindirmekle yükümlü olduğu aile bireyleri çoğaldığında, "eâle yüîlü" (أَعَالَ يُعِيلُ) denildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Kurtubî, İbnü'l-Arabî'nin İbn Düreyd'den rivayet ettiğine göre "âle" lafzının, sadece yedi anlamı vardır, bunlar da meyletmek, artmak, zulmetmek, fakir düşmek, ağır gelmek (bu anlam için Kurtubî, Hansâ'nın, "وَيَكْفِي الْعَشِيرَةَ مَا عَالَهَا" "ve aşirete, üzerindeki ağır yükler yeterli gelir" ifadesini misal olarak vermektedir), evlâd-u iyalin ihtiyaçlarını karşılamak (Kurtubî, Hz. Peypamber'in "وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ" "ve geçindirmekle yükümlü olduğun kimselerden başla"[1049] hadisini buna delil olarak zikretmektedir) ve galip gelmek (Kurtubî, bu anlam için, "عِيلَ صَبْرُه" "sabırsızlaştı, sabrı ona galip geldi" ibaresini delil olarak göstermektedir). Kurtubî, "eâle, yeîlü" lafızının, geçindirmekle yükümlü olduğu çoluk çocuğu artan kimse için de kullanıldığını, fakat geçindirmekle sorumlu olduğu aile bireylerinin çokluğu anlamında bunu kullanmanın doğru olmadığını belirtmektedir."[1050]

Kurtubî, Sa'lebî'nin, "geçindirmekle yükümlü olduğunuz aile fertlerinin çok olmaması yorumunu Şâfiî'den başkası söylememiştir" ifadesini yanlış bulmaktadır. Çünkü Kurtubî, Dârakutnî'nin, bu sözü Süneni'nde Zeyd bin Eslem'e dayandırarak rivayet ettiğini, Cabir b. Zeyd'in bu görüşü paylaştığını, bu ikisinin, İslam âlimlerinin ileri gelen iki önderi olduğunu, bu görüşü Şafiî'den önce ileri sürmüş olduklarını belirtmektedir. Kurtubî, İbnü'l-Arabi'nin, "âle" kelimesini yalnız yedi anlama hasretmesini de doğru bulmamaktadır. Zira Kurtubî, "âle" lafzının, Cevherî'ye göre "işin zor ve içinden çıkılamaz bir hal alması", Herevî'ye göre "bir kimsenin yeryüzünde yolculuk etmesi", Ahmer'e göre "bir şeyin bir kimseyi aciz bırakması" gibi anlamlara geldiğini beyan etmektedir. Ayrıca Kurtubî, Kisaî, Ebû Ömer ed-Dûrî ve İbnü'l-A'rabî'ye göre "âle" kelimesinin, "geçindirmekle yükümlü olduğu "iyâl"in çokluğu anlamına geldiğini, Şafiî'nin, "iyâl" lafzının, muhtemelen bazı Arap kabileleri tarafından bu anlamda kullanıldığını belirttiğini ifade etmektedir. Kurtubî,

[1048] Bkz. Bu açıklama şu eserlerde de yer almaktadır: Kirmânî, Ğ*arâibü't-Tefsîr*, 1: 283; İmâdüddin Muhammed et-Taberî, el-Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Heyet, 1. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2: 323; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 174.

[1049] Buhârî, "Zêkât" 18; Müslim, "Zekât", 95, 97.

[1050] Kurtubî, *el-Câmi'*, 6: 38-40; Bkz. ayrıca bu açıklama şu eserlerde yer almaktadır: Ferâhîdî, "Avl", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 257; İsfahânî, "Avl", *Müfredât*, 597; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 3: 248; Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, 3. bs. (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1: 411-412;

Sa'lebî'ye göre bu lafzın, Himyerlilerin bir lehçesi[1051] olduğunu söylemekte ve buna şu şiiri delil olarak getirmektedir:

وَ انَّ الْمَوْتَ يَأْخُذُ كُلّ حَيّ *** بِلَا شَكٍّ وَ إِنْ أَمْشَي وَ عَا لَ

Muhakkakki ölüm, her canlıyı alıp yakalar.

Şüphe yok, isterse davarlar (أَمْشَي) ve çoluk çocuğu çok olsun (عَالَا).

Burada Kurtubî, "âle" lafzını, bazı Arap kabilelerinin kullanmış olabileceğini, Himyerlilerin bir lehçesi olarak kişinin geçindirmekle yükümlü olduğu "iyâl" (عِيَالٌ) lafzının aile fertlerinin çokluğu anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî, Ebû Amr b. el-Alâ'nın zamanında Arapların, lafızları farklı anlamda kullanmalarının çoğaldığını, artık Ebû Amr b. el-Alâ'nın yanlış konuşan herhangi bir kimseden yanlış bir şey öğrenmekten korktuğunu dile getirmektedir.[1052] Dolayısıyla Kurtubî, o gün problem olarak karşılaşılan bu konuyu gündeme getirerek geçmişte olduğu gibi, asrımızda da Kur'ân lafızlarına yanlış anlam verilebileceğine dikkat çekmektedir. Kurtubî'nin, bu ve benzeri nedenlerle Kur'ân lafızları üzerinde önemle durduğunu söyleyebiliriz.

"Ellâ Teûlû", Türkçe meâllerde genelde şöyle belirtilmektedir: Doğruluktan ayrılmamak,[1053] insafta bulunmamak,[1054] (Haktan) eğrilip sapmamak,[1055] adaletten sapmamak (ayrılmamak),[1056] doğru yoldan sapmamak.[1057] Bu Türkçe açıklamalar, anlamca birbirine çok yakındır. Neticede "Ellâ Teûlû" hakkında Türkçe meâllerde verilen mânâların, kısmen Kurtubî'nin yorumlarına uyum sağladığı söylenebilir. Kurtubî "Ellâ Teûlû" lafzı için, haktan sapmamak ve zulme gitmemek, fakir ve yoksul düşmemek, fakir ve ihtiyaç halinde olmamak, ağır ve zor gelmemek, aile halkını çoğaltmamak gibi yorumlarda bulunmaktadır. Dolayısıyla Kurtubî, "Ellâ Teûlû" lafzının farklı mânâlara gelebileceğini, hakkında çeşitli bakış açılarının olabileceğini, böylece bu lafza sadece bir açıdan bakmanın doğru olmayacağını ortaya koymaktadır.

[1051] Bkz. Ayrıca Sa'lebî, Mukâtil'den naklettiğine göre, Cürhümlülerin "âle" kelimesini "meyletmek" anlamında kullanıdıklarını ifade etmektedir (*el-Keşf ve'l-Beyân*, 3: 248).
[1052] Kurtubî, *el-Câmi'*, 6: 40-42.
[1053] Elmalılı, *Hak Dini*, 2: 496.
[1054] İzmirli, *Kur'ân,* 78.
[1055] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 118.
[1056] Bkz. Bilmen*, Kur'an,* 2: 543; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 76; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 76 .
[1057] Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 132.

3. “el-Cibt ve’t-Tâğût” (الْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ):

”أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ هَؤُلاء أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُواْ سَبِيلاً.“

“Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar ‘cibt’e ve ‘tâğût’a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, ‘Bunlar iman edenlerden daha doğru yoldadır’ diyorlar.” (en-Nisâ’ 4/51).

Ferâhîdî, “et-Tâğût” (الطَّاغُوتِ)[1058] lafzının, müfred bir isim,[1059] Lât ve Uzzâ putlarının kastedildiği müennes bir ad,[1060] “te” (ت) harfi zâid olarak “tağâ” (طَغَى) lafzından türemiş bir kelime[1061] ve “tuğya” (الطُّغْيَة) olarak dağın yüksek yeri gibi farklı vecihleri bulunduğunu,[1062] “el-Cibt”in de “kâhin” veya “sihirbaz” anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1063] İbn Kuteybe, ibadet olunan her taş, sûret ve şeytana “el-Cibt ve “et-Tâğût” denildiğini belirtmektedir.[1064] Taberî’nin verdiği bilgiye göre “el-Cibt” ve “et-Tâğût”, müşriklerin Allah’tan başka taptıkları iki puttur ya da “el-Cibt” putlar, “et-Tâğût” ise putların adına konuşan tercümanlardır yahut “el-Cibt” sihir, “Tâğut” ise şeytandır.[1065] İsfahânî, “el-Cibt” (الْجِبْتِ) lafzının, “cibs” (الجِبْس) “fesl” (الفَسْل) “alçak, adi” anlamına geldiğini, ayrıca Yüce Allah’tan başka ibadet edilen şeylere “el-Cibt” denildiğini, sihirbaza ve kâhine de “el-Cibt” adının verildiğini söylemektedir.[1066] İbn Cüzey, Yüce Allah’tan gayrı ibadet ve itâat edilen her şeyin “el-Cibt” ve “et-Tâğût” anlamına geldiğini beyan etmektedir.[1067] Ebû Hayyân’a göre “et-Tâğût”, “putlar”, aynı zamanda “insan ve cin türünden şeytanlar” demektir. “et-Tâğût” lafzının aslı, “melekût” (مَلَكُوت) vezninde “tağavût” (طَغَوُوت) lafzıdır. Sonra “tağavût” (طَوَغُوت) lafzına dönüşmüştür. Bilahere “vav” (و) harfi harekeli, önceki harf de fethalı olunca “Tâğût” (طَاغُوت) olmuştur.[1068] Süyûtî, “et-

[1058] “et-Tâğût” kelimesi Kur’ân’da sekiz yerde geçmektedir: el-Bakara 2/256, 257; en-Nisâ’ 4/51, 60, 76; el-Mâide 5/60; en-Nahl 16/36; ez-Zümer 39/17.
[1059] Bkz. en-Nisâ 4/60.
[1060] Bkz. en-Nahl, 16/36.
[1061] Bkz. el-Bakara 2/256.
[1062] Ferâhîdî, “Tâğiye”, *Kitabü’l-Ayn,* 3: 52.
[1063] Ferâhîdî, “Cibt”, Kitabü’l-Ayn, 1: 214.
[1064] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi’l-Kur’ân,* 128.
[1065] Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 7: 134-135.
[1066] İsfahânî, “Cibt”, *Müfredât,* 182-183.
[1067] İbn Cüzey, *et-Teshîl,* 1: 195.
[1068] Ebû Hayyân, “Tağeve”, *Tuhfe,* 214.

Tâğût" kelimesinin, Habeşçede kâhin anlamına geldiğini söylemektedir.[1069]

Kurtubî, en-Nisâ' sûresinin 51. âyetinde geçen "el-Cibt"[1070] ve "et-Tâğût" lafızlarını açıklarken te'vil ehlinin farklı görüşlere sahip olduklarını ifade ettikten sonra İbn Abbâs, İbn Cübeyr ve Ebu'l-Âliye'ye göre "el-Cibt"in, Habeşçede "sihirbaz", "Tâğût"un, "kâhin" anlamına geldiği, Hz. Ömer'e göre "el-Cibt"in "büyü", "et-Tâğût"un "şeytan" olduğu bilgisini vermektedir. Kurtubî, İbn Mes'ud'un, "el-Cibt ve et-Tâğût" ile kastedilenlerin, Kâ'b b. el-Eşref ile Huyey b. Ahtap olduğunu, İkrime'ye göre "el-Cibt"in Huyey b. Ahtap, "et-Tâğût"un Kâ'b b. el-Eşref olduğunu ifade etmektedir. Buna, "يريدون أن يتحاكموا إلى الطاغوت" "Tâğûtun önünde muhakeme olmak istiyorlar." (en-Nisâ' 4/60) âyetini delil getirmektedir. Katâde'den "el-Cibt"in "şeytan", "et-Tâğût"un "kâhin" olduğunu belirtmektedir. İbn Vehb'in, Malik b. Enes'den rivayet ettiğine göre "et-Tâğût"un, "Allah'tan gayri kendisine ibâdet edilen kimse" anlamına geldiğini beyan etmektedir. Kurtubî, Mâlik'in, "Ben, 'el-Cibt'in şeytan olduğunu söyliyenleri dinledim" sözünü nakletmektedir. Ayrıca Kutrub'a göre "el-Cibt" lafzının aslının "cibs" (الجِبْس) olduğunu, bunun, "hayrı olmayan şey" anlamına geldiğini, kelimedeki "te" (ت) harfi yerine "sin" (س) harfinin kullanıldığını söylemektedir. Sonunda Kurtubî, " اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ" "Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının" (en-Nahl, 16/36) " وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ" "Onlar ki, Tâğut'a kulluk etmekten kaçındılar." (ez-Zümer 39/17) âyetlerini delil getirerek "el-Cibt"in "iblîs", "et-Tâğût"un "iblîsin dostları" olduğunu belirtmektedir.[1071]

"et-Tâğût" ve "el-Cibt" kelimeleri, Türkçe meâllerde genellikle şu şekilde ifade edilmektedir: Put ve şeytan,[1072] haç ve tâğût,[1073] haç ve şeytan,[1074] Cibt ve Tâğût,[1075] asılsız muammalar ve şeytanî güçler,[1076] Cibt (kâhinlere ve putlaşanlara), Tâğût (Allah'tan uzaklaştıran ve emirlerini yapmaktan menedenler).[1077] "el-Cibt" ve "et-Tâğût" kelimeleri hakkında Türkçe meâllerde yapılan bu açıklamaların, anlam

[1069] Süyûtî, *el-İtkân*, 295.
[1070] "Cibt" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: en-Nisâ' 4/51.
[1071] Kurtubî, *el-Câmi'*, 6: 411-412.
[1072] Elmalılı, *Hak Dini*, 3: 8.
[1073] İzmirli, *Kur'ân,* 87.
[1074] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 129.
[1075] Bkz. Bilmen*, Kur'an,* 2: 606; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 85.
[1076] Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 147.
[1077] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 85.

bakımından Kurtubî'nin izahlarına uygun olduğu söylenebilir.

2.6.5. el-Mâide Sûresi

"Kıssîsîn ve Ruhbân" (قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا):

"لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُواْ الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُواْ وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ آمَنُواْ الَّذِينَ قَالُوَاْ إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ."

"(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da "Biz hıristiyanlarız" diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde 'keşişler' ve 'rahipler' vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar." (el-Mâide 5/82).

"Kıssîsîn" (قِسِّيسِين):

Ferâhîdî, çoğulu "Kıssîsîn" (قِسِّيسِين)[1078] veya "kasâvise" (قَسَاوِسَة) şeklinde gelen "kass" (القَسُّ) veya "kissîs" (القِسِّيس) lafzının, Hıristiyan başlarının her birini ifade ettiğini, bunun mastarının "kusûse" (القُسُوسَة) ve "kesîse" (القَسِيسَة) şeklinde geldiğini belirtmektedir.[1079] Sicistânî'ye göre "Kıssîsîn", Hıristiyanların başları demek olup "fi'îl" (فِعِّيل) vezninde "قَسَسْتُ الشَّيْءَ" "şeyi takip ettim" olan "kissîs" kelimesinden müştak bir lafızdır. "Kıssîs", kitabını ve onun mânâlarını takip ettiği için bu adı almıştır.[1080] Cevherî, din ve ilim konusunda Hıristiyanların başlarına "kass" veya "kıssîs" denildiğini ifade etmektedir.[1081] İsfahânî'ye göre "kass" veya "kıss", âlim ve âbid olan Hıristiyanların başlarına denir. "Kass" aslında, "geceleyin bir şeyi izlemek ve onu istemek" demektir.[1082] İbn Atiyye, "kass" (قَسٌّ) lafzındaki "kaf" (ق) harfinin üstünlü ve esreli olarak "kass ve kıss" şekli ile "kıssîs" lafzının, muarreb yabancı kelime olduğunu ifade etmektedir.[1083] İbn Cüzey, "kıssîs"in âlim, "râhib'in âbid (ibadet eden) demek olduğunu söylemektedir.[1084] Ebû Hayyân'a göre "Kıssîsîn", "Hıristiyanların başları" anlamına gelmektedir. Bunun tekili, "kasestü" (قَسَسْتُ) ve "kasastü" (قَصَصْتُ) kelimesinden gelen "kessîs" (قِسِّيس), "fe'îl" (فَعِّيل)

[1078] "Kissîsîn" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Mâide 5/82.
[1079] Ferâhîdî, "kasse", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 388
[1080] Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 376.
[1081] Cevherî, "Kasese", *es-Sıhâh*, 3: 963.
[1082] İsfahânî, *"Kasese", Müfredât,* 670.
[1083] İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 3: 232.
[1084] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 247.

veznindedir.[1085] Zebîdî de din ve ilim hususunda Hıristiyanların başına "kass" denildiğini, aynı şekilde büyük âlime de bu ismin verildiğini belirtmektedir.[1086]

Kurtubî, el-Mâide sûresinin 82. âyetini açıklarken Kutrub'dan verdiği bilgiye göre "Kissîsîn" kelimesinin tekilinin "kass" (قسٌّ) olduğunu ve (Rûmcada) bilgin anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kurtubî, bunun aslının, "kasse" (قسَّ) olduğunu, dolayısıyla "kıssîs" lafzının bu kelimeden türediğini, ayrıca bir şeyi izleyip onu ele geçirmeyi istemek anlamına geldiğini söylemektedir. Bu izahtan sonra Kurtubî, "kıssîs" lafzının, Arapça veya Rûmca olabileceğini, Arapların bunu dillerine katarak Arap dilinin bir kelimesi haline getirdiklerini belirtmektedir. Burada Kurtubî, Tefsiri'nin mukaddimesinde, "Kur'ân'da, özel isimler hariç, Arap dili dışında herhangi bir lafzın olmadığı" görüşüne göndermede bulunmaktadır.[1087]

"Ruhbân" (رُهْبَان):

Ferâhîdî, "er-Rahbâniyye" (الرَّهْبَانِيّة) kelimesinin, cem'i "ruhbân" (رُهْبَان)[1088] olan "er-râhib" (الرَّاهِب) müfred lafzının mastarı olduğunu, "et-terahhüb" (التَّرَهُّب) lafzının, "râhiplerin uzlete çekildikleri dağlardaki manastırda ibadette bulunmak" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1089] Cevherî ve Zebîdî'ye göre "er-Rahbâniyye" lafzı, ibadet etmeyi (teabbüd) ifade etmektedir.[1090] İsfahânî, "ruhbanlığı" ibadette aşırılık olarak belirtmektedir.[1091] Kurtubî, "ruhbân" lafzının, manastırda ibâdete çekilmek anlamına geldiğini beyan etmektedir.[1092]

"Kıssîsîn" ve "Ruhbân" lafızları, Türkçe meâllerin büyük bölümünde şöyle belirtilmektedir: Keşişler, rahipler.[1093] Ayrıca bilgin, âbit olanlar, târiki dünya olan râhipler,[1094] keşişler (yol gösterici bilginler) ve rahipler.[1095]

[1085] Ebû Hayyân, "Kasese", *Tuhfe,* 264.
[1086] Zebîdî, "Kasese", *Tâc*, 16: 371.
[1087] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 8: 110-111.
[1088] Bkz. el-Mâide 5/82; et-Tevbe 9/31, 34; el-Hadid 57/27.
[1089] Ferâhîdî, "Rahebe", *Kitabü'l-Ayn*, 2: 155;
[1090] Bkz. Cevherî, "Rahibe", *es-Sıhâh*, 1: 140; Zebîdî, "Râhib", *Tâc*, 2: 540.
[1091] Bkz. İsfahânî, "Rahebe", *Müfredât,* 367.
[1092] Kurtubî, *el-Câmi',* 8: 112.
[1093] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 3: 324; İzmirli, *Kur'ân,* 122; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 173; Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 208; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 120.
[1094] Bilmen*, Kur'an,* 2: 811.
[1095] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 120.

2.6.6. el-En'âm Sûresi

1. "Nûh" (نُوح), "Mûsâ" (مُوسَى), "Dâvud" (دَاوُد), "Lût" (لُوط):

"وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ كُلاًّ هَدَيْنَا ونُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ."

"Biz ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u ihsan ettik. Hepsini hidâyete erdirdik. Daha önce Nûh'u erdirmiştik. Zürriyyetinden Dâvûd'u, Süleyman'ı, Eyyûbu, Yûsuf'u, Mûsây'ı ve Hârûn'u da. İşte iyilik yapanları (muhsinleri) böyle mükâfatlandırırız." (el-En'âm 6/84).

"Nûh" (نُوح):

Cevâlikî, "Nûh" (نُوح)[1096] kelimesinin, Hz. Nûh'a verilen yabancı muarreb bir isim olduğunu,[1097] Ya'kûb, Yûsuf, Yûnus, Yûşa', Elyesa' lafızlarının da yabancı isimler olduğunu belirtmektedir.[1098]

"Mûsâ" (مُوسَى):

Cevâlikî'ye göre Mûsâ kelimesi Hz. Mûsâ'ya verilen yabancı muarreb bir isimdir. İbrânicede bunun aslı, "Mûşâ" (مُوشَا)dır. "Mû" (مُو) "su", "şâ" (شَا) "ağaç" demekir. Çünkü Hz. Mûsâ, ağaçların olduğu suda bulunmuştur. Ayrıca Cevâlikî, Ebu'l-Alâ'nın, câhiliye döneminde Araplarda Mûsâ ismini veren kimseyi bilmediğini söylediğini ifade etmektedir. İslâmiyette, Kur'ân indikten sonra Mûsâ isminin verilmeye başlandığını,[1099] Süleymân kelimesinin de İbrânice bir isim olduğunu, câhiliye zamanında Arapların bu ismi kullanmadıklarını, ancak Kur'ân inip Müslümanlık yayılınca bu adı vermeye başladıklarını beyan etmektedir.[1100] Cevâlikî, Îsâ ve Üzeyr kelimelerinin de yabancı muarreb birer isim olduğunu, eğer Üzeyr isminin Arapçaya uygun düşen bir lafız olduğu düşünülürse bunun aslının, İbrânice

[1096] Bkz. Âl-i İmrân 3/33; en-Nisâ' 4/163; el-En'âm 6/84; el-A'râf 7/59, 69; et-Tevbe 9/70; Yunus 10/71; Hûd 11/25, 32, 36, 42, 45, 46, 48, 89; İbrahim 14/9; el-İsrâ' 17/3, 17; Meryem 19/58; el-Enbiyâ' 21/76; el-Hac 22/42; el-Mü'minûn 23/23; el-Furkân 25/37; eş-Şuarâ, 26/105, 106, 116; Ankebût, 29/14; Ahzâb, 33/7; Sâffât, 37/75, 79; Sâd, 38/12; Mü'min, 40/5, 31; Şûrâ' 42/13; Kâf 50/12; ez-Zâriyât 51/46; en-Necm 53/52; el-Kamer 54/9; el-Hadid 57/26; et-Tahrîm 66/10; Nûh 71/1, 21, 26.

[1097] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 156.

[1098] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 168.

[1099] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 145.

[1100] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 95.

olacağını söylemektedir.[1101]

Kurtubî, el-En'âm sûresinin 84. âyetini yorumlarken Hz. İdrîs, Hz. Nûh, Hz. Lût, Hz. Hûd ve Hz. Salih'in dışında, Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerin Hz. İbrahim'in soyundan geldiklerini, Araplardan sadece Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. İsmail, Hz. Şuayb ve Hz. Muhammed olduklarını ifade etmektedir. Bu beş peygambere Arap denilmesinin sebebi olarak onlardan başka Arap dilini konuşan peygamberin olmamasını göstermektedir. Burada Kurtubî, "Nûh" kelimesinin, "üzüntü ve keder" gibi anlamlara gelen "nâha, yenûhü, nevh" (نَوْح, يَنُوحُ, نَاحَ) lafzından türetildiğini,[1102] ancak bunun, Arapça olmayan bir isim olmakla birlikte munsarif olduğunu belirtmektedir. Bunun munsarif olmasının sebebi olarak onun üç harfli bir kelime olmasını göstermektedir. İbrahim, İsmâîl ve İshâk lafızlarının da Arapça olmayan isimler olduğunu, aynı zamanda bunların marife (özel isim) olduklarını, bundan dolayı bu isimlerin Ya'kûb, Îsâ ve Mûsâ lafızları gibi munsarif olmadığını söylemektedir. Burada Kurtubî, "Îsâ" (عيسى) ve "Mûsâ" (موسى) adlarının sonlarındaki "elif (-i maksurenin)" her iki isimde te'nîs için olmasının mümkün olduğunu, bu açıdan ister marife ister nekire olsun, bu iki ismin hiç bir şekilde munsarif olmadığını belirtmektedir. Kurtubî, rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî'nin, "Yûnus" (يُونُس) ismini, "nûn" (ن) harfini esreli olarak "Yûnis" (يُونِس) şeklinde, "Yûsuf" (يُوسُف) ismini de "sin" (س) harfini esreli olarak "Yûsif" (يُوسِف)" şeklinde okuduğunu, böylece Hasan-ı Basrî'nin, "Yûnis" lafzını "آنس" (ânese) "ünsiyet peyda etmek"ten, "Yûsif" lafzını da "âsefe" (آسف) "esef etmek"ten gelmiş gibi kabul ettiğini ifade etmektedir. Bu durumda "Yûnis" ve "Yûsif" ismlerinin munsarif olması ve hemzelî okunması, bu iki ismin çoğulunun da "يآنس" (yeânis) "Yunuslar" ve "yeâsif" (يآسف) "Yusuflar" şeklinde gelmesi gerektiğini, her iki lafzı hemzesiz okuyanların, "Yûsuf" ve Yûnus" olarak söylediklerini belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî, bu lafızların, Ebu Zeyd'den naklederek, "Yûnes" (يُونَس) ve "Yûsef" (يُوسَف) şeklinde kullanıldıklarını bildirmektedir. Burada Kurtubî, Mehdevî'nin şu ifadesini zikretmektedir: "Sanki 'Yûnis' lafzı, asıl itibarıyla malum bir fiil, 'Yûnes' lafzı ise meçhul bir fiil gibidir,

[1101] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 115.

[1102] İsfahânî'ye göre "Nûh" kelimesi, Hz. Nûh'un ismidir. Bu, "ağıt yakmak, feryat etmek" anlamında (نَاحَ) "nâha" lafzının mastarıdır. (النَّوْح) "nevh" lafzı ise, kadınların ağıt yakmak için toplanmaları anlamına gelir (*Müfredât*, 827).

Hz. Yûnus'a isim olmuştur."[1103]

"Dâvud" (دَاوُد):

Kurtubî, âyette geçen "Dâvud" (دَاوُد)[1104] lafzını, Arap dili dışında bir isim olarak kabul etmektedir.[1105] Bu kelimenin "fâ'ûl" (فَاعُول) vezninde bulunması nedeniyle başında "elif-lam" (ال) takısının getirilmesinin güzel düşmeyip gayr-ı munsarif olduğunu, bununla birlikte "İlyâs" (إِلْيَاس)[1106] kelimesinin de Arapçada yer almayan bir isim olduğunu söylemektedir.[1107]

"Lût" (لُوط):

"وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلاًّ فضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ."

"İsmail'i, Elyesa'ı, Yunus'u ve Lût'u da doğru yola erdirmiştik. Her birini âlemlere üstün kılmıştık." (el-En'âm 6/86).

Ebû Ubeyd'e göre "Lût" (لُوط)[1108] lafzı, "أَلْصَقُ بِالْقَلْبِ" "kalbe daha yatkın, daha sevgili" anlamına gelmektedir. Böylece bir şeye yapıştırılan (sıvanan) her şeye "لَاطَ" (sıvanmış/yapıştırılmış) denilmektedir.[1109] Cevherî'ye göre "Lût" kelimesi, " لَاطَ الشَّيْءُ بِقَلْبِ يَلُوطُ وَيَلِيطُ" "şey kalbime yatkın, sevgili geldi, geliyor", "هُوَ أَلْوَطُ بِقَلْبِ" "o kalbime daha yatkındır, daha sevgilidir", "وَإِنِّى لَا أَجِدُ لَهُ فِي قَلْبِ لَوْطًا وَلَيْطًا" "onun için kalbimde bir yatkınlık, sevgi bulmadım" gibi sözlerden harketle bunun, "الْحُبَّ الْلازِقَ بِقَلْبِ" "kalbe yatkın, sevgili" anlamına gelmektedir.[1110] İsfahânî de "Lût" lafzının özel bir isim olduğunu, "لَاطَ الشَّيْءُ بِقَلْبِي يَلُوطُ لَوْطًا وَلَيْطًا" "şey, kalbime yatkın, sevgili geldi, geliyor" sözünden geldiğini ifade etmektedir.[1111]

Kurtubî, el-En'âm sûresinin 86. âyetinde geçen "Elyesa" (اَلْيَسَع)[1112] isminin açıklamasında şu bilgilere yer vermektedir: Kuşeyrî'ye göre, "lam" (ل) harfinin

[1103] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 5: 94; 7: 221-223.
[1104] Bkz. el-Bakara 2/251; en-Nisâ' 4/163; el-En'âm 6/84; el-İsrâ' 17/55; el-Enbiyâ' 21/78, 79; en-Neml 27/15, 16; Sebe' 34/10, 13; Sâd 38/17, 22, 24, 26, 30.
[1105] Bkz. İsfahânî, "Dâvûd", *Müfredât,* 321.
[1106] Bkz. En'âm, 6/85.
[1107] Kurtubî, *el-Câmi',* 8: 448.
[1108] "Lût" kelimesinin geçtiği âyetler: Hûd 11/70, 74, 81, 89; el-Hicr 15/59, 61; el-Hac 22/43; eş-Şuarâ' 26/160, 161, 167; en-Neml 27/56; el-Ankkebût 29/26; Sâd 38/13; Kaf 50/13; el-Kamer 54/33, 34; et-Tahrîm 66/10.
[1109] Ebû Ubeyde, *Ğarîbu'l-Hadîs,* 3: 222-223.
[1110] Cevherî, "Lût", *es-Sıhâh,* 3: 1158.
[1111] İsfahânî, "Lût", *Müfredât,* 750-751.
[1112] "Elyesa" ismi, Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: el-En'âm 6/86; Sâd 38/48.

şeddeli ve şeddesiz okunması, bilinen bir peygamberin ismi olması bakımından İsmâîl ve İbrahim isimleri gibi anlamı birdir. Ancak başına "elif-lam" (ال) getirilerek Arapça olmayan isimlerin taşımadığı bir özelliğe sahiptir. "Lût" (لُوط) ismi de Arapça olmayan bir isim olmakla birlikte telaffuzu kolay olduğu için munsariftir.[1113] Kurtubî, el-Ferrâ'ya göre "Lût" isminin, Arapların "هذا أَلْيَطُ بِقَلْبِي" "bu iş, benim kalbime daha yatkın, daha sevgilidir" anlamındaki sözünden türetildiğini, bazı nahivcilere göre ise "Lût" kelimesinin, "لُطْتُ الْحَوْضَ" "havuzu sıvadım" sözünden türediğini söylediklerini belirtmektedir. Ancak bu görüşün yanlış olduğunu, çünkü "İshâk" (إِسْحَاق) gibi Arapça olmayan isimlerin, "İshâk"ın uzaklık anlamına gelen "sühük" (السُّحُق) lafzından türetildiği söylenmediği gibi Arapça köklü lafızlardan türetilmediğini, "Lût" isminin, üç harfli ve orta harfinin sakin olması sebebiyle hafifliğinden dolayı munsarif olduğunu söylemektedir. Nakkâş'a göre "Lût" isminin, Arapça olmayan isimlerden olduğunu, "havuzu sıvadım" ile "وَهَذَا أَلْيَطُ بِقَلْبِي مِنْ هَذَا" "bu bundan daha çok kalbime yatkındır" sözlerinin doğru olduğunu,[1114] fakat "Lût" isminin, "İbrahim" (إِبْرَاهِيم) ve "İshâk" (إِسْحَاق) isimleri gibi Arapça olmayan bir isim olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Kurtubî, Sibeveyh'e göre "Nûh" (نُوح) ve "Lût" (لُوط) isimlerinin Arapça olmayan isimler olduğunu, telaffuzları kolay olduğu için nunsarif olduğunu belirtmektedir.[1115] Neticede Kurtubî'nin, bu izahlarını Tefsiri'nin mukaddimesinde belirttiği "Kur'ân'da, özel isimler dışında Arapça olmayan lafız yoktur" görüşüne binaen yaptığını söylemek mümkündür.

2. "İmlâk" (إِمْلَاق):

"قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلاَّ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلاَ تَقْتُلُواْ أَوْلاَدَكُم مِّنْ إِمْلاَقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلاَ تَقْرَبُواْ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلاَ تَقْتُلُواْ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ."

"(Ey Muhammed!) De ki: Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. 'Fakirlik' endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size

[1113] Kurtubî, *el-Câmi'*, 8: 450.
[1114] Bkz. Ebû Ubeyd, *Ğarîbu'l-Hadîs*, 3: 222-223; Cevherî, "Lût", *es-Sıhâh*, 3: 1158; İsfahânî, "Lût", *Müfredât*, 750-751.
[1115] Kurtubî, *el-Câmi'*, 9: 273-274.

Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız." (el-En'âm 6/151).

İbn Abbas'a göre "İmlâk" (إِمْلَاق)[1116] "fakirlik endişesi" demektir.[1117] Ebû Ubeyde'ye göre "İmlâk", "ellerinizdeki şeylerin gitmesi" anlamına gelmektedir. "Emleka fülânün" (أَمْلَقَ فُلَانٌ) sözü "ذَهَبَ مَلُهُ" "falan kişinin malı gitti" demektir. " احْتَاجَ وَافْتَقَرَ" "Muhtaç oldu ve fakir düştü" lafızları da böyledir.[1118] Ferâhîdî, "İmlâk" kelimesini "harcama yapmak" anlamında açıklamaktadır.[1119] İbn Kuteybe, Zeccâc, Sicistânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî ve İbn Cüzey gibi âlimler, "İmlâk" lafzının "الْفَقْرُ" "fakirlik" anlamına geldiğini söylemektedirler.[1120] Nehhâs'a göre "İmlâk" lafzı, "الْفَاقَة" "yoksulluk, darlık" demektir.[1121] Ezherî, "meleka" (مَلَّقَ) lafzının "vüdd" (الوُدُّ) ve "الُّطْفُ الشَّدِيدُ" "şiddetli lütuf" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ezherî, "İmlâk" lafzının terkiplerde "duâ", "dalkavuk", "emmek" "vurmak", "yumuşak", "harcamak", "fakirlik, ihtiyaç", "fesat" vb. anlamlar yüklendiğini de belirtmektedir.[1122] İbn Atiyye, "İmlâk" lafzının, "mal yokluğu" anlamına geldiğini, İbn Abbas ve başkalarının, fakir düştüğü zaman adama "أَمْلَقَ" "malı yok oldu" ifadesini kullandıklarını, ayrıca Nakkâş'ın da Müerric'e göre "İmlâk" lafzını, Lahm lehçesinde "açlık" anlamında ifade ettiğini söylemektedr.[1123]

Kurtubî, el-En'âm sûresinin 151. âyetinde geçen "İmlâk" lafzının, "الفَقْرُ" "fakirlik" demek olduğunu beyan etmektedir. Nakkâş'ın Muerric'den naklettiğine göre de "İmlâk" lafzının, Lahmlıların şivesinde "الجُوعُ" "açlık" anlamına geldiğini belirtmektedir. Kurtubî, Münzir b. Said'in (ö. 355 h.), "İmlâk" kelimesini, "الإنْفَاق" "harcamak" anlamında açıkladığını, "أَمْلَقَ مَالَهُ" sözünü, "أَنْفَقَ مَالَهُ" "malını infak etti, harcadı" şekllinde değerlendirdiğini beyan etmektedir. Ayrıca Kurtubî, Hz. Ali'nin (Hanımına hitaben) söylediği, "أَمْلِقِي مِنْ مَالِكِ مَا شِئْتِ" "malından istediğin kadarını harca" sözünü delil olarak zikretmektedir. Kurtubî, "رَجُلٌ مَلَقٌ" ifadesinin de "kalbinde

[1116] "İmlâk" kelimesi Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: el-En'âm 6/151; el-İsrâ' 17/31.
[1117] Abdurrahim v.dğr., *Garîbu'l-Kur'ân*, 113.
[1118] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 208.
[1119] Bkz. Ferâhîdî, "Meleka", *Kitabü'l-Ayn*, 4: 165.
[1120] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 163; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 304; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 125; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitabı Müslim*, 1. bs. (Beyrût, Dârü İbn Kesîr, 1996), 4: 167; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 292.
[1121] Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 517.
[1122] Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr v.dğr., (Kahire, ed-Dârü'l-Mısriyyetu li't-Te'lif ve't-Terceme, 1964), 9: 181-183.
[1123] İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 3: 491.

olmadık şeyleri diliyle söyleyen" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1124] Böylece Kurtubî, "melak" (اَلْمَلَق) kelimesinin, "açlık, infak (harcama) ve kalbinde olmadık şeyleri diliyle söyleyen" anlamlarına gelen müşterek bir lafız olduğunu[1125] ortaya koymuş bulunmaktadır.

Türkçe meâllerde "İmlâk" kelimesinin genellikle fakirlik,[1126] fakr-u zarûret,[1127] yoksulluk,[1128] fakir düşmek[1129] şeklinde ifade edildiği görülmektedir.

2.6.7. Hûd Sûresi

1. "et-Tennûr" (التَّنُّور):

"حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ اٰمَنَۜ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهٗٓ اِلَّا قَلِيلٌ."

"Nihayet emrimiz gelip 'tandır' kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki: 'Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle.' Ama, onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti." (Hûd 11/40)

İbn Abbas'a göre "فَارَ التَّنُّورُۙ" "tandır kaynadı" ifadesi, "نَبَعَ الْمَاءُ" "su kaynadı" demektir.[1130] Mukâtil, bunu, "su, içinde ekmek yapılan fırından kaynadı" şeklinde açıklamaktadır.[1131] Cevâlikî, "et-Tennûr" lafzının, Farsçadan muarreb olduğunu, Arapların, onun için başka bir isim bilmediklerini, bu sebeple Kur'ân indiğinde, onların bildikleri lafızlarla onlara hitap ettiğini söylemektedir. Ayrıca Cevâlikî, İbn Kuteybe'nin verdiği bilgiye istinaden İbn Abbas'a göre "et-Tennûr" kelimesinin, Arapça olsun yabancı olsun bütün dillerde kullanılan ortak bir kelime olduğunu, Hz. Ali'nin dediğine göre bunun, yeryüzü anlamına geldiğini beyan etmektedir.[1132] Fîrûzâbâdî'ye (ö. 817 h.) göre "et-Tennûr", "içinde ekmek pişirilen fırın" demektir. Onun yapıcısına "tennâr", yeryüzüne "tennûr" denilmektedir. "et-Tennûr", "suyun

---

[1124] Cevherî, "Melaka", *es-Sıhâh*, 4: 1556; Zebîdî, "Meleka", *Tâcü^l-Arûs*, 26: 403.
[1125] Kurtubî, *el-Câmi'*, 9: 107.
[1126] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 3: 543; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 211; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 147.
[1127] İzmirli, *Kur'ân,* 149.
[1128] Bilmen, *Kur'an,* 2: 976; Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 261.
[1129] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 147.
[1130] Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 212.
[1131] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmûd Şahhâta, 1. bs. (Beyrût, Müessesetü't-Târîhü'l-Arabî, 2002), 2: 282.
[1132] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 47.

fışkırdığı her yer" anlamına da gelmektedir.[1133]

Kurtubî, Hûd sûresinin 40. âyetinde geçen "et-Tennûr" lafzını yorumlarken onun hakkında yedi görüş zikretmektedir: 1. İbn Abbas, İkrime, Zührî ve İbn Uyeyne'ye göre "et-Tennûr", "yeryüzü" demektir. Araplar, yeryüzüne "et-Tennûr" demektedirler. 2. Hasan-ı Basrî, Mücahid ve Atiyye'nin İbn Abbas'tan naklettiği başka bir görüşe göre "et-Tennûr", "içinde ekmek pişirilen ocak" demektir. 3. Hasan-ı Basrî'nin başka bir görüşü olarak "et-Tennûr", "suyun gemide toplandığı bir yerdir." 4. Hz. Ali'nin başka bir görüşüne göre "et-Tennûr"dan maksat, "tan yerinin ağarması ve sabahın aydınlığının çıkmasıdır." Bu da Arapların "نَوَّرَ الْفَجْرُ تَنْوِيراً" "tan, aydınlattı" ifadesinden alınmıştır. 5. Hz. Ali'nin başka bir açıklaması olarak ve Mücahid'e göre "et-Tennûr"dan kasıt, Küfe mescididir. 6. Katâde'ye göre "et-Tennûr", "yeryüzünün yüksek yerleri ve tümseklikleri" demektir. 7. İkrime'nin rivayet ettiğine göre "et-Tennûr", el-Cezire'deki "Aynu Verde" diye bilinen pınardır. Bu yedi görüş, yekdiğerinden farklı ise de Nehhâs'a göre birbirleriyle çelişmemektedir. Çünkü Yüce Allah bize suyun hem gökten hem yerden geldiğini bildirerek şöyle buyurmaktadır: "Biz de göğün kapılarını dökülürcesine yağan bir yağmurla açtık. Yeryüzünü pınar pınar fışkırttık. Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti." (el-Kamer, 54/11-12) Bütün bu görüşlerin ortak noktası, tufanın alâmeti oluşudur. Âyette geçen "feveran" lafzının anlamı ise, galeyan (kaynayıp coşmak) demektir.[1134]

Kurtubî, "et-Tennûr" lafzının aslında Arapça olmayan bir isim olduğunu ve Arapların bunu "fe'ale" (فَعَّلَ) vezninde Arapçalaştırdıklarını ifade etmektedir. Bunun aslının da "tennera" (تَنَّرَ) lafzı olduğunu, Arapçada ise "ra" (ر) harfinden önce "nûn" (ن) harfinin geldiği kelime bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî, "tennûr kaynadı" tabirinin, azabın yaklaştığının temsîlî ifadesi olduğunu, bunun, Arapların savaşın kızışması esnasında, "حَمِيَ الْوَطِيسُ" "tandır ısındı, kızdı" sözüne benzediğini, "vetîs" (الْوَطِيسُ) lafzının, Arapçada "tennûr"[1135] anlamına geldiğini beyan etmektedir.

"et-Tennûr" kelimesi, Türkçe meâllerde genelde şu şekilde belirtilmektedir:

[1133] Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 357.
[1134] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 11: 114-115.
[1135] Bkz. Enbârî, *ez-Zâhir*, 2: 102; Kurtubî, *el-Câmi',* 11: 114-116; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 384-386; Süyûtî, *el-İtkân*, 288-299.

Tennur (tandır veya geminin kazanı),[1136] yeryüzü,[1137] fırın,[1138] tandır (yeryüzü).[1139]

2. "Siccîl" (سِجِّيلٍ):

"فَلَمَّا جَاء أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ مَّنضُودٍ."

"(Azap) emrimiz gelince, oranın üstünü altına getirdik. Üzerine de (Allah'ın katında) işaretlenmiş 'pişirilmiş balçıktan taşlar' yağdırdık." (Hûd 11/82).

İbn Abbâs'a göre, "Siccîl" (سِجِّيلٍ) kelimesi, "çok çetin" anlamına gelmektedir. "Siccîl" lafzındaki "lam" (ل) ve "Siccîn" (سِجِّين) lafızındaki "nûn" (ن) harfleri iki kardeş harftir.[1140] İbn Kuteybe, bazı müfessirlerin "حِجَارَةً مِنْ طِينٍ" "çamurdan taşlar"[1141] âyetini esas alarak "Siccîl" lafzını, Farsçadaki "senk" (سَنْك) ve "kîl" (كِلْ) lafızlarından meydana gelen bir kelime olduğu görüşüne sahip olduklarını, İbn Abbas'ın da bu görüşü ifade ettiğini söylemektedir.[1142] Kaysî, "Siccîl"in "çamur ve taş" olduğunu belirtmektedir.[1143] Süyûtî de Faryâbî'nin (ö. 598 h.) Mücâhid'den rivayet ettiğine göre "Siccîl" lafzının, öncesi "taş" (sic), sonrası "çamur" (cîl) olan Farsça bir kelime olduğunu beyan etmektedir.[1144]

Kurtubî, Hûd sûresinin 82. âyetindeki "Siccîl" lafzını yorumlarken bunun hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu ifade etmektedir. Buhârî'den rivayet ettiğine göre, "Siccîl" kelimesinin, "الشَّدِد الْكَثير" "çok çetin" anlamına geldiğini, "Siccîl" ve "Siccîn" kelimelerindeki "lam" (ل) ve "nûn" (ن) harflerinin iki kardeş harf[1145] olduğunu söylemektedir. Ebû Ubeyde'nin, "Siccîl" kelimesine "çetin" anlamını verdiğini ve şu şiiri delil getirdiğini belirtmektedir:

ضَرْبًا تَوَاصي بِهِ الْأَبْطَالُ سِجِّنًا

Kahramanların birbirlerine tavsiye ettikleri şiddetli bir vuruş.

Kurtubî, Nehhâs'tan naklettiğine göre Abdullah b. Müslim'in, beyitte geçen lafzın "Siccîn", diğerinin "Siccîl" olması dolayısıyla "Siccîn" lafzı "Siccîl" lafzına

---

[1136] Elmalılı, *Hak Dini*, 4:536.
[1137] İzmirli, *Kur'ân,* 227; Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 431.
[1138] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm*, 1: 332.
[1139] Bkz. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 225; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 225.
[1140] Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 85.
[1141] ez-Zâriyât 51/33.
[1142] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarâibi'l-Kur'ân*, 207.
[1143] Kaysî, *el-Umde*, 358.
[1144] Süyûtî, *el-İtkân*, 293.
[1145] Bkz. Buhârî, "Tefsir", 11.

burada nasıl delil gösterilebilir?" dediğini, böylece Ebû Ubeyde'nin görüşünü kabul etmediğini söylemektedir. Zira bu iki lafzın mânâları birbirinden farklıdır.[1146] Ebû Ubeyde'ye göre "lam" (ل) ve "nûn" (ن) harfleri, mahreçleri birbirine yakın olduğu için, birbirinin yerine kullanılabilir. Dolayısıyla Nehhâs, Abdullah b. Müslim'in izahını bağlayıcı bulmamaktadır. Kurtubî, Ebû Ubeyde'nin söylediği gibi olsaydı âyette, "حِجَارَةً سِجِّيلًا" (hicâreten siccîlen) şeklinde gelmesi gerektiğini, Arapçada, "حِجَارَةً مِنْ شَدِيدٍ" "çetinden taş" ibaresinin kullanılmadığını ve "çetin" anlamındaki "شَدِيد" (şedîd) kelimesinin bir sıfat olduğunu belirterek ancak bu açıdan Ebû Ubeyde'nin görüşünün reddedilebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca Kurtubî, Ebû Ubeyde'den rivayetle el-Ferrâ'nın açıklaması olarak değirmen taşlarına "Siccîl" denilebileceğini, Muhammed b. el-Cehm'in ifade ettiğine göre siccîl kelimesinin, "değirmen taşı kadar sert olacak noktaya gelinceye dek pişirilen çamur" anlamına geldiğini beyan etmektedir.[1147]

Kurtubî, aralarında İbn Abbâs, Said b. Cübeyr ve İbn İshâk'ın bulunduğu bir grup âlime göre "Siccîl" lafzının aslının, "senc" (سَنْج) ve "cîl" (جِيل) lafızlarından meydana gelmiş Arapça olmayan, muarreb bir kelime olduğunu söylemektedir. Kurtubî, lafızda, "cim" (ج) harfi yerine "kef" (ك) harfi kullanılarak ona "senk" (سَنْك) ve "kîl" (كِيل) denildiğini, bu iki lafzın, Farsçada "حَجَر" "taş" ve "طِين" "çamur" anlamına geldiğni,[1148] Arapların, bu ikisini Arapçalaştırıp tek bir isim yaptıklarını belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî, Katâde ve İkrime'nin, "لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ" "üzerlerine çamurdan taşlar atalım diye" (ez-Zâriyât, 51/33) âyetini delil getirerek "Siccîl" kelimesinin, "طين" "çamur" anlamına geldiğini, dolayısıyla Arapça olduğu söylendiğini beyan etmektedir. Kurtubî, Hasan-ı Basrî'ye göre Arapların, sert ve katı olan her şeye "Siccîl" dediklerini söylemektedir.[1149]

[1146] Ayrıca bu bilgi, şu eselerde de yer almaktadır: Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 296; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 208; İsfahânî, "Secene", *Müfredât,* 398-399; İbn Manzûr, "Secele", *Lisân*, 11: 326.

[1147] Kurtubî, *el-Câmi',* 11: 186-187; ayrıca bu konu hakkında bkz. el-Ferrâ, *Meani'l-Kur'ân*, 2: 24; Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 427; Cevherî, "Secene", *es-Sıhâh*, 5: 2133; İbn Manzûr, "Secele", *Lisân*, 11: 326-327.

[1148] Bkz. Ferâhîdî, "Secl", *Kitabü'l-Ayn*, 2: 218; İsfahânî, "Secele", *Müfredât*, 398; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 518; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 403; Semîn el-Halebî, "Secele", *Umdetü'l-Huffâz,* 2: 174-175.

[1149] Kurtubî, *el-Câmi',* 11: 187; ayrıca bu konu ile ilgili olarak bkz. Herevî, *el-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, 3: 868. Burada şunu söylemek mümkündür: Hûd 11/82. ve el-Hicr 15/74. âyetlerindeki "Siccîl" kelimesi ile ez-Zâriyât 51/33. âyetinde geçen "Tîn" kelimesinin, Hz. Lût kavminin helak

Kurtubî, Meânî ehlinin, "Siccîl" ve "Siccîn" lafızlarına "الشَّدِيد مِنَ الحَجَر" "sert ve sağlam taş" ile "الشَّدِيد مِنَ الضَّرْب" "ileri derecede dövmek" anlamını verdiklerini belirtmekte ve İbn Mukbil'in (ö. 70/689) şu beytini delil getirmektedir:

*وَرَجْلَةٌ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً *** ضَرْبًا تَوَاصي بِهِ الْأَبْطَالُ سِجِّيًا*

Piyade savaşçılar ki miğferlere, açık ve belli darbeler vuruyor;

Kahramanların birbirine tavsiye ettikleri şiddetli bir vuruş"[1150]

Neticede Kurtubî, "Siccîl" lafzının, muarreb Farsça bir kelime olduğunu, fakat Arapça bir kelime olması ihtimalinin de bulunduğunu göstermiş olmaktadır.

"Siccîl" lafzı, Türkçe meâllerde umumiyetle şöyle ifade edilmektedir: İstif edilip pişirilmiş çamurdan taşlar,[1151] balçıktan taş kesilmiş, birbiri üzerine konmuş taş,[1152] balçıktan pişirilmiş istif edilmiş taşlar,[1153] ateşten pişirilmiş birbirine bitişik bulunmuş balçıktan taşlar,[1154] birbiri ardında sert taşlar,[1155] damgalanmış taşlar,[1156] Rabbinin katında işaretlenmiş pişirilmiş balçıktan taşlar.[1157] "Siccîl" lafzına verilen Türkçe meâller, görünürde farklılık gösteriyorsa da anlamca birbirinin aynısı olup Kurtubî'nin yorumuna uygunluk arzetmektedir.

2.6.8. Yûsuf Sûresi

1. "Heyte Leke" (هَيْتَ لَكَ):

"وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَن نَّفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لاَ يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ."

"Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, 'Haydi gelsene! (Seninim)' dedi. O ise, 'Allah'a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler

---

edilmesinde söz konusu olması dolayısıyla birbiriyle bağlantılı görülmektedir. Bu ise ez-Zâriyât sûresindeki "Tîn" kelimesinin, diğer âyetlerdeki "Siccîl" kelimesini açıkladığını göstermektedir. Fîl sûresinin 105/4. âyetindeki "Siccîl" kelimesi, olay faklılığına rağmen, benzerlik arzettiği için, diğer âyetlerdeki "Siccîl" kelimesi gibi değerlendirilebilir.

[1150] Kurtubî, *el-Câmi'*, 11: 188. Ayrıca bu bilgi, şu kitaplarda da yer almaktadır: Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 70-72; İbn Manzûr, "Secele", *Lisân*, 11: 327.

[1151] Elmalılı, *Hak Dini*, 4: 554.

[1152] İzmirli, *Kur'ân,* 232.

[1153] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 337.

[1154] Bilmen*, Kur'an,* 3: 1503.

[1155] Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 442.

[1156] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 230.

[1157] *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 230.

kurtuluşa eremezler' dedi." (Yûsuf 12/23).

İbn Abbas, "Heyte Leke" (هَيْتَ لَكَ)[1158] lafzının "قَدْ تَهَيَّأْتُ لَكَ ، قُمْ فَاقْضِ حَاجَتِي" "sana hazırım, kalk hacetimi gider" anlamına geldiğini,[1159] İkrime, "هَيْتَ" (Heyte) lafzının, Havrânicede "هَلُمَّ" "haydi" anlamına geldiğini söylemektedir. İbn Cübeyr'e göre "Heyte", "تَعَالَه" "gel" demektir.[1160] Ferâhîdî, "Heyte Leke" lafzının, "هَلُمَّ لَكَ" "haydi gel sene" anlamına geldiğini, "Heyte" lkelimesinin Mısırlıların kelimelerinden biri olduğunu belirtmektedir.[1161] Kaysî bunun, "تَعَال" "gel" yani "هَلُمَّ وَأَقْبِلْ" "haydi ve yönel/dön" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1162] Süyûtî de "Heyte Leke" lafzının, Kıptî, Süryânî, Havrânî, İbrânî dillerinde "haydi gelsene" anlamında müşterek kullanılan bir lafız olduğunu beyan etmektedir.[1163]

Kurtubî, Yûsuf sûresinin 23. âyetini tefsir ederken "Heyte Leke" lafzının, İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî'ye göre Süryanice olduğunu, Süddî'ye göre bunun, Kıptîce "haydi gel, sana hazırım" anlamına geldiğini söylemektedir. Kurtubî, Ebû Ubeyd'in Kisaî'den naklettiği bilgiye göre bunun, aslında Havrânlıların kullandığı bir lafız olduğunu, bilahare Hicazlılara geçerek "teâl" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kurtubî, Ebû Ubeyd'in, Havrânlı yaşlı bir âlime "Heyte leke" lafzını sorduğunu, o zatın bunu kendi lehçelerinde kullandıklarını, İkrime'nin de bunu Havrânlıların bir lafzı söylediğini, ayrıca Mücâhid ve başkalarına göre bu lafzın Arapçada herhangi bir şeye yönelmek ve teşvik etmek için kullanıldığını belirtmektedir.[1164]

"Heyte Leke" lafzı, Türkçe meâllerde genelde, haydi beri gel,[1165] beri gel,[1166] haydi, gelsene![1167] şeklinde açıklanmaktadır.

2. "Beîr" (بَعِيرٍ):

[1158] "Heyte leke" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Yûsuf 12/23.
[1159] Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 124.
[1160] Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân,* 218.
[1161] Ferâhîdî, "Heyte", *Kitâbu'l-Ayan,* 4: 334.
[1162] Kaysî, *el-Umde,* 160.
[1163] Süyûtî, *el-İtkân,* 298.
[1164] Bkz. Kisâî, *Meâni'l-Kur'ân,* 168; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 40; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 1: 305-306; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 100; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 410; Mehdevî, *et-Tahsîl,* 3: 474; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr,* 1: 532-533; İbn Atiyye, *el-Muharrar,* 5: 64-65; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11: 309; İbn Cüzey, *et-Teshîl,* 1: 412.
[1165] Elmalılı, *Hak Dini,* 5: 39.
[1166] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 239; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 350.
[1167] Bkz. Bilmen*, Kur'an,* 3: 1550; Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 460; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan,* 237; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 237.

"قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ."

"Onlar, 'Hükümdar'ın su kabını yitirdik. Onu getirene 'bir deve' yükü ödül var. Ben buna kefilim' dediler." (Yûsuf 12/72).

Ferâhîdî, "Beîr" (بَعِيرٍ)[1168] lafzının, "bâzil" (بَازِل) "sekiz yaşını doldurup dokuz yaşına giren deve" demek olduğunu, Arapların, devenin, erkek mi yoksa dişi mi olduğunu bilmediklerinde ona "Beîr" dediklerini, şayet bilselerdi onun erkeğine "cemel" (جَمَل) dişisine "نَاقَة" (nâka) diyeceklerini ifade etmektedir.[1169] İbn Kuteybe, "Beîr" kelimesinin "deve" anlamına geldiğini söylemektedir.[1170] Cevherî, "Beîr" lafzının, erkek ve dişi deveyi kapsadığını söylemektedir.[1171] Süyûtî'ye göre "Beîr" lafzı, İbrânîcede "üzerinde yük taşıtılan her şey" anlamına gelmektedir.[1172] Zebîdî, "Beîr" lafzının Temimoğullarının lehçesinde kullanıldığını beyan etmektedir.[1173]

Kurtubî, "Beîr" lafzının, müfessirlerin çoğu tarafından "cemel" anlamında açıklandığını, ayrıca bunun, Mücâhid'in söylediğine göre bazı Arapların lügatında "الْحِمَار" "eşek" demek olduğunu belirtmektedir.[1174]

"Beîr" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle deve[1175] olarak açıklanmaktadır. Ayrıca zahire[1176] şeklinde belirtildiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkçe meâllerin, Kurtubî'nin "Beîr" lafzı ile ilgili izahıyla uyumlu olduğunu söylemek mümkündür, ancak farklı olarak Kurtubî, "Beîr" kelimesinin "eşek" anlamına gelebileceğini ifade etmektedir.

2.6.9. er-Ra'd Sûresi

"Efelem Yey'es?" (أَفَلَمْ يَيْئَس؟):

"وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَل لِّلّهِ الأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُواْ أَن لَّوْ يَشَاء اللّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلاَ يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُواْ تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُواْ قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا

[1168] "Beîr" kelimesi, Kur'ân'da sadece iki yerde geçmektedir: Yûsuf 12/65, 72.
[1169] Ferâhîdî, "Beîr", *Kitabü'l-Ayn*, 1: 149;
[1170] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân,* 219.
[1171] Cevherî, "Baara", *es-Sıhâh*, 1: 593; ayrıca bkz. Ethem, *Kur'ân'da İbrânîce*, 96-110.
[1172] Süyûtî, *el-İtkân*, 292.
[1173] Zebîdî, *Tâc*, 10: 218.
[1174] Kurtubî, *el-Câmi'*, 11: 407; ayrıca bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5: 237; Mâverdî, *en-Nüket*, 3: 62; İbn Atiyye, "Beîr"e "himar" (eşek) anlamının verilmesini şâz bir görüş olarak kabul etmektedir (*el-Muharrar*, 5: 115).
[1175] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 245; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 1: 359; Bilmen*, Kur'an,* 3: 1589; Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 472; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 243; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 243.
[1176] Elmalılı, *Hak Dini*, 5: 72.

مِّن دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللهِ إِنَّ اللهَ لاَ يُخْلِفُ الْمِيعَاد.“

“Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur’ân olacak olsaydı, (o yine bu kitap olurdu). Fakat bütün emir, yalnız Allah’ındır. İman edenler, kâfirlerden ‘ümidi kesip anlamadılar mı ki?'' Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi. Allah’ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere, yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felâket gelecek veya o felâket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah verdiği sözden dönmez.” (er-Ra’d 13/31).

İbn Abbas, “Efelem Yey’es?” (أَفَلَمْ يَيْئَس؟)[1177] lafzının, Benî Mâlik lehçesinde “أَفَلَم يَعلَمْ؟” “bilmedi mi?” anlamına geldiğini söylemektedir.[1178] Ebû Ubeyde bunu, “أَفَلَمْ يَعْلَم وَيَتَبَيَّن؟” “bilmedi mi ve ayırt etmedi mi?” şeklinde açıklamaktadır.[1179] Kaysî’ye göre “Yey’es” (يَيْئَس) kelimesi, “ye’s” (اليَئْس) kelimesinden türemiştir.[1180] Mâverdî, “Efelem Yey’es?” lafzının, “أَفَلَمْ يَتَبَيَّن؟” “ayırt etmedi mı?”, İbn Abbas ve Hasan-ı Basrî’nin görüşü olarak “efelem ya’lem?” “bilmedi mi?” ve “Efelem Yey’es?” “ümid kesmedi mi?”[1181] anlamlarına geldiğini ifade etmektedir. Cevherî ve Kirmânî, “yeise” (يَئِسَ) lafzını, “يَعْلَمُ” “biliyor” anlamında Nehailerin lehçesi olarak belirtmektedirler.[1182] İbn Cüzey’e göre “Yey’es”, “bilmek” mânâsında Hevâzin lehçesidir.[1183] Ebû Hayyân, “Yey’es” lafzının, Nehailerin lehçesinde “يَعْلَمُ وَيَتَبَيَّنُ” “biliyor ve ayırt ediyor” anlamına geldiğini belirtmektedir.[1184] Süyûtî de “Efelem Yey’es?” lafzının Hevâzin lehçesinde “efelem ya’lem?” “bilmedi mi?” anlamına geldiğini, ayrıca el-Ferrâ’nın bildirdiğine göre Kelbî’nin bunu, Nehailerin lehçesi olarak belirttiğini beyan etmektedir.[1185]

Kurtubî, er-Ra’d sûresinin 31. âyetinde geçen “Efelem Yey’es?” lafzını yorumlarken el-Ferrâ’nın Kelbî’den rivayet ettiğine göre “يَيْئَسِ” (yey’es) lafzının, Nehailerin lehçesinde “يَعْلَمُ” “biliyor” anlamına geldiğini, Kuşeyrî’nin, bunu İbn

[1177] “Efelem yey’es” lafzı, Kur’ân’da iki yerde geçmektedir: Yûsuf 12/87; er-Ra’d 13/31.
[1178] Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu’l-Kur’ân,* 37; ayrıca İbn Abbas, “Efelem Yey’es?” lafzını “lem yetebeyyen” (ayırt etmedi) şeklinde açıklamaktadır (Abdulbâkî, *Mu’cem Ğarîbi’l-Kur’ânî*, 232).
[1179] Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1: 332.
[1180] Kaysî, *el-Umde*, 167.
[1181] Mâverdî, *en-Nüket*, 112-113.
[1182] Bkz. Cevherî, “Yeise”, *es-Sıhâh*, 3: 992-993; Kirmânî, *Ğarâibü’t-Tefsîr*, 1: 570.
[1183] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 437.
[1184] Ebû Hayyân, “Yeise”, *Tuhfe*, 326.
[1185] Süyûtî, *el-İtkân*, 283.

Abbâs'tan rivayet ettiğini, dolayısıyla "Efelem Yey'es?" lafzının "أَفَلَمْ يَعْلَمُوا؟" "bilmediler mi?" mânâsına geldiğini söylemektedir. Kurtubî, Cevherî'nin de bu lafzı, böyle açıkladığını belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî; İbn Abbâs, Mücâhid ve Hasan-ı Basrî'ye göre bu lafzın, Hevazin lehçesinde "bilmediler mi?" mânâsında kullanıldığını, Ebû Ubeyde'nin "bilmediler ve açıkça anlamadılar mı?" anlamında yorumladığını ifade etmektedir.[1186]

"Efelem Yey'es?" lafzının Türkçe meâllerde umumiyetle ümid kesip daha anlamadılar mı?,[1187] ümit kestiler,[1188] bilmediler mi?[1189] (hâlâ) anlamadılar mı?[1190] hşeklinde ifade edildiği görülmektedir.

2.6.10. el-Hicr Sûresi

"Idîn" (عِضِين):

"الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ."

"Ki onlar, (bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr ederek) Kur'an'ı da ''parça parça' edenlerdir." (el-Hicr 15/91).

İbn Abbas'a göre "Idîn" (عِضِين),[1191] kelimesi, "ehl-i Kitâb'ın, Kitâb'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ederek onu parça parça ettiler" demektir.[1192] İbn Kuteybe, "Idîn" kelimesinin, "(Kur'ân'ı) ayırdılar ve böldüler" anlamına geldiğini, bunun, Kur'ân için şiir, büyü, kehânet, öncekilerin masalları gibi farklı sözler kullanmak demek olduğunu, ayrıca İkrime'ye göre "adh" (الْعَضْه) kelimesinin, Kureyş dilinde "sihir" anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. İbn Kuteybe, Kureyşlilerin, kadın sihirbaza "عَاضِهة" (âdıha) söylediklerini, Hz. Peygamber'in, büyü yapan kadına (العَاضِهة) ve büyü yaptıran kadına (المُسْتَعْضِهَة) lanet ettiğini zikretmektedir.[1193] Kaysî, "Idîn" lafzının, "ayırdılar ve onu parça parça yaptılar" anlamına geldiğini belirtmektedir.[1194] İbn Manzûr, "adeh" (العَضَة) "ıdeh" (العِضَه) ve "adîhe" (الْعَضِيهَة)

[1186] Kurtubî, *el-Câmi'*, 12: 72; ayrıca bkz. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* 2: 63-64; Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 13: 536;
[1187] Elmalılı, *Hak Dini*, 5: 149; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 252.
[1188] İzmirli, *Kur'ân,* 254.
[1189] Bkz. Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm*, 1: 373; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 252.
[1190] Bkz. Bilmen*, Kur'an,* 3: 1648; Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 492.
[1191] "Idîn" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Hicr, 15/91.
[1192] Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 138.
[1193] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 239.
[1194] Kaysî, *el-Umde*, 174.

lafızlarının, "bühtan, dedikodu, ifk, iftira, sihir" vs. anlamlar taşıdığını, "عِضَه" (ıdeh) lafzının çoğulunun "ıdâh" (عِضَاه) "ıdât" (عِضَات) ve "ıdûn" (عِضُون) şeklinde geldiğini söylemektedir. Ayrıca İbn Manzûr, Asmaî'ye göre "adh" kelimesinin, "çirkin söz" demek olduğunu, bununla birlikte "adh" lafzının, "sihir, kehanet" anlamını ifade etmesi dolayısıyla yalan, hayal ve gerçek dışı olduğu için "sihir"e, "adh" (الْعَضْه) adı verildiğini belirtmektedir. İbn Manzûr, Kureyş lehçesinde "adh"ın, "sihir" demek olduğunu, garîb kitaplardaki hadislerde, "ıdah" (الْعِضَة) şeklinde geldiğini, ayrıca Zemahşerî'ye göre "ıdhe" (الْعِضْهَة) kelimesinin aslının "bühtan" mânâsındaki "adh" (العَضْهُ) kelimesinden "fi'le" (فِعْلَةٌ) vezninde geldiğini, bunun çoğulunun "Idîn" (عِضِين) şeklinde olduğunu ifade etmektedir.[1195] Ebû Hayyân'a göre "Idîn" lafzı, "(Kur'ân'ı) fırka fırka ettiler" anlamına gelmektedir.[1196]

Kurtubî'ye göre, el-Hicr sûresinin 91. âyetindeki "Idîn" lafzının tekili, "ıdah" (عِضَة) lafzıdır. "Idah" lafzı, bir şeyi darmadağın etmeyi ifade eden "adaytü" (عَضَيْت) kelimesinden türemiştir. Darmadağın edilen o şeyin parçalarının her birine "ıdah" denilmektedir. Ayrıca "Idah" lafzının aslı, "ıdvah" (عِضْوَة) kelimesidir. Kelimedeki "vav" (و) harfinin düşürülmesiyle çoğulu "Idîn" (عِضِين) şeklinde geldiğini ifade edenler vardır. "عِزَة" "Fırka" lafzının çoğulunun, "izîn" (عِزِين) olması gibi. "İzeh" (عِزَة)" kelimesinin aslı, "izveh" (عِزْوَة) lafzıdır. Böylece "Idîn" (عِضِين) lafzı, "bölenler" anlamına gelmektedir.[1197]

Kurtubî, İbn Abbas'ın, Kur'ân'ı parça parça edip bölen kimseleri, "Kur'ân'ın bir kısmına inandılar, bir kısmını inkar etliler" şeklinde açıkladığını söylemektedir. Kurtubî, bazıların beyanına göre müşriklerin, "adavtühu" (عَضَوْتُه) kelimesiyle "فَرَّقْتُه" "onu parçalara bölüp dağıttım, ayırdım" demeleri gibi, Kur'ân'la ilgili söyledikleri sözlerini bölümlere, parçalara dağıtarak ayırdıklarını; onu yalan, büyü, kehânet, şiir vs. diye nitelendirdiklerini ifade etmektedir. Bu konuda Kurtubî, şair Ru'be'nin (ö. 145/762), "وليس دينُ الله بالمُعَضَّى" "Allah'ın dini parçalara ayırılıp dağıtılacak da değildir" sözünü delil getirmektedir. Yani Allah'ın dini darmadağın değildir. Ayrıca Kurtubî, "ıdah ve Idîn" (العِضَةُ وَالْعِضِين) lafzlarının, Kureyş lehçesinde "sihir" demek olduğunu, onların erkek sihirbaza "âdıh" (عَاضِهٌ) kadın sihirbaza "âdihe" (عاضِهَة)

[1195] İbn Manzûr, "Adahe", *Lisân*, 13: 515 vd.; ayrıca bkz. Zebîdî, "Adahe", *Tâc*, 36: 442 vd.
[1196] Ebû Hayyân, "Adave", *Tuhfe*, 233.
[1197] Kurtubî, *el-Câmi'*, 12: 257; ayrıca bkz. Ferâhîdî, "Adahe", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 179; İbnü'l-Esîr, "Adaha/Ada", *en-Nihaye fi Ğarîbi'l-Hadîs*, 623.

dediklerini belirtmekte ve şairin şu beytini delil olarak getirmektedir:

أَعُوذُ بِرَبِّي مِنْ النَّافثا *** تِ فِي عِقَدِ الْعَاضِهِ الْمُعْضِهِ

Rabbime sığınırım üfleyenlerden

Düğümlerine, sihirbazın ve sihir yapanın.

Burada Kurtubî de "Hz. Peygamber'in, hem büyü yapan kadına (العَاضِهَةَ), hem büyü yaptıran kadına (المُسْتَعْضِهَة) lanet etmiştir" hadisini zikretmektedir. Neticede "Idîn" kelimesinden, inkârcıların, Kur'ân'a pek çok iftirada bulundukları; Kur'ân sihirdir, öncekilerin masallarıdır, uydurulmuş bir sözdür dedikleri ve daha nice yalan şeyler uydurdukları anlaşılmaktdır.[1198]

"Idîn" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle (Kur'ân'ın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmamak suretiyle onu) kısım kısım bölmek,[1199] parçalara ayırmak,[1200] parçalamak,[1201] taksime uğratmak,[1202] tutarsız, insicamsız bir anlam (demeti),[1203] bölük pörçük,[1204] parça parça[1205] olarak ifade edilmektedir. "Idîn" lafzıyla ilgili Türkçe meâllerdeki bu açıklamaları, Kurtubî'nin "Idîn" lafzı hakkında yaptığı yorumun tezahürü olarak görmek mümkündür.

2.2.11. en-Nahl Sûresi

"Tehavvüf" (تَخَوُّف):

"أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ."

"Yahut da, onları 'korku' üzere iken yakalamayacağından güven içinde midirler?." (en-Nahl 16/47).

Ferâhîdî' ve Cevherî'ye göre "Tehavvüf" (تَخَوُّف)[1206] lafzı, "تَنَقُّص" "eksiltmek"

[1198] Kurtubî, *el-Câmi'*, 12: 257-258; ayrıca bkz. Kisâî, *Meâni'l-Kur'ân*, 175-176; Ezherî, "Adahe", *Tehzîbü'l-Lüğa*, 1: 130-131; İbnü'l-Esîr, "Adaha/Ada", *en-Nihaye fi Ğarîbi'l-Hadîs*, 623; Cevherî, "Adahe", *es-Sıhâh*, 5: 2241; İsfahânî, "Azahe", Müfredât, 571; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 595; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 456.
[1199] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 5: 218.
[1200] İzmirli, *Kur'ân,* 268.
[1201] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 483.
[1202] Bilmen, *Kur'an*, 4: 1747.
[1203] Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 525.
[1204] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 266.
[1205] *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 266.
[1206] "Tehevvuf" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: en-Nahl 16/47.

demektir.[1207] İbn Kuteybe, "Tehavvüf" lafzının, "tenakkus" anlamına geldiğini, "Tehavvün" (التَّخَوُّن) lafzının ona benzediğini, zira zaman, kişinin malını ve bedenini eksilttiğinde o kişi için, "تَخَوَّفَتْهُ الدُّهُورُ وَتَخَوَّنَتْه" "zamanlar onu eksiltti ve onun hakkını yedi" sözünün kullanıldığını söylemektedir.[1208] Nehhâs, "Tehavvüf" kelimesini, Dahhâk'tan naklettiğine göre bir topluma azap edilir, başka bir topluma azap edilmez, kalan bu toplum, azap gören toplumun başına gelenin onun da başına gelmesinden korkması şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca Nehhâs, İbn Abbas'ın söylediğine göre "Tehavvüf" lafzının, "tenakkus" ve "تَفَزُّع" "ürkmek", "tenakkus" lafzının insanların mallarında, ekinlerinde, hayrlarında peyderpey eksiltmek anlamına geldiğini belirtmektedir.[1209] İsfahânî, "خَوْف" "korku" lafzını "zanna veya bilgiye dayanan bir işaretten hareketle istenmeyen bir şeyin olacağını beklemek" anlamında yorumlamaktadır. Ayrıca İsfahânî, "korku"nun zıddının "أَمْن" "güven", insanın korktuğunun açığa çıkmasının "Tehavvüf" olduğunu ifade etmektedir.[1210]

Kurtubî, en-Nahl sûresinin 47. âyetini yorumlarken "تَخوّفَهُ الدَّهْرُ تَخَوَّنَهُ" "zaman onu eksiltti, onun hakkını yedi" ifadesini delil getirerek "Tehavvüf" kelimesinin, "tenakkus"[1211] demek olduğunu söylemektedir. Kurtubî, "Tehavvüf" lafzının, "fa" (ف) ve "nûn" (ن) harfleriyle "tehavvefe" (تَخَوَّف) ve "tehavvene" (تَخَوَّن) şeklinde söylenmesinin aynı anlamı ifade ettiğini de belirtmektedir. Burada Kurtubî, " تَخَوَّنَنِي فُلَانٌ حقّي" "filan kişi benim hakkımı eksik verdi" sözünü ve şair Zu'r-Rumme'nin (ö. 17/735) şu beytini delil olarak getirmektedir:

*لَا ، بَلْ هُوَ الشَّوْقُ مِنْ دَارٍ تَّخَوَّنَهَا *** مَرّا سَحَابٌ وَمَرَّا بَارِحٌ تَرِبُ*

Hayır, bilakis o, hakkını eksik verdiği bir diyara olan iştiyaktır;

Bir kere bulutun, bir kere de toprak kaldıran sıcak yaz rüzgârının.

Kurtubî, şair Lebid'in "تَخَوَّنَهَا نُزُولِي وَارْتِحَالِي" "benim konaklayıp göçüşüm, onun etini eksiltti" yani "onun etini yağını azalttı" ibaresini de delil göstermektedir. Kurtubî, Heysem b. Adiy'nin, (fa harfi ile) "Tehavvüf" kelimesini, "tenakkus'" anlamında, Ezdşenûelilerin lehçesinde kullanılan bir şive olduğunu söylediğini ve şu

[1207] Bkz. Ferâhîdî, "Havf", *Kitabü'l-Ayn*, 1: 452; Cevherî, "Havefe", *es-Sıhâh*, 4: 1358-1359.
[1208] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 243.
[1209] Bkz. Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 4: 69-70.
[1210] İsfahânî, "Havf", *Müfredât*, 303.
[1211] Bkz. en-Nahl 16/112; el-İsrâ', 17/59, 60;

beyti delil getirdiğini belirtmektedir:

سَلَاسِلِ فِي الْحُلُوقِ لَهَا صَلِيلٌ *** تَخَوَّفَ غَدْرُهُمْ مَالِي وَأَهْدَى

Boyunlarda şıkırtısı olan zincir halkaları vardır.

Onların hainliği, benim malımı eksiltti ve armağan etti.

Kurtubî, Said b. el-Müseyyeb'in, "Tehavvüf" lafzı hakkındaki şu ifadesine de yer vermektedir: "Hz. Ömer minber üzerinde iken 'Ey insanlar! Yüce Allah'ın, " عَلَى تَخَوُّفٍ" "korku üzere" buyruğu hakkında ne dersiniz?' Hazır bulunanlardan hiçbiri ses çıkarmaz. Ancak Hüzeyloğullarından bir adam kalkıp 'Ey Mü'minlerin Emiri! Bu, bizim kullandığımız bir şivedir. Buradaki 'Tehavvüf' lafzı, 'tenakkus' demektir. Bu arada başka bir adam kalkıp 'Ey filan! Borcunun (alacağının) durumu ne oldu?' diye soru sorar. Cevap veren şahıs, 'onu eksilttim (Tehavvuf ettim)' der. Sonra adam, Hz. Ömer'e gidip bu durumu anlatır. Hz. Ömer o şahsa: 'Peki, Araplar, bunu şiirlerinde bu anlamda kullanmışlar mıdır?' diye sorar. O şahıs: 'Evet, bizim kabilenin şairi Ebû Kebir el-Huzelî, irileşmiş ve dolmuş haldeki hörgücü yolculuk sebebiyle eksilen, zayıflayan devesini şu beyitle vasfetmiştir:

تَخَوَّفَ الرَّحِلُ مِنْها تَامِكا قَرِدا *** كَما تَخَوَّفَ عُودَ النَّبْعَةِ السَّفَنُ

Yolculuk, onun üst üste yığılmış ve semirmiş hörgücünü eksiltti;

Tıpkı keserlerin kayın dalını eksiltip incelttikleri gibi.

Bunun üzerine Hz. Ömer şunu söyler: Ey insanlar! Divanınız olan cahiliye şiirini iyi bilmeye bakınız. Çünkü orada Kitabınızın tefsiri ve sözlerinizin mânâları vardır."[1212]

"Tehavvüf" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle şöyle açıklanmaktadır: Azar azar yakalayıp helak etmek,[1213] korku,[1214] tedrîcen azaltmak,[1215] içten içe çürütüp (sonunda) tepelemek,[1216] azar azar eksiltmek.[1217] Neticede "Tehavvüf" kelimesini, ilgili Türkçe meâllerin, mânâ itibarıyla birbirine benzer şekilde izah ettiği

[1212] Kurtubî, *el-Câmi'*, 12: 331-332; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 14: 234-235; Ezherî, "Hâne/Havene", *Tehzîbü'l-Lüğa*, 7: 582-583; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 464-465; Zebîdî, "Havefe", *Tâc*, 1359; 291-292.
[1213] Elmalılı, *Hak Dini* ,5: 239.
[1214] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 273; Bilmen*, Kur'an,* 4: 1782*; Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 271.
[1215] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 492.
[1216] Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 537.
[1217] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 271.

ve Kurtubî'nin yorumuna uygunluk arzettiği görülmektedir.

2.6.12. el-İsrâ' Sûresi

"el-Kıstâs" (القِسْطَاس):

"وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذا كِلْتُمْ وَزِنُواْ بِالقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً."

"Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru 'terazi ile' tartın. Bu daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir." (el-İsrâ' 17/35).

Ferâhîdî, "el-Kıstâs" (القِسْطَاس)[1218] ve "kustâs" (قُسْطَاس) kelimelerinin "en ince terazi", ayrıca "eski bir ölçü birimi" olarak söylendiğini ifade etmektedir.[1219] Zeccâc ve Cevherî'ye göre "el-Kıstas" lafzı, küçük olsun büyük olsun terazi demektir.[1220] İbn Kuteybe, "Kıstâs" lafzının, "mîzân" (terazi) demek olduğunu, bunun, Rûmca bir kelime olduğu söylendiğini, ayrıca "kaf" (ق) harfi dammeli olarak "kustâs" (قُسْطَاس) şeklinde okunduğunu belirtmektedir.[1221] İsfahânî ve İbn Cüzey'e göre "Kıstâs" kelimesi, hem "terazi" hem "adalet" demektir.[1222] Kaysî, "Kıstâs" lafzının "adalet" anlamına geldiğini söylemektedir.[1223] Cürcânî, "el-Kıstâs" kelimesinin, "el kantarı" veya Ebû Ubeyd'e göre, "herhangi bir terazi" demek olduğunu ifade etmektedir.[1224] İbnü'l-Cevzî, "el-Kıstâs" lafzını, İbn Düreyd'den gelen rivayete göre Rûmcada terazi anlamına gelen muarrab bir kelime olduğunu ifade etmektedir.[1225] Ebû Hayyân da "Kıstâs" kelimesinin Rûmcada "terazi" demek olduğunu,[1226] ayrıca "kâsitûn" (الْقَاسِطُون) lafzının "الْجَائِرُون" "zalimler", "muksitûn" (الْمُقْسِطُون) lafzının "الْعَادِلُون" "adil olanlar", "akseta" (أَقْسَطَ) fiilinin "عَدَلَ" "adil oldu", "kaseta" (قَسَطَ) fiilinin "جَارَ" (zalim oldu) anlamına geldiğini belirtmektedir. Bundan başka Ebû Hayyân, "kaseta" kelimesinin "adele" (adil oldu) analamına geldiği söylendiğini, bu durumda "kaseta" lafzının hem "adalet" hem "zulüm" anlamına gelen müşterek bir lafız olduğunu beyan etmektedir.[1227] Süyûtî de Faryâbî'nin Mücahid'den rivayet ettiğine göre "Kıstâs" kelimesinin Rûmcada "adalet" demek olduğunu, ayrıca İbn Ebî Hatim'in

[1218] "Kistâs" kelimesi Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: el-İsrâ' 17/35; eş-Şuarâ 26/182.
[1219] Ferâhîdî, "Kıstas", *Kitabü'l-Ayn,* 3: 389.
[1220] Bkz. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 238; Cevherî, "Kaseta", *es-Sıhâh,* 3: 964.
[1221] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân,* 254.
[1222] Bkz. İsfahânî, "Kıst", *Müfredât*, 670; İbn Cüzey, *et-Teshîl,* 1: 487.
[1223] Kaysî, *el-Umde,* 182.
[1224] Cürcânî, *Dercü'd-Dürer,* 2: 231.
[1225] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* 5: 34
[1226] Ebû Hayyân, "Kastase", *Tuhfe,* 265.
[1227] Ebû Hayyân, "Kaseta", *Tuhfe,* 259.

Said b. Cübeyr'den tahriç ettiğine göre bunun, Rûmcada "terazi" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1228]

Kurtubî, el-İsrâ' sûresinin 35. âyetinde geçen "Kıstâs" lafzının tefsirinde İbn Aziz'e göre, Rûmcada "terazi", Zeccâc'a göre "küçük olsun büyük olsun terazi" anlamına geldiğini, Mücâhid'e göre bunun, Rûmcada "adalet" demek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca burada Kurtubî, "sanki insanlara, tartılarınızı adaletli tartınız, denilmiş gibidir" açıklamasını yapmaktadır.[1229]

Kurtubî'nin, "el-Kıstâs" kelimesinin Rûmcada "terazi" ve "adalet" anlamına geldiği şeklindeki yorumunun sebebi, Kur'ân'da olup da diğer dillere nispet edilen bazı kelimelerin hakikatte farklı dillerde kullanılan ve söylenişi birbirine benzeyen lafızlardan ibaret olmasıdır. Başka bir ifadeyle Kurtubî'ye göre "el-Kıstâs" gibi kelimeler Araplar, Farslar, Habeşliler vs. toplumlarda müşterek olarak kullanılan lafızlardandır.[1230]

"el-Kıstâs" lafzı, bütün Türkçe meâllerde terazi[1231] olarak açıklanmaktadır.

2.6.13. el-Kehf Sûresi

1. "el-Kehf ve'r-Rakîm" (الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ):

"أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا."

"Yoksa sen (sadece) Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm'i mi bizim ibret verici âyetlerimizden sandın?" (el-Kehf 18/9).

"el-Kehf" (الكهف):

İbn Abbas'a göre "el-Kehf" (الْكَهْفِ),[1232] "dağdaki olan açıklık" demektir.[1233] Ferâhîdî ve İbnü'l-Cevzî'ye göre dağdaki geniş mağaraya "el-Kehf", küçüğüne "gâr" denilmektedir.[1234] Sicistânî, İsfahânî, Ebû Hayyân, San'ânî gibi âlimler, "el-Kehf"in

[1228] Süyûtî, *el-İtkân*, 296.
[1229] Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 76.
[1230] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 110; 13: 266-267; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 1: 42.
[1231] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 5: 301; İzmirli, *Kur'ân,* 286; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 515; Bilmen, *Kur'an,* 4: 1872; Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 565; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 284; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 284.
[1232] Bkz. el-Kehf 18/9, 10, 11, 16, 17, 25.
[1233] Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 181.
[1234] Bkz. Ferâhîdî, "Kehf", *Kitâbu'l-Ayn*, 4: 54; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 5: 107.

"dağdaki mağara" anlamına geldiğini söylemektedirler.[1235] Cevherî, "el-Kehf'in "dağdaki oyulmuş ev gibi" olduğunu, bunun çoğulunun, "الْكُهُوف" (el-kühûf) şeklinde geldiğini, ayrıca sığınılan adam için "فُلَانٌ كَهْفٌ" "fülânün kehfün" söylendiğini ifade etmektedir.[1236]

"er-Rakîm" (الرَّقِيم):

Ebû Ubeyde'ye göre "er-Rakîm" (الرَّقِيم) lafzı, "kehfin yani mağaranın bulunduğu vadi"nin adıdır.[1237] İbn Kuteybe, "Rakîm"i "Ashâb-ı Kehf'in haberinin yazıldığı levha" diye açıklamaktadır.[1238] Sicistânî, "er-Rakîm" lafzının mef'ûl anlamında "feîl" (فَعِيل) vezninde "kitap" mânâsına geldiğini, "كِتَابٌ مَرْقُومٌ" "o, yazılmış bir kitaptır" (el-Mutaffifîn 83/20) âyetindeki "markûm" lafzının, "yazılmış" demek olduğunu, bununla birlikte içinde "kehf'in bulunduğu vadinin adı olduğu söylendiğini belirtmektedir.[1239] Gulâm Sa'leb, "Rakîm"in Ashâb-ı kehfin adlarının, (oradan) nasıl çıktıklarının ve hangi sebeple kaçtıklarının yazıldığı bir levha olduğunu söylemektedir.[1240] Süyûtî, "Rakîm" lafzının, Rûmcada "levha" demek olduğunu, ayrıca kitap ve mürekkep şişesi anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1241]

Kurtubî, el-Kehf sûresinin 9. âyetinde geçen "el-Kehf" kelimesinin "dağın içindeki geniş bir oyuk" anlamına geldiğini, onun geniş olmayanına "غَار" "mağara" denildiğini belirtmektedir. Kurtubî, Nakkâş'ın Enes b. Malik'ten rivayet ettiğine göre "el-Kehf" lafzının, "dağ" anlamına geldiğini, ancak bunun, dilde meşhur bir anlam olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Kurtubî, "er-Rakîm" lafzının anlamı hakkında âlimlerin ihtilafa düştüklerini söylemektedir. Kurtubî, İbn Abbâs'a "Rakîm" lafzıyla ilgili soru sorulduğunda İbn Abbas'ın, "Ka'b, rakîm'in, (Ashâb-ı Kehf'in) çıkıp ayrıldıkları bir kasaba olduğunu ileri sürmüştü" cevabını verdiğini, Mücâhid'in "er-Rakîm" bir vadidir, Süddî'nin, "er-Rakîm" mağaranın üzerindeki kaya parçasıdır söylediklerini belirtmektedir.[1242]

[1235] Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 380; Ebû Hayyân, "Kehf", *Tuhfe*, 272; San'ânî, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 264.
[1236] Cevherî, "Kehefe", *es-Sıhâh*, 4: 1425; İsfahânî, "Kehf", *Müfredât*, 727.
[1237] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1: 394.
[1238] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 263.
[1239] Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 243.
[1240] Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sırât*, 318.
[1241] Süyûtî, *el-İtkân*, 293.
[1242] Kurtubî, *el-Câmi'*, 13: 211-212; ayrıca bkz. Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 4: 217-218; Mehdevî, *et-Tahsîl*, 4: 160-161; Cevherî, "Rakame", *es-Sıhâh*, 5: 1936; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 5: 568;

"el-Kehf ve'r-Rakîm" lafızları, Türkçe meâllerde genellikle kehf ve rakîm,[1243] ayrıca mağara ve yazıt/kitâbe[1244] olarak ifade edilmektedir.

2. "Sündüs ve İstebrak" (سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ):

"أُوْلَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا."

"İşte onlar için içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ipekten ve 'kalın ipekten' yeşil giysiler giyeceklerdir. O ne güzel sevab ve ne güzel yaslanacak yerdir!" (el-Kehf 18/31).

Zeccâc'a göre "Sündüs" (سُندُس)[1245] ve "İstebrak" (إِسْتَبْرَق) kelimeleri, iki çeşit ipek anlamına gelmektedir.[1246] Ayrıca Zeccâc, "çok kalın saf ipek kumaş olan dîbâc"a "İstebrak" denildiğini,[1247] çok parladığından dolayı "İstebrak"ın bu adı aldığını, "Sündüs"ün "ipek" demek olduğunu ifade etmektedir.[1248] İbn Kuteybe, "İstebrak" lafzının Farsçadan muarreb "kalın ipek" demek olduğu söylendiğini,[1249] Nehhâs ve İbn Cüzey, "ince ipeğe" "Sündüs", kalın ipeğe "İstebrak" denildiğini beyan etmektedirler.[1250] Gulâm Sa'leb'e göre "İstebrak", "dîbâc" demektir.[1251] Ezherî, "İstebrak"ın Ebû İshâk'ın açıklamasına göre "ağır dokunmuş kalın güzel ipek" anlamına geldiğini, bunun aslının Farsçada "istefrah" (إستفره) olduğunu, onun isimlendirildiği "dîbâc" lafzı Farsçadan Arapçaya nasıl geçmiş ise bunun, Acemceden Arapçaya geçtiğini söylemektedir. Ezherî, başkalarının, "İstebrak"ın Arapça bir lafız olduğunu söylediklerini, böylece bu lafzın Acemcede ve Arapçada uygunluk arzettiğini söylediklerini belirtmektedir. Ezherî, bu son görüşü doğru bulduğunu ifade etmektedir.[1252]

Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 650-651; *Cürcânî, Dercü'd-Dürer*, 2: 238; Zebîdî, "Kehefe", *Tâc*, 24: 346-347.

[1243] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 5: 340; İzmirli, *Kur'ân,* 295; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 534; Bilmen, *Kur'an,* 4: 1935; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 293; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 293.

[1244] Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 585.

[1245] "Sündüs" lafzı Kur'ân'da üç yerde geçmektedir: el-Kehf 18/31; ed-Duhân 44/53; el-İnsân, 76/21.

[1246] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 284.

[1247] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4: 104.

[1248] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4:428.

[1249] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 267.

[1250] Bkz. Nehhâs, *.Meâni'l-Kur'ân*, 4: 237; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 509.

[1251] Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sırât*, 463.

[1252] Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa,* 25: 422.

Kurtubî, el-Kehf sûresinin 31. âyetinde geçen "İstebrak" kelimesinin, "dîbâc" anlamına geldiğini, İbn Bahr'ın, "İstebrak"ı, "altınla dokuması olan şey" şeklinde açıkladığını, Kutebî'ye göre "İstebrak" lafzının, muarreb Farsça bir kelime olduğunu, Cevherî'ye göre "İstebrak" lafzının, küçültme ismi "ubeyrık" (أُبَيْرِق) olan bir kelime olduğunu belirtmektedir. Kurtubî, "İstebrak" lafzının "بَرِيق" (berîk) lafzından "istef'ale" (إِسْتَفْعَل) vezninde bir kelime olduğunun söylendiğini, bilahere "İstebrak" kelimesinin her iki dilde uygun düşen (müşterek) lafızlardan biri olduğunu beyan etmektedir. Burada Kurtubî'nin, Kur'ân'da Arapça dışında kelime olmadığı görüşünü tekrar ifade ettiği görülmektedir.[1253]

"Sündüs" ve "İstebrak" lafızlarının, Türkçe meâllerde umumiyetle ince diba, kalın diba,[1254] ince ve kalın ipek,[1255] ayrıca ipekli ve işlemeli[1256] olarak belirtildiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkçe meâllerdeki izahların, Kurtubî'nin yorumuyla uygunluk arzettiğini söylemek mümkündür.

2.6.14. Tâhâ Sûresi

"Tâhâ" (طه):

el-Ferrâ "Tâhâ" (طه)[1257] lafzının, "ey adam!", "ey insan!" anlamına geldiğini söylemektedir.[1258] Zeccâc, "Tâhâ" lafzının, "tı" (ط) ve "he" (ه) harflerinin, ikisi esreli olarak "Tıhi" (طِهِ), "tı" fethalı "he" sakin olarak "Tah" (طَهْ) ve "tı" fethalı "he" esreli olarak "Tahi" (طَهِ) şeklinde telaffuz edildiğini belirtmektedir.[1259] Ebû Ubeyde, "Tâhâ" lafzının, "ey adam!" anlamına geldiğini, "Tâhâ" lafzı sakin olduğu için bir isim olmasının uygun olmadığını, eğer isim olsaydı i'raba tabi tutulması gerektiğini ifade etmektedir.[1260] Beyhakî, "Tâhâ" lafzının, Akkılıların lügatında "ey adam!" demek olduğunu, zira Akkılılardan birine "ey adam" diye seslenilirse onun dönüp bakmayacağını, fakat ona "Tâhâ" diye seslenilirse dönüp bakacağını beyan etmektedir. Ayrıca Beyhakî, Halil b. Ahmed'den rivayet ederek peygamberlerden

[1253] Kurtubî, *el-Câmi',* 13: 266-267; 20: 153; ayrıca bkz. Cevherî, "Beraka", *es-Sıhâh*, 4: 1448-1450; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 5: 604; Zebîdî, "Beraka", *Tâc*, 68-69.
[1254] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 298; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 540; Bilmen*, Kur'an,* 4: 1954.
[1255] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 5: 358; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 296, *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 296.
[1256] Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 992.
[1257] "Tâhâ" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Tâhâ 20/1.
[1258] el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 174.
[1259] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 349.
[1260] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2: 15.

beşinin iki ismi olduğunu ve bunların; Hz. Muhammad Ahmed, Hz. Îsâ Mesîh, Hz. Ya'kûb İsrâîl, Hz. Yûnus Zü'nûn, Hz. İlyâs Zü'l-Kifl olduğunu zikretmektedir.[1261] İbn Cüzey'e göre "Tâhâ" lafzı, Hz. Peygamberin isimlerinden biridir, ayrıca "ey adam!" mânâsına gelmektedir.[1262] Süyûtî de "Tâhâ" lafzının, Habeşçede "ey adam!" anlamına geldiğini söylemektedir.[1263]

Kurtubî, Tâhâ sûresinin 1. âyeti olan "Tâhâ" lafzının yorumunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini ifade etmektedir. Beyhakî'den rivayet ettiği bilgide İbn Abbâs'a göre "Tâhâ" lafzının, "ey adam!" anlamına geldiğini ve Akkılılar arasında bunun bilinen bir lehçe olduğunu belirtmektedir. Kelbî'den naklettiğine göre Akkılılar arasında bir adama, "ey adam!" diye seslenilecek olursa, ona "Tâhâ" denilmedikçe karşılık vermeyeceğini söylemekte ve şair Taberî'nin şu beytini delil getirmektedir:

دَعَوْت بِطّهّ فِي القِتَالِ فَلَمْ يَجِبْ *** فَخِفْتُ عَلَيْهِ أَنْ يَكُونَ مُوَائِلَا

Savaşta Tâhâ'yı çağırdım, fakat bana karşılık vermedi;

Onun bir felakete uğramış olmasından korktum.

Kurtubî, Gaznevî'den naklederek Abdullah b. Amr'a göre "Tâhâ" lafzının Akkılıların lehçesinde "ey sevdiğim!" anlamına geldiğini, ayrıca Kutrub'a göre bunun, Taylıların lehçesinde bu anlamı ifade ettiğini ve buna Kutrub'un, Yezid b. el-Mühelhil'in şu beytini delil olarak getirdiğini belirtmektedir:

إنَّ السَّفاهَةَ طَهَ مِنْ شَمَائِلِكُمْ *** لَا بارَكَ اللهُ في الْقَوْمَ الْمَلاعِين

Şüphesiz beyinsizlik sizin özelliklerinizdendir, Ey adam (Tâhâ)!;

Allah mübarek kılmasın, lanetli bir topluluğu.[1264]

Kurtubî; İbn Abbâs, Mücâhid, İkreme ve Hasan-ı Basrî'nin, "Tâhâ" lafzının, "ey adam!" anlamına geldiğini söylediklerini, ayrıca Taberî'ye göre Süddî, Said b.

[1261] Bkz. Beyhakî, Ahmed b. Huseyin el-Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve, thk. Abdulmu'ti Kala'ci, 1. bs. 7 Cilt, (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), *Delâilü'n-Nübüvve*, 1: 159; ayrıca Beyhakî, Hz. Peygamber'in Kur'ân'da beş isminin bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar: Muhammed, Ahmed, Abdullah, Tâhâ ve Yâsîn'dir.

[1262] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 15.

[1263] Süyûtî, *el-İtkân*, 295.

[1264] Kurtubî, *el-Câmi'*, 14: 8-9; 22: 515; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16: 8; Mâverdî, *en-Nüket*, 3: 392.

Cübeyr ve İbn Abbâs'ın (bir) görüşü olarak bunun, Nabaticede "ey adam!" anlamına geldiğini[1265] belirtmekte ve şu beyti delil olarak getirmektedir:

لَا قَدَّسَ اللهُ أَرْوَاحَ الْمَلَاعِين *** إِنَّ السَّفَاهَةَ طَهَ مِنْ خَلَائِقِكُمْ

Heva ve hevese uymak, ey tâhâ sizin huylarınızdandır;

Allah lanetlilerin ruhlarını takdis etmesin.

Kurtubî, Sa'lebî'den naklettiği bilgide İkrime'ye göre "Tâhâ" lafzının, Habeşçede "ey adam!" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1266]

Kurtubî, bu izahtan sonra, "Tâhâ" kelimesini, her ne kadar başka bir dilde mevcudiyeti söz konusu ise de, Arapça bir lafız olarak kabul etmektedir. Bunun, Tay' ve Akkılılar arasında bir Yemen bölgesi lehçesi olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca Kurtubî, İbn Abbâs'a göre "Tâhâ" lafzının Yüce Allah'ın isimlerinden biri ve onun adına yaptığı bir kasem veya Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e verdiği bir isim olarak zikretmektedir. Hz. Peygamber'in "benim, Rabbimin yanında on tane ismim vardır" hadisinde geçen isimler arasında "Tâhâ" ve "Yâsîn" isimlerinin yer aldığını belirtmektedir.[1267]

"Tâhâ" lafzı, Türkçe meâllerde genellikle şöyle geçmektedir: Tâ, Hâ,[1268] Ta, hâ,[1269] Taa, hââ,[1270] Ta, Ha,[1271] EY İNSAN![1272]

2.2.15. el-Mü'minûn Sûresi

"el-Firdevs" (الْفِرْدَوْسَ):

"الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ."

"Onlar, 'Firdevs' cennetlerine vâris olurlar. Onlar, orada ebedî kalacaklardır." (el-Mü'minûn 23/11).

[1265] Ayrıca bkz. Taberî, "Tâhâ" lafzının, çeşitli rivayetlerde, hem Nabatice hem Süryanice "ey adam", ayrıca hiçbir dil ve lehçe aidiyetini belirtmeden sadece "ey adam" anlamına geldiğini ifade etmektedir (*Câmiu'l-Beyân*, 16: 5-7).

[1266] Kurtubî, *el-Câmi'*, 14: 8-9.; ayrıca bkz. İbn Ebi Şeybe, *el-Müsannef*, 15: 448; Mâverdî, *en-Nüket*, 3: 392.

[1267] Kurtubî, *el-Câmi'*, 14: 9; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16: 7-8; Mehdevî, *et-Tahsîl*, 4: 293; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 6: 77-78; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr,* 1: 709.

[1268] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 5: 418. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 311; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 311.

[1269] İzmirli, *Kur'ân,* 313.

[1270] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm*, 2: 564.

[1271] Bilmen*, Kur'an,* 4: 2057.

[1272] Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 624.

el-Ferrâ, "el-Firdevs" (الْفِرْدَوْسَ)[1273] kelimesini Kelbî'nin Rûmcada üzüm bağlarının içinde bulunduğu "bostan" olarak açıkladığını, fakat el-Ferrâ, "el-Firdevs" kelimesinin Arapça olduğunu, zira Arapların "Firdevs"e "bostan" dediklerini belirtmektedir.[1274] Taberî, Arapların "üzüm bağı bahçesi"ne "el-Firdevs" dediklerini, Mücâhid'in söylediğine göre "el-Firdevs"in Rûmca bir lafız olduğunu ifade etmektedir.[1275] Enbârî, el-Ferrâ'ya göre "el-Firdevs" kelimesinin Arapçada, Kelbî'ye göre Rumcada "içinde üzüm bağlarının bulunduğu bostan" anlamına geldiğini, Süddî'ye göre "Firdevs" kelimesinin aslının, Nabaticede "فَرْدَاسَا" (ferdâsâ) olduğunu söylemektedir. Bundan başka Enbârî, Abdullah b. el-Hâris'e (ö. 84 h.) göre "el-Firdevs" kelimesinin, "üzümler" anlamına geldiğini, ayrıca Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre "cennetin en üst yerinde yeşil bir tümsek", Lokman b. Âmir'in Ebû Umâme'den (ö. 86 h.) rivayet ettiğine göre "cennetin göbeği" demek olduğunu beyan etmektedir.[1276] Cevherî, "el-Firdevs"in "bostan" anlamına geldiğini, el-Ferrâ'nın "el-Firdevs"i Arapça bir lafız olarak kabul ettiğini, ayrıca "cennette bir bahçe" veya "Yemâme'nin berisinde bir bahçe" adı olduğunu ifade etmektedir.[1277] İbn Cüzey'e göre "el-Firdevs", "cennet şehri üzüm bahçesidir."[1278] Ebû Hayyân, "el-Firdevs"in Rûm dilinde "bostan" demek olduğunu,[1279] Süyûtî, İbn Ebî Hâtim'in Mücâhid'den tahriç ettiğine göre "el-Firdevs"in, Rûmcada "bostan", ayrıca İbn Ebî Hâtim'in Süddî'den tahriç ettiğine göre "üzüm bağı" anlamına geldiğini, bunun aslının "ferdâsâ" olduğunu belirtmektedir.[1280] Zebîdî de "el-Firdevs"in hadiste zikredildiği gibi " cennette bir bahçe" olduğunu söylemektedir.[1281]

Kurtubî, el-Mü'minûn sûresinin 11. âyetinde geçen "el-Firdevs" lafzını izah ederken önce şu hadisleri zikretmektedir: "Firdevs, cennetin en üst yeri, ortası ve en değerli yeridir."[1282] "Allah'tan dilediğiniz vakit, O'ndan Firdevs'i isteyiniz. Çünkü Firdevs, cennetin ortası, en yüksek yeri, cennet ırmakları da oradan kaynayıp

[1273] "Firdevs" lafzı Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: el-Kehf 18/107; el-Mü'minûn 23/11.
[1274] el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 231.
[1275] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17: 16.
[1276] Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 614-615.
[1277] Cevherî, "Fardese", *es-Sıhâh*, 3: 959.
[1278] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 68.
[1279] Ebû Hayyân, "Fardese", *Tuhfe*, 250.
[1280] Süyûtî, *el-İtkân,* 296.
[1281] Zebîdî, "Firdevs", *Tâc*, 16: 322.
[1282] Tirmizî, "Tefsir", 24.

coşar."[1283] Muhtemeldir ki burada Kurtubî, "el-Firdevs" lafzının Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde geçtiğine ve başka bir dilden alınmadığına dikkat çekmektedir.

Kurtubî, "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا" "Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara, içlerinde ebedî kalacakları 'Firdevs' cennetleri bir konaktır" (el-Kehf 18/107) âyetini yorumlarken Katade'nin "Firdevs, cennetin tepesi, en ortası, en yüksek yeri, en üstün ve en yüce yeridir", Ebû Umame'nin "Firdevs, cennetin göbeğidir", Ka'b'ın da "cennetler arasında Firdevs, cennetlerin en yücesi, orada iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar bulunur" ifadelerine, Mücâhid'in "el-Firdevs"in, Rûmcada "bostan" anlamına geldiği ve el-Ferrâ'nın "el-Firdevs"in Arapça olduğu açıklamalarına yer vermektedir. Diğer taraftan Kurtubî, "el-Firdevs"in, cennette bir bahçe olduğunu, bunun çoğulunun "ferâdîs" (فَرَادِيس) olarak geldiğini, Yemâme'nin berisinde bir bahçeye "el-Firdevs" adının verildiğini ifade etmekte ve Umeyye b. Ebi's-Salt es-Sakafî'nin şu beytini delil getirmektedir:

كانَتْ مَنَازِلُهُمْ إِذْ ذَاكَ ظَاهِرَةً *** فِيهَا الْفِرَادِيسُ وَالْفُومَانُ والْبَصَلُ

O vakit onların evleri yüksekçe idi;

Onda firdevsler, sarımsaklar ve soğan vardı.

Ayrıca Kurtubî, "Ferâdîs"in Şam'da bir yerin adı olduğunu, "كَرْمٌ مُفَرْدَسٌ" ifadesinin "كَرْمٌ مُعَرَّشٌ" "çardaklı üzüm asması" anlamına geldiğini,[1284] Mücâhid'e göre "el-Firdevs" kelimesinin Rûmca olduğunu, muarreb Farsça ve Habeşçe olduğu söylendiğini belirtmektedir. Burada Kurtubî, "eğer böyle bir şey varsa bu, diller arasında birbirine uygun bazı lafzıların varlığını gösterir" demektedir. Böylece Kurtubî, farklı dillerde kullanılan müşterek lafızların olabileceğini söylemektedir. Ancak Kurtubî, Dahhâk'ın verdiği bilgiye göre "el-Firdevs"in Arapça olduğunu, "üzüm bağı" anlamına geldiğini, Arapların, bağları "Ferâdîs" diye adlandırdıklarını ifade etmektedir.[1285] Neticede "el-Firdevs" kelimesinin Habeşçe, Rûmca, Farsça ve Arapça olarak kullanılan müşterek bir kelime olduğunu söylemek mümkündür.

[1283] Buhârî, "Cihad ve Siyer", 57, 4.
[1284] Kurtubî, *el-Câmi',* 13: 395-396; ayrıca bkz. Ferâhîdî, "Fardes", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 310; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 6: 280;
[1285] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi',* 15: 16-17.

"el-Firdevs" lafzı, Türkçe meâllerde genelde aynen yer almakla[1286] beraber en yüksek cennet[1287] ve cennet[1288] olarak da ifade edildiği görülmektedir.

2.6.16. en-Nûr Sûresi

"Mişkât" (مِشْكَاة):

"اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونِةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاء وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ."

"Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nûrunun temsili şudur: 'Duvarda bir hücre, bir kandil yuvası' içinde bir kandil, kandil de bir cam fânus içinde. Fânus, sanki inci gibi parlayan bir yıldız. içinde bir kandil (mısbâh), kandil de bir cam (fânûs) içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayanbir yıldız. Mübârek bir ağaçtan, ne doğuya ne batıya ait olan bir zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrâk)tır. Nûr üstüne nûr. Allah, nuruna dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." (en-Nûr 24/35).

İbn Abbas'a göre "Mişkât" (مِشْكَاة)[1289] lafzı, Habeşçede "küvvet: duvarda pencere dışında küçük oyuk" (الْكُوَّة) demektir.[1290] el-Ferrâ, İbn Kuteybe, Ezherî, Cevherî, Kirmânî, İbnü'l-Arabî, İbn Cüzey, Ebû Hayyân gibi müfessirler, "el-Mişkât" kelimesini, "duvardaki pencere olmayan küçük oyuk" olarak izah etmektedirler.[1291] Zeccâc, "el-Mmişkât" lafzının, "küvvet" demek olduğunu, Habeşçe olduğu söylendiğini, ancak bu lafzın Arapça olduğunu, eğer "küvvet"in dışında başka bir şeyse bunun, deriden yapılmış bilinen "الشَّكْوَة" "su kırbası" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1292] Kaysî, "el-Mişkât"ı "menfezi olmayan oyuk" şeklinde

---

[1286] Bkz. *Elmalı*, 5: 508; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 616; Bilmen*, Kur'an,* 5: 2260; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 341; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 341.

[1287] İzmirli, *Kur'ân,* 343.

[1288] Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 689.

[1289] "Mişkât" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: en-Nûr 24/35.

[1290] Bkz. Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân,* 106; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 15: 448;

[1291] Bkz. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 252; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 305; Ezherî, "Şekâ", *Tehzîbü'l-Luğa*, 10: 300-301; Cevherî, "Şekâ", *es-Sihâh*, 6: 2395; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr,* 2: 797; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3: 404; İbn Cüzey, *et-Teshîl,* 2: 92-93; Ebû Hayyân, "Şakeve", *Tuhfe,* 190.

[1292] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân,* 4: 43.

belirtmektedir.[1293] Cevâlikî de İbn Kuteybe'nin söylediğine göre "el-Mişkât" lafzının, Habeşçede "küvvet" demek olduğunu, pencere olmayan her "küvvet"e "el-Mişkât" denildiğini ifade etmektedir.[1294]

Kurtubî, en-Nûr sûresinin 35. âyetini açıklarken İbn Cübeyr ve müfessirlerin çoğuna göre âyetteki "el-Mişkât" lafzının "küvvet" anlamına geldiğini, küvvet"in, ışığı iyi toparlayıcı olduğunu, onun içindeki kandilin, bulunduğu başka yere göre daha fazla ışık verdiğini söylemektedir. Ayrıca Kurtubî, "el-Mışkât" kelimesinin asıl anlamının, "الوِعَاء" "içine bir şeyler konulan kab" olduğunu, kova gibi içinde suyun soğutulduğu deriden yapılmış "su kırbası" anlamına geldiğini, "مِقْراة" "tencere" ve "مِصْفَاة" "süzgeç" gibi lafızların bulunduğu "مِفْعَلَة" (mif'ale) vezninde geldiğini belirtmekte ve şairin şu beytini delil olarak getirmektedir:

كَأَنَّ عَيْنَيْهِ مِشْكَاتَانِ فِي حَجَرٍ *** قِيضَ اقْتِيضًا بِأَطْرَافِ الْمَنَاقِيرِ

Sanki onun iki gözü bir taş içinde oyulmuş iki yuva (mişkât);

Kazmaların uçları ile yarıldıkça yarıldı.

Kurtubî, "Mişkât" kelimesinin, "fitilin içindeki kandilin iskeleti" olduğu söylendiğini, Mücâhid'in, "Mişkât"ı, "kandilin kendisidir" diye açıkladağını,[1295] Kadı Ebû Bekr b. el-Arabî'ye (ö. 543 h.) göre "el-Mişkât" kelimesinin, Habeşçede "küvvet" (اَلْكوَّة) anlamına geldiğini belirtmektedir.[1296] Sonuçta Kurtubî, "el-Mişkât" lafzının, Arapçada ve Habeşçede ortak kullanılan bir lafız olduğunu ortaya koymuş olmaktadır.

"el-Mişkât" kelimesine, Türkçe meâllerde kandil,[1297] sırça (kandil),[1298] mişkât,[1299] kandil bulunan bir oyuk,[1300] duvardaki bir hücre yuvası[1301] gibi anlamlar verilmektedir. Neticede Türkçe meâllerin "Mişkât" lafzıyla ilgili açıklamalarının, Kurtubî'nin yaptığı yoruma uygunluk arzettiğini söylemek mümkündür.

[1293] Kaysî, *el-Umde*, 219.
[1294] Cevâlikî, *el-Muarreb*, 145.
[1295] Kurtubî, *el-Câmi'*, 15: 257.
[1296] Kurtubî, *el-Câmi'*, 15: 266-267; ayrıca bkz. Zebîdî, "Şekeve", *Tâc* 38: 391.
[1297] Elmalılı, *Hak Dini*, 6: 21.
[1298] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm*, 2: 634.
[1299] Bilmen, *Kur'an,* 5: 2354.
[1300] Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 714.
[1301] Bkz. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 353; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 353.

2.2.17. el-Kasas Sûresi

"er-Rahb" (الرَّهْب):

"اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاء مِنْ غَيْر سُوءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ."

"Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Ve 'korkudan' açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bu ikisi, Fir'avn ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki bürhandır. Çünkü onlar, fâsık bir kavimdirler." (el-Kasas 28/32).

Ferâhîdî, "er-Rahb" (الرَّهْب)[1302] lafzını "korkmak" olarak izah etmektedir.[1303] Ebû Ubeyde, "er-Rahb" lafzının "rahbet" (الرَّهْبَة) lafzı gibi olduğunu ve her ikisinin mânâsının "الْخَوْف" "korkma" ve "الْفَرق" "şiddetli ürkme" anlamına geldiğini,[1304] İbn Kuteybe, "rahb" (الرَّهْب), "ruhb" (الرُّهْب) ve "rahbe" (الرَّهْبَة) kelimelerinin aynı anlamı ifade ettiğini[1305] söylemektedir. Nehhâs, "er-Rahb" lafzını "الرُّعْب" "dehşet",[1306] Kaysî ise "rahbet" olarak açıklamaktadır.[1307]

Kurtubî, el-Kasas sûresinin 32. âyetinde geçen "er-Rahb" lafzının, bir kısım meânî ehline göre Himyer ile Hanifeoğulları lehçesinde "الكُمُّ" "elbisenin yeni" anlamına geldiğini söylemektedir. Kurtubî bu yoruma, Mukatil ile bedevî bir kadın arasında geçen konuşmada, bedevî kadının Mukatile söylediği, "işte burada, benim rahbimde" sözünü delil olarak getirmektedir. Kurtubî, Asmaî'nin de bedevî bir Arabın bir diğerine, "bana, rahbini ver" derken duyduğunu, o bedevî Araba, rahbin ne olduğunu sorunca, o bedevi Arabın, rahbin, "kolun yeni" olduğunu söylediğini belirtmektedir.[1308] Burada Kurtubî, Zemahşerî'nin şu ifadesine yer vermektedir: "Tefsirlerdeki bid'atlerden birisi de şudur: Güya 'er-Rahb' Himyerlilerin lehçesinde 'elbisenin yeni' demekmiş ve güya onlar, 'rahbinde (yeninde) bulunandan bana da

---

[1302] Bkz. el-Bakara 2/40; el-Mâide 5/82; el-A'râf 7/116, 154; el-Enfâl 8/60; et-Tevbe 9/31, 34; en-Nahl 16/51; el-Enbiyâ' 21/90; el-Kasas 28/32; el-Hadid 57/27; el-Haşr 59/13.

[1303] Ferâhîdî, "Rahebe", *Kitabü'l-Ayn*, 2: 155; ayrıca bkz. Zebîdî, "Rahebe", *Tâc*, 2: 538.

[1304] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*. 2: 104; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18: 245; Cevherî, "Rahebe", *es-Sıhâh*, 1: 140; İsfahânî, "Rahebe", *Müfredât,* 366-367; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 144; Ebû Hayyân, "Rahebe", *Tuhfe*, 133; Zebîdî, "Rahebe", *Tâc*, 2: 538.

[1305] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân,* 333.

[1306] Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân,* 5: 179.

[1307] Kaysî, *el-Umde,* 234.

[1308] Bkz. Aynı bilgiyi, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud el-Beğavî de vermektedir (*Meâlimü't-Tenzîl,* thk. Muahmmed Abdullah en-Nemir vd., (Riyad, Dârü Taybe, 1411 h.), 6: 207).

ver' derlermiş. Keşke dilde bunun nasıl doğru olduğunu bilseydim. Arapçası beğenilen güvenilir ve sağlam kimselerden böyle bir şey işitilmiş midir? Keşke bu lafzın bu âyette nasıl kullanıldığını ve bunun Kur'ân'ın sair kelimelerine etraflı bir şekilde nasıl uygulandığını bilseydim. Hâlbuki münacat gecesinde, Hz. Mûsâ'nın üzerinde sadece yenleri bulunmayan yünden bir cübbe vardı."[1309]

"er-Rahb" lafzı, hemen hemen bütün Türkçe meâllerde korku[1310] anlamında belirtilmektedir. Sonuçta Türkçe meâllerin, Kurtubî'nin "er-Rahb" lafzı hakkındaki "kemm (kolun yeni)" yorumuna yer vermediği görülmektedir.

2.2.18. Sebe' Sûresi

1. "Evvibî" (أَوِّبِي):

"وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ."

"Andolsun, Dâvûd'a tarafımızdan bir lütuf verdik. Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte 'çınlayın' dedik. Ona demiri de yumuşattık." (Sebe' 34/10).

Mukatil, el-Ferrâ, Taberî, Zemahşerî gibi âlimler, "Evvibî" (أَوِّبِي)[1311] lafzının, "سبِّحِي" "tesbih edin" anlamına geldiğini ifade etmektedirler.[1312] Zeccâc, "Evvibî" lafzını, "(Ey dağlar ve kuşlar! Siz de Davud ile) tesbihi tekrarlayın" ya da "beraber tesbih edin" şeklinde açıklamaktadır.[1313] Enbârî, "Evvâb" (أَوَّاب) lafzının, "râhim, tevbe eden, günah işleyip tevbe eden, yine günah işleyip tevbe eden, itaatkâr, konuşmasını besmeleyle başlatıp besmeleyle bitiren, tenhada günahlarını hatırlayıp onlar için Allah'tan bağışlama dileyen, tevbe ve itaat etmeye çokça dönen" gibi anlamlara geldiğini söylemektedir.[1314] Cevherî, "et-te'vîb" (التَّأْوِيب) lafzını "günboyu yürüyüp gece konaklamak", "Evvibî" kelimesini "tesbih edin" anlamında izah etmektedir.[1315] Sa'lebî, "Evvibî" lafzının Habeşçede "tesbih edin", ayrıca "inleyin"

[1309] Kurtubî, *el-Câmi'*, 16: 278.
[1310] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 6: 182; İzmirli, *Kur'ân,* 390; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 694; Bilmen, *Kur'an,* 5: 2596; Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 787; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 388; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 388.
[1311] Evvibî, kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Sebe' 34/10.
[1312] Bkz. Mukatil, *Tefsir Mukatil*, 3: 526; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 355; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19: 219-222; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 110.
[1313] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4: 243; ayrıca bkz. Zebîdî, "Evebe", *Tâc*, 2: 34.
[1314] Bkz. Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 212; ayrıca bkz. Zebîdî, "Evebe", *Tâc*, 2: 35.
[1315] Cevherî, "Evebe", *es-Sıhâh*, 1: 89.

mânâsına geldiğini belirtmektedir.[1316] Kirmânî, "Evvibî" kelimesini "ilerleyiniz" şeklinde yorumlamaktadır. Zira Kirmânî'ye göre Hz. Davud bir yere gittiğinde, bir mucize dilediği vakit dağlar Hz. Davud'la beraber yürürdü. Ayrıca Kirmânî, "sebbihî" lafzının tekrar edin anlamına geldiğinin söylendiğini ifade etmektedir.[1317] İbn Cüzey'e göre "Evvibî" lafzı, "tesbih edin" anlamına gelir. Bu lafzın aslı ya "te'vîb" (yankı) kelimesidir, zira Hz. Davud tesbihi tekrarladıkça onlar da tekrarlıyordu, ya da denildiğine göre "gündüz yürüyüşü" anlamındaki "te'vîb" lafzıdır. Ayrıca İbn Cüzey'e göre Hz. Davud ağıt söylediğinde (veya inlediğinde), dağlar yankılarıyla, kuşlar da sesleriyle ona eşlik ederek yardımda bulunuyordu.[1318] Süyûtî, İbn Ebî Hâtim'in Amr b. Şurahbil'den tahriç ettiğine göre "Evvâb" lafzının Habeşçede "tesbih eden", Taberî'nin Amr b. Şurahbil'den tahriç ettiğine göre "Evvibî" lafzının Habeşçede "tesbih edin" anlamına geldiğini belirtmektedir.[1319] Ebüssuûd (ö. 982/1574) da "Evvibî" kelimesinin "te'vîb" vezninde "yanıt, tepki", "evb" (الْأَوْب) vezninde ise "tekrarlamak" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1320]

Kurtubî, Sebe' sûresinin 10. âyetinde geçen "Evvibî" lafzının, " إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ" "kendisiyle birlikte sabah akşam 'tesbih etsinler' diye biz, dağları Dâvûd'un emrine verdik" (Sâd 38/18) âyetinin delaletiyle "tesbih edin" anlamına geldiğini söylemektedir. Ayrıca Kurtubî, Ebû Meysere'ye göre "Evvibî" lafzının Habeşçede "tesbih edin" demek olduğu bilgisini vermektedir.[1321] Böylece Kurtubî, "sebbihî" anlamında "Evvibî" lafzının, Arapçada ve Habeşçede müşterek olarak kullanılan bir kelime olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

"Evvibî" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle şu şekilde ifade edilmektedir: Tesbih edin,[1322] tesbih zamanında avazınızı çıkarın,[1323] terennüm edin,[1324] inleyip (yankılayıp) tekrar edin.[1325] "Evvibî" lafzına Türkçe meâllerin verdiği anlamların,

---

[1316] Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8: 71.
[1317] Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 2: 927.
[1318] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 202.
[1319] Süyûtî, *el-İtkân*, 291.
[1320] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 7: 124.
[1321] Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 331; 2: 214-215; 17: 261; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19: 220; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 93; Süyûtî, *el-İtkân*, 291.
[1322] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 6: 352; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 761; Bilmen, *Kur'an*, 6: 2848; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 428.
[1323] İzmirli, *Kur'ân,* 430.
[1324] Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 872.
[1325] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*,428.

Kurtubî'nin, "Tesbih edin" yorumuyla uygun olduğu görülmektedir.

2. "Minsee" (المنسأة):

"فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهٖٓ اِلَّا دَاۤبَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَاَتَهٗۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَّوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوْا فِي الْعَذَابِ الْمُهِيْنِ."

"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak 'değneğini' yemekte olan bir kurt gösterdi. Süleyman'ın cesedi yıkılınca cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaklardı." (Sebe' 34/14).

İbn Abbas, İbn Kuteybe, Kaysî, Ebû Hayyan gibi müfessirler, "Minsee" (المنسأة),[1326] lafzını "asâ (sopa)" olarak açıklamaktadırlar.[1327] el-Ferrâ'ya göre "Minsee" lafzı, "çobanın yanında bulundurduğu büyük değnek" demektir. Bunun aslı, "tesi" (التَّسِىء) olan "نَسَأْتُ اللَّبَنَ" "süte su kattım" ve "نَسَأْتُ الْبَعِيرَ" "deve hızlansın diye onu payladım" ibarelerinden alınmıştır. Kadın hamile kaldığı vakitte de " نُسِئَت الْمَرْأَةُ" denilmektedir. Ayrıca el-Ferrâ, "نَسَأَ اللهُ أَجَلَكَ" "Allah senin ecelini arttırdı" sözündeki "نَسَأَ" (nesee) kelimesinin hemzesi, Kureyş lügatında terk edildiğinden dolayı Hasan-ı Basrî ve Hicazlıların onu hemzeli okumadığını (مِنْسَاة şeklinde okuduğunu) ifade etmektedir.[1328] Ebû Ubeyde, "Minsee" lafzının aslı "نَسَأْتُ بِهَا الْغَنَمَ" "koyunu onunla sürdüm" sözünden alınan "asâ" anlamına geldiğini, Arapların hemzesini bıraktığı adlardan biri olduğunu,[1329] İbn Kuteybe, "Minsee" lafzının "mif'ele" (مِفْعَلَة) vezninde "نَسَأْتُ الدَّابَّة" "hayvanı sürdüm" ifadesinden alınan "asâ" demek olduğunu beyan etmektedir.[1330] Zeccâc'a göre "Minsee" kelimesi, onunla kovalama ve engelleme yapılması sebebiyle "asâ"ya verilen bir isimdir.[1331] Sicistânî, "Minsee"nin hemzeli ve hemzesiz olarak "mif'ale" (مِفْعَلَة) vezninde "asâ" anlamına geldiğini söylemektedir.[1332] Süyûtî de Taberî"nin Süddî'den tahriç ettiğine göre "Minsee" kelimesinin Habeşçede "asâ" demek olduğunu ifade etmektedir.[1333]

[1326] "Minsee" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: Sebe' 34/14.
[1327] Bkz. Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 203; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 354; Kaysî, *el-Umde*, 246; Ebû Hayyân, Tuhfe, 290.
[1328] el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2: 356-357.
[1329] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2: 145.
[1330] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 354.
[1331] Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4: 247.
[1332] Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 442.
[1333] Süyûtî, *el-İtkân*, 297.

Kurtubî, Sebe' sûresinin 14. âyetinde geçen "Minsee" kelimesinin, Süddî'ye göre Habeşçede "asâ (sopa)", Kuşeyrî'nin söylediğine göre Yemenlilerin şivesinde "asa" anlamına geldiğini belirtmektedir.[1334] Böylece Kurtubî, "Minsee" kelimesinin müşterek olarak kullanılan lafızlardan biri olduğunu ortaya koymuş olmaktadır.

"Minsee" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle asâ[1335] ve değnek[1336] olarak ifade edilmektedir. Neticede "Minsee" kelimesi, Türkçe meâllerde, Kurtubî'nin yorumladığı şekilde açıklanmaktadır.

2.6.19. ed-Duhân Sûresi

"el-Esîm" (الأثيم):

"طَعَامُ الْأَثِيمِ."

"Günahkârların yemeğidir." (ed-Duhân 44/44).

Ferâhîdî, "el-Esîm" (الأثيم)[1337] "el-essâm" (الْأَثَّام) ve "el-esîme" (الْأَثِيمَة) lafızlarının, "çok günah işlemek" anlamına geldiğini, bunun ism-i fâilinin "el-âsim" (الْآثِم) şeklinde olduğunu ifade etmektedir.[1338] el-Ferrâ, İbn Kuteybe, Nehhâs gibi âlimlere göre "el-Esîm", "الْفَاجِر" "fâcir: çok günah işleyen" demektir.[1339] Cevherî, "ism" (الْإِثْم) lafzının "الذَّنْب" "günah" demek olduğunu, bunun ism-i fâilinin "âsim" (آثِم), "esîm" (أَثِيم) ve "esûm" (أَثُوم) şeklinde geldiğini belirtmektedir.[1340] İsfahânî, "ism" kelimesinin "kişiyi sevaptan geri bırakan işlerin adı" olduğunu, çoğulunun "âsâm" şeklinde geldiğini, ayrıca "günah" demek olduğunu ifade etmektedir.[1341] Zebîdî de esreli olarak "ism" lafzının "günah", "esîm" lafzının "yalancı" ve "çokça günah işleyen" anlamına geldiğini söylemektedir.[1342]

Kurtubî, ed-Duhân sûresinin 44. âyetinde söz konusu olan "el-Esîm" lafzını izah ederken Ebu'd-Derda'nın açıklamasına göre bunun, "günahkâr" anlamına

---

[1334] Kurtubî, *el-Câmi'*, 17: 280.
[1335] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 6: 352; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 2: 762; Bilmen*, Kur'an,* 6: 2851; Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 872. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 428.
[1336] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 430; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 428.
[1337] Bkz. el-Bakara 2/276; en-Nisâ' 4/107; eş-Şuarâ' 26/222; el-Câsiye 45/7; et-Tûr 52/23; el-Vâkıa 56/25; Kalem, 68/12; Mutaffifîn, 83/12.
[1338] Ferâhîdî, "Esime", *Kitabü'l-Ayn,* 1: 57.
[1339] el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 43; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 403; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 6: 412; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 324.
[1340] Cevherî, "Eseme", *es-Sıhâh*, 5: 1854.
[1341] İsfahânî, "İsm", *Müfredât*, 63-64.
[1342] Zebîdî, "Eseme", *Tâc*, 31: 187.

geldiğini belirtmektedir. Kurtubî, Hemmam b. el-Haris'ten rivayet ederek Ebu'd-Derda'nın bir adama, "Şüphesiz ki zakkum ağacı, 'çok günah işleyen'in yemeğidir" buyruğunu okutmaya gayret ettiğini, fakat adamın "el-Esîm" (الأثيم) yerine "el-yetîm" (اليَتِيم) dediğini, adamın bunu anlayamadığını görünce ona, "طَعَامُ الْفَاجِر" "çokça günah işleyenin yemeğidir" diye söyletmeye çalıştığını ifade etmektedir. Ayrıca Kurtubî, bu olayı ve önceki yorumu teyit etmek üzere Ebû Bekr el-Enbarî'den şu bilgiyi vermektedir: "Abdullah b. Mes'ûd bir adama, 'طَعَامُ الْأَثِيمِ' (zakkum ağacı) 'çok günah işleyenin yemeğidir' buyruğunu okutmaya çalışır. Adam, 'طَعَامُ الْأَثِيمِ' 'çok günah işleyenin yemeği' diyeceği yerde, 'طَعَامُ الْيَتِيمِ' 'yetimin yemeğidir' der. İbn Mes'ûd, ona doğru şekli tekrarlar fakat adam yine yanlış şekli tekrarlar. İbn Mes'ûd, bu adamın dilinin doğruyu telaffuz edemeyeceğini görünce ona, 'sen, taâmu'l-fâcir (طَعَامُ الْفَاجِرِ) diyebilir misin?' diye sorar. Adam da 'evet' der. Bunun üzerine İbn Mes'ûd, adamdan, böyle okumasını ister."[1343]

Bu bilgiyi verdikten sonra Kurtubî şunu ifade etmektedir: "Ancak bu izahta, sapık cahil kimselerin lehine Kur'ân'daki bir harfi (bir ifadeyi) bir başkası ile değiştirmek caizdir, şeklindeki görüşlerine delil teşkil edecek bir taraf yoktur. Çünkü bu, sadece İbn Mes'ûd'un talebeye özel bir uygulamasıdır. Talebenin daha sonraları doğruya dönebilmesi için, Yüce Allah'ın indirip Hz. Peygamber'in bize bildirdiği lafzı bizzat söyleyerek hak olanı kullanabilmesi için bir hazırlıktır."[1344] Ayrıca Kurtubî, Zemahşerî'nin şu ifadesine yer vermektedir: "İşte bu (yukarda zikredilen olay), 'bir lafzın yerine, eğer mânâsını ifade ediyorsa, bir başka lafzı değiştirmenin caiz olduğuna delil gösterilir." Bu konuda Kurtubî, Ebû Hanife'nin, okuyan kişiye lafızların mânâlarını herhangi bir şey kaçırmaksızın mükemmel şekilde ifade etmek şartıyla, Farsça okumayı caiz gördüğünü, ancak âlimlerin, bu şartı âdeta cevaz vermemek gibi bir caizlik olarak gördüklerini belirtmektedir. Kurtubî, âlimlerin, Arap dilinde, özellikle fasâhatıyla mükemmel düzeni ve üslubu ile mucize olan Kur'ân'da, öyle bir takım anlam incelikleri ve maksatları vardır ki, Farsça veya başka lisânın bunu tek başına ifade edemediğini, esasen Ebû Hanife'nin, Farsçayı iyi bilen birisi olmadığını, bu sebeple onun bu sözünün bir tahkik ve bir basirete binaen kullanılmış bir söz olmadığını söyledikleri bilgisini vermektedir. Kurtubî, Ali b. el-

[1343] Kurtubî, *el-Câmi'*, 19: 132; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21: 54; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 5: 476.
[1344] Kurtubî, *el-Câmi',* 19: 132-133.

Ca'd'ın Ebû Yûsuf'tan rivayet ederek Ebû Hanife'nin Farsça kıraati reddetmek konusunda, iki arkadaşının (Ebû Yûsuf ve Muhammed'in) görüşü gibi bir görüş beyan ettiğini[1345] de ifade etmektedir.

"Esîm" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle günahkâr,[1346] günaha düşkün kâfir,[1347] günaha düşkün olan,[1348] çok günahkâr,[1349] olarak açıklanmaktadır.

2.6.20. en-Necm Sûresi

"Sêmidûn" (سَامِدُونَ):

"اَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ. وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ. وَاَنْتُمْ سَامِدُونَ."

"Şimdi 'siz gaflet içinde eğlenerek' bu söze mi (Kur'ân'a mı) hayret ediyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?" (en-Necm 53/59-61).

İbn Abbas'a göre "es-semûd" (السَّمُود) kelimesi, "اللَّهو والْبَاطل" "eğlence ve boş" anlamına gelmektedir.[1350] Ebû Ubeyde, Zeccâc, Kaysî gibi müfessirlere göre "Sêmidûn" (سَامِدُون)[1351] lafzı, "لَاهُون" "eğleniyorsunuz" demektir.[1352] İbn Kuteybe, "Sêmidûn" kelimesinin "eğleniyorsunuz" demek olduğunu ifade etmekle beraber bazı lehçelerde cariyeye söylenen "أَسْمِدِي لَنَا" ifadesinin, "غَنِّي لَنَا" "bize şarkı söyle" anlamında kullanıldığını söylemektedir.[1353] Taberî'ye göre "Sêmidûn" kelimesi, Kur'ân'daki ibretleri ve zikri "eğlenceye alıyorsunuz", onun âyetlerinden "yüz çeviriyorsunuz" anlamına gelmektedir. Ayrıca Taberî, bazılarının, "Sêmidûn" kelimesini "eğlenenler (oyalananlar), gafiller, şarkı söyleyenler ve kızgınlıktan kabarmış olanlar" diye açıkladığını belirtmektedir.[1354] Sicistânî "sêmid" (سَامِد) lafzının, "اللَّاهي" "eğlenen", "الْمُغَنِّي" "şarkı söyleyen", "الْهَائِم" "pinekleyen", "السَّاكِت" "ses çıkarmayan" ve "الْحَزين الْخَاشِع" "boyun eğen mahzun" anlamlarına geldiğini ifade

[1345] Kurtubî, *el-Câmi',* 19: 132-133; ayrıca bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 5: 476.
[1346] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini,* 7: 75; Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1015; Feyizli, Feyzü'l-Furkan, 497; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 497.
[1347] İzmirli, *Kur'ân,* 499.
[1348] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 911.
[1349] Bilmen, *Kur'an,* 7: 3322.
[1350] Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 56.
[1351] "Sêmidûn" lafzı Kur'ân'da sadece bir yerde geçmektedir: Necm, 53/61.
[1352] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 239; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 5: 78; Kaysî, *Tefsirü'l-Müşkil,* 328.
[1353] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân,* 430.
[1354] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 22: 96-97.

etmektedir.[1355] Cevherî'ye göre "kibirlenerek başını kaldıran herkese "sêmid" denilmektedir.[1356] İsfahânî, "sêmid" kelimesini "başını kaldırarak eğlenen" anlamında,[1357] İbn Cüzey, "Sêmidûn" lafzını "oynuyorsunuz", "eğleniyorsunuz" ayrıca "gafilsinininiz", "aşırısınız" şeklinde açıklamaktadır.[1358] Süyûtî, Ebû Ubeyd'in verdiği bilgide İkrime'nin tarikiyle gelen rivayette, İbn Abbas'ın, "Sêmidûn" lafzını Yemen lehçesinde "şarkı söylemek", İbn Ebî Hâtim'in İkrime'den tahriç ettiğine göre Himyericede "şarkı söylemek"[1359] anlamına geldiğini belirtmektedir. Cebel'e göre "sêmid" kavramı, "göğsünü dik tutarak ve başını kaldırarak dikelen" anlamına gelmektedir.[1360]

Kurtubî, en-Necm sûresinin 61. âyetinde geçen "sêmidûn" lafzını açıklarken Vâlibî ile Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre bunun, "eğlenmekte ve yüz çevirmektesiniz", ayrıca İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre bunun, Himyerlilerin lehçesinde, "şarkı söylemek" anlamına geldiğini, zira Himyerlilerin, "semmid lena" (سمِّدْ لَنَا) sözünü "غَنِّ لَنَا" "bize şarkı söyle" manasında kullandıklarını söyler. Dolayısıyla Kurtubî, "onlar, Kur'ân'ın okunduğunu işittiklerinde, Kur'ân'ı duymasınlar diye şarkı söyler, oyun oynarlardı" izahını yapmaktadır.[1361]

Kurtubî, Dahhâk'a göre "sêmidûn" kelimesinin "شَامِخُون مُتَكَبِّرُن" "büyüklük taslayanlarsınız" demek olduğunu, es-Sıhah'ta belirtildiğine göre bunun, " رَفَعَ رَأْسَهُ مُتَكَبِّرًا" "büyüklenerek başını kaldırdı" şeklinde açıklandığını, başını yukarı kaldıran herkese, "سَامِد" (sêmid) denildiğini ifade eder ve bu izaha şu mısrayı delil getirir:

سَوَامِدَ اللیل خِفَافَ الأَزْوَادْ

Geceleyin başlarını yukarı kaldırırlar, azıkları da hafiftir.

Kurtubî, İbnu'l-Arabî'nin "سَمَدْتُ" lafzını "عَلَوْتُ" "yükseğe çıktım" anlamında açıkladığını, "سَمَدَتِ الْإِبِلُ فِي سَيْرِهَا: جَدَّتْ" ifadesinde, "semedet" (سَمَدَتِ) kelimesinin "(develer) süratlice yürüdü" anlamına geldiğini, "semûd" lafzının "لَهْوٌ" (eğlenmek), "sêmid" lafzının "لَاهِي" "eğlenen" anlamında kullanıldığını belirtir. Kurtubî, cariyeye

[1355] Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 271; ayrıca bkz. Ebû Hayyân, "Semede", *Tuhfe,* 159.
[1356] Cevherî, "Semede", *es-Sıhâh*, 5: 489; ayrıca bkz. Zebîdî, "Semede", *Tâc*, 8: 210-211.
[1357] İsfahânî, "Semede", *Müfredât*, 424-425.
[1358] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 386.
[1359] Süyûtî, *el-İtkân*, 282.
[1360] Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştikâkî*, 1072.
[1361] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 20: 67-68.

söylenen "esmidîna" (أَسْمِدِينَا) ifadesini de "أَلْهِنَا بِالْغِنَاء" "bizi şarkıyla eğlendir" mânâsında buna delil getirir. Ayrıca Kurtubî, Hz. Ali'den gelen rivayete göre "sêmidûn" kelimesinin "namaz kılmadan ve namazı beklemeden oturmak" anlamına geldiğini, Hasan-ı Basrî'nin bunu, "imamdan önce namaza ayağa kalkmış duranlarsınız" şeklinde yorumladığını söyler. Kurtubî bu izaha, Mâverdî'nin rivayet ettiği şu hadisi delil getirir: "Hz. Peygamber, insanlar kendisini ayakta beklerken namaza çıkar ve şöyle buyurur: Bana ne oluyor da sizi, benden önce 'namaza durmak üzere ayağa kalkmış (سامِدِينَ)' görüyorum." Bu rivayeti Kurtubî, Mehdevî'nin Hz. Ali'den zikrettiğini, Hz. Ali'nin, namaza çıktığında insanların ayakta durup kendisini beklediğini görünce onlara, "niye böyle ayakta durmuş bekliyorsunuz'? söylediğini ifade etmektedir. Kurtubî, "sêmidûn" lafzının dilde bilinen anlamının "oyalanır, yüz çevirir" şeklinde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî, Müberrid tarafından "sêmidûn" lafzının, "خَامِدُون" "hareketsiz duranlar" şeklinde açıklandığını söylemekte ve şairin şu şiirini buna delil olarak getirmektedir:

أَتَى الحِنْثَانُ نِسْوَةَ آلِ حَرْبٍ *** بِمَقْدُورٍ سَمَدْنَ لهُ سُمُودَا

Gençler, Harboğulları hanımlarına getirdiler;

Mukadder olan bir şeyi, onun için hareketsiz kaldılar,

Burada Kurtubî, Nehhâs'tan Salih Ebu'l-Halil'in şu rivayetini zikretmektedir: "Hz. Peygamber, bu (en-Necm 53/59-61) buyruğu insanlara okuduktan sonra vefat edenceye kadar tebessüm etmesi dışında güldüğü görülmemiştir."[1362]

"Sêmidûn", Türkçe meâllerde kafa tutuyorsunuz,[1363] gâfil adamlarsınız,[1364] oyuna meclûb (adamlar)larsınız,[1365] gafillersiniz,[1366] eğlenip duruyorsunuz,[1367] gaflet içinde eğlenerek (oyalanıyorsunuz)[1368] şeklinde belirtilmektedir. Dolayısıyla Türkçe meâllerin telaffuz farklılığı olmakla beraber anlam açısından Kurtubî'nin yorumuyla uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

[1362] Kurtubî, *el-Câmi'*, 20: 68-69; ayrıca bkz. Ferâhîdî, "Semede", *Kitabü'l-Ayn*, 2: 273; Mâverdî, *en-Nüket*, 5: 407; İbn Manzûr, "Semede", *Lisân*, 3: 219; Semîn el-Halebî, "Semede", *Umdetü'l-Huffâz*, 2: 219-220.
[1363] Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 320.
[1364] İzmirli, *Kur'ân,* 529.
[1365] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 978.
[1366] Bilmen*, Kur'an,* 7: 3541.
[1367] Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1085.
[1368] Bkz. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 527; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 527.

2.2.21. er-Rahmân Sûresi

"el-Kıst" (الْقِسْط):

"وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ."

"Tartıyı 'adâletle' yapın, teraziyi eksik tutmayın." (er-Rahmân 55/9).

Ferâhîdî, "el-Kıst" (الْقِسْط)[1369] kelimesinin "tütsü ve tedavide kullanılan bir Hint çubuğu", "kusût" (القُسُوط) kelimesinin de "haktan meyletmek" anlamına geldiğini, bunun ism-i fâlinin "kasıt" (قَاسط) şeklinde geldiğini ifade etmektedir.[1370] İbn Kuteybe, Sicistânî, Mâverdî gibi âlimlere göre "el-Kıst" lafzı, "adalet" anlamına gelmektedir.[1371] Enbârî, "muksıt" (مُقْسِط) lafzının "الْعَادل" "adaletli olan",[1372] "kasıt" kelimesinin "جَار" "hak yoldan sapan"[1373] demek olduğunu belirtmektedir.[1374] İsfahânî, "el-Kıst" lafzının "âdil olan pay",[1375] "قَسْط" "kast" lafzının ise "başkasının payını almak"[1376] anlamına geldiğini ifade etmektedir. Cevherî, "kusût" (قُسُوط) lafzının "cevr, adaletten ayrılma", "el-Kıst" kelimesinin "hisse ve nasip" anlamına geldiğini beyan etmektedir.[1377] Süyûtî, İbn Ebî Hâtim'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre "el-Kıst" lafzının Rûmcada "الْعَدْل" "adalet" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1378] Zebîdî'ye göre "el-Kıst" kavramı "adalet", "hisse ve nasip" ayrıca "rızık", "muksıt" kavramı "adaletli olan", kust" lafzı onunla tütsü yapılan bir "Hint çubuğu" anlamına gelmektedir.[1379]

Kurtubî, er-Rahmân sûresinin 9. âyetindeki "el-Kıst" kelimesini yorumlarken Mücâhid'den naklettiğine göre bunun, Rûmcada "adalet" demek olduğunu ifade etmektedir. "Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın" (er-Rahmân 55/9) âyetini, "sizler birbirinizle tartılı muamelelere girdiğiniz vakit adaleti elden

---

[1369] "el-Kıst" kelimesinin yer aldığı âyetler: el-Mâide 5/8, 42; el-En'âm 6/152; el-A'râf 7/29; Yunus 10/4, 47, 54; Hûd 11/85; el-İsrâ' 17/35; el-Enbiyâ' 21/47; er-Rahmân 55/9; el-Hadîd 57/25; eş-Şuarâ' 26/182; el-Ahzâb 33/5; el-Hücurât 49/9; el-Mümtehine 60/8.

[1370] Ferâhîdî, "Kıst", *Kitabü'l-Ayn*, 3: 388.

[1371] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 436; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 375; Mâverdî, *en-Nüket*, 5: 425.

[1372] Bkz. el-Hucurât 49/9.

[1373] Bkz. el-Cin 72/15.

[1374] Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 194.

[1375] Bkz. Yûnus 10/4.

[1376] Bkz. el-Hucurât 49/9; el-Cin 72/15; İsfahânî, "el-Kıst", *Müfredât*, 670; ayrıca bkz. Semîn el-Halebî, "Kaseta", *Umdetü'l-Huffâz*, 3: 306-307.

[1377] Cevherî, "Kaseta", *es-Sıhâh*, 4: 1152.

[1378] Süyûtî, *el-İtkân*, 296.

[1379] Zebîdî, "Kaseta", *Tâc*, 20: 24-26.

bırakmayınız" anlamında açıklamaktadır.[1380] Neticede Kurtubî, "el-Kıst" kelimesinin Rûmcada ve Arapçada "adalet" anlamında kullanılan müşterek bir lafız olduğunu belirtmiş bulunmaktadır.

"el-Kıst" lafzı, Türkçe meâllerde genelde adalet[1381] olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte insaf[1382] şeklinde açıklandığı da görülmektedir.

2.6.22. el-Hadîd Sûresi

"Kifleyn" (كِفْلَيْنِ):

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ وَيَجْعَل لَّكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ."

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve peygamberine iman edin ki, size rahmetinden 'iki kat' versin, size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nûr versin ve sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." (el-Hadîd 57/28).

Mücâhid, Ferâhîdî, Cevherî gibi müfessirler, "Kifleyn" (كِفْلَيْنِ)[1383] kelimesinin "ضِعْفَيْن" "iki kat",[1384] İbn Kuteybe, Sicistânî, Kaysî, Zebîdî gibi âlimler, "نَصِيبَيْن" "iki pay", "حَظَّين" "iki kısmet" anlamına geldiğini belirtmektedirler.[1385] İsfahânî, "كَفَالَة" (kefâlet) lafzının "garanti vermek, sigorta etmek",[1386] "kefil" kelimesinin "kefaletin yazıldığı belge", "kifl" (كِفل) lafzının "كَفِيل" "kefil"[1387] demek olduğunu, bazılarına göre "Kifleyn" kelimesinin iki nimetin değil, sürekli olan yeterliliği devam eden nimeti ifade ettiğini söylemektedir.[1388] Süyûtî de İbn Ebî Hatim'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet ettiğini göre "Kifleyn" kelimesinin Habeşçede "iki kat" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1389]

[1380] Kurtubî, *el-Câmi'*, 20: 117-118;
[1381] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 363; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 988; Bilmen*, Kur'an,* 7: 3566; Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1095; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 530; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 530.
[1382] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 532,
[1383] "Kifleyn" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Hadîd 57/28.
[1384] Bkz. Mücâhid, *Tefsirü'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, 649; Ferâhîdî, "Kefele", *Kitabü'l-Ayn*, 4: 40; Cevherî, "Kefele", *es-Sıhâh*, 5: 1810-1811.
[1385] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 455; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 385; Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sırât*, 506; Kaysî, *Tefsirü'l-Müşkil*, 340; Zebîdî, "Kefele", *Tâc*, 30: 332.
[1386] Bkz. Âl-i İmrân 3/37.
[1387] Bkz. el-Hadîd 57/28.
[1388] İsfahânî, "Kefele", *Müfredât*, 717-718.
[1389] Süyûtî, *el-İtkân*, 296.

Kurtubî, el-Hadîd sûresinin 28. âyetin tefsirinde "Kifleyn" lafzını açıklarken "kifl" kelimesinin İbn Cüreyc'e göre "الحَظُّ" "kısmet" ve "النَّصِيبُ" "nasip" anlamına geldiğini, bunun, aslında binek üzerinde olanı düşmekten koruyan ve binicinin kendisine sarındığı bir örtü olduğunu söylemektedir. Kurtubî, Ezherî'ye göre "kifl" lafzının, "deveye binen kişinin düşmesin diye devenin hörgücü üzerine koyduğu bir örtü" anlamına geldiğini, dolayısıyla "Kifleyn" lafzının te'vilinin, "(Yüce Allah) size, devenin üzerine konan bu örtünün biniciyi koruduğu gibi, sizi masiyetlerle helak olmaktan koruyacak iki pay verir" olduğunu belirtmektedir. Kurtubî, Ebû Musa el-Eş'ârî'nin "Kifleyn" lafzını Habeşçede "iki kat" anlamında, İbn Zeyd'in ise "dünya ve âhiret mükâfatı" anlamında açıkladığını belirtmektedir.[1390] Böylece Kurtubî, "Kifleyn" lafzının "pay ve nasip", "iki kat", "dünya ve âhiret mükâfatı" gibi anlamlara gelen, Arapçada ve Habeşçede müşterek olarak kullanılan bir lafız olduğunu göstermiş olmaktadır.

"Kifleyn" kelimesi, Türkçe meâllerde genellikle iki pay,[1391] iki kat nasip (pay),[1392] iki kat[1393] olarak ifade edilmektedir. "Kifleyn" kelimesinin, Türkçe meâllerde, Kurtubî'nin izahına uygun olarak belirtildiğini söylemek mümkündür.

2.6.23. el-Müzzemmil Sûresi

"Nâşie" (نَاشِئَةَ):

"إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْءًا وَأَقْوَمُ قِيلًا."

"Şüphesiz 'gece ibadeti'nin etkisi' daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur'an ve duâ okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır." (el-Müzzemmil 73/6).

Zeyd b. Ali, "Nâşie" (نَاشِئَةَ)[1394] lafzının Habeşçede "gece kalkışı" anlamına geldiğini, "neşee" (نَشَأَ) kelimesinin "kame" (قَامَ) demek olduğunu, ayrıca "Nâşie" kelimesinin, "akşam ile yatsı arasındaki zaman" veya "yatsıdan sabaha kadar geçen süre" olarak açıklandığını belirtmektedir.[1395] Ferâhîdî'ye göre "Nâşie" kelimesi,

---

[1390] Kurtubî, *el-Câmi'*, 20: 276; ayrıca bkz. Zeyd b. Ali b, *Tefsîr Ğarîbi'l-Kur'ân*, 409; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22: 435-438; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 385; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 10: 250-251; İbn Manzûr, "Kefele", *Lisân*, 11: 588; Süyûtî, *el-İtkân*, 296.

[1391] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 441; İzmirli, *Kur'ân,* 542.

[1392] Bkz. Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 1013; Bilmen*, Kur'an,* 8: 3641; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan,* 540; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 540.

[1393] Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1117.

[1394] "Nâşie" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Müzzemmil 73/6.

[1395] Zeyd b. Ali, *Tefsîr Ğarîbi'l-Kur'ân,* 440.

"gecenin ilk vakti" demektir.[1396] İbn Kuteybe, Sicistânî, Gulâm Sa'leb, Kirmânî gibi müfessirler, "Nâşie" kelimesinin "gecenin neşet eden ilk saatleri" şeklinde açıklamaktadırlar.[1397] İsfahânî, "neş" (النَّشْء) ve "neş'e" (النَّشْأَة) kelimelerinin "bir şeyi oluşturmak ve onu eğitip yetiştirmek"[1398] "Nâşie" kelimesinin "namaz için kalkmak ve ayakta durmak" anlamına geldiğini söylemektedir.[1399] İbn Cüzey'e göre "Nâşie" lafzı, "namaz kılmak için geceleyin yatağından kalkmak, namazı ikame etmek için kalkan cemaat, gece yapılan ibadet, uykudan sonra namaza kalkmak (yatmadan önce gecenin evvelinde namaz kılan kişi nâşieyi, gece kalkışını yapmış olmaz), gecenin evvelinde yatsıdan sonra kıyama kalkmak, akşam ve yatsıdan sonra namaza kalkmak, gecenin her saatinde namaza kalkmak" gibi anlamlara gelmektedir.[1400] Süyûtî de Hâkim'in İbn Mesûd'dan ve Beyhakî"nin İbn Abbas'tan tahriç ettiğine göre "Nâşie" lafzının Habeşçe olduğunu söylemektedir.[1401]

Kurtubî, el-Müzzemmil sûresinin 6. âyetindeki "إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ" buyruğunu, âlimlerin, "قِيَامَ اللَّيْلِ" "gece kalkışı, gece vakitleri ve anları" anlamında belirttiklerini, zira gecenin vakitlerinin sırasıyla ortaya çıktığını, bu açıdan bir şey önce başlayıp ondan sonra ardı arkasına gelecek olursa, "نَشَأَ الشَّيْءُ يَنْشَأ" (şey ortaya çıktı, meydana geliyor) denildiğini söylemektedir. Kurtubî, bu durumda olana "فَهُوَ نَاشِئٌ وأَنْشَأَهُ اللهُ فَنَشَأ" denildiğini, Yüce Allah tarafından oluşturulan bulutun görülmesini anlatmak için kullanılan "نشَأَت السَّحَابَة" tabirinin buradan geldiğini beyan etmektedir. Böylece Kurtubî, "نَشَأ" kelimesinin ism-i fâil vezninde "Nâşie" (نَاشِئَة) anlamında bir lafız olduğunu ortaya koymaktadır. Kurtubî, "مُبِينٍ اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ" "süs içerisinde (narin bir biçimde) yetiştirilen ve tartışmada (delilini mertçe) açıklayamayanı mı (Allah'a isnad ediyorlar)?" (ez-Zuhruf 43/18) âyetinde aynı kökten gelen "yüneşşe" (يُنَشَّأ) kelimesinin kullanıldığını da belirtmektedir. Ayrıca Kurtubî burada şunu söylemektedir: Âyetteki amaç, "şüphe yok ki meydana gelen gece saatleri"dir. Burada, "Nâşie" söylenerek ismin telaffuz edilmesine lüzum kalmamıştır. "Nâşie" lafzı, "saat" kavramının müennes olması nedeniyle müennes

[1396] Ferâhîdî, "Nâşie", *Kitabü'l-Ayn*, 4:220.
[1397] Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 493; Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 453; Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sırât*, 537; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr,* 2: 1267.
[1398] Bkz. el-Vâkıa 56/62.
[1399] İsfahânî, "Neşee", *Müfredât,* 807.
[1400] Bkz. İbn Cüzey, et-Teshîl, 2: 502; ayrıca bkz. Semîn el-Halebî, "Neşee", *Umdetü'l-Huffâz,* 4: 176.
[1401] Süyûtî, el-İtkân, 297.

olarak gelmiştir. Çünkü her bir saat (an), yeniden meydana gelmektedir. "Nâşie" lafzı, "kıyam" (قِيَام) anlamında "الكَاذِبَة" ve "الخَاطِئَة" lafızları gibi, mastar şeklinde söylenmiştir. Dolayısıyla âyet, "şüphe yok ki gecenin meydana gelip ortaya çıkması daha sağlamdır" anlamına gelmektedir.

Kurtubî, "نَاشِئَةُ اللَّيْلِ" buyruğunun "gece kalkışı" demek olduğunu, İbn Mes'ûd'a göre Habeşlilerin, "نَشَأَ" kelimesini "قَام" "kalktı" mânâsında kullandıklarını beyan etmektedir. Burada Kurtubî, "belki İbn Mes'ûd, bu açıklamasıyla 'Nâşie' lafzının aslında Arapça olduğunu, fakat Habeşçede yaygın bulunduğunu, Habeşlilerin bu kelimeyi çoğunlukla kullandıklarını söylemek istemiştir, yoksa Kur'ân'da Arapça olmayan bir lafız yoktur" ifadesini kullanmakta ve Tefsiri'nin mukaddimesinde belirttiği "Kur'ân'da, özel isimler hariç, Arapça dışında lafız olmadığı" görüşüne göndermede bulunmaktadır.[1402]

"Nâşie" kelimesine, Türkçe meâllerde gece kalkışı,[1403] gece (yatağından ibâdete kalkan) nefs,[1404] geceleyin kalkış,[1405] gece vakti,[1406] gece ibadete kalkış,[1407] gece ibâdeti[1408] gibi birbirine yakın anlamlar verilmektedir.

2.6.24. el-Müddessir Sûresi

"Kasvera" (قَسْوَرة):

"كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ. فَرَّتْ مِن قَسْوَرَةٍ."

"Onlar sanki arslandan kaçan yaban eşekleridirler." (el-Müddessir 74/50-51).

İbn Abbas'a göre "Kasvera" (قَسْوَرة)[1409] kelimesi, Kureyş ve Ezdşenûa lehçelerinde "الْأَسَد" "aslan" anlamına gelmektedir.[1410] Zeyd b. Ali, "Kasvera" lafzının "aslan", ayrıca "okçular", "insan topluluğu" ve "insanların kızgınlığı" anlamlarına geldiğini söylemektedir.[1411] Ebû Ubeyde, "Kasvera" kelimesini "aslan" olarak

[1402] Kurtubî, *el-Câmi'*, 21: 326.
[1403] Elmalılı, *Hak Dini*, 8: 391; İzmirli, *Kur'ân,* 575.
[1404] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 1106.
[1405] Bilmen*, Kur'an,* 8: 3873.
[1406] Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1200.
[1407] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 573.
[1408] *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 573.
[1409] "Kasvere" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Müddessir, 74/51.
[1410] İbn Abbas, *Kitâbu'l-Lüğâti fi'l-Kur'ân*, 52.
[1411] Zeyd b. Ali, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 445; ayrıca bkz. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 5: 250; Kaysî, *Tefsirü'l-Müşkil*, 364; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsir*, 2: 1276.

açıklamaktdır.[1412] İbn Kuteybe, Ebû Ubeyde'ye göre "Kasvera" lafzının, aslanın yırtıcı hayvanları kahretmesi sebebiyle sanki "الْقَهْر" "kahretmek" anlamında "الْقَسْر" lafzından türeyen "aslan" anlamına geldiğini, ayrıca İbn Abbas'ın İbn Üyeyne'den gelen yorumuna göre "insanların sesleri ve gürültüsü" anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.[1413] Taberî, "Kasvera" kelimesinin "okçular", "tuzak kuranlar", "ok", "güçlü adamlar topluluğu", "adamların sesleri", "insan topluluğu", "aslan" gibi anlamlar taşıdığını, bununla birlikte İbn Abbas'a göre "Kasvera" lafzının Arapçada "esed (aslan)" Farsçada "şâr", Nabaticede "arya" ve Habeşçede "Kasvera" demek olduğunu beyan etmektedir.[1414] İbn Ebî Hâtim, İbn Abbas'ın "Kasvera" lafzını "avcı okçu adamlar" diye açıkladığını, İbn Abbas'ın Ebû Cemre'ye verdiği cevapta "Kasvera" lafzının "aslan" demek olduğunu, Arap lehçelerinde "Kasvera" lafzının "aslan" için kullanıldığını bilmediğini, Arapçada "Kasvera" kelimesinin "güçlü adamlar grubu" anlamına geldiğini, Habeşçede "Kasvera" kelimesinin Arapça karşılığının "esed" olduğunu belirtmektedir.[1415] Sicistânî, Ebû Hayyân gibi âlimler, "Kasvera" kelimesinin "aslan" ve "okçular" anlamına geldiğini, bunun yanı sıra "fev'ale" (فَوْعَلَة) vezninde "kahretmek, zorlamak" anlamında "kasr" kelimesinden türediğini söylemektedirler.[1416] Cevherî, "kasver" ve "Kasvera" kelimelerinin "aslan" ve "avcı okçular" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1417] Râzî, İbn Abbas'ın "Kasvere" lafzını Habeşlilerin dilinde "aslan" olarak açıkladığını, fakat İkrime'nin Habeşçede "aslan"a "anbese" söylediğini, ayrıca Râzî, "Kasvera" lafzının "avcı okçular grubu", "insan topluluğu ve sesleri", "gece karanlığı" gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir.[1418] İbn Manzûr, "kasr" lafzının "zorlamak", "okçular", "avcı" ve "aslan" anlamlarına geldiğini, ayrıca İbn Sîde'nin verdiği bilgiye göre "kasver" ve "Kasvera" kavramlarının "aslan"a verilen iki ad olduğunu, dilcilerin, "أُسَامَة" ismini müennes telaffuz ettikleri gibi "قَسْوَر" lafzını "قَسْوَرَة" şeklinde müennes olarak telaffuz ettiklerini söylemektedir.[1419] İbn Cüzey, "Kasvera" kelimesinin "ok

[1412] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 276.
[1413] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 498.
[1414] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23: 455-460.
[1415] İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 10: 3385.
[1416] Bkz. Sicistânî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, 370; Ebû Hayyân, "Kasera", *Tuhfe*, 257.
[1417] Cevherî, "Kasvere", *es-Sıhâh*, 3: 791.
[1418] Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî. *Tefsiru'l-Fahri'r-Râzî* (Mefâtîhu'l-Ğayb). 1. bs. 32 Cilt. Dârü'l-Fikir, 1981), 30: 212.
[1419] Bkz. İbn Manzûr, "Kasvere", *Lisân*, 5: 92; ayrıca bkz. Semîn el-Halebî, "Kasvera", *Umdetü'l-Huffâz*, 3: 306.

atanlar", "aslan", "insan sesleri", "yiğit adamlar", "gecenin ilk karanlığı" gibi anlamlara geldiğini ifade etmektedir.[1420] Süyûtî de Taberî'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Habeşçede "aslan"a "kasvera" denildiğini belirtmektedir."[1421]

Kurtubî, el-Müddessir sûresinin 51. âyetin tefsirinde "Kasvera" lafzının, "الرُّمَاة" "okçular" anlamına geldiğini, bazı dilcilerin buna, "اَلرَّامِي" "okçu" anlamını verdiklerini, çoğulunun "Kasvera" (الْقَسْوَرة) şeklinde geldiğini ifade etmektedir. Kurtubî, "Kasvera" lafzını Said b. Cübeyr, İkrime, Mücâhid, Katâde, Dahhâk ve İbn Keysân'nın, "okçular ve avcılar" anlamında açıkladıklarını, bu yorumu, Atâ'nın İbn Abbas'tan, Ebû Zabyân'ın Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet ettiğini beyan etmektedir. Kurtubî, Ebû Hureyre'ye ve İbn Abbas'ın başka bir görüşüne göre "Kasvera" lafzının "aslan" demek olduğunu, İbn Arefe'ye göre "الْقَهْر" "zorlamak" anlamında "الْقَسْر" "aslan" kelimesinden türediğini, aslanın, yırtıcı hayvanları kahrettiğini, böylece yabani eşeklerin yırtıcı hayvanlardan kaçtığını söylemektedir. Ayrıca Kurtubî, Ebû Hamza'nın rivayet ettiğine göre İbn Abbas'ın Arapçada "Kasvera" lafzının "aslan" anlamında kullanıldığını bilmediğini, fakat Arapçada "kuvvetli yiğit adamlar" anlamında "adamlar grubu" demek olduğunu ve şu şiiri delil olarak getirdiğini ifade etmektedir:

يا بنتُ كوني خَيْرَةً لِخَيِّرَهْ *** أخوالُها الجن وأهلُ القَسورَهْ

Ey kız, sen çok hayırlı bir kadının çok hayırlı bir kızı ol;

Dayıları cinler ile kasvere (yiğit adamlar) topluluğudur.

Kurtubî, İbn Abbas'ın başka bir yorumuna göre "Kasvera" lafzının "insan sesleri" ve "avcıların ipleri" anlamına geldiğini, İbn Abbas'ın söylediğine göre Arapçada "aslan", Habeşçede "avcılar", Farsçada "şîr", Nabaticede "arya" demek olduğunu belirtmektedir. İbnü'l-A'rabî'ye göre "Kasvera" lafzının "gecenin ilk vakitleri, gece karanlığı" anlamına geldiğini, İkrime'nin de bu görüşü paylaştığını, gecenin ilk karardığı zamana "Kasvera" denildiğini, gecenin son vakitlerdeki kararmasına kasvere denilmediğini söylemektedir.[1422] Neticede Kurtubî, "Kasvera" lafzının birden fazla anlama geldiğini, dolayısıyla müşterek bir lafız olduğunu ortaya

[1420] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 510.
[1421] Süyûtî, *el-İtkân*, 296.
[1422] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 111; ayrıca bkz. Gulâm Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sırât*, 542; *Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân*, 10: 79.

koymuş bulunmaktadır.

"Kasvera" lafzı, neredeyse bütün Türkçe meâllerde arslan,[1423] ayrıca aslan[1424] şeklinde ifade edildiği de görülmektedir.

2.6.25. en-Nâziât Sûresi

"es-Sâhira" (اَلسَّاهِرَة):

"فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ."

"Bakarsın uyanmışlar, hepsi meydandadır." (en-Nâziât 79/14).

İbn Abbas, "es-Sâhira" (اَلسَّاهِرَة)[1425] lafzının "içinde canlıların uyuduğu ve geceyi uykusuz geçirdiği yeryüzü",[1426] Ferâhîdî, İbn Kuteybe, İbn Cüzey gibi müfessirler, "yayılmış geniş yeryüzü" anlamına geldiğini, söylemektedirler.[1427] Enbârî, İbn Abbas'ın görüşü olarak "es-Sâhirâ" kelimesini "الْأَرْض" "yer" olarak açıklamaktadır.[1428] İsfahânî, "es-Sâhirâ" lafzının "yeryüzü" ve "kıyamet yeri" anlamlarına geldiğini, asıl mânâsının, "üzerine çokça basılan yer" demek olduğunu, sanki yerin bununla gecelediğini ifade etmektedir.[1429] Kaysî'ye göre "sâhira" kelimesi, "ahiret yeri" demektir.[1430] Kirmânî, "sâhira" lafzının, "yeryüzü" anlamına geldiğini, sözlükte "sahra" demek olduğunu, uykusuzluk ve uykululuk hali onda gerçekleştiği için yeryüzüne "es-Sâhira" adı verildiğini, ayrıca "ıssız çölde yaşanan korku sebebiyle uykusuz kalındığı gibi "kıyamet yeri"ne "es-Sâhira" denildiğini beyan etmektedir.[1431] Ebû Hayyân, onda uyumamak (seher hali) ve uyumak olduğu için, "yeryüzü"ne "es-Sâhira" denildiğini, bunun aslının "مَسْهُورٌ فِيهَا" "onda geceyi uykusuz geçirmek" sözünden geldiğini ifade etmektedir.[1432] Semîn el-Halebî, "es-Sâhira" lafzının, "üzerinde Yüce Allah'a isyan etmenin söz konusu olmadığı bir beyaz yer" şeklinde yorumlandığını, "yeryüzüne" ve "düz olan yere" "es-Sâhira"

[1423] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 8: 427; İzmirli, *Kur'ân,* 578; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 115; Bilmen, *Kur'an,* 8: 3898; Feyizli, Feyzü'l-Furkan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 576.
[1424] Bkz. Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1209; Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 576.
[1425] "Sâhira" lafzı Kur'ân'da sadece bir yerde geçmektedir: en-Nâziât 79/14.
[1426] Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 95.
[1427] Bkz. Ferâhîdî, "Sehera", *Kitabü'l-Ayn*, 2: 287-288; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 513; İbn Cüzey, *et-Teshîl,* 2: 533.
[1428] Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 69.
[1429] İsfahânî, "Sehera", *Müfredât*, 430.
[1430] Kaysî, el-Umde, 334.
[1431] Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 1: 1303.
[1432] Ebû Hayyân, "Sehera", *Tuhfe*, 164.

denildiğini söylemektedir. Ayrıca Semîn el-Halebî, "seher, uykusuzluk demektir, sanki 'kıyamet yeri' üzerine çokça basıldığı için uykusuz kalmış gibidir" izahını yapmaktadır.[1433]

Kurtubî, en-Nâziât sûresinin 14. âyetinde geçen "es-Sâhira" lafzını açıklarken İkrime'den gelen rivayete göre İbn Abbâs'ın, "es-Sâhira" kelimesine "الأَرْض" "yer" anlamını verdiğini ve Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şu sözünü buna delil getirdiğini belirtmektedir: "لَحْمُ بَحْرٍ وَلَحْمُ سَاهِرَةٍ عِنْدَهُم" "Onların yanında deniz eti de var, kara eti de." Ayrıca Kurtubî, İbnü'l-Enbârî'den, "es-Sâhira" kelimesi ile ilgili olarak ravilerin şu beyti naklettiklerini ifade etmektedir:

وَفِيهَا لَحْمُ سَاهِرَةٍ وَبَحْرٍ *** وَمَا فَاهُوا بِهِ لَهُمْ مُقِيمُ

Onda, hem kara eti hem deniz eti vardır.

Ağızlarını açıp istedikleri şey, kalıcı olmak üzere onlarındır.[1434]

"es-Sâhira" lafzı, Türkçe meâllerde genellikle meydan,[1435] düz bir yer,[1436] toprağın yüzü,[1437] (hakikati) anlayacaklar,[1438] uyanıp toplanmak,[1439] mahşer[1440] gibi anlamlarda açıklanmaktadır.

2.6.26. Abese Sûresi

"Sefera" (سَفَرَة):

"بِأَيْدِي سَفَرَةٍ."

"Yazıcı meleklerin elinde." (Abese 80/15).

İbn Abbas, "Sefera" (سَفَرَة) lafzının "melekler" anlamına geldiğini,[1441] bunun

[1433] Semîn el-Halebî, "Sehera", *Umdetü'l-Huffâz*, 2: 229.
[1434] Kurtubî, *el-Câmi',* 1: 45-46; ayrıca bkz. Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, 1: 77-78;
[1435] Elmalılı, *Hak Dini*, 8: 508.
[1436] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 584; Bilmen*, Kur'an,* 8: 3955.
[1437] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 1141.
[1438] Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1230.
[1439] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 582.
[1440] *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 582.
[1441] Bkz. ayrrıca Dahhâk'a göre de "Sefera" lafzı "melekler" demektir (Ebu'l-Kāsım Ebû Muhammed ed-Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî, *Tefsiru'd-Dahhâk*, thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâvî, (Doktora Tezi), Ezher Üniversitesi Usûlü'd-Din Fakültesi, 1. bs. (Dârü's-Selâm, 1999), 935); İbn Kuteybe'ye göre de tekili "Sâfir" lafzı olan "Sefera" kelimesi "melekler" anlamına gelmektedir (İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 514).

tekilinin "sâfir" (سَافِر) şeklinde olduğunu,[1442] "سَفَرْتُ" "düzelttim" ifadesine binaen Yüce Allah'ın vahyiyle indiği zaman meleklerin kavmin arasını düzelten sefir gibi kılındığını, ayrıca "Sefera"[1443] kelimesinin "kâtipler", "esfâr" (أَسْفَار)[1444] kelimesinin "kitaplar" demek olduğunu ifade etmektedir.[1445] Zeyd b. Ali, "Sefera" lafzının Nabatice bir kelime olduğunu, bunun Arapça karşılığının "كَتَبَة" "yazıcılar" olarak geldiğini söylemektedir.[1446] Kirmânî, "Sefera" kelimesinin "Yüce Allah'a karşı gelmeyen, isyan etmeyen Kiram Melekleri" demek olduğunu beyan etmektedir.[1447] İbn Cüzey, "Sefera" lafzının "kâtip" anlamına gelen "sâfir" kelimesinin çoğulu olan "melekler" mânâsına geldiğini, "Yüce Allah'la kulları arasında elçilik eden melekler", ayrıca "kurrâ olanlar" şeklinde izah edildiğini belirtmektedir.[1448] Ebû Hayyân, "Sefera" kelimesinin "Yüce Allah'la peygamberleri arasında "yolculuk yapanlar" demek olduğunu, bunların her birine "sâfir" denildiğini, ayrıca "esfâr" kelimesinin "kitaplar",[1449] bunun tekilinin "sifr" şeklinde geldiğini, "esfera" (أَسْفَرَ) lafzının "adâe" (أَضَاءَ) "aydınlattı",[1450] "müsfire" (مُسْفِرَة) lafzının "müdîe" (مُضِيئَة) "aydınlatıcı"[1451] anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1452] Süyûtî'ye göre "Sefera" kelimesi, Nabaticede "kurrâ" demektir.[1453]

Kurtubî, Abese sûresinin 15. âyetinde geçen "Sefera" lafzının, Yüce Allah ile resûlleri arasında elçi kılınan melekler anlamına geldiğini, bu meleklerin iyi ve itaatkâr olduklarını, hiçbir masiyetle kirlenmediklerini söylemektedir. Kurtubî, İbn Abbâs ve Mücâhid'in "Sefera" kelimesini, "yazıcılar" olarak açıkladıklarını ifade etmektedir. Ayrıca "esfâr" lafzının, kulların amellerini sahifelere yazan "Kirâmen

[1442] Bkz. ayrıca Ebû Ubeyde'ye göre de "Sefera" lafzı, "yazıcılar" demek olup tekili "Sâfir" lafzıdır (Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân,* 2: 286).
[1443] "Sefera" kelimesi, Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: Abese 80/15, 38.
[1444] Esfâr, kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Cum'a 62/5. Âyette, Tevrât'la yükümlü tutulmuş oldukları halde onun hakkını vermeyen kimselerin durumu, "Esfâr" (اَسْفَار) "kitaplar" taşıyan merkebin durumuna benzetilmektedir. Çoğul olarak kitaplar anlamına gelen "esfâr" lafzının tekili, "sifr" (سِفْر) lafzıdır (Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 465; Cevherî, "Sefera", *es-Sıhâh,* 1: 685-686, İsfahânî, "Sefera", *Müfredât*, 412-413). "Sifr" lafzı, Arapçada hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Onun yerine "kitab" lafzı söylenmektedir.
[1445] Bkz. Buhârî, "Tefsir", 80; Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 90.
[1446] Zeyd b. Ali, *Tefsîr Ğarîbi'l-Kur'ân,* 463.
[1447] Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr,* 2: 1308.
[1448] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 537.
[1449] Bkz. el-Cuma 62/5.
[1450] Bkz. el-Müddessir 74/34.
[1451] Bkz. Abese 80/38.
[1452] Ebû Hayyân, *Tuhfe,* 164.
[1453] Süyûtî, *el-İtkân,* 294.

Kâtibin melekleri" olduklarını belirtmektedir. Kurtubî, tekili "sâfir" olan "esfâr" lafzının "الكُتُب" "kitaplar" demek olduğunu, "سَفَرْتُ" lafzının "كَتَبْتُ" "yazdım" anlamına geldiğini ve kitaba, çoğulu "esfâr" şeklinde gelen "سِفْر" "sifr" denildiğini beyan etmektedir.[1454] Kurtubî, Zeccac'ın kitaba "sifr", kâtibe "sâfir" denilmesinin sebebi olarak "sâfir" kelimesinin, bir şeyi açıklığa kavuşturması anlamına gelmesini gösterdiğini, bu yoruma, sabah etrafı aydınlattığı vakit "أَسْفَرَ الصُّبْحُ" ve kadın yüzündeki peçeyi açtığı zaman "سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ" ifadelerini delil olarak getirdiğini bildirmektedir.[1455] Kurtubî, "سَفَرْتُ بَيْنَ الْقَوْمِ" "toplumun arasını düzelttim" ifadesinin "أَسْفرُ سَفَارَةً أَصْلَحْتُ بَيْنَهُم" "düzeltiyorum, onların arasını düzelttim" anlamına geldiğini, buradaki "sefir" kelimesinin, "sefera" lafzından türediğini ve bu açıklamaya el-Ferrâ'nın şu beyti delil olarak getirdiğini belirtmektedir:

*فمَا أَدْعُ السَّفارَةَ بَيْنَ قَوْمِي *** وَلَا أَمْشِي بِغِشٍّ إِنْ مَشَيْتُ*

Ben, kavmim arasını düzeltmeyi (sefirlik yapmayı) terk etmem.

Ve eğer yürürsem, hiçbir zaman aldatmak için yürümem."[1456]

Kurtubî, bu son izaha binaen "sefir" kelimesinin, "kavmin arasını düzelten ve elçilik yapan kimse" demek[1457] olduğunu, bunun çoğulunun, -"فَقِيه" (fakih)'in cem'inin "فُقَهَاء" (fukahâ) şeklinde geldiği gibi- "سُفَرَاء" (süferâ) biçiminde geldiğini, ayrıca İbrânîcede varrâklara veya sahaflara "süferâ" denildiğini söyler. Kurtubî, Katade'ye göre âyetteki "sefera" lafzının, sifirleri okumakta oldukları için kurrâ' (Kur'ân okuyanlar) anlamına geldiği bilgisini verir. Ayrıca Kurtubî, Vehb b. Münebbih'in, âyette kastedilenlerin Hz. Peygamber'in ashabı olduğu görüşünü ileri sürdüğünü, fakat İbnu'l-Arabî'nin bu görüşe karşı çıkıp şunu söylediğini belirtir: "Hz. Peygamber'in ashabı, hakikaten itaatkâr, oldukça değerli okuyucular idiler. Fakat bu âyette kastedilenler, ashab olmadığı gibi onlara yakın olan kimseler de değildir. Bu mutlak olarak anıldığı takdirde meleklere has bir lafızdır. Meleklerin dışında bu ismi taşımakta kimse onlarla ortak olamaz, bu lafzın kapsamına onlardan

[1454] Ayrıca bkz. İsfahânî, "Sefera", *Müfredât*, 412; Süyûtî'ye göre, "esfâr" kelimesi, Süryanicede "kitaplar" demektir (*el-İtkân*, 291).

[1455] Bkz. İbn Manzûr, "Sefera", *Lisân*, 4: 371.

[1456] Bkz. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 236; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 5: 264: el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 236; Kurtubî, *el-Câmi'*, 22: 76; Semîn el-Halebî, "Sefera", *Umdetü'l-Huffâz*, 2: 201-202.

[1457] Bkz. Aynı açıklamayı, Enbârî (*ez-Zâhir*, 1: 174; 2: 138), Sicistânî (*Nüzhetü'l-Kulûb*, 273), Beğavî (*Meâlimü't-Tenzîl*, 8: 337) gibi müfessirler de yapmaktadırlar.

başkası girmez."[1458]

"Sefera" kelimesini, Türkçe meâllerde genellikle yazıcılar,[1459] kâtipler,[1460] sefirler,[1461] elçiler,[1462] yazıcı (kâtip) melekler[1463] olarak ifade edilmektedir.

2.6.27. el-Mütaffifîn Sûresi

"Siccîn" (سِجِّينٌ) ve "Markûm" (مَّرْقُومٌ):

" وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ. كِتَابٌ مَّرْقُومٌ."

"Siccînin ne olduğunu sen ne bileceksin? O, 'yazılmış' bir kitaptır." (el-Mütaffifîn 83/8-9).

Ebû Ubeyde, "Siccîn" (سِجِّينٌ)[1464] kelimesinin "sicn" (السِّجْن) lafzından müştak "fi'îl" (فِعِّيل) vezninde "hapishane" demek olduğunu, "Markûm" (مَّرْقُومٌ) lafzının ise "yazılmış" anlamına geldiğini söylemektedir.[1465] İbn Kuteybe, "Siccîn" kelimesinin "secenet" (سَجَنت) kelimesinden "fi'îl" vezninde gelen bir lafız olduğunu, "Markûm" lafzının "mektûb (yazılmış)", "er-Rakm" lafzının "kitap" anlamına geldiğini beyan etmektedir.[1466] Kaysî'ye göre "Siccîn", "cehennem" demektir.[1467] Ebû Hayyân, "Siccîn" ile "siccîl" kelimelerinin anlamlarının aynı olduğunu belirtmektedir.[1468] Süyûtî'ye göre "Siccîn" lafzı Arapça değildir.[1469]

Kurtubî, el-Mütaffifîn sûresinin 7. ve 8. âyetlerinde geçen "Siccîn" lafzının, Arapça olmayan bir kelime olduğuna delalet eden bir hususun olmadığını ifade etmektedir. Bu görüşe Kurtubî, "Yürekleri hoplatan büyük felaket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket? Yürekleri hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin?" (el-Kâria 101/1-3) buyruğundaki "kâria" (الْقَارِعَةُ) kelimesini delil olarak

---

[1458] Kurtubî, *el-Câmi',* 22: 76; ayrıca bkz. Ferâhîdî, "Sefera", *Kitabü'l-Ayn,* 2: 251-252; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 263; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 8: 538; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 9: 29-30; Süyûtî, *el-İtkân,* 294.
[1459] Elmalılı, *Hak Dini*, 8: 528.
[1460] İzmirli, *Kur'ân,* 586; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 1147.
[1461] Bilmen*, Kur'an,* 8: 3966.
[1462] Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1235.
[1463] Bkz. Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 584; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 584.
[1464] Bkz. "Siccîn" kelimesi Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: el-Mütaffifîn 83/7, 8.
[1465] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2: 289; ayrıca bkz. Zeccâc'a göre de "Siccîn" lafzı, "hapishane" demektir (*Meâni'l- Kur'ân,* 10: 493); İbn Manzûr, "Secene", *Lisân,* 13: 203.
[1466] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân,* 519.
[1467] Kaysî, *el-Umde,* 340.
[1468] Ebû Hayyân, *Tuhfe,* 174.
[1469] Süyûtî, *el-İtkân,* 293.

göstermektedir.[1470] Burada Kurtubî, "kâria" lafzının Arapça olmadığına dair bir delil bulunmadığını söylemektedir. Bu buyrukta Kurtubî, "Siccîn"in azametine dikkat çekildiğini ifade etmektedir. Ayrıca burada Kurtubî, Tefsiri'nin mukaddimesine göndermede bulunarak Kur'ân'da Arapça dışında herhangi bir kelimenin olmadığı görüşünü tekrar ifade etmektedir. Kurtubî, bir bakıma Kur'ân'ı Kur'ân'la açıklama bağlamında, "Siccîn"in ne olduğunu, "terkîm olunmuş (yazılmış) bir kitap" (el-Mütaffifîn 83/9) âyetini zikrederek açıklamaktadır. Kurtubî, "Siccîn" lafzının, " كِتَابٌ مَّرْقُومٌ" buyruğuyla "elbise ve kumaşın üzerindeki desen gibi yazılıp kesinlikle unutulmayan ve silinmeyen" anlamına geldiğini söylemektedir. Bilahere Kurtubî, Katâde'ye göre "Markûm" (مَرْقُومٌ) lafzının "مَكْتُوبٌ" "yazılmış" anlamına geldiğini, bunun, "aralarına hiç kimse ilave edilmez ve onlardan kimse eksiltilmez" demek olduğunu belirtmektedir. Kurtubî, Dahhâk'a göre "Markûm" lafzının, Himyerlilerin lehçesinde "مَخْتُومٌ" (mühürlenmiş, sona erdirilmiş) anlamına geldiğini, "er-rakm" (الرَّقْم) lafzının asıl mânâsının da "الكِتَابَةُ" "yazmak" demek olduğunu söylemekte ve şairin şu beytini delil getirmektedir:

سَأَرْقُمُ فِي الْمَاءِ الْقَرَاحِ إِلَيْكُم *** عَلَى بُعْدِكُمْ إِنْ كَانَ لِلْمَاءِ رَاقِمُ

Ben size temiz suyun üzerinde yazı yazacağım;

Uzak olmanıza rağmen, suya yazı yazan biri varsa.[1471]

"Siccîn" kelimesi, Türkçe meâllerde olduğu gibi geçmektedir. Ondan sonra gelen "Kitâbun Merkûm" âyetiyle açıklanmaktadır. "Kitâbun Merkûm" lafzı, "yazılmış (mühürlenmiş) bir kitap (kütük)",[1472] "yazılmış bir defter",[1473] ayrıca kayıpsız-kaçaksız olan ve (silinmez şekilde) tutulan kayıt[1474] şeklinde ifade edilmektedir.

[1470] Bkz. İsfahânî de, Yüce Allah'ın (وَمَا أَدْرَاكَ) buyurmasından sonraki geleni tefsir ettiğini, (وَمَا يُدْرِيكَ) buyurmasından sonraki geleni kapalı bıraktığını ifade etmektedir ("Secene", *Müfredât,* 398-399). Ayrıca Semîn el-Halebî de eserinde bu açıklamaya yer vermektedir ("Secene", *Umdetü'l-Huffâz,*, 2: 175).

[1471] Kurtubî, *el-Câmi',* 22: 141-142; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24: 193-198; Mâverdî, *en-Nüket*, 6: 227-228); Süyûtî, *el-İtkân*, 297.

[1472] Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, 587.

[1473] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 9: 59; İzmirli, *Kur'ân,* 589; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 1156; Bilmen, *Kur'an,* 8: 3937; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 587.

[1474] Bkz. Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1246.

2.6.28. el-Âdiyât Sûresi

"Kenûd" (كَنُودٌ):

"إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ."

"Andolsun ki, insan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür." (el-Âdiyât 100/6).

İbn Abbas'a göre "Kenûd" (لَكَنُودٌ) lafzı,[1475] "bolluk ve serveti inkâr eden, bir şey vermeyip yardımcı olmayan ve kölesini aç bırakan" anlamına gelmektedir.[1476] Ferâhîdî, Kirmânî, İbn Kesîr gibi müfessirler, "Kenûd" lafzının "tek başına yiyen, kölesini döven ve başkasına yardım etmeyen" anlamına geldiğini ifade etmektedirler.[1477] el-Ferrâ, Kelbî'den rivayet ettiğine göre "Kenûd" lafzının Kinde ve Hadramavt dillerinde "nimetleri inkâr eden", Hasan-ı Basrî'den bildirdiğine göre "Rabbini ayıplayan (levmeden), musibetleri sayan ve nimetleri unutan" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[1478] Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe'ye göre "Kenûd" lafzı, "çok nankör" anlamına gelmektedir. "Bir şey bitirmeyen yer"e de "Kenûd" denilmektedir.[1479] Taberî, "Kenûd" kavramının, "Rabbinin nimetlerini inkâr eden" ve "bir şey bitirmeyen yer" anlamlarına geldiğini, ayrıca Kinde, babasını kestiği (inkâr ettiği) için bu adı aldığını söylemektedir. Ayrıca Taberî, "Kenûd" lafzının "çok nankör", "musibetleri sayan, Rabbinin nimetlerini unutan", "tek başına yiyen, kölesini döven ve yardımda bulunmayan", "tek başına konaklayan, kölesini döven ve yardım etmeyen", "Rabbini ayıplayan, musibetleri sayan ve nimetleri unutan" anlamlarına geldiğini beyan etmektedir.[1480] İsfahânî, "Kenûd" lafzının, "kendisine verilen nimeti çok inkâr eden" ve "bir şey bitirmeyen yer" anlamına geldiğini belirtmektedir.[1481] Zemahşerî'ye göre "Kenûd" kelimesi, "nimeti inkâr eden, nankör" mânâsına gelmektedir. Zemahşerî, babasını inkâr edip ondan ayrıldığı için "Kinde"ye bu adın verildiğini de ifade etmektedir. Ayrıca Zemahşerî, Kelbî'den rivayet ettiğine göre "Kenûd" lafzının Kindelilerin dilinde "âsî", Benî Mâlik dilinde "cimri", Mudar

[1475] "Kenûd" kelimesi Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Âdiyât 100/6.
[1476] Abdurrahim v.dğr., *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 119.
[1477] Bkz. Ferâhîdî, "Kenede", *Kitabü'l-Ayn*, 4: 50; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 2: 1379; İbn Kesîr, *Tefsir*, 8: 467.
[1478] el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 285.
[1479] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2: 307; İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 536.
[1480] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24: 584-587.
[1481] İsfahânî, "Kenede", *Müfredât*, 727.

ve Rabîa dillerinde "çok nankör" anlamına geldiğini söylemektedir.[1482] İbn Cüzey, "Kenûd" kelimesini "nimeti çok inkâr eden", ayrıca "âsî" ve "Yüce Allah'a bedel ödemek için kulluk eden"[1483] anlamında açıklamaktadır. Semîn el-Halebî'ye göre, "Kenûd" lafzı "جَحُود" "inkârcı" mânâsına gelmektedir. Kişi inkâr ettiği zaman onun için, "kenede" (كَنَدَ) ve "yeknüdü" (يَكْنُدُ) lafızları kullanılmaktadır. Ayrıca "Rabbinin nimetine karşı nankör olan" anlamına gelmektedir. Semîn el-Halebî bu izahı daha doğru bulduğunu ifade etmektedir. "Bir şey bitirmeyen yer"e de "أَرْضٌ كَنُدٌ" denildiğini, İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre "Kenûd" kelimesinin, Kinde ve Hadramavt dillerinde "âsî", Rabîa ve Mudar dillerinde "kefûr (nankör)", Kinâne dilinde "cimri" demek olduğunu söylemektedir.[1484]

Kurtubî, el-Âdiyât sûresinin 6. âyetinin yorumunda, bu buyruğun, yeminin cevabı olarak insanın nimete karşı nankörlük edecek bir karaktere sahip olduğunu ifade ettikten sonra İbn Abbâs'ın, âyetteki "Kenûd" lafzına "لَكَفُورً جَحُودً لِنِعَمِ اللَّهِ" "nankör, Allah'ın nimetlerini çok inkâr eden" anlamını verdiğini, Hasan-ı Basrî'nin de aynı izahı yaptığını, ayrıca Hasan-ı Basrî'nin, "Kenûd" kelimesinin "musibetleri hatırlar fakat nimetleri unutur" mânâsında açıkladığını söylemektedir. Kurtubî, Ebû Umâme el-Bâhilî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in "Kenûdun, tek başına yiyen, başkasına yardım etmeyen ve kölesini döven kimse" olarak izah ettiğini belirtmektedir. İbn Abbâs'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber, "size en kötülerinizi bildireyim mi?" diye buyurur. Sahabenin, "bildir ey Allah'ın Resûlü" demeleri üzerine Hz. Peygamber, "Kenûd, tek başına konaklayan, başkasına yardım etmeyen ve kölesini dövendir" şeklinde açıklamaktadır.[1485] Kurtubî, İbn Abbâs'ın "Kenûd" lafzının Kindelilerle Hadramavtlıların lehçelerinde "âsî, isyankâr", Rabia ile Mudar'ın lehçelerinde "nankör", Kinanelilerin lehçesinde "oldukça cimri, kötü huylu olan" kimse, anlamına geldiğini, Mukatil'in de bu anlamı verdiğini söylemekte ve şu beyti delil olarak getirmektedir:

كَنُودٌ لِنَعَمَاءِ الرِّجَالِ وَمَنْ يَكُنْ *** كَنُودًا لِنَعَمَاءِ الرِّجَالِ يُبَعَّدِ

Nankördür, yiğitlerin nimetlerine; kim olursa

[1482] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 419-420.
[1483] İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 602.
[1484] Semîn el-Halebî, "Kenede", *Umdetü'l-Huffâz*, 3: 432.
[1485] Bkz. Sa'lebî de bu izahı tefsirinde zikretmektedir (*el-Keşf ve'l-Beyân*, 10: 271-272).

Nankör, yiğitlerin nimetlerine, uzaklaştırılır.

Kurtubî, "Kenûd" kavramının, "az iyiliklere karşı nankörlük eden, çok yapılan iyiliklere karşı teşekkür etmeyen ve hakkı inkâr eden kimse" anlamında söylendiğini de ifade etmektedir. Kurtubî, Kindelilere bu ismin verilmesinin sebebi olarak onların, kendi babalarını inkâr etmelerini göstermektedir. İbrahim b. Herme'nin şu şiirini de delil olarak getirmektedir:

دعِ البُخَلاَءَ إنْ شَمخُوا وَصَدُّوا *** وَذكرَى بُخْلِ غَانِيَةٍ كَنُودِ

Bırak kibirlenen ve uzaklaşan cimrileri;

Ve nankör, zengin cimrinin anısını.[1486]

Neticede Kurtubî'ye göre "Kenûd" lafzı, birden çok anlama gelen müşterek bir lafızdır. Aslında "Kenûd" lafzı ile ilgili yapılan izahların hepsi, nankörlük ve inkâr etmek anlamında birleşmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in, "Kenûd" lafzını yerilen hasletlerle ve övülmeyen hallerle açıkladığı görülmektedir.[1487]

"Kenûd" lafzı, Türkçe meâllerde genelde çok nankör (âsîlik yapar),[1488] elbette nankör,[1489] pek nankör[1490] olarak ifade edilmektedir.

2.6.29. el-Mâûn Sûresi

"el-Mâûn" (الْمَاعُونَ):

"وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ."

"Ufacık 'bir yardıma' bile engel olurlar." (el-Mâûn, 107/7).

İbn Abbas'a göre "el-Mâûn" (الْمَاعُونَ),[1491] "maruf olan her şey" demektir. Arapların bir kısmı "el-Mâûn"a "su" demektedir. İkrime, "el-Mâûn"un üstününün farz olan zekât, aşağısının ise ödünç olarak verilen meta olduğunu ifade etmektedir.[1492] Zeyd b. Ali, "el-Mâûn" lafzının "farz olan zekât" ve "insanların kendi

---

[1486] Kurtubî, *el-Câmi'*, 22: 436-438.
[1487] Kurtubî, *el-Câmi'*, 22: 439.
[1488] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, 9: 377; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 1212; Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1297; Feyizli, *Feyzü'l-Kur'an*, 599.
[1489] Bilmen, *Kur'an,* 8: 4081.
[1490] Bkz. İzmirli, *Kur'ân,* 600; *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 599.
[1491] "Mâûn" lafzı Kur'ân'da bir yerde geçmektedir: el-Mâûn 107/7.
[1492] Abdulbâkî, *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân*, 194; ayrıca bkz. el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 295; Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 416.

aralarında alıp verdikleri keser, tencere, kova vb. şeyler" olduğunu, ayrıca "itâat" ve "faydalı olan ve hediye edilen şey" anlamına geldiğini belirtmektedir. Kureyş dilinde "el-Mâûn" lafzının "mal" anlamına geldiğini de söylemektedir.[1493] İbn Kuteybe'ye göre "el-Mâûn" lafzı, "zekât" anlamını taşımasının yanında "su" ve "çimen" anlamını ifade etmektedir.[1494] Cevherî'ye göre "el-Mâûn" lafzı, ev için fayda sağlayan tencere, keser vs. şeylere şâmil bir kelimedir. Cahiliye devrinde "faydalı olan ve armağan edilen her şey", İslâm'da ise "itâat ve zekât" mânâsında kullanılmaktadır. Ayrıca Cevherî, bazılarına göre "el-Mâûn" kelimesinin aslının "maûne" (مَعُونَة) olduğunu, "he" (ة) harfinin "elif" (ا) harfine bedel olarak geldiğini söylemektedir.[1495] Kaysî, "el-Mâûn" kelimesinin "yararlanılan her şey anlamına geldiğini belirtmektedir.[1496] İbnü'l-Arabî'ye göre "el-Mâûn" lafzı, "eâne" (أَعَانَ) "yüînü" (يُعِينُ) fiilinin ism-i mef'ûlüdür. "Avn" (الْعَوَنُ) ise "güç, âlet ve işi kolaylaştırıcı araçlarla yardımda bulunmak" demektir.[1497]

Kurtubî, el-Mâûn sûresinin 7. âyetinde geçen "el-Mâûn" lafzı hakkında oniki görüş zikretmektedir: "el-Mâûn", malların zekâtı; Kureyş lehçesinde mal; balta, çömlek, ateş ve buna benzer evde ihtiyaç duyulan eşyanın hepsi için kullanılan genel bir isim; cahiliye döneminde balta, tencere, kova, çakmaktaşı gibi faydalı olan her şey; ödünç olarak verilen şeyler; su ve ot; sadece su; hakkı engellemek; insanların kendi aralarında karşılıklı olarak yaptıkları her türlü maruf (iyilik); itaat ve boyun eğmek; su, tuz, ateş gibi engellenmesi helal olmayan şeyler anlamına gelmektedir. Burada Kurtubî'nin "el-Mâûn" lafzı hakkında delil getirdiği şiirlerden biri olarak Râî'nin şu şiirini zikretmek mümkündür:

أخليفةَ الرحمن إنا معشر *** حنفاء نسجدُ بكرة وأصيلا

عَرَبٌ نرى لله من أموالنا *** حقَّ الزكاة منزَّلاً تنزيلا

قومٌ على الإسلام لما يمنعوا *** مَاعُونَهُمْ ويضيعوا التَّهْلِيلاَ

Ey Rahman'ın halifesi! Biz öyle bir topluluğuz ki, Hanifleriz, sabah akçam

[1493] Zeyd b. Ali, *Tefsîr Ğarîbi'l-Kur'ân*, 502; ayrıca bkz. Ferâhîdî, "Meane", *Kitabü'l-Ayn*, 4: 156; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsannef*, 15: 448; Kirmânî, *Ğarâibü't-Tefsîr*, 2: 1395-1396; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 615.

[1494] İbn Kuteybe, *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*, 540.

[1495] Cevherî, "Meane", *es-Sıhâh*, 6: 2204-2205; ayrıca bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2: 313; Ebû Hayyân, "Meane", *Tuhfe*, 286; Semîn el-Halebî, "Meane", Umdetü'l-Huffâz, 4: 101-102.

[1496] Kaysî, *el-Umde*, 358.

[1497] İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4: 45; ayrıca bkz. İsfahânî, "Avn", *Müfredât*, 598.

secde ederiz.

Öyle Araplarız ki, Yüce Allah'ın bizim mallarımızda, Zekât hakkını indirilmiş bir hüküm olarak görürüz.

Biz İslâm üzere topluluğuz, hiçbir zaman engellemeyiz, Mâûnumuzu, tehlili (la ilahe illallah demeyi) de zayi etmeyiz.

Şiirde geçen "Mâûn" lafzı ile "zekât" kastedilmektedir.[1498]

"el-Mâûn" lafzı, Türkçe meâllerde yardımlık (zekât),[1499] zekât ve âriyât,[1500] zekât,[1501] mutad olmayan bir şey,[1502] en ufak bir yardım,[1503] en basit şeyler,[1504] ufacık bir şey[1505] gibi anlamlarda açıklanmaktadır.

[1498] Kurtubî, *el-Câmi'*, 22: 514-518; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 665-678; Enbârî, *ez-Zâhir*, 1: 416; İbn Atiyye, *el-Muharrar*, 8: 696; Mâverdî, *en-Nüket*, 6: 352-353.
[1499] Elmalılı, *Hak Dini*, 9: 501.
[1500] İzmirli, *Kur'ân,* 603.
[1501] Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm,* 3: 1225.
[1502] Bilmen*, Kur'an,* 8: 4100.
[1503] Esed, *Kur'an Mesajı*, 3: 1312.
[1504] Feyizli, *Feyzü'l-Kur'an*, 602.
[1505] *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli*, 602.

Tablo 1: Kurtubî Tefsiri'nde Geçen Garîbu'l-Kur'ân Lafızları

Sıra no	Kelimeler	Sûre ve âyet no	Ait olduğu diller (ve lehçeler)	Türkçe anlamı
1	الصِّرَاط (es-Sırât)	el-Fâtiha 1/6	Arapça, Rûmca	Yol
2	سَفِيه (Sefîh)	el-Bakara 2/13	Arapça	Hafiflik ve incelik, akıllı olmayan
3	صَاعِقَة (Sâika)	el-Bakara 2/19	Arapça	Feryat, baygınlık, ölüm
4	أَنْدَادا (Endâd)	el-Bakara 2/22	Arapça	Zıtlar, özde ortaklık
5	إبليس (İblîs)	el-Bakara 2/34	Arapça, Yabancı özel isim	Allah'ın rahmetinden ümit kesmek
6	إِسْرَائِيلَ (İsrâîl)	el-Bakara 2/40	İbrânice özel isim	Allah'ın kulu (Abdullah)
7	الركوع (er-Rükû)	el-Bakara 2/43	Yemen	Alçalarak eğilmek, bükülmek
8	السّلوي (es-Selvâ)	el-Bakara 2/57	Arapça	Bıldırcın kuşu, bal
9	حِطَّة (Hıtta)	el-Bakara 2/58	Arapça	Mağfiret dilemek
10	رِجْزًا (Riczen)	el-Bakara 2/59	Tayy	Azap
11	فُومِ (Fûm)	el-Bakara 2/61	Arapça, İbrânice	Sarımsak, buğday, nohut, ekmek
12	الطور (et-Tûr)	el-Bakara 2/63	Süryânice, muarreb	Dağ
13	عَوَانٌ (Avân)	el-Bakara 2/68	Yemen	Dinç, ikisi arası
14	الفَتَّاح (el-Fettâh)	el-Bakara 2/76	Yemen	Kâdı, hâkim
15	بَغْي (Bağy)	**el**-Bakara 2/90	Temim	Haset
16	بَابِلَ (Babil)	el-Bakara 2/102	Özel isim	Bölge adı: Irak ve çevresi
17	إبراهيم (İbrahim)	el-Bakara 2/124	Süryânîce, Arapça	Şefkatli ve merhametli baba
18	اَسْبَاط (Esbât)	el-Bakara 2/140	Arapça, İbrânice	Kabileler, torunlar
19	سِنَةً (Sinetün)	el-Bakara 2/255	Arapça	Uyuklama
20	صَلْدًا (Salden)	el-Bakara 2/264	Huzeyl	Çıplak, üzerinde bir şey olmayan.
21	التَّوْرَاةَ (et-Tevrat)	Âl-i İmrân 3/3	Süryânice özel isim	Aydınlık ve nûr
22	الإِنْجِيل (el-İncîl)	Âl-i İmrân 3/3	Süryânice özel isim	İlim ve hikmet
23	الْقَنَاطِيرِ (el-Kanâtîr)	Âl-i İmrân 3/14	Rûmca, Süryânice, Berberice, İfrikiyye	Hazineler, bir öküzün derisini dolduracak kadar altın
24	زَكَرِياءٌ (Zekeriyya)	Âl-i İmrân 3/37	Özel isim	-
25	دِينَار (Dînâr)	Âl-i İmrân 3/75	Muarreb, Farsça	Gümüş para, kanun onunla geldi
26	رَبَّانِيُّون (Rabbâniyyûn)	Âl-i İmrân 3/79	Arapça, İbrânice	Kendini Rabbe ibadete adamış. Rabbe mensup

27	تَدْرُسُونَ (Tedrüsûn)	Âl-i İmrân 3/79	Arapça, İbranice	Öğretmek, derinlemesine incelemek
28	حُوبًا (Hûb)	en-Nisâ 4/2	Hicaz, Temim, Habeşçe	Günah
29	تَعُولُوا (Teûlû)	en-Nisâ 4/3	Himyer (Arapça)	Meyletmek, haksızlık ve zulüm, adalet ve doğruluktan ayrılmak
30	الْجِبْتِ (el-Cibt)	en-Nisâ 4/51	Muarreb, Habeşçe	Sihirbaz
31	الطَّاغُوتِ (et-Tâğût)	en-Nisâ 4/51	Arapça	Sihirbaz, kâhin, Allah'tan başka ibadet olunan
32	الْقِسِّيس (el-Kissîs)	el-Mâide 5/82	Muarreb, Arapça, Rûmca	Bilgin
33	رُهْبَانًا (Ruhbân)	el-Mâide 5/82	Arapça, Rûmca	Manastırda ibadete çekilen
34	فَاطِر (Fâtır)	el-En'âm 6/14	Arapça	Açmak, yaratmak
35	أساطير (Esâtîr)	el-En'âm 6/25	Arapça	Batıl şeyler, saçmalıklar
36	نُوح (Nûh)	el-En'âm 6/84	Arapça, Yabancı özel isim	Üzüntü ve keder
37	يُونُس (Yûnus)	el-En'âm 6/84	Arapça, Yabancı özel isim	Ünsiyet etmek
38	دَاوُد (Dâvud)	el-En'âm 6/84	Yabancı özel isim	-
39	إِلْيَاس (İlyas)	el-En'âm 6/84	Yabancı özel isim	-
40	إِسْحَاق (İshâk)	el-En'âm 6/86	Yabancı özel isim	-
41	لُوط (Lût)	el-En'âm 6/86	Yabancı özel isim	-
42	اَلْيَسَع (Elyesaa)	el-En'âm 6/86	Yabancı özel isim	-
43	إِمْلَاقٍ (İmlâk)	el-En'âm 6/151	Lahm	Açlık
44	الْيَمِّ (el-Yemm)	el-A'râf, 7/136	İbrânice, Süryânice, Arapça, Kıptice	Deniz
45	اَخْلَدَ (Ahlede)	el-A'râf 7/176	Arapça, İbrânîce	Ölmsüz, sonsuz olmak, sürekli kalmak
46	التَّنُّور (et-Tennûr)	Hûd 11/40	Acemce, muarreb	Yeryüzü
47	أَوَّاه (Evvâh)	Hûd 11/75	Arapça	Ay! Eyvâh! Yazık! Uh!
48	سِجِّيل (Siccîl)	Hûd 11/82	Muarreb, Farsça	Taşlaşmış çamur
49	دَرَاهِم (Derâhim)	Yûsuf 12/20	Arapça	Gümüş para
50	هَيْتَ لَكَ (Heyte leke!)	Yûnus 12/23	Havrân, Hicâzlılar	Haydi gelsene!
51	بَعِيرٍ (Beîr)	Yûsuf 12/72	Arapça	Deve, eşek
52	يَيْئَس (Yey'es)	er-Ra'd 13/31	Nehâiler, Havâzin	Biliyor
53	عِضِين (Idîn)	el-Hicr 15/91	Kureyş	Sihir ve büyü

54	تَخَوُّفٍ (Tehavvüf)	en-Nahl 16/47	Hüzeyl	Tenakkus, eksiltmek
55	القسْطَاس (el-Kıstâs)	el-İsrâ’ 17/35	Arapça, Rûmca	Terazi, adalet
56	الرَّقِيم (er-Rakîm)	el-Kehf 18/9	Arapça, Rûmca	Kitap, levha, mürekkep şişesi, kasaba adı, bir vadi adı, kaya parçası
57	سِنِين (Sinîn)	el-Kehf 18/11	Arapça, Nabatice	Güzel
58	الْكَهْفِ (el-Kehf)	El-Kehf 18/19	Arapça	Dağın içindeki geniş oyuk. Dağ
59	وَرِق (Verik)	el-Kehf 18/19	Arapça	Gümüş para
60	(المُهْل) (el-Mühl)	el-Kehf 18/29	Arapça	Erimiş bakır. Kan ve irin. Zeytinyağı tortusu
61	إِسْتَبْرَقٍ (İstebrak)	el-Kehf 18/31	Muarreb, Arapça, Farsça	Dîbac. Kalın ipek. Altınla dokumuş
62	حَنَانًا (Hanân)	Meryem 19/13	Arapça	Acıma. Şefkât. Merhamet. Sevgi
63	طه (Tâhâ)	Tâhâ 20/1	Yemen, Süryânice, Nabatice	Ey adam! Ey sevdiğim!
64	طوى (Tuvâ)	Tâhâ 20/12	Özel isim	Hz. Musa’nın geçtiği vadi
65	صَلَوَات (Salavât)	el-Hac 22/40	Arapça, İbrânice	Havralar, namazlar, duâ, sinagoglar/havralar
66	الْفِرْدَوْسَ (el-Firdevs)	el-Mü’minûn 23/11	Arapça, Rûmca, Farsça, Habeşçe, muarreb	Bostan, bahçe
67	مِشْكَوة (Mişkât)	en-Nûr 24/35	Arapça, Habeşçe	Duvarda pencere dışındaki oyuk, içine bir şey konulan kap
68	أَوِّبِي (Evvibî)	Sebe’ 34/10	Arapça, Habeşçe	Tesbih edin!
69	المنسأة (el-Minsee)	Sebe’ 34/14	Habeşçe, Yemen	Asâ, sopa
70	غَسَّاق (Gassâk)	Sâd 38/57	Muarreb, Türkçe	Kokuşmuş ve soğuk
71	يَنَابِعُ (Yenâbî’)	ez-Zümer 39/21	Arapça	Su gözü, su pınarı
72	الأثيم (el-Esîm)	ed-Duhân 44/44	Arapça	Fâcir, çok günah işleyen
73	سامِدُونَ (Sêmidûn)	en-Necm 53/61	Himyer	Oyalanmak, yüz çevirmek, şarkı söylemek
74	الْقِسْطِ (el-Kıst)	er-Rahmân 55/9	Arapça, Rûmca	Adalet
75	كِفْلَيْنِ (Kifleyn)	el-Hadîd 57/28	Arapça, Habeşçe	Nasip, pay, iki kat, dünya ve ahiret
76	أَسْفَاراً (Esfâr)	el-Cuma 62/5	Arapça	Elçi kılınan melekler, Kirâmen Kâtib’in melekleri
77	اَلزَّنِيم (ez-Zenîm)	el-Kalem 68/13	Arapça	Soyu belirsiz, bayağı, kötü söz söyleyen
78	غِسْلِين (Ğislîn)	el-Hâkka 69/36	Arapça	Kanlı irin

79	هَلُوع (Helû)	el-Meâric 70/19	Arapça	Çok hırslı, çok sızlanır
80	نَاشِئَةَ (Nâşie)	el-Müzzemmil 73/6	Arapça, Habeşçe	Gece kalkışı
81	قَسْوَرَةَ (Kasvere)	el-Müddessir 74/51	Arapça, Habeşçe, Farsça, Nabatice	Arslan, avcılar, gece karanlığı
82	اَلسَّاهِرَة (es-Sâhira)	en-Nâziât 79/14	Arapça	Yer, toprak
83	سَفَرَةٍ (Sefera)	Abese 80/15	Arapça, İbrânice	Kavmin arasını düzelten, elçi, kâtipler, kurrâ
84	سِجِّينٌ (Siccîn)	el-Mütaffifûn 83/7-8	Arapça	Sert ve sağlam taş, ileri derecede vurmak, elbise ve kumaş üzerinde desen gibi yazılıp silinmeyen
85	مَّرْقُومٌ (Merkûm)	el-Mütaffifûn 83/9	Himyer	Mühürlenmiş, sona erdirilmiş
86	كَنُودٌ (Kenûd)	el-Âdiyât 100/6	Arapça, Kinde, Hadramut, Rabia, Mudar	İsyankâr, nankör, cimri
87	اَلْمَاعُونَ (el-Mâûn)	el-Mâûn 107/7	Kureyş	Mal

Bu tabloda (her gruptaki muarreb lafızlar dahil olmak üzere) sayı açısından lafızların lehçelere ve dillere göre dağılımı şöyledir: Arapça lafızlar (lehçe farkları dahil): 41. Özel isimler: 11. Arapça-İbrânice lafızlar: 7. Arapça-Habeşçe lafızlar: 6. Arapça-Rûmca lafızlar: 6. Üç ve daha fazla dilde kullanılan ortak lafızlar: 5. Arapça-Farsça lafızlar: 4. Arapça-Yabancı özel isim: 3. Arapça-Süryânice lafızlar: 2. Arapça-Nabatice lafızlar: 1. Arapça-Türkçe lafızlar: 1.

Sonuç olarak anlaşılıyor ki Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'ı Arap dili kelimeleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Arapça dışındaki dillere ait kelimeleri muarreb bağlamında ele almaktadır. Ayrıca Kurtubî'nin, özel isimlerin bir kısmına Arapça kuralları zaviyesinden baktığı görülmektedir.

SONUÇ

Garîbu'l-Kur'ân'ın, Kur'ân'daki bir lafzın müşterek, müradif, az bilinen, nadir kullanılan, muarreb, Kureyş lehçesi dışında başka bir lehçeye ait olması, İslâm'ın zuhuruyla birlikte dinî bir terim olarak yeni anlam kazanmış olması, sözlükte ve âyet içinde farklı anlama gelmesi gibi birçok sebeplerle ortaya çıktığı ve Tefsir ilminin yararlandığı temel kaynaklardan biri olduğu, dolayısıyla Kur'ân'ın yorumlanması noktasında önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Kurtubî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'ân önemli bir yer tutmaktadır. Kurtubî, Kur'ân lafızlarının yanlış yorumlanmasının sebep ve sonuçları üzerinde dururken Garîbu'l-Kur'ân'a özel ilgi göstermektedir. Kur'ân ve Hadis'in beyanlarını, sahabe ve tâbiîlerin görüşlerini ve selef-i salihînin açıklamalarını dikkate alarak yanlış yapmaktan kurtulunabileceğini ifade etmektedir. Kurtubî'ye göre bu izahlar, Kur'ân lafızlarının bir disiplin içinde ele alınması noktasında büyük önem arzetmektedir. Bu açıdan Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'ı te'vil etmekten çok tercih ettiği rivayetler ışığında tefsir etmeyi daha doğru bulmaktadır. Böylece Garîbu'l-Kur'ân'la ilgili varid olan çeşitli rivayetlere ve nakillere önemli ölçüde yer vermektedir. Bu, hem Garîbu'l-Kur'ân'a bir disiplin içinde farklı açılardan bakmanın gerekli ve ufuk açıcı olduğunu ortaya koymakta hem Kur'ân lafızlarının izahında birçok yanlışın yapılmasını engellemektedir. Dolayısıyla Kurtubî, Kur'ân lafızlarını ve onlar arasında yer alan Garîbu'l-Kur'ân'ı yanlış ve keyfî olarak yorumlayanlara karşı çıkarken bu lafızlar hakkında birbirinden değerli bilgiler takdim etmektedir.

Kurtubî, Garîbu'l-Kur'ân'ı Arap dili çerçevesinde ele almaktadır. Kur'ân'da muhtelif Arap kabilelerine ait lafızların söz konusu edildiği üzerinde durmaktadır. İsrâîl, Cibrîl, İmrân, Nûh, Lût gibi Arap dili ile konuşmayanların özel isimlerinin dışında Arapçaya ait olmayan hiçbir lafzın Kur'ân'da olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre, Kur'ân'da başka dillere nispet edilen bazı kelimeler var ise de bunlar, farklı dillerde kullanılan ve söylenişi birbirine benzeyen lafızlardan ibarettir. Bu lafızlar, Araplarla beraber Arap olmayanlar tarafından ortak olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Kurtubî, Kur'ân'da, Arap olmayanların dillerinden alınıp Arapçalaştırılmadan bağımsız hiçbir kelimenin yer almadığını belirterek muarreb lafızların mevcudiyetini kabul etmektedir. Ancak bazı âlimlerin, Kur'ân'da, Arap diline ait olmayan lafızların

yer aldığı görüşünü reddetmektedir. Bu âlimlere göre bu lafızlar az olduğu için, Kur'ân'ı apaçık bir Arapça kitap olmaktan, Hz. Peygamber'i de kendi kavminin diliyle konuşan bir kimse olmaktan çıkarmamaktadır.

Kurtubî'ye göre Garîbu'l-Kur'ân, Arap kabilelerinin farklı lehçelerinden, Arap ve Arap olmayanların müşterek kullandığı kelimelerden ve muarreb lafızlardan neşet etmektedir. Kurtubî'nin, özel isimler haricinde Kur'ân'da Arapça olmayan herhangi bir kelime olmadığı görüşünü, özellikle Kur'ân'ın Arap diliyle indirildiğini; Kur'ân'ın Arapça olduğunu bildiren âyetler üzerine kurduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada onun, Şâfiî, Ebû Ubeyde, Taberî, İbn Fâris gibi âlimlerin görüşüne iştirak ettiği görülmektedir. Ayrıca Kurtubî, Kureyş lehçesini bir üst dil şeklinde kabul ederek diğer lehçelerden alınan lafızların ona göre değerlendirilmesi ve muarreb kelimelerin doğdukları dillere göre değil, Arap dili dahilinde ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Nihayette şunu söylemek mümkündür: Tefsiri'nin pek çok yerinde Kurtubî, özel bir çalışmayı gerektirecek kadar şiirle istişhad etmektedir. Kurtubî'nin, Tefsiri'inde istifade ettiği müellifler ve eserleri hakkında bir çalışma da yapılabilir. Ayrıca Kurtubî Tefsiri'nden oluşacak bir Kur'ân sözlüğü yazılabilir. Bundan başka Kurtubî, âlimlerin izahlarından yararlanmakla beraber gerekli gördüğü durumlarda onları, mutedil olarak tenkit etmekte ve doğru olanı delilleriyle ortaya koymaktadır. Bu ise başkalarını ilmî açıdan eleştirmede örnek teşkil eden bir davranış olarak "Kurtubî Tefsiri'nde âlimlere yapılan eleştiriler" başlığı altında ele alınabilecek bir konudur.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-Hadîs Matbbatu Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945.

Abdulbaki, Muhammed Fuad. *Mu'cem Ğarîbi'l-Kur'ân Müstahrec min Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1950.

Abdulcebbâr, Abdullah b. Ahmed Kadı Abdulcebbâr. *Şerh Usûli'l-Hams*e. Thk. Abdulkerîm Osman. 3. bs. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.

Abdurrahim, Muhammed ve Nasrullah, Ahmed. *Garîbu'l-Kur'ân fi Şi'ri'l-Arab* (Suâlât Nafi' b. el-Ezrak) ila Abdillah b. Abbâs, 1. bs. Beyrût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 1993.

Abdurrezzaak Ali İbrahim Musa. *Mürşidü'l-Hullân ilâ Ma'rifeti Addi âyi'l-Kur'ân*. 1. bs. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1989.

Acar, Ömer. *Arab Dilinde Ta'rîb Olgusu Açısından Garîbu'l-Kur'ân.* Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal ilimler Enstitüsü, 2007.

Ahfeş, Ebu'l-Hasen el-Mecâşiî el-Ahfeş. *Meâni'l-Kur'ân*. Thk. Hediy Mahmûd Kurâa. 1. bs. 2 Cilt, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990.

Amed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût vd. Müessesetü'r-Risâle, 50 Cilt. Ty.

Ahmed Emîn. *Duha'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.

Ahmed Emîn. *Fecrü'l-İslâm*. Kâhire: Müessesetü Hindâvî, 2012.

Akk, Hâlid Abdurrahman. *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhu*. 2. bs. Beyrût: Dârü'n-Nefâis, 1986.

Aksakal, Zeynep Nermin. "Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Mecâzü'l-Kur'ân'ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (ERZSOSDER) 8-2 (2015): 83-104.

Akyüzoğlu, Hüseyin. *Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'ân*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: 1998.

Algül, Hüseyin. "Cahiliyet Dönemi Arap Kültürü". Erişim: 22.04.2018. http://www.zuhurdergisi.com/.

Altıkulaç, Tayyar. "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 26: 455-457. Ankara: TDV, 2002.

Altuncî, Muhammed. *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*: 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Altuntaş, Halil vd., *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 22. bs. Ankara, Yenigün Matbaacılık, 2012.

Âmidî, Ali b. Muhammed: *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm.* Thk. Abdurrezâk Afîfî. 1. bs. 4 Cilt. Riyad: Dârü's-Sümey'î, 2003.

Anonim. Erişim: 21.04.2015. https://www.alweeam.com.sa/.

Arpa, Abdulmuttalip. "Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Kurtubî'nin el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân Tefsiri" The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science Doi number: http://dx.doi.org/ 10.9761/JASSS1768 6/7 (Temmuz 2013): 91-119. Erişim: 20.04.2017. http://www.jasstudies.com/. Makaleler.

Arpa, Abdulmuttalip. "el-Lehecatü'lletî Nezele biha'l-Kur'ânü'l-Kerîm." EKEV Akademi Dergisi 21/71 (Yaz 2017): 1-40.

Arslan, Şükrü. *İbnu'l-Yezidi ve Garibu'l-Kur'an-ı*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1978.

Atmaca, Gökhan. "Kurtubî Tefsiri'nde Tasavvuf." *Tarih Okulu Dergisi* (TOD) 7/17, (Mart 2014): 293-319.

Aydın, İsmail. *Filolojik Tefsirin Doğuşu Ve Gelişimi.* Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Bâ Cüneyd, Nahid bint Ahmed bin Abdulbâsıt. *Tercihâtü'l-Kurtubî fi't-Tefisîr*. Yüksek Lisans Tezi (Master), Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, 2009.

Bâhışvîn, Nebihe bint Abdullah. *Ğarîbu'l-Kur'ân*. Câmiatu Ummü'l-Kurâ. Erişim: 09.04.218. https://drive.uqu.edu.sa/_/ nabakhshwen/files/418.pdf.

Bayer, İsmail. "İbn-i Kemâl'in et-Ta'rîb Risâlesinde Kur'ân'da Mu'arreb Konusuna Bakışı". *İLTED.* 44 (2015/2): 103-114.

Bayram, Abdullah. *Kurtubî ve Fıkhî Tefsiri*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Bedir, Murteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 38: 150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud. *Meâlimü't-Tenzîl*, thk. Muahmmed Abdullah en-Nemir vd. 8 Cilt. Riyad, Dârü Taybe, 1989.

Bel'am, Miftâh es-Senûsî. *el-Kurtubî Hayâtuhu ve Asâruhü'l-İlmiyye ve Menhecühü fi't-Tefsir*. 1. bs. Bingazi: Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1998.

Beydâvî, Nasirüddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. Thk. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlî. 1. bs. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

Beyhakî, Ahmed b. Huseyin. *Delâilü'n-Nübüvve*. Thk. Abdulmu'ti Kala'ci. 1. bs. 7 Cilt, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *Şuabu'l-Îmân*. Thk. Abdulalî Abdulhamid Hâmid, 1. bs. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Bilgin, Muhammed. *Garibu'l-Kur'an ve Amme Cüzü'ndeki garib Klimelerin tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1984).

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. bsy. Nesa Basın Yayın Organizasyon, İstanbul, ty.

Birışık, Abdulhamit. "İbn Atıyye el-Endelüsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 19: 339-340. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi. 1999.

Birışık, Abdulhamit. "İbn Kuteybe'nin Tefsir İlmindeki Yer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 20: 149-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Birışık, Abdulhamit. "Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 26: 383. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Birışık, Abdulhamit. "Nakkâş, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 32: 328-329. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail. *Sahihu'I-Buhârî*. Thk. Muhibbuddin el-Hatîb vd. 1. bs. 4 Cilt. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1400 h.

Bulut, Ali. "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20-21 (2005): 279-297.

Bulut, Ahmet. "Kur'ân'a Dair Eserler-1". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1992): 129-154.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. 7. bs. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998.

Carl, Brockelmann. *Tarihu'l-Edebî'l-Arabî*. Çev. Abdulhalim en-Neccâr. 5. bs. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, ty.

Cebel, Muhammed Hasan Hasan. *el-Mu'cemu'l-İştikâkî el-Muassil li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.

Cermî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân.* 1. bs. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2001.

Cerrahoğlu, İsmail. "İbn Hişâm ve Sire'sindeki Garîbu'l-Kur'ân'ı". *AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları* 3 (1977): 1-28.

Cerrahoğlu, İsmail. "Garîbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 13: 380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs'tan rivayet ettiği Garîbu'l-Kur'ân'ı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978): 17-104.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü.* 20. bs. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Cevâd Ali. *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*. 2. bs. Bağdat: Câmiatu Bağdâd, 1993.

Cevâlikî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed Muhammed b. el-Hıdır. *el-Muarreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemî*. Thk. Halil İmrân el-Mensûr, 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Cevherî, İsmâil İbn Hammâd. *Tâcü'l-lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 6 Cilt, 4. bs. Beyrût: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990.

Cezrî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî. *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'*. Thk. G. Bergtraesser. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Corci Zeydan. *Târih Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*. Thk. Şavkî Dayf. 4 Cilt. Dârü'l-Hilâl, 2011.

Cündioğlu, Dücane. *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı.* 5. bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkāhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Dercü'd-Dürer fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Talat Salah el-Farhân vd. 1. bs. 2 Cilt. Amman, Dârü'l-Fikir, 2009.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkāhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâilü'l-İ'câz.* Thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye vd. 1. bs. Dımaşk: Dârü'l-Fikir, 2007.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali el-Huseynî. *et-Ta'rifât*. Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 2. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Cüveynî, Ebu'l-Meâli Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf. *el-Bürhân fi Usûli'l-Fıkıh.* Thk. Abduazim ed-Dîb, 1. bs. Katar: 1399/1979.

Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. 3 Cilt. 15. bs. Elif Ofset, İstanbul, 1990.

Çetin, Abdurrahman. "Lahn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 27: 55-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Çetiner, Bedreddin. "Kurtubî". *ŞİA*. 6 Cilt. 3: 417-418. İstanbul, 1991.

Dahhâk, Ebu'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî, *Tefsiru'd-Dahhâk*. thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâvî. Doktora Tezi, Ezher Üniversitesi İlahiyat (Usûlü'd-Din) Fakültesi, 1. bs. Dârü's-Selâm, 1999.

Dânî, Ebû Amr ed-Dânî el-Endelüsî. *el-Beyân fi Addi Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. 1. bs. Kuveyt: Merkezu'l-Mahtûtât ve't-Türâsi ve'l-Vesâik, 1994.

Dârımî, Abdullah b. Abdurrahman. *el-Müsnedü'l-Câmi'*. Thk. Nebil b. Haşim b. Abdullah el-Ğamrî. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Başâiri'l-İslâmyye, 2013.

Dâvûdî, Şemsuddin Muhammed b. Ali b. Ahmed *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. 1. bs. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Dayf, Şavkî. *el-Medârisü'n-Nahviyye*. 3. bs. Irbıd-Ürdün: Dârü'l-Emel, 2001.

Dayf, Şavkî. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, ty.

Demirci, Mehmet. *Kurtubî'nin el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Dürre, Muhammed Ali Taha. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbühu ve Beyânühu*. 1. bs. 10 Cilt. Dımaşk-Beyrût: Dârü İbn Kesîr, 2009.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk. Şuayb el-Arnaût vd. Özel Baskı, 7 Cilt. Beyrût: Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009.

Ebû Hayyân el-Endelüsî. *Tuhfetü"l-Erîb bima fi'l-Kur'âni Mine'l-Ğarîb*. Thk. Semîr el-Meczûb. 1. bs. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm el-Herevî. *Ğarîbu'l-Hadîs*. Thk. Muhammed Abdulmuîd Han. 2. bs. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1976.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî. *Mecâzü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Fuad Sezgin. 1. bs. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1954.

Ebû Ya'la Ahmed b. Ali el-Müsennâ el-Mevsılî. *Müsnedu Ebî Ya'la*. Thk. Hüseyn Selim Esed. 2. bs. 16 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1989.

Ebû Sehlûb, Cemâl Abdullah. *Menhecü'l-Kurtubî fi'l-Kıraat ve Eserühâ fi Tefsîrihi*. Yüksek Lisans Tezi, Medîne-i Münevvere, el-Câmiatü'l-İslâmiyye Külliyyetü Usûliddîn, ty.

Ebû Sehlûb, Cemal Abdullah. *Tercemetü'l-İmam el-Kurtubî.* Yüksek Lisans, Medine, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, ty.

Ebû Zehra, Muhammed. *el-Mu'cizetü'l-Kübrâ el-Kur'ân*. Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ty.

Echûrî, Atiyye b. Atiyye el-Echûrî. *İrşadü'r-Rahmân li Esbâbi'n-Nüzûl ve'n-Nâsih ve'l-Mensûh ve Tecvîdi'l-Kur'ân*. Thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî Ahmed b. Ali, 1. bs. Dârü İbn Hazm, 2009.

Edenâvî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. Thk. Süleyman b. Salih el-Hazzî. 1. bs. el-Medînetü'l- Münevvere: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1997.

Efe, Nefise Karaca. *Kurtubî'nin Kur'ân İlimleri'ne Yaklaşımı*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ala's-Sahîheyn*. Thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 2. bs. 5 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel. 10 Cilt. Bsy. İstanbul: Azim Dağıtım, ty.

Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *Îzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ'*. Thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. 2 Cilt. Dımaşk: Matbûâtu Mucemmai'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1971.

Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *ez-Zâhir fi Meânî Kelimâti'n-Nâs*. Thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. 2. bs. Bağdat: Dârü'ş-Şüûni's-Sakâfiyyeti'l-Âmme, 1987.

Eren, A. Cüneyt. "Kur'ân Metninin Dil Özellikleri". *Ekev Akademi Dergisi* 59 (Bahar 2014): 113-158.

Eren, A. Cüneyt. "Kur'ân Metninin Üslûb Özellikleri". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 9/5 (Spring 2014): 867-900.

Ergüven, Şahabettin. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007/1): 325-350.

Eroğlu, Ali. "Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsiri ve Ma'ânil-Kur'ân Müelliflerinin Kur'ân Tefsiri'ne Getirdikleri". *Ekev Akademi Dergisi* 6/10 (Kış 2002): 41-51.

Eroğlu, Muhammet. "Nehhâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 32: 542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı meal-tefsir*, çev. Cahit Koytak vd. 3 Cilt. Ankara: İşaret Yayınları, 1996.

Ethem, Mürsel. "Iyık Kuran: Maanilerinin Kırgızça Kotormosu Menen İsimli Mealin Tanıtımı ve Çeviribilim Açısından İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55/2 (2014), 173-194.

Ethem, Mursel. *Kur'ân'da İbrânîce Kelimeler*. 1. bs. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed Ahmed el-Ezherî. *Tehzîbü'l-Lüğa*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr vd. 17 Cilt. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyyetu li't-Te'lif ve't-Terceme, 1964.

Fayda, Mustafa. "Taberî, Muhammed b. Cerîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 39: 314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Fellâl, Ahmed Tâhâ. *Mukarrar Ğarîbu'l-Kur'ân*, Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mektebetü Meâb, 2018.

Fenîsân, Su'ûd b. Abdillah. *Âsâru'l-Hanâbileti fî Ulûmi'l-Kur'ân.* 1. bs. Riyad: el-Matbu'el-Mahtût el-Mefkûd), ty.

Ferâhî, Abdulhamid. *Müfredâtü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ecmel Eyyûb el-Islâhî. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitabü'l-Ayn*. Thk. Abdulhamid el-Hindâvî. 1. bs. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitabü'l-Cümel fi'n-Nahv*. Thk. Fahruddin Kabâva. 1. bs. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *el-Hürûf*. Thk. Ramadan Abduttevvâb. 1. bs. Kahire: Matbaatü Aynü'ş-Şems, 1969.

el-Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd. *Meâni'l-Kur'ân*. 3. bs. 3 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1983.

Ferrûh, Ömer. *Tarihu Edebi'l-Arabî*. 4. bs. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Melâyîn, 1981.

Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furkan Kur'an Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, 4. bs. İstanbul, Server İletişim, 2007.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed Ali. *el-Misbâhü'l-Münîr*. Beyrût: Mektebetu Lubnan, 1987.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb. e*l-Kâmûsü'l-Muhît*. Thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî. 8. bs. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb. *Tenvirü'l-Mikbâs min Tefsir İbn Abbâs*. 1. bs, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Gezer, Arif. *Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Gökkır, Bilal. "Kur'ân'da Yabancı Kelimler Meselesine Bir Oryantalist Yaklaşım". *Ma'rife* 2/3 (Kış 2002): 135-142.

Gökkır, Bilal "Kur'ân-ı Kerîm'de Farklı Kültürlere Ait Kavramlar", 269-295. Erişim: 15.01.2017. https://dergipark.org.tr/download/article-file/10080.

Gökkır, Necmettin. "Tefsır Usulünde "Lafız-Mânâ" İlişkisinın Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi". *Tarihten Günümüze Tefsir İlimleri ve Tefsir Usûlü İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi* (2009): 333-344.

Gulâm Sa'leb, Ebû Ömer Muhammed b. Abdulvahid el-Bağdâdî. *Yâkûtetu's-Sırât fi Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed b. Ya'kûb et-Türkistânî, 1. bs. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2002.

Gümüş, Sadreddin. "Garîbu'l-Kur'ân Tefsirinin Doğuşu". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987-1988)-(1993): 9-26.

Güney, Fikri. "Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı, Eserleri ve Meâni'l-Kur'ân'ı". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015/4): 156-176.

Habıt, Fevzi Yûsuf. *Me'âcim Me'âni Elfâzı'l-Kur'ân*. Arabistan: 2000.

Halifât, Sahbân. "el-Muhkem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt, 31: 45. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Udebâ'*. Thk. İhsan Abbas. 1. bs. 7 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

Hannâ el-Fâhûrî. *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî.* 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Cîl, 1986.

Harbî, Abdülaziz b. Ali, *Vechü'n-Nehâr el-Kâşif an Meâni Kelâmi'l-Vâhidi'l-Kahhâr*. 1. bs, Beyrût, Dârü İbn Hazm, 2006.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî el-Büstî. *Ğarîbu'l-Hadîs*. Thk. Abdulkerîm İbrahim el-Azbâvî. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikir, 1982.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî el-Büstî. *Meâlimü's-Sünen*. Thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, 1. bs. 4 Cilt. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1933.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmad b. Ali b. Sabit. *Tarih Medîneti's-Selâm* (Târîh Bağdâd). Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. 1. bs. Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001.

Hatîb el-Kazvînî, Celâluddin Muhammed b. Abdirrahman, b. Ömer. *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâğa*. Thk. İbrahim Şemsuddin. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Hasan İbrahim Hasan. *Tarihu'l-İslâm*. 14. bs. 4 Cilt, Beyrût, Dârü'l-Cîl, 1996.

Herevî, Ebû Ubeyd Ahhmed b. Muhammed. *el-Ğarîbeyn fi'l-Kur'âni ve'l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, 1. bs. 6 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezzâr el-Bâz, 1999.

Hermas, Abdurrazzak İsmail. "Medine Tefsir Okulu." Trc. M. Kazım Yımaz. Diyanet İlmi Dergi, 35/3. Temmuz-Ağustos- Eylül 1999: 13-26.

Hermas, Abdurrazzak b. İsmail. "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak fi Mîzâni'n-Nakd." *Mecelletü Külliyyeti'ş-Şeriati ve'l-Kanuni ve'd-Dirasati'l-İslamiyye* 16 Câmiatu Katar 1998: 11-61. Erişim: 15.08.2018. https://tafsir.net/uploads/books/.

Hitti, Philip K. *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. 1. bs. İFAV. İstanbul: 2011.

Huderî, Muhammed. *Usûlü'l-Fıkıh*. 6. bs. Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1969.

Hudayrî, Muhammed b. Abdulaziz. *es-Sirâc fi Beyân Ğarîbi'l-Kur'ân*. 1. bs. Riyad: Mecelletü'l-Beyân, 2008.

Hûlî, Emîn. "Tefsir ve Tefsirde Edebi Tefsir Metodu-1". Çev. Mevlüt Güngör. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 2/6 (1988): 32-41.

Humeydî, Abdulaziz b. Abdullah. *Tefsîr İbn Abbâs ve Merviyyâtühu fi't-Tefsîr min Kütübi's-Sünne*. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, min Türâsi'l-İslâmî, ty.

Huşeyim, Ali Fehmi. *Hel fi'l-Kur'ân A'cemiyyün?* -Nazratün Cedidetün ilâ Mevzûin Kadîm-. 1. bs. Beyrût: Dârü'ş-Şarki'l-Evsat, 1997.

İbn Abbâd, İsmail. *el-Muhîtu fi'l-Lüğa.* Thk. Muhammed Hasan âl Yâsîn. 1. bs. 11 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1994.

İbn Abdi'l-Berr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd*. Thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vd. 26 Cilt. Dârü'l-Beyân el-Arabî, 1967.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak. *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Thk. er-Rehhâle el-Faruk vd. 2. bs. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Hayr, 2007.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak. *Fihris İbn Atiyye*. Thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân vd. 2. bs. Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1983.

İbn Cinnî. *el-Hasâis*. Thk. Muhammed Ali en-Neccar. 3 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2006.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*. Thk. Muhammed Sâlim Haşim. 1. bs. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-Lüğa*. Thk. Remzî Münir Ba'lbekkî. 1. bs. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1987-1988.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrrahman b. Muhammed b. İdris. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 1. bs. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1997.

İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe el-Absî el-Kûfî. *el-Müsannef*. Thk. Muhammed Avvâme. 1. bs. 26 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kıble, 2006.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Efrâd Kelimâti'l-Kur'âni'l-Azîz*. Thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. 1. bs. Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 2002.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhı'l-Lüğati'l-Arabiyeti ve Mesâilihâ ve Sünenü'l-Arabî fî Kelâmihâ*. Thk. Ahmed Hasan Besc. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Lüğavî. *Mekâyisi'l-Lüğa*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikir, 1979.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Lüğavî. *Mücmelü'l-Lüğa*. Thk. Sultan, Züheyr Abdulmuhsin. 1. bs. 2 Cilt. Beyrût,:Müessesetü'r-Risâle, 1986.

İbn Ferhûn el-Malikî. *ed-Dîbâcü'l-Muzehheb fi Mar'ifeti Ulemâi A'yâni'l-Mezheb*. Thk. M. Ahmed Ebü'n-Nûr. Kahire: Dârü't-Türâs, ty.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. bs. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. Thk. Muhammed Abdullah ed-Dervîş. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebetü'l-Hidâye, 2004.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-A'yân.* Thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdır, 1978.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ty.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *es-Savâiku'l-Mürsele ala'l-Cehmiyyeti'l-Muattile*. Thk. Ali b. Muhammed ed-Dahîlallah. Riyad: Dârü'l-Âsime, ty.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Fedâilü'l-Kur'ân*, 1. bs. Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye, 1416/1996.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. 2. bs. 8 Cilt. Dârü Taybe, 1999.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî vd. 3. bs. 15 Cilt. Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. es-Seyyid Ahmed Sakar. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîl Müşkili'l-Kur'ân*. Thk. Seyyis Ahmed Sakar. 2. bs. Kahire: Dârü't-Türâs, 1973.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen İbn Mâce*. Thk. el-Arnaût, Şuayb vd. 1. bs. Beyrût: Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü Sadr, ty.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 1. bs. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Nümeyrî el-Basrî. *Ahbârü'l-Medîneti'n-Nebeviyye*. Thk. Abduaziz b. Ahmed el-Muşeykıh. 4 Cilt. Dârü'l-Aliyyân, ty.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim. *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*. Thk. Adnân Zarzûr. 2. bs. Dımaşk: 1972.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmû' Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm Ahmed İbn Teymiyye*. Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. 37 Cilt. Mucemmaü'l-Melik Fahd Baskısı. Medine: 2004.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 3. bs. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali. *Ğarîbu'l-Hadîs*. Thk. Abdulmu'ti Emin Kal'eci. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali. *Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eseri fi Uyûni't-Tarihi ve's-Siyer*. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Erkam, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 3. bs. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebi's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihaye fi Ğarîbi'l-Hadisi ve'l-Eser*. Thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid el-Halebî el-Eserî. 1. bs. Demmâm/Suudi Arabistan: Dârü İbnü'l-Cevzî, 1421 h.

İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Barakât Kemalüddin Abdirrahman Muhammed. *Nüzhetü'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Üdebâ'*. Thk. İbrahim es-Samerrâî. 3. bs. ez-Zerkâ-Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.

İbnü'l-Hâim, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. İmad. *et-Tibyân fî Tefsîr-i Ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. Dâhî Abdulbakî Muhammed. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

İbnü'l-İmâd Şihabuddin Ebû Felah Abdulhay Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî ed-Dimaşkî. *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbârî Men Zeheb*. Thk. Abdulkadir el-Arnaût vd. 1. bs. 10 Cilt. Beyrût: Dârü İbni Kesîr, 1986-1993.

İbnü'l-Müneyyir, Nasiruddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Malikî el-İskenderânî. *et-Teysîru'l-Acîb fî Tefsîri'l-Ğarîb*. Thk. Süleyman Mollaibrahimoğlu. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.

İbnü'n-Nedîm Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk. e*l-Fihrist*. Beyrût: Dârü'l-ma'rife, ty.

İlhan, İhsan. *Kurtubî Tefsiri'nde Kırâat Olgusu*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *Mukaddimetu Câmii't-Tefâsir*. Thk. Ahmed Hasan Ferhat. 1. bs. Kuveyt: Dârü'd-Da'vâ, 1984.

İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvan Adnân ed-Dâvûdî. 4. bs. Beyrût: Dârü'l-Kalem, 2009.

İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bağdâdî. *Îzâhu'l-Meknûn*. Thk. Rif'at Bilgi el-Kilîsî. 2 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer. *el-Fihrist*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd. 1. bs. Tunus: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009.

İşler, Emrullah. "Zeccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 44: 173-174. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselam. *Mecâzü'l-Kur'ân*. Thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1999.

İsmail, Hakkı İzmirli. *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* (Ma'âni-i Kur'an). bsy., Eren Yayınları, İstanbul, ty.

Jeffery, Arthur. *The Foreıgn Vocabulary Of The Qur'ân*. Baroda: Oriental Institue, 1938. Erişim: 21.10.2017. https://archive.org/details/foreignvocabular030753mbp/page/n4.

Kâdî, Abdulfettah b. Abdulğanî. *el-Ferâidu'l-Hisân fi Addi Âyi'l-Kur'ân*. 1. bs. Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1404/1983.

Kafiyecî, Muhyiddin Muhammed b. Süleyman. *et-Teysîr fi Kavâid İlmi't-Tefsir*. Thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. 1. bs. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1998.

Kalamûnî, Ebû Zer. *Kelimâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm min Kitab Eyseri't-Tefâsir li'l-Cezâirî*. 1. bs. Kahire, Dârü İbn Hazm, 2009.

Kâlî, Ebû Ali İsmail b. Kasım el-Kalî el-Bağdâdî. *el-Bâri' fi'l-Lüğa*. Thk. Haşim et-Taân. 1. bs. Bağdâd: Mektebetu'n-Nahda - Beyrût: Daru'l-Hadârati'l-Arabiyye, 1975.

Kallek, Cengiz. "Mâverdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44 Cilt. 28: 180-186. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kandemir, M. Yaşar. "Garîbü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 13: 378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Kannevcî, Sıddîk b. Hasan. *Ebcedü'l-Ulûm*. Thk, Abdülcabbâr Zekâr. 3 Cilt. Dımaşk: Vizâretu's-Sakâfeti ve'l-İrşâd, 1978.

Kantarcı, Bekir. *Gulâm Sa'leb ve Yâkûtetu's-Sırât fî Ğarîbi'l-Kur'ân'ı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991.

Kara, Osman. "Ferâhî'nin Müfredatu'l-Kur'ân'ı ve Garîbu'l-Kur'ân İlmindeki Yeri". Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1 (2012/1): 189-216.

Kara, Ömer. "Belâğat İlminde İki İfade Biçimi: İtnâb ve Îcâz-2" -Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2002): 249-298.

Kara, Ömer. "Râgıb el-İsfahânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44 Cilt. 34: 398-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Karaca, Nefise Efe. *Kurtubî'nin Kur'ân İlimleri'ne Yaklaşımı*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*. Doktora Tezi, Kayseri, 2009 (Ankara Okulu Yayınları, 2010).

Kasabî Mahmut Zelat. *el-Kurtubî ve Menhecühu fi't-Tefsîr*. Beyrût: el-Merkezü'l-Arabî li's-Sekâfeti ve'l-Ulûm, ty.

Kâsımî, Muhammed Cemalüddin b. Muhammed Said b. Kasım (Kâsımî). *Mehâsinü't-Te'vîl*. Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 2. bs. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Kâtip Çelebî (Hâci Halîfe- Mustafa b. Abdullah Efendi. *Keşfü'z-Zünûn*. 2 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

Kattân, Mennâ' el-Kattân. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2. bs. Kahire: Mektebetü Vehbe, ty.

Kaya, Ayhan. *el-Ahfeş el-Evsat ve Me'âni'l-Kur'ân Adlı Eseri Işığında Arap Dili Gramerindeki Yeri*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kayapınar, Durmuş Ali. "Me'ânî'l-Kur'ân ile İ'râbu'l-Kur'ân'ların Karşılaştırılması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1991): 95-112.

Kayhan, Mustafa, "Şiirle İstişhad Açısından Kurtubî Tefsiri (Ankebut Sûresi Örnekliği)". *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 12/27: 255-280. Erişim: 10.02.2019. https://arastirmax.com/tr/system/files/ dergiler/79199/makaleler/12/27/arastirmax-siirle-istishad-acisindan-kurtubi-tefsiri-ankebut-suresi-ornekligi.pdf.

Kayagil, Süleyman M. "Meani'l-Kur'ân'da el-Ahfeş'in Şiirle İstişhadda Bulunduğu Ğarîb Kelimeler". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2, (Ocak 2013): 165-185.

Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebi Tâlib. *el-Umde fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî. 1. bs. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Kaysî, Ebû Muammed Mekkî b. Ebi Tâlib el-Kaysî. *Tefsîrü'l-Müşkil min Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîm Ale'l-İcaz ve'l-İhtisar*. Thk. Hüdâ et-Tavîl el-Mar'aşlî (Yüksek Lisans Tezi). 1. bs. Beyrût: Dârü'n-Nûru'l-İslâmî, 1988.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellifîn*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

Kenanoğlu, Ali Rıza. *Ferişteoğlu'nun (Lugat-ı Kanun-ı İlahi) adlı eserinin Garibu'l-Kur'an yönünden incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992).

Kirmânî, Mahmud b. Hamza. *Garâibü't-Tefsir ve Acâibü't-Te'vîl*. Thk. Şemrân Serkâl Yûnus el-İclî. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, ty.

Kisâî, Ali b. Hamza. *Meâni'l-Kur'ân*. Thk. İsa Şahhata İsa. Kahire: Dârü Kubâ, 1998.

Kiyâ el-Herrâsî, İmâdüddin Muhammed et-Taberî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Thk. Heyet, 1. bs. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Kocabay, Sabri. Sûrelerin İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerîm'in Bilimsel Olarak İrdelenmesi, Editör: Murat Ukray, www.ekitaporojesi (İstanbul, 2019). Erişim: 30.04.2019.

https://books.google.com.tr/books?id=IfyRDwAAQBAJ&pg=PT2533&lpg=PT2533&dq=.

Koç, Turan. "Kur'ân Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi", *Kur'ân ve Dil, Dilbilim ve Hermenotik Sempozyumu (Van, 17-18 Mayıs, 2001)*: 19-30. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van-Erzurum, 2001.

Koç, Zafer. *Kur'ân Tefsirinde Yöntem Arayışları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

Kummî, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Huseyin el-Kummî en-Nîsâbûrî. *Tefsîr Ğarâibi'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*. Thk. Zekeriya Umeyrât. 1. bs. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Kurt, Mustafa. *Ğarîbu'l-Kur'ân ve Ğarîbu'l-Kur'ân'a Dair Müstakil Eserler*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ünüversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

Kurtubî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim. *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitabı Müslim*. 1. bs. 7 Cilt. Beyrût, Dârü İbn Kesîr, 1996.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-Kurtubî. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân.* thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 1. bs. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. trc. ve notlar: Beşir Eryarsoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 2005.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir. *et-Tezkira bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhira*. Thk. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrahim. 1. bs. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425/2004.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir. *Muhtasar Tefsir el-Kurtubî*, İhtisar eden: Bessâm b. Abdullah el-Mübdi en-Ni'met. 1. bs. Beyrût: Dârü İbn-i Kesir, 2006.

Macit, Nadim. *Kur'ân'ın İnsan-Biçimci Dili*. İstanbul: Beyân Yayınları, 1996.

Mahallî, Celâluddîn vd. *el-Müyesser*. Thk. Fahruddin Kabâva. 1. bs. Beyrût: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 2003.

Mahlûf, Hasaneyn Muhammed. *Kelimâtü'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1997.

Mardînî, Ali b. Osman el-Mardînî et-Turkmânî. *Behcetü'l-Erîb fî Beyâni mâ fî Kitâbillahi'l-Azîz mine'l-Ğarîb*. Thk. Dâhî Abdulbakî. Kuveyt: Dârü İbn Teymiyye, ty.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hubeyb el-Mâverdî el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyûn* (Tefsiru'l-Mâverdî). Thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

Mehdevî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ammâr. *et-Tahsîl li Fevâidi Kitâbi't-Tafsîl el-Câmi' li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Ziyad Muhammed Tahir Şa'ban vd. 7 Cilt. 1. bs. Katar, Vizâratü'l-Evkâf, 2014.

Mertoğlu, M. Suat. "Sa'lebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 36: 28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Mendeş, Nurdan ve Karakaş, Vehbi. "Garîbu'l-Kur'ân Literatüründe İbn Hişâm'ın Yeri ve Râgıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât'ıyla Mukayesesi". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2014): 43-67.

Merâğî, Ahmed Mustafa el-Merâgi. *Ulûmu'l-Belâğa, el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî'*. 3. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Meydânî, Abdurrâhman Hasan Habenneke el-Meydânî. *el-Belâğatü'l-Arabiyye Üsüsühâ ve Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ*. 1. bs. 2 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996.

Mihmâdî, Bû Şuayb. *et-Tefsîrü'l-Fıkhî İnde'l-Kurtubî*. Doktora Tezi, Fas Câmiatu Seyyidî Muhammed b. Abdullah, 1992.

Moğultay, Ebû Abdullâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdullâh el-Bekcerî. *el-İşâre ilâ Sîreti'l-Mustafa ve Tarih Men Ba'dehu mine'l-Hulefâ*. Thk. Muhammed Nizamuddin el-Füteyyih. 1. bs. Dımaşk: Dârü'l-Kalem - Beyrût: ed-Dârü'ş-Şamiyye, 1996.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *İbnü'l-Müneyyir ve et-Teysîru'l Acîb fî Tefsîri'l-Ğarîb*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 1990.

Mübârekfûrî, Safiyyurrahman. *er-Râhîku'l-Mahtûm.* 21. bs. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 2010.

Mukatil b. Süleyman. *Tefsir Mukatil b. Süleyman*. Thk. Abdullah Mahmud Şahhâta. 1. bs. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü't-Tarihü'l-Arabî, 2002.

Mücâhid b. Cebr. *Tefsirü'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*. Thk. Muhammed Abdu's-Selam Ebu'n-Nîl. 1. bs. Dârü'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1989.

Melahme, Muhammed Salim İsmail. *Tehavvulâtü Bünyeti'l-Kelimeti fi Ğarîbi'l-Kur'ân fi Dav'i İlmi'l-Lüğati'l-Muâsıra*. Yüksek Lisans Tezi, Mutah Unıversty, Jordan, 2004.

Muhaysin, Muhammed Sâlim ve İsmail, Şaban Muhammed. *el-Hâdî ila Tefsiri Ğarîbi'l-Kur'ân*, Kahire: Dârü'l-İttihâdi'l-Arabî, ty.

Müneccid, Salâhuddin. *Kitâbü'l-Lüğât fi'l-Kur'ân el-Müsned ilâ İbn Abbâs*. 1. bs. Kahire: Matbaatü'r-Risâle, 1946.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyad: Dârü Taybe, 2006.

Müştâk Abbâs Ma'n. *el-Mu'cemü'l-Müfassal fî Fıkhı'l-Lüğa*. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *İ'râbu'l-Kur'ân*. Thk. Halid el-Ali. 2. bs. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2008.

Nehhâs, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *Meâni’l-Kur’ân*. Thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 1. bs. Mekke: Câmiatü Ümmü’l-Kurâ İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, 1988.

Okumuş, Mesut. “Arthur Jeffery ve Kur’ân Çalışmaları Üzerine”. *AÜİFD* 43/2 (2002): 121-150.

Özbay, Ahmet. *Kurtubî Tefsirinde Müşkili’l-Kur’ân*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Özcan, Ali. *Tevbe suresindeki garib kelimelerin tefsiri*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Paçacı, Mehmet. “Kur’ân’ın Neliğine Dair”. *Bilimname* 11 (2006/2): 13-32.

Polat, Emannullah. “Kur’ân Dili Arapça’nın Yapısı ve Bazı Özellikleri”. *International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2 (Winter 2014): 1793-1815.

Porzıg, Walter. *Dil Denen Mucize*. Çev. Vural Ülkü. Ankara: T.D.K. Yayınları, 1995.

Râfiî, Mustafa Sadık. *İ’câzu’l-Kur’ân*. Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 2005.

Râfiî, Mustafa Sadık. *Tarih Âdâbi’l-Arab*. Kahire: Müessesetü Hendâvî li’t-Ta’lîmi ve’s-Sekafeti, 2013.

Raccâl, Râşid Abdulmün’im. *Sahîfetu Ali b. Ebî Talha an İbni Abbâs Min Tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 1. bs. Beyrût: Muessetü’l-Kütübi’s-Sakâfiyye, 1991.

Râzî, Abdulkadir. *Muhtâru’s-Sihâh*. Beyrût: Mektebetü Lubnân, 1986.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî. *Ravdatü’l-Fasâhe fi Ğarîbi’l-Kur’ân*. Erişim: 09.07.2017. http://arabicmegalibrary.com/.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî. *Tefsiru’l-Fahri’r-Râzî* (Mefâtîhu’l-Ğayb). 1. bs. 32 Cilt. Dârü’l-Fikir, 1981.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî. Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer er-Râzî. *el-Mahsûl fî İlmi Usûli’l-Fıkıh*. Thk. Taha Câbir Feyyâd el-Alvânî. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, ty.

Rümmânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Îsâ vd., *en-Nüket fî İ’câzi’l-Kur’ân* (Selâs Resâil fi Î’câzi’l-Kur’ân -fi’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye ve’n-Nakdi’l-Edebî-). thk. Muhammed Halafallah Ahmed vd. 3. bs. Mısır: Dârü’l-Maârif, ty.

Safedî, Salahuddîn Halil b. Eybek. *el-Vâfî bi’l-Vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnavût vd. 1. bs. 29 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2000.

Said Nursî, Bediüzzaman. *İşâretü’l-İ’câz*. Trc. Abdulmecid Nursi. İstanbul: Envar Neşriyat, 1995.

Said Nursî, Bediüzzaman. *İşâretü’l-İ’câz fi Mezânni’l-İcâz*. Thk. İhsan Kasım es-Salihî. 3. bs. Kahire: 2002.

Salih, Lebîb Muhammed Cübrân. *İnâyetu Ulemâi't-Tefsir bi Beyâni Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Menâhicühüm fi Zalike*. Dârü'l-Fârûk. Erişim: 12.03.2019. http://www.nooonbooks.com/.

Sa'lebî, Ebû İshâk. *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*. Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 1. bs. 10 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.

Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Derseâdet İkdam Matbaası, 1317 r./1901 m.

San'ânî, Abdurrezzak b. Hemmâm. *Tefsiru'l-Kur'ân* (Tefsîru's-San'ânî). Thk. Mustafa Muslim Muhammed. 1. bs. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

San'ânî, Muhammed b. İsmail el-Emîr. *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk. 1. bs. Beyrût: Dârü İbni Kesir, 2000.

Saraç, M. Yekta. "Îcâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 21: 392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sekkâkî, Ebû Yakub Yûsuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. 1. bs. Bağdad: Dârü'r-Risâle, 1982.

Selmân, Meşhûr Hasan Mahmûd. *el-İmamu'l Kurtubî Şeyhu Eimmeti't-Tefsîr*. 1. bs. Dımeşk: Dârü'l-Kalem, 1993.

Semîn, Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim el-Halebî. *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrafi'l-Elfâz*, thk. Muhammde Bâsil Uyûn es-Sûd, 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Serhân, Muhyi Hilal. "el-Kurtubî, Şemsüddin Ebî Abdillah b. Ebî Bekr b. Farh el-Ensârî Hayatühu ve Âsârühu". Erişim: 20.04.2017. https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=48181.

Seydişehrî, Mahmud Esad. *Tarih-i Din-i İslâm* (İslâm Tarihi). 2. Cilt. İstanbul: Divan Yayınları, 1983.

Sezgin, Fuat. *Târîhü't-Türâsi'l-Arabî*. Arapçaya trc. Mahmud Fehmi Hicâzî. 10 Cilt. Riyad: el-Mektebetü'l-Vakfiyye, 1991.

Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz. *Nüzhetü'l-Kulûb fi Tefsiri Ğarîbu'l-Kur'âni'l-Azîz,* Thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Özel Baskı. Katar: Evkaf Devletu Katar, 2013.

Sîrevânî, Abdulaziz İzzeddin. *el-Mu'cemu'l-Câmi' li Ğarîbi Mufredâti'l-Kur'ân*. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1986.

Soysaldı, H. Mehmet. "Kur'ân Tefsirinde Hz. Peygamber'in Yeri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1998): 265-289.

Salih, Subhî. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 10 bs. Beyrût, Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1977.

Sümertaş, Burhan. "Kavram Çalışmalarına Katkıları Açısından Belli Başlı Kur'ân Sözlükleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2012/2): 131-168.

Süslü, Halil İbrahim. *Celâleyn Tefsiri'nde Garîbü'l-Kur'ân Örnekleri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2016.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1. bs. Beyrût: Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, 2008.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Mühezzeb fîmâ Vekaa fi'l-Kur'âni mine'l-Muarreb*. Thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî. Matbaatu Fedâle, ty.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Lüğati ve Envâiha*. Thk. el-Mevlâ Bek vd. 1. bs. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1986.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Tabakâtü'l Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 1. bs. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1976.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Esbâbü'n-Nüzûl*. 1. bs. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 2002.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 1. bs. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1358/1940.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât*. Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selmân. 1. bs. 6 Cilt. el-Memlektü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dârü İbn Affân, 1997.

Şensoy, Sedat. "Lafız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 44 Cilt. 27: 42-43. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. *Fethu'l-Kadîr*. Özel Baskı, 5 Cilt. Kuveyt: Dârü'n-Nevâdir, 2010.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 1. bs. 26 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Hicr, 2001.

Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsûatu Keşşâfi İstilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 1. bs. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetu Lubnan Nâşirûn, 1996.

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhü's-Saâde ve Misbâhü's-Siyâde fi Mevzûâti'l-Ulûm.* 1. bs. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevra. *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî. 1. bs. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ty.

Tilmisânî, Ahmed b. Muhammed el Mukkarî. *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Retîb*. Thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdır, 1968.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 15: 309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Turgay, Nurettin. “Halil b. Ahmed ve Garîbu’l-Kur’ân”. (Khalil b. Ahmad and Garîb al-Quran) *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Çukurova University Journal of Faculty of Divinity) 13/2 (2013): 55-79.

Turgay, Nurettin. “Tabiunun/Tabiilerin Tefsir İlmindeki Yeri”. *Bilimname,* 18 (2010/1): 93-113.

Turgut, Ali. *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.

Tüccar, Zülfikar, “el-Ferrâ, Yahya b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 44 Cilt. 12: 406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Usaymî, Hâcid b. Abdullah. *Tercîhatu’l-Kurtubî fi Tefsirihi*. Yüksek Lisans, Câmiatu Ümmü’l-Kurâ, 1428 h.

Vâhidî, Ebu’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Esbâbu Nüzûli’l-Kur’ân*. thk. Kemal Besyûnî Zeğlûl. Beyrût: 1. bs. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1991.

Ya’kûbî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kûb İshâk. *Tarihu’l-Ya’kûbî*. Thk. Abdulemir Mehennâ. 1. bs. 2 Cilt. Beyrût: Şeriketü’l-A’lâmî li’l-Matbuât, 2010.

Yazıcı, Hüseyin, “İbn Kuteybe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 44 Cilt. 20: 145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yerinde, Adem. “Mecâzü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 28: 225-227. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yıldız, Mustafa. “Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü”. Erişim: 03.08.2017. http://mmustafayildiz.blogspot.com.tr/2012/12/kuran-anlamada-baglamn-rolu.html.

Yılmaz, Hasan. “Modern Dönem Kur’ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş”. *Kafkas niversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2017): 14-30.

Yolcu, Mehmet. “Râgıb el-İsfahânî ve el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân’ı”. *Hikmet Yurdu* 1 (Ocak 2008): 109-147.

Zebîdî, Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî. *Tâcu’l-arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. Dârü’l-Hidaye, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac vd., 40 Cilt. 2. bs. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti’l-Kuveyt, 1965-2001.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*. Thk. Abdulcelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. 1. bs. Beyrût: Âlemu’l-Kütüb, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu’l-İslâm*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. 1. bs. 17 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2003.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*. 3 Cilt. Kâhire: Dârü’l-Hadîs, 2012.

Zehrânî, Abdullah İdân Ahmed. *Tercîhatü'l-Kurtubî fi't-Tefsîr*, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2008.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârezmî. *Esâsu'l-Belâğa*. Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 1. bs. 2 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârezmî. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl*. Thk. Abdulmevcûd, Âdil Ahmed vd. 1. bs. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Abikân, 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlî vd. 1. bs. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1990.

Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin. *Tefsir Ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî. Beyrût: Dârü'l-Va'yi'l-İslâmî, ty.

Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm Kâmûs Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâ' mnie'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*. 15. bs. 8 Cilt. Beyrût: Dârü İlmi'l-Melâyin, 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. 1. bs. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1995.